L. VIHALEM

EESTI KIRJANDUS

ÕPIK XI KLASSILE

II OSA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-18626

Sundeksempla

L. VIHALEM

EESTI KIRJANDUS

ÕPIK XI KLASSILE

II OSA

376.

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
8648

LENIN JA KIRJANDUS.[1]

O. Urgart.

Kogu tänapäevane eesrindlik ühiskondlik elu toetub nii oma praktilistes kui ka teoreetilistes avaldustes marksismile-leninismile kui ainuõigele teadusliku maailmavaate alusele. Marksismi-leninismi ideedest juhindudes on tänapäeva teadus, kirjandus ja kunst võinud anda oma kõrgeimad saavutused. Millised eelised loob marksism-leninism kirjanduse arengule, seda näeme väga ilmekalt, kui me võrdleme marksismile-leninismile toetuvat nõukogude kirjandust tänapäeva lääne-euroopa kirjandusega, selle kirjandusega, mille aluseks on kodanliku langusajastu filosoofilised vaated. Kui lääne-euroopa paljude kirjanikkude loomingus, nagu näiteks Gide'i, Valery', Sartre'i jt. loomingus valitsevad skeptitsism, pessimism, inimese halvustamine, väljavaadete puudumine tuleviku suhtes, siis on nõukogude kirjandus täis usku inimesse, tema arengusse, tema pidevasse liikumisse kõrgemate väärtuste poole.

Marksism-leninism omab maailmavaate alusena, ühtse ning tervikliku vaadete süsteemina iga oma teesiga otsest mõju kõigi kirjandusajalooliste, kirjandusteoreetiliste ja loomingulis-praktiliste küsimuste lahendamisele. Ja sellest järgneb paratamatu vajadusena iga tõeliselt eesrindliku kirjaniku jaoks nõue süveneda marksismi-leninismi õpetusse tema kogu ulatuses, õppida lähemalt tundma selle õpetuse rajajate ja edasiarendajate Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini kõiki põhiteoseid. Kuid Marx, Engels, Lenin ja Stalin on

[1] Käesolev artikkel on avaldatud „Loomingus" nr. 1, 1949. a.

tihti ka vahenditult käsitlenud kirjanduslikke küsimusi. Nad on avaldanud oma vaateid üksikute kirjanikkude ja nende teoste kohta, samuti on nad võtnud seisukohta ka terves reas esteetikasse, kirjandusteooriasse ja kirjandusajalukku puutuvates printsipiaalsetes küsimustes. Kirjanduse vaatekohast lähtudes peame me marksismi-leninismi klassikute nendele väljendustele pühendama erilist tähelepanu, kuna need moodustavad otsese aluse sellele uuele esteetikale, kirjandusteooriale ja kirjandusajaloole, mis on tekkinud ja areneb pidevalt edasi seoses töötava rahva võitlusega uue, parema, kõrgemal astmel seisva ühiskonnakorra eest.

Lenini seisukohtadele kirjandusküsimustes on pühendatud suur hulk uurimusi, need seisukohad on paelunud kirjanikkude, kirjanduskriitikute ja kirjanduseuurijate tähelepanu kogu nõukogude kirjanduse arengu kestel. Ometi on ka praegu veel tarvis uurijate suuri kollektiivseid jõupingutusi selleks, et täielikult ära kasutada Lenini väljendusi kirjanduse kohta nõukogude kirjanduse igakülgseks arendamiseks.

Lenini kirjanduslikkudest vaadetest ja seisukohavõttudest selguvad meile niihästi marksistliku kirjanduskriitika ja kirjanduseuurimise põhilised üldlähtekohad kui ka praktilised eeskujud konkreetsete kirjanikkude ja teoste käsitlemisel.

Eesti keeles on Lenini seisukohavõtte kirjanduslikkudes küsimustes populariseeritud veel väga vähe, kuid siiski on ka senises eesti nõukogude kirjanduseuurimises ja ilukirjandusliku loomingu praktikas, kogu eesti nõukogude kirjanduse kujunemises Lenini väljendused kirjanduslikkude küsimuste kohta etendanud suurt osa. Ainult sellega, et kirjanik oma loomingus on toetunud Lenini poolt püstitatud parteilisuseprintsiibile, on seletatavad näiteks August Jakobsoni suured ideelised ja kunstilised võidud tema dramaatilistes jutustustes „Elu tsitadellis" ja „Võitlus rindejooneta". Ja samuti on ka meie kirjandusliku pärandi ümberhindamiskatsete alal jõutud tõele lähemale ainult neil juhtudel, kui on arvestatud Lenini printsipiaalseid seisukohti kirjanduslikkude üldprobleemide alal ja tema eeskuju-pakkuvaid hinnanguid vene klassikute kohta.

Lenini seisukohad kirjanduslikkude küsimuste kohta on tihedalt seotud kirjandusliku praktika tundmisega ajaloolises ulatuses. N. Krupskaja kõneleb Lenini elavatest kirjanduslikkudest harrastustest ka tema elu neil perioodidel, mil tal väljasaadetuna või pagulasena raamatute kättesaamine oli seotud suurte raskustega. Veel lühikest aega enne oma surmagi laskis ta endale ette lugeda Jack Londoni teoseid. Ta erksa ning pideva kirjandusliku huvi tunnistuseks on seegi asjaolu, et ta uurimustes, kõnedes ja artiklites leidub väga tihti ilukirjanduslikkudest teostest, eriti vene klassikute omadest laenatud pilte ja võrdlusi.

Suurt huvi tundis Lenin kirjanduse kõrval ka teiste kunstialade vastu. A. Lunatšarski mäletab, kuidas Lenin pärast ühe kunstiajalooliste raamatute kollektsiooniga tutvumist vaimustatult kõneles: „Missugune haarav ala on kunstiajalugu. Kui palju tööd on siin kommunistil. Eile ei saanud ma hommikuni uinuda, üha vaatasin üht raamatut teise järel. Ja mul hakkas kahju, et mul pole olnud ega saagi kunagi olema aega kunstiga tegelemiseks." Samuti armastas ta ka teatrikunsti ja muusikat. Teatritest hindas ta eriti kõrgelt Moskva Kunstiteatrit.

See Lenini elav huvi kirjanduse ja kunsti vastu näitab ilmekalt, kui suurt tähtsust ta omistas kirjandusele ja kunstile ühiskondlikus elus. See pakub ühtlasi suurt eeskuju kõigile nõukogude inimestele nende suhtumises kirjandusse ja kunsti.

Mida Lenin kirjanduslikkudes teostes esmajoones hindas, oli nende lähedus tõelisele elule, elupraktikale ja nende ideeline sisu.

Brošüüris „Suur algatus" kirjutas Lenin elupraktika tähtsusest kirjanike ja teiste ideoloogilise rinde töötajate jaoks järgmist: „Vähem poliitilist sõnakõlksutamist, rohkem tähelepanu kommunistliku ülesehitustöö kõige lihtsamaile, aga elavaile, elust võetud, elus proovitud faktidele, — seda loosungit tuleb väsimatult korrata meil kõigil, meie kirjanikel, agitaatoreil, propagandistidel, organisaatoreil ja nõnda edasi." „Suures algatuses" on see nõue püstitatud nõukogude ülesehitustöö algusaja konkreetsete tingimuste kohta, kuid see on täiel määral kehtiv ühiskondliku elu arengu kõigi etappide suhtes.

„Elu vaatekoht, praktika vaatekoht peab olema esimeseks ja põhimiseks tunnetusteooria vaatekohaks," on kirjutanud Lenin teoses „Materialism ja empiriokritiitsism".

Sellest seisukohast lähtudes saab selgeks, miks Lenin hindas väga kõrgelt näiteks üht Majakovski luuletust, mis oli sihitud istungitega liialdamise vastu. Istungitega liialdamine oli omal ajal tegelikkuses laialt esinev nähtus, see oli tüüpiline negatiivne nähtus, ja võitlus selle vastu oli elulise tähtsusega vajaduseks.

Elu vaatekoha, praktika vaatekoha arvestamine tähendab Lenini juures ühtlasi aga ka elupraktika põhiliste seaduste väljaselgitamise vajadust, teadusliku tõe väljaselgitamise vajadust ning aktiivset revolutsioonilist võitlust selle tõe eest. Nõnda kasvab elust endast välja vajadus võtta seisukohta, suhtuda kõigisse elu küsimustesse parteiliselt, täita kirjanduslik teos sügava ideelise sisuga.

Parteilisuse küsimust käsitleb Lenin oma tuntud artiklis „Parteiorganisatsioon ja parteiline kirjandus". Ta näitab, et tõeliselt ei ole parteitut kirjandust üldse olemas. Ja vahe kodanliku kirjanduse ning proletaarse kirjanduse vahel seisab ses küsimuses ainult selles, et kodanlik kirjandus on silmakirjalikult seotud kodanlusega, s. o. ta ei tunnusta seda tegelikult olemasolevat sidet ja peab ennast parteilisest võitlusest kõrgemalseisvaks, apoliitiliseks, kuna proletaarne kirjandus on proletariaadiga seotud avalikult. Lenin kirjutab: „Ühiskonnas, mis põhineb raha võimul, ühiskonnas, kus kannatavad viletsust töötajate massid ja parasiteerib käputäis rikkaid, ei või olla reaalset ja tõelist „vabadust". Kas te olete vaba kodanlikust kirjastajast, härra kirjanik? Oma kodanlikust publikust, kes nõuab teilt pornograafiat raamistikus ja piltides, prostitutsiooni „täienduse" näol „pühale" lavakunstile? See absoluutne vabadus on ju kodanlik või anarhistlik fraas (kuna maailmavaatena anarhism on pahupidi pööratud kodanlikkus). Ühiskonnas elada ja ühiskonnast vaba olla ei saa. Kodanliku kirjaniku, kunstniku, näitlejanna vabadus on ainult maskeeritud (või silmakirjalikult maskeeritav) sõltuvus rahakotist, altkäemaksust, ülalpidamisel olemisest.

Ja meie, sotsialistid, paljastame seda silmakirjalikkust, kisume maha võltsid sildid, — mitte selleks, et saada mitte-

klassilist kirjandust ja kunsti (see saab võimalik olema ainult sotsialistlikus mitteklassilises ühiskonnas), vaid selleks, et silmakirjalikult-vabale, tegelikult aga kodanlusega seotud kirjandusele vastandada tõeliselt vaba, proletariaadiga a v a l i k u l t seotud kirjandus.

See saab olema vaba kirjandus, sest et mitte kasuhimu ja karjäär, vaid sotsialismi idee ja töörahva poolehoid värbavad uusi ja uusi jõude selle ridadesse. See saab olema vaba kirjandus, sest et see ei teeni mitte küllastatud kangelannat, mitte igavust tundvat ja rasvumise all kannatavat „kõrgemat kümmet tuhandet", vaid miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu, selle tuleviku."

ÜK(b)P Keskkomitee otsuse puhul ajakirjadest „Zvezda" ja „Leningrad" ütles A. A. Ždanov selle artikli kohta: „Lenin formuleeris esimesena äärmise selgusega eesrindliku ühiskondliku mõtte suhtumist kirjandusse ja kunsti. Ma meenutan teile Lenini tuntud artiklit „Parteiorganisatsioon ja parteiline kirjandus", kirjutatud 1905. aasta lõpul, milles ta temale omase jõuga tõestas, et kirjandus ei saa olla parteitu, et kirjandus peab olema üldise proletaarse ürituse tähtsaks koostusosaks. Selles Lenini artiklis on kõik põhialused, milledel baseerub meie nõukogude kirjanduse areng." A. A. Ždanov rõhutas, et „leninlik printsiip kirjanduse parteilisusest on Lenini tähtsaimaks panuseks kirjandusteadusse".

Parteilisuseprintsiip on leninliku esteetika põhiprintsiibiks ja sellega on tihedalt seotud kõik muud leninliku esteetika seisukohad.

Lenini kirjanduslikud hinnangud üksikute kirjanikkude ja üksikute kirjanduslikkude teoste kohta lähtuvad rahva progressiivsete kihtide võitlusest, töölisklassi võitlusest ja on tihedas seoses selle võitluse jooksvate ülesannetega. Kirjandus peab seda võitlust kajastama tõepäraselt, ta peab arvestama tõsiasju. Neid nõudeid edasi arendades lõi seltsimees Stalin sotsialistliku realismi mõiste, mis sügavalt annab edasi nõukogude kirjanduse sisima olemuse.

Kirjaniku tõearmastuse tähtsust ja tihedate sidemete tähtsust tõelise eluga rõhutades näitas Lenin, et kui kirjanik taotleb elu tõepäraselt kujutada ja kui ta on tihedalt seotud

rahvaga, siis võib ta oma teostes tabada mõningaid olulisi jooni edasiarenevast elust isegi sel juhul, kui ta elu põhimisi arenguseadusi ei mõista, kui ta nende suhtes asub ekslikul seisukohal.

Artiklis „Leo Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel" kirjutab Lenin: „Ja kui meie ees on tõepoolest suur kunstnik, siis pidi ta oma teostes peegeldama kas või mõningaid revolutsiooni olulistest külgedest." Tolstoi ei suutnud revolutsiooni mõista, kuid sellest hoolimata nimetas Lenin teda „Vene revolutsiooni peegliks". Tolstoi suurus seisab selles, et ta suutis oma teostes tõepäraselt peegeldada mõningaid Vene revolutsiooni ja kogu oma ajastu ühiskondliku elu peamisi nähtusi.

Sellest seisukohast lähtudes saab meile selgeks, kuidas Balzac, Gogol ja paljud teised maailmakirjanduse klassikud omavad oma loominguga määratu suurt progressiivset tähendust sellest hoolimata, et samade kirjanikkude vaated mõneski küsimuses olid tagurlikud.

Lenini poolt teostatud Leo Tolstoi loomingu analüüsist koos Lenini poolt mujal avaldatud filosoofiliste seisukohtadega kasvas välja nn. peegeldusteooria, mis on saanud aluseks kogu kirjandusloo marksistlikule ümberhindamisele.

Kirjandus oma paremas osas läheneb kogu oma ajaloolise arengu kestel objektiivsele tõele ja püüab seda tabada; ta püüab seda tabada, kuigi ta seejuures ka eksib. Seetõttu on iga tõeliselt suure kirjaniku teos maailmakirjanduses elavaks inimlikuks dokumendiks, mis peegeldab sotsiaalse tõelikkuse reaalselt olemasolevaid konflikte. Iga kirjanduslik teos on seda väärtuslikum, mida lähemale ta jõuab objektiivsele tõelikkusele, mida paremini ta tabab sotsiaalset tõelikkust.

See tõepärasuse hindamine kunstis ei tähendanud Lenini juures siiski mitte seda, nagu oleks ta olnud igasuguse romantika vastu. Romantika, mis tõelisest elust ei irdu, mis aitab kaasa elu arengule, mis õhutab revolutsioonilist mõtet, oli Leninile lähedane ja vastuvõetav. Oma teoses „Mis teha?" (1902) kõneles Lenin vajadusest unistada, ta luges meelsasti prantsuse kirjaniku Victor Hugo revolutsioonilis-romantilisi luuletusi.

Kirjandus ühelt poolt peegeldab tõelist, objektiivselt olemasolevat maailma, teiselt poolt aitab ta aktiivselt kaasa maailma ümberkujundamisele. Viimane asjaolu annab määratu suure tähtsuse kirjanduse parteilisusele teadliku parteilisuse mõttes. Kirjandus ei piirdu ainult elu passiivse peegeldamisega, näitamisega, missugune elu on, vaid ta paratamatult võtab seisukohta, ta on poolt või vastu, misjuures see poolt või vastu kasvab välja sellest, millise klassi huvisid kirjanik esindab. Kirjanik on alati — kas või tahtmatult — ühiskondlikust võitlusest, klassivõitlusest osavõtja. Ühiskondlik keskkond, klass annab kirjanikule tema mõtted ja tunded, määrab kindlaks nende mõtete ja tunnete põhilaadi.

Siit järgneb, et kirjanik on oma tegevusega seda väärtuslikum, mida teadlikumalt ja mida suuremal määral ta kaasa aitab ühiskondlikult eesrindlikku osa etendava klassi võitlusele. Sellega seletub see äärmiselt kõrge hinnang, mille Lenin andis M. Gorki romaanile „Ema". Gorki liitus teadlikult juba enne Suurt Oktoobrirevolutsiooni töölisklassiga, ühiskondlikult kõige eesrindlikuma klassiga ja see võimaldas tal nii suure väärtusega teose loomise, nagu on seda „Ema".

Nagu iga kirjaniku looming omaette, nõnda kannab ka iga rahva kultuur tervikuna klassi-iseloomu, on tingitud klassivõitlusest, võitlevate poolte iseloomust. Ei ole olemas ühtset rahvuslikku kultuuri ega ühtset rahvuslikku kirjandust. „Igas rahvuslikus kultuuris on kaks rahvuslikku kultuuri," ütleb Lenin. „On Puriškevitšite, Gutškovide ja Struvede suurvene kultuur, — kuid on ka suurvene kultuur, mida iseloomustavad Tšernõševski ja Plehhanovi nimed. On s a m a s u g u s e d k a k s kultuuri ka ukrainluses, nagu ka Saksamaal, Prantsusmaal, juutide juures jne." „I g a s rahvuslikus kultuuris," ütleb Lenin teisal, „on, kuigi mitte väljaarenenud kujul, demokraatliku ja sotsialistliku kultuuri e l e m e n t e, sest i g a s rahvuses on töötav ning ekspluateeritav mass, kelle elutingimused paratamatult tekitavad demokraatlikku ja sotsialistlikku ideoloogiat. Kuid i g a l rahvusel on ka kodanlik (ja enamuses veel mustsajaline ja kiriklik) kultuur — seejuures mitte ainult „elementide" näol, vaid v a l i t s e v a kultuuri näol."

Suurimad väärtused iga rahva mineviku kultuurilises pärandis on loodud just selle kultuuri poolt, mis on toetunud töötavatele hulkadele, on loodud nende poolt, keda valitsev klass ja valitseva kultuuri esindajad on halastamatult taga kiusanud.

Selles valguses hindab Lenin kirjanduslikku pärandit. Kahe teineteisest erineva rahvusliku kultuuri olemasolu annab kriitilise seisukoha väärtusliku ja mitteväärtusliku eraldamiseks mineviku pärandis. Väärtusliku olemasolu aga ka enne seda, kui võimule jõudis töölisklass, loob aluse järjekestva, pideva arengu väljaselgitamiseks kirjanduslikus kultuuris alates muistsetest aegadest kuni tänapäevani.

Lenini seisukoht kirjandusliku pärandi hindamises väljendub eriti selgesti resolutsiooni projektis, mille Lenin koostas proletaarsete kultuurihariduslike organisatsioonide kongressiks oktoobris 1920. Selle projekti neljandas punktis öeldakse mineviku pärandi kohta järgmist: „Marksism võitis endale ülemaailmse ajaloolise tähenduse revolutsioonilise proletariaadi ideoloogiana sellega, et ta, marksism, ei heitnud sugugi kõrvale kodanliku ajastu väärtuslikemaid saavutusi, vaid vastupidi, omandas ja töötas ümber kõik, mis oli väärtuslikku inimliku mõtte ja kultuuri enam kui 2000-aastases arengus. Ainult edasist tööd sellel alusel ja selles suunas, tööd, mida hingestab proletariaadi diktatuuri kui igasuguse ekspluateerimise vastu suunatud viimase võitluse (praktiline) kogemus, võib pidada tõelise proletaarse kultuuri arenguks."

See kõige väärtusliku esiletoomise ja kasutamise nõue mineviku pärandist saab meile selgemini arusaadavaks nende tegelikkude olude taustal nõukogude korra algul, mil kostis hääli, et nõukogude kultuuri tuleb hakata ehitama nii-öelda alguste algusest peale, kogu mineviku pärandit üle parda heites. Lenin õpetas meid nägema, et kõik „vana" pole veel väärtusetu sellepärast, et see on „vana", nagu ka kõik „uus" pole väärtuslik sellepärast, et see on „uus". Lenin juhatas meile kätte ainuõige tee nii mineviku pärandi kasutamisel kui ka uue kirjanduse novaatorlikul ülesehitamisel.

Lenini unistuseks oli vaba kirjandus, mis toetub sotsia-

lismi ja kommunismi ideele. Lenin suri, kui see vaba kirjandus, millele Oktoobrirevolutsiooniga oli rajatud kõikumatu alus, kogu kirjanduslikku elu haarava valitseva kirjandusena oli küpsemas. See unistus vabast kirjandusest on tänapäeval hiilgavalt teostunud. Lenini poolt rajatud alustel arenedes, parteilt ja seltsimees Stalinilt juhendeid ja õhutust saades on nõukogude kirjandus muutunud maailma kõige ideelisemaks, kõige eesrindlikumaks kirjanduseks. Ta on tõusnud määratu suure tähtsusega kasvatavaks teguriks mitte ainult Nõukogude Liidu rahvastele, vaid töötavatele hulkadele kogu maailmas.

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS.

(H. Leberechti ettekandest eesti kirjanduse dekaadi avamisel.)

V. I. Lenini geniaalne juhend, et igas rahvuslikus kultuuris on kaks kultuuri, käib täiel määral ka eesti rahva mineviku kultuuri kohta. Eesti kultuuri, kirjanduse ja ühiskondliku mõtte arenemine ei toimunud mitte ühtses harmoonilises voolus, nagu seda püüdsid näidata kodanlikud kriitikud. Meie kultuur tekkis progressiivse ja reaktsioonilise voolu visas ning vihases võitluses. Kodanlike natsionalistide võlts, elu ilusamana kujutav kirjandus, samuti nagu sellele eelnenud saksa kolonisaatorite-feodaalide reaktsiooniline kirjandus, ei olnud eesti rahvale kunagi omane.

Eesti rahvusliku kirjanduse väärtuslikuks põhivaraks olid tõeliselt rahvaliku kirjanduse progressiivsed teosed.

Sellesse fondi kuuluvad O. Müntheri, J. Lilienbachi, V. Bucki, J. Madariku ja teiste kirjanike raamatud, kes kajastasid progressiivse intelligentsi demokraatlikke taotlusi ja hiljem sidusid oma saatuse proletaarse liikumisega. Just ägedas võitluses kodanlike natsionalistide roiskunud reaktsioonilise ideoloogia vastu arenes ja tugevnes progressiivne eesti kirjandus. Ta kujunes vene revolutsioonilise liikumise ja vene kirjanduse eesrindlike ideede soodsa mõju all. Kõik silmapaistev eesti kirjanduses, kunstis ja kultuuris kannab eesrindliku vene kultuuri, vene revolutsionääride-demokraatide Belinski, Tšernõševski ja Dobroljubovi ideede ning Puškini, Nekrassovi ja Maksim Gorki loomingu ilmse mõju pitserit. Ega ilmaaegu hüüdnud XIX

sajandi lõpul eesti kirjanik Veske, kes kurvastas omal ajal Ivan Sergejevitš Turgenevi surma üle, kõigi oma eesrindlike kaasmaalaste tundeid väljendades: „Turgenev on surnud. Vene kuulsus — see on ka eesti kuulsus, vene rõõm ja vene valu on ka eesti rõõm ja eesti valu."

Meie kullafondiks on lõppeks meie tänapäeva eesti kirjandus, mis tugineb nõukogude, esmajoones vene kirjanduse parimatele traditsioonidele. Rahva kirjandus, kes on tundnud endal saksa parunite ja balti aadli iket, kes on pikki sajandeid vaimses tardumuses viibinud, on puhkenud enneolematule õitsengule. Ta omandas tõelise rahvusliku omapära ja kõrge ideelisuse alles nõukogude võimu ajal, stalinlikul ajal. Meie eesti luuletajad ja proosakirjanikud, kes kasvavad maailma eesrindlikema kultuuri viljastava mõju all, loovad täisverelisi teoseid, mis kajastavad rahva kasvamist, tema loovat tööd, kolhoosikorra võitu. Kunstilise sõna abil mobiliseerivad nad kaasmaalaste energiat, tahet ja mõtteid kommunistlike ideede kehastamisele, aitavad kaasa uue inimese kasvatamisele.

Suur Isamaasõda fašistlike röövvallutajate vastu oli noorele eesti kirjandusele küpsemise ja karastumise kooliks. Neil karmidel katsumuste päevadel näitas meie kirjandus erilise jõuga oma mobiliseerivat osa. Just neil päevadel sündisid rindekirjanik Eduard Männiku anderikkad jutustused, kus on tõetruult ja eluliselt jäädvustatud Nõukogude armee võitlejate heroism. Lepitamatule võitlusele Nõukogude isamaa vihatud vaenlaste vastu kutsusid kirjanike August Jakobsoni, Paul Keerdo ja Aadu Hindi tol ajal kirjutatud rinde-olukirjeldused ja -jutustused. Sõjapäevil lõid meie luuletajad J. Kärner, J. Barbarus, M. Raud ja teised oma parimad värsid ja poeemid ning avaldasid rea luuletuskogusid. August Alle esines teravate epigrammidega, mis puistati lendlehtedena ajutiselt vaenlase poolt okupeeritud Eesti NSV kohale. Samal katsumuste ajajärgul esinesid oma luulesõnaga meie poetessid D. Vaarandi ja M. Nurme, alustas oma kirjanduslikku tegevust rindenoorsugu — R. Parve, J. Schmuul ja I. Sikemäe.

Terav võitlus uue ja vana vahel, klassivõitlus kodanlikus Eestis, võitlus kahe poliitilise süsteemi, kahe kultuuri

vahel on olnud meie vabariigi rahvakirjaniku ning kahekordse Stalini preemia laureaadi August Jakobsoni andeküllase ja kõrgideelise loomingu teemaks. 1946. a. kirjutas ta „Elu tsitadellis", ja järgneva nelja aasta jooksul ilmus tema sulest veel viis näidendit, millest kaks — „Võitlus rindejooneta" ja „Kaks leeri" — on omandanud kogu Nõukogude maal suure populaarsuse. Kõik Jakobsoni draamateosed on nagu osad ühest epopöast, mis peegeldab eesti rahva revolutsioonilise teadvuse kasvamist.

Neis eesti rahva elust võetud konkreetse materjali põhjal kirjutatud näidendeis valgustatakse probleeme, mis erutavad kogu progressiivset inimkonda. Neis ülistatakse tugevneva sotsialismi ja demokraatia leeri võitlust raevutseva imperialistliku reaktsiooni leeri vastu.

Oma teostega, mida hingestavad nõukogude patriotismi kõrged ideed, andis August Jakobson kogu eesti kirjandusele õige suuna. August Jakobson võlgneb oma loomingu õitsengu eest tänu peamiselt vene klassikalise ja eesrindliku nõukogude draamakirjanduse viljastavale mõjule. Milles ilmneb see mõju kõige selgemini? Esmajoones Jakobsoni näidendite eredas humanistlikus suunitluses, nende sügavas ideelises ja poliitilises sisus. Just nende joontega on kogu maailma draamakirjanduses alati kõige rohkem välja paistnud vene klassikaline ja tänapäeva draamakirjandus. Nõukogude Eesti suurima näitekirjaniku, kirgliku kommunismi ideede eest võitleja hääl kõlab jõuliselt paljudes NSV Liidu ja rahvademokraatia maade rahvaste keeltes. Kas ainult kirjaniku isikliku andekuse tõttu? Ei, mitte ainult sellepärast. Ka kodanlikus Eestis oli andekaid kirjanikke, kriitilise realismi esindajaid, nagu Anton Tammsaare, viieköitelise talupojaromaani „Tõde ja õigus" autor. Kuid Tammsaare hääl ei kõlanud sellise jõuga, tema teos ei ulatunud teistest rahvustest töötajateni. Ainult vennalikus paljurahvuselises nõukogude peres, ainult sotsialistliku tegelikkuse tingimustes omandab „väikese" rahva kirjaniku looming, mis on relvastatud kõrge ideelisusega ja paistab välja kunstilise meisterlikkusega, üldinimliku tähtsuse, saab paljude rahvaste varaks.

Meie kirjanikud püüavad kajastada oma teoseis kõige

tähtsamaid nähtusi eesti rahva elust: talurahva tormilist üleminekut üksiktalupoja eluviisilt ühiskondlikule eluviisile, kolhoosikorra õitsengut, eesrindlike tööliste innukat loovat tööd.

Suure Isamaasõja aastail haarasid oma endistest formalistlikest võtetest loobunud Mart Raua värsid lugejaid-võitlejaid nõukogude patriootliku suunitluse, rahvapärasuse ja siirusega. Murranguaastal eesti külas, kui hakkasid tekkima esimesed kolhoosid, reageeris Mart Raud sellele eredale sotsialismi nähtusele poeemiga „Maa kasvab". Selles teoses kirjeldatakse suure jõu ja soojusega uusi, kolhoosielu rajavaid eesti küla inimesi.

A. Jakobsoni näidend „Meie elu" kujutab külaaktiivi võitlust kulakluse vastu kollektiviseerimisperioodil. Teoseid, mis kirjeldavad eesti talurahva üleminekut sotsialistlikule kolhoositeele, on ilmunud ka Debora Vaarandi, Juhan Schmuuli, Paul Rummo, Felix Kotta ja teiste sulest. Sama tähtsat teemat käsitletakse Hans Leberechti jutustuses „Valgus Koordis".

Aadu Hindi näidend „Kuhu lähed, seltsimees direktor?", mis on meil laialdaselt tuntud teatrilavastuste ja väljaannete kaudu, jutustab elavalt, kaasakiskuvalt ausate töömeeste-kalurite võitlusest artelli õitsengu eest, kollektiivi saavutusi takistada püüdvate klassivaenulike elementide viimsete riismete purustamisest. Rannikuinimeste igapäevase elu, nende mõtete ning taotluste põhjalik tundmine võimaldas Hindil kirjutada rea meeldejäävaid jutustusi ja novelle, kus kajastub rahvaste vendluse idee, nõukogude demokraatia võit, mis juurdub üha orgaanilisemalt teoste kangelaste, eesti kalurite teadvuses.

Tööstuses töötavate eesrindlike inimeste kujude loomine, nende töökangelaslikkuse kirjeldamine on kirjanike tähtsamaid ülesandeid. Proosakirjanik Osvald Tooming kirjutas 1947. aastal huvitava jutustuse „Kaevandus elab", mis on pühendatud ülesehitustööle Eesti põlevkivibasseinis. Tooming käsitleb oma teoses tänuväärset teemat, uue inimese kasvamist ning kujunemist kollektiivis, jutustab ilmekalt ja veenvalt kaevandust taastavate tööliste tööst. Toominga uutest töödest äratavad tähelepanu romaan „Pruuni katku

aastail", mis kirjeldab fašistlikes vanglais vaevelnud eesti nõukogude patriootide kangelaslikkust, ja eriti romaan „Roheline kuld", mille loomisele O. Toomingat innustas stalinlik looduse ümberkujundamise plaan. Sotsialistliku töö paatost annavad hästi edasi D. Vaarandi luuletused ja J. Schmuuli poeem „Järvesuu poiste brigaad", mis jutustab kommunistlike noorte ennastsalgavast tööst elektrijaama ehitamisel.

Rudolf Sirge jutustused paeluvad lugejat kujude sotsiaal-psühholoogilise kirjelduse täpsuse ja tõepärasusega. Oma parimais töödes, nagu „Kruvike", „Logi" jt., näitab autor uut suhtumist töösse, nõukogude inimeste patriotismi. R. Sirge õnnestunumaist jutustustest on paljud vene keelde tõlgitud.

Kuid see suurejooneline ülesanne — eesrindlike töötusinimeste täisväärtuslike kujude loomine, nende töökangelaslikkusest jutustamine — nõuab meie kirjanikelt veel suuri loomingulisi pingutusi. Vähe on veel meil loodud selliseid teoseid, karakterite kirjelduses, teema arendamises esineb veel palju skemaatilist, pinnapealset.

Bolševike partei ajaloolised otsused ideoloogia küsimustes aitasid meil avastada tõsiseid puudusi rea kirjanike loomingus, kes olid teinud suuri vigu oma töödes.

Esimesil sõjajärgseil aastail ilmus meil Eestis rida halbu, vääri raamatuid. Kirjastati apoliitilisi, formalistlikke teoseid, mis olid kaugel uut elu ehitava Eesti töörahva tegelikust elust ja võitlusest. Nende raamatute nimekirjas on iseloomustavad Richard Rohu ideoloogiliselt väär romaan „Kaks perekonda", Erni Krusteni apoliitiline romaan „Pekside raamat" ja H. Raudsepa naturalistlik, pessimismimürgist läbiimbunud raamat „Minu esimesed kodud".

Tänapäeva eesti kirjanduses on silmapaistval kohal loomulikult nõukogude rahvaste stalinliku sõpruse teema. A. Jakobsoni, E. Männiku, R. Parve, F. Kotta jt. teostes näidatakse selle suure sõpruse innustavat jõudu meie tegelikkuses.

Igale eestlasele kallist Jossif Vissarionovitš Stalini nime ülistatakse meie kirjanduses sügava tänutundega. Suurele juhile pühendatud teoste hulgas paistab silma Juhan

Schmuuli andeküllane poeem, mis on loodud seltsimees Stalini 70. sünnipäevaks. See tõelise poeetilise inspiratsiooniga kirjutatud poeem haarab lugejat mõttesügavuse ja siirusega. Hoolimata mõningaist puudustest on see J. Schmuuli teos väljapaistvaks saavutuseks eesti nõukogude kirjanduses.

Tihedas koostöös eesti kirjanikega töötavad vene kirjanikud. Siin tuleb märkida hiljuti Tallinnas ilmunud Valentin Ruškise luuletuskogu „Eestimaa hommik", kus noor poeet kirjeldab uute inimeste loovat tööd ja iseloomu. Prosaist Ilja Amurski, raamatu „Sõbrad „Lembitult" " autor, kõneleb selles jutustuses rahvaste sõprusest, vennasvabariikide tugevnevast vaimsest sidemest. Einbaumi hiljuti ilmunud huvitav jutustus „Kümme aastat tagasi" näitab võrdluseks kaht süsteemi, kaht kultuuri, helge nõukogude maailma üleolekut alatust kodanlikust süsteemist, mis mürgitas Eesti töörahva vaimu ja mõistust.

Nõrgemaks lüliks on jäänud meie kirjanduses seni kirjanduskriitika. Partei ajaloolised otsused ideoloogilise töö küsimuste kohta aitasid meil paljastada kodanlik-natsionalistlikke esteeditsevaid kaasajooksikuid, kes püüdsid šovinismimürgiga mürgitada eesti rahva täisverelist õitselepuhkenud loomingut. Meie eesti nõukogude kirjandusteaduse ideeline tase on nüüd märgatavalt tõusnud, kuid teha on veel palju.

Terav võitlus kosmopolitismi avalduste ja teiste vaenulike mõjude vastu puhastas ja tervendas meie kriitikat, mille areenil tegelesid kaua aega kodanlik-dekadentliku Noor-Eesti rühma esindajad. Kodanlik natsionalist N. Andresen püüdis häbematult idealiseerida reaktsioonilist dekadentlikku kirjandust, diskrediteerida tänapäeva parimaid ideelisi teoseid ja trükki poetada teadlikult vaenulikke ning vääri kontseptsioone levitavaid töid.

Eesti Nõukogude Vabariigi eesrindlikud kirjanikud ja kriitikud, relvastatud bolševike partei otsustega, andsid karmi vastulöögi reaktsionääride ja kosmopoliitide salajastele rünnakutele. Selles teravas võitluses etendas tähtsat osa publitsist Max Laossoni artikkel „Mõningaist kirjandusteaduse ja kirjanduskriitika küsimustest", mis ilmus 1949.

aastal ajakirjades „Eesti Bolševik" ja „Looming". Selles artiklis paljastati lõplikult kosmopoliit Andreseni väärad kontseptsioonid ja anti õige hinnang Noor-Eesti dekadentliku ja formalistliku kirjandusliku koolkonna tegevusele. Laosson näitas veenvalt nende meie ideelisele nõukogude kirjandusele vaenulike voolude kodanlik-natsionalistlikku olemust. Partei ajalooliste otsuste laialdane arutlemine aitas meie noorel nõukogude kriitikal vabaneda kodanlik-natsionalistlikest igandeist ja välja jõuda avarale, selgele arenemisteele. Marksistliku analüüsi seisukohast kirjanduslikke teoseid hindavate artiklitega esinevad ajakirjanduses kriitikud P. Kuusberg, A. Tulik, A. Kaal, K. Kivi jt.

Eesti nõukogude kirjandus on õigel teel. Ta on jõudnud oma õnnelikku noorusse, olles läbi elanud karmi lapseea Suure Isamaasõja päevil. Nüüd, kus sotsialism stalinliku konstitutsiooni elustava päikese all meie sünnimaad ümber kujundab, igal pool uusi jõude, võimsaid uue võrseid ellu äratab, puhkevad õitsele ka eesti kunst ja kirjandus.

BOLŠEVIKU KUJU EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUSES.

A. Pilv.

V. I. Lenin tõstis esile kirjanduse parteilisuse juba ammu enne seda, kui proletariaat võimule tuli. Oma kirjutises „Parteiorganisatsioon ja parteiline kirjandus" ütleb Lenin: „... Sotsialistlikule proletariaadile ei või kirjandus olla isikute või rühmade kasusaamise vahendiks, ta ei või üldse olla individuaalasjaks, mis on sõltumatu üldisest proletaarsest üritusest. Maha parteitud literaadid! Maha literaadid-üliinimesed! Kirjandus peab saama üldproletaarse ürituse osaks, ühtse, suure sotsiaaldemokraatliku mehhanismi „rattakeseks ja kruvikeseks", mis käivitatakse kogu töölisklassi kogu teadliku avangardi poolt. Kirjandus peab saama organiseeritud, plaanipärase, ühendatud sotsiaaldemokraatliku parteitöö koostusosaks." (V. I. Lenin, „Teosed", VIII k., lk. 387.)

Meenutagem, kui palju õõnsaid sõnu kulutasid kodanliku Eesti „teoreetikud", üritades sõjakäiku nõukogude kunsti „tendentslikkuse" ja „parteilisuse" vastu. Reaktsionääride kasutada oli kogu kodanliku esteetika arsenal, mis silmakirjatsedes rääkis „kunstist kunsti pärast", kurikuulsast kunstniku „vabadusest", ta sõltumatusest ühiskonnast jne.

Bolševikud paljastasid reaktsionääride silmakirjatsemise, avastasid selle tõelise eesmärgi, nad kiskusid maski maha näilikult vabalt kodanlikult kirjanduselt, näitasid, et jutud „kunstist kunsti pärast" on lihtsalt pettus ja faktide moonutamine reaktsiooni huvides.

Bolševistlik parteilisus nõuab kunstilt tegelikkuse kujutamist selle ajaloolises konkreetsuses ja pideva uuenemise

ning edasimineva arengu protsessis. Kunstilise loomingu parteilisus nõuab oskust eraldada olulist kõrvalisest, tähtsat tähtsusetust, iga üksiknähtuse lahtimõtestamist ajaloolise arengu üldseaduste ja tendentside valguses. Meie kirjanikud peavad oskama eraldada vana uuest ja näidata uue võitlust vanaga, u u e v õ i t u, esile tõsta „mitte seda, mis käesoleval momendil näib kindlana, kuid hakkab juba kaduma, vaid seda, mis tekib ja areneb" (Stalin).

Meie kirjanduse ülesandeks on näidata inimesi mitte ainult nende sõltumuses olukordadest, vaid kujundada neid ka kui ajaloo aktiivseid loojaid. Nõukogude kirjanik ise on aktiivne ja kirglik võitleja kõige vastu, mis takistab ajaloo käiku, ta on oma rahva ustav poeg, ennastsalgav võitleja kommunismi eest.

Nõukogude rahva kõigi ajalooliste võitude organiseerijaks ja innustajaks on võitluses karastatud Lenini-Stalini partei, kes juhindub kogu oma tegevuses kõikevõitvast marksismi-leninismi õpetusest.

Nõukogude kirjanikud on oma paremad teosed pühendanud bolševikele, töörahva eesmise väesalga kartmatuile võitlejaile. See on ka arusaadav. On ju igale nõukogude kirjanikule auasjaks kujutada seda jõudu — bolševike parteid, kes Oktoobripäevil viis töörahva võidule ja lõi uue, sotsialistliku riigi. Oma taotlustes näidata parteid, tema poliitikat, selle poliitika triumfi satub kirjanik alatiselt kokku vajadusega kujutada oma teoses konkreetset võitlejat kommunismi eest — partei liiget. On mõeldamatu kujutada kirjanduses ühtki meie nõukogude tegelikkuse ja ajaloolise arengu külge ilma partei töö, partei poliitika näitamiseta.

Meie kirjanikele on eriti tähtsad Lenini juhendid eeskuju jõust nõukogude ühiskonnas. Luua sääraseid kujusid, mis oleksid käitumise, moraali, mehisuse, tahte ja iseloomu eeskujudeks miljoneile nõukogude inimesile, — säärane on Lenini vaimne testament nõukogude kirjanikele, kelle ette on seatud selge eesmärk: elavate, positiivsete kujude najal kasvatada töötajaid kommunismi vaimus.

Kirjanik ammutab kommunistide partei sangarlikust ajaloost, meie partei juhtide Lenini ja Stalini elust ja tegevusest eeskuju, kuidas ustavalt teenida rahvast. Ta ammutab

sealt kõrget moraali, printsipiaalsust ja visadust, kartmatust võitluses ja usku kommunismi võidusse.

Bolševike parteisse kuulumine kohustab paljuks. Ta kohustab enne kõike väsimatult õppima leninismi, õpetama rahvahulkadele leninismi, teostama leninismi elus, järgima kõiges bolševike partei sangarlikke traditsioone, tema juhtide Lenini ja Stalini kuulsusrikast eeskuju.

Seltsimees Stalin nimetas oma kõnes Kremli kursantide õhtul 28. jaanuaril 1924. aastal suure Lenini omadusi, mida kommunisti kujus esile tuua on meie kirjanike aukohuseks.

Kommunistile on omased lihtsus ja tagasihoidlikkus, püüe mitte alla kriipsutada oma kõrget seisukohta. See kommunisti iseloomujoon ühtib lihtsuse, selguse ja veenmisjõuga. Seltsimees Stalin märgib ära Lenini ebaharilikku veenmisjõudu, pead pööritama panevate žestide ja efektsete lausete, poosi puudumise. Selle poolest erinesid Lenini kõned alati tavaliste „parlamendikõnelejate" kõnedest. V. I. Lenini kõned olid alati tulvil seda vastupandamatut loogika jõudu, mis vallutab auditooriumi, elektriseerib selle järk-järgult ja kütkestab siis täielikult.

Juhtides Nõukogude riiki on kommunistid koos nõukogude rahvaga saavutanud suurimaid ajaloolisi võite. Kuid nad ei kelgi oma võitudega, pidades meeles Lenini sõnu: „Esiteks — mitte võidujoovastusse sattuda ning kelkima hakata; teiseks — võit kindlustada ja kolmandaks — lüüa vastast lõplikult, sest ta on ainult lüüa saanud, kuid kaugeltki veel mitte lõplikult löödud." Need on Lenini sõnad, mida kommunistid järgivad.

Võit täidab kommunisti õigustatud uhkuse ja võidurõõmuga, kuid Lenini manitsust meeles pidades muutuvad nad pärast võitu eriti valvsateks.

Bolševike kindlus ja visadus ei luba arguse, hämmelduse avaldusi. Lenin vihkas virisemist raskeil, ohtlikel silmapilkudel. „Ärge halisege, seltsimehed, me võidame kindlasti, sest meil on õigus," ütles Lenin partei Stokholmi kongressil, kus bolševikud jäid vähemusse.

Rääkides Lenini printsipiaalsusest toob seltsimees Stalin tema väljenduse: „Printsipiaalne poliitika on ainus õige poliitika." See on vormel, mille abil bolševikud on võitnud

vallutamatuina näivad positsioonid, võitnud revolutsioonilise marksismi poolele proletariaadi paremad elemendid, organiseerinud nõukogude rahvast Lenini-Stalini ideaalide teostamisele.

Nõukogude kirjanikud, kirjeldades bolševikku, ei unusta ka neid seltsimees Stalini ajaloolisi sõnu, mis ta ütles Moskva Stalini valimisringkonna valijate valimiseelsel koosolekul 11. detsembril 1937. aastal. Mitte laskuda poliitiliste filistrite tasemele, vaid jääda leninlikku tüüpi poliitikategelasteks — see on nõue, millele peavad vastama Nõukogude maa eesrindlikud inimesed ja kõigepealt kommunistid. Need iseloomujooned, need omadused määravad samuti bolševiku kuju nõukogude kirjanduses.

Kommunisti kuju on lahutamatult seotud sääraste omadustega, nagu julgus võitluses ja halastamatus rahvavaenlaste vastu. Kommunisti omaduseks on mitte sattuda paanikasse, kui asi muutub keerukaks ja silmapiiril paistab hädaoht. See on seotud omakorda keerukate küsimuste targa ja rahuliku lahendamisega bolševiku poolt, kus on vajalik igakülgne orienteerumine ja kõigi plusside ja miinuste arvestamine.

Kommunisti iseloomustavad tõearmastus ja ausus, armastus rahva vastu, valmisolek sooritada kangelastegusid kõrgete ideaalide heaks.

Seltsimees Stalin ja tema võitluskaaslased annavad meile kogu oma elu ja tegevusega partei ja nõukogude rahva teenimise suuri eeskujusid. Neil ei ole teist elu kui elu Lenini-Stalini partei suure ürituse heaks, nad on pühendanud kogu oma elu rahva heakäekäigu eest võitlemisele.

Kommunistliku partei juhtiv osa meie maal nõuab, et parteis oleksid visad ja ustavad kommunismi eest võitlejad. Sest sellest, kes kuulub parteisse, sõltub partei tihe ühtekuuluvus, tema poliitiline liin ja lõppkokkuvõttes ka partei enda saatus. Kogu partei ajalugu näitab, et ta võtab oma ridadesse tõepoolest ainult töölisklassi ja kõigi töötajate paremaid inimesi. Tema ridadesse kuuluvad rahva tõelised kangelased, kes ei tunne hirmu võitluses ja töötavad väsimatult oma kodumaa hüvanguks.

Kui mõisnikud ja kapitalistid halastamatult rõhusid töölisi ja talupoegi, võitsid bolševikud autoriteedi kui kõige

järjekindlamad ja julgemad võitluse organiseerijad tsaari isevalitsuse kukutamiseks. Iialgi ei unune bolševiku sangarlik kuju, kes ei säästnud oma elu nõukogude korra võimulepääsuks, kes kaitses seda rahvavõimu valgekaartlaste ja välismaiste imperialistide vastu.

Rahuliku ülesehitustöö ajajärgul olid kommunistid sotsialistliku võistluse algatajaiks ja andsid eeskuju uues suhtumises töösse ning tehnika kätteõppimisel, olid ennastsalgavaiks võitlejaiks töörindel.

Suure Isamaasõja raskel ajajärgul ilmnesid samuti bolševike suurepärased omadused: vaprus, julgus, kartmatus võitluses, valmidus võidelda kuni lõpuni meie kodumaa vaenlaste vastu. Kommunistid läksid vabatahtlikult, sisemisest veendumusest aetuna kõige ohtlikumatesse rindelõikudesse ja, kui tarvis oli, surid teadlikult võidu heaks. Mitte asjata ei öelda parteisse vastuvõtmisel igaühele: saada kommunistiks — see tähendab võtta endale tõsised ja kaugeltki mitte kerged, kuid see-eest austavad kohustused.

Partei põhikirjas öeldakse, et kommunist peab väsimatult töötama oma teadlikkuse tõstmise, marksismi-leninismi aluste omandamise kallal. See nõue seisab esimesel kohal ja on seepärast lahutamatult seotud bolševiku kuju loomisega ilukirjanduses. Bolševik on inimene, kes on end sidunud parteiga selleks, et võidelda kommunismi eest. Ta ei saa piirduda ainult uskumisega kommunismisse, nii nagu usklik usub taevariiki. Kommunist on veendunud marksismi-leninismi õigsuses, kõige selle õigsuses, mille eest võitleb partei; seepärast peab ta oskama orienteeruda ümbritsevais sündmusis.

Kommunist olla tähendab olla eesrindlik igas asjas, mis on kodumaale kasuks. Seepärast püüab kommunist olla parim töötaja. Talle on vähe ainult plaani täitmisest, ta peab taotlema selle ületamist. Tema kohus on teha kõik võimalikult hästi, avaldada initsiatiivi, algatust ja leidlikkust, anda eeskuju parteitule massile.

Et hästi töötada, selleks ei piisa ainult tahtest. On vajalik ka oskus. Kommunistile on oma ala tehnika kätteõppimine, oma kvalifikatsiooni pidev tõstmine parteiline kohustus.

Ümberolijad näevad alati, kuidas inimene töötab: kas

ta tunneb oma ürituse pärast hingevalu, kas ta elab oma tööle, kas ta võitleb puuduste vastu oma jõu ja võimaluste kohaselt. Hea eeskuju leiab alati järeletegijaid ja edu tootmisalal on asjale parimaks propagandaks. Seepärast kommunist, kes on täielikult andunud tööle, omab alati autoriteeti ja lugupidamist, ja seega kõvendab ta ka sidet massidega. Kuid kõvendada sidet massidega ei tähenda mitte ainult olla eeskujulik oma töös, vaid ka töötamist ümbritsevate inimestega, nendele bolševike partei poliitika pidevat selgitamist.

Seltsimees Stalin nõuab, „et parteilased ei sulguks oma parteilisse kesta, et nad ei uhkeldaks oma parteilisusega, vaid kuulataksid parteitute häält, et nad mitte ainult ei õpetaks parteituid, vaid ka õpiksid nendelt".

Kõigi nende bolševiku iseloomujoonte kehastamise kallal ilukirjanduses on palju töötanud kõik meie paljurahvuselise kodumaa kirjanikud. Meenutagem bolševike kujusid M. Gorki, A. Fadejevi, M. Šolohhovi, D. Furmanovi, F. Gladkovi, N. Ostrovski ja teiste teoseis. Analüüsides kommunistide kujusid neis teoseis, leiame me nendes teatud neid ühendavad üldjooned, bolševiku kuju põhialused, ilma milleta on mõeldamatu kommunisti õige kujutamine kirjanduses.

Võtame näiteks Maksim Gorki teose „Ema". Gorki, kujutades bolševik Pavel Vlassovit, mõistis sellega hukka vene klassikalise kirjanduse traditsiooni kujutada „alandatuid ja solvatuid" jõuetutena (olgu muuseas tähendatud, et see traditsioon avaldus võrdlemisi tugevasti ka kodanliku Eesti aegsete kirjanike juures). Selles oma teoses Gorki jutustab vaeste ja ekspluateeritavate revolutsioonilisest jõust ja loob võitleva kangelase realistliku kuju, kes on rahva tõeline esindaja. Bolševik Vlassovi („Ema") kõnes kohtu ees on antud ere pilt kodanliku ühiskonna elust ja näidatud selle ümberkujundamise vahendid.

Kommunist Pavel Vlassov mitte ainult ei unistanud tõelisest elust, vaid ta teadis, kuidas seda paremaks m u u t a. Ta unistused on tasakaalustatud tegutsemistahtega. Passiivne ja vaatlev kaasatunne inimesele on asendunud v õ i t l u s e g a inimese vabastamise eest. Gorki kujutas Vlassovi

näol kirjanduses uut proletaarset humanismi, mis on meie nõukogude kultuuri lahutamatu omadus.

Gorki raamat etendas vene revolutsioonis määratu suurt osa. Toogem siin ära see, mis Gorki kirjutab oma vestlusest Leniniga teose „Ema" puhul sotsiaaldemokraatide partei Londoni kongressi päevil 1907. aastal.

„Ma ütlesin, et kiirustasin raamatu kirjutamisega, kuid ei jõudnud seletada, miks kiirustasin, — Lenin, noogutades jaatavalt pead, seletas selle ise: väga hea, et ma kiirustasin, raamat on vajalik, palju töölisi võttis revolutsioonilisest liikumisest ebateadlikult, stiihiliselt osa ja nüüd loevad nad läbi „Ema" endile suure kasuga."

Vlassovi kuju on vene kirjanduses illustratsiooniks, milles on jäädvustatud bolševike võitlus isevalitsuse vastu 1905. aasta revolutsiooni eelõhtul.

V. I. Lenin oma raamatus „Üks samm edasi, kaks sammu tagasi", mis ilmus 1904. aasta mais, kirjutab: „Marksistlik partei on töölisklassi osa, ta väesalk. Kuid töölisklassil on palju väesalku, järelikult mitte iga töölisklassi väesalka ei saa nimetada töölisklassi parteiks. Partei erineb töölisklassi muudest väesalkadest eelkõige selles, et ta pole lihtne töölisklassi väesalk, vaid eesrindlik väesalk, teadlik väesalk, marksistlik väesalk, kes tunneb ühiskonna elu, tunneb ühiskonna elu arenemise seadusi, tunneb klassivõitluse seadusi ja kes seetõttu on suuteline juhatama töölisklassi, juhtima ta võitlust." („ÜK(b)P ajaloo lühikursus", lk. 47.)

Säärase eesrindliku väesalga sõjameestena näitabki Maksim Gorki oma teostes bolševikke. Romaanis „Klim Samgini elu" näitab M. Gorki meile bolševik Kutuzovit, näitab episoodiliselt, kuid nii, et tuua nähtavale ta arvamusi ajajärgu põhiküsimuste kohta, et Kutuzovi kaudu anda edasi Lenini põhivaated meie kahe revolutsiooni liikumapanevatele jõududele. Kutuzovi kuju täidab oivaliselt seda osa romaanis. Tema kõned moodustavad leninismi ilukirjandusliku interpretatsiooni.

Kutuzov on säärast tüüpi poliitikategelane, kellest seltsimees Stalin räägib oma kõnes Moskva valijate valimiseelsel koosolekul 11. detsembril 1937. aastal. Kutuzovi suu läbi paljastab Gorki mitmesuguste tol ajal vene ühiskon-

nas käibel olevate väikekodanlike ideoloogiate utopismi, kuid erilise jõuga kostis Kutuzovi hääl tööliste revolutsioonilise liikumise tõusuaastal, 1912. a., kui ta ennustab sõja kui imperialistlike vastuolude tulemuse vältimatust.

Käesolev artikkel ei või loomulikult anda üksikasjalist ega isegi pinnalist analüüsi nõukogude vennasrahvaste kirjanike loomingust, kes nii või teisiti on töötanud bolševiku kuju kujundamisel kirjanduses. See viiks meid liiga kaugele. Ent tuleb teha veel üks märkus, enne kui me siirdume eesti nõukogude kirjanike loomingu juurde, ja nimelt see, et nõukogude kirjanik ei või piirduda kommunisti põhiomaduste staatilise, väljaspool aega ja ruumi näitamisega.

Nõukogude kirjanikud poleks iialgi loonud oma tugevaid ja eeskuju-andvaid kommunisti-kujusid, kui nad oleksid lähenenud bolševiku kujutamisele ainult sellelt vaatepunktilt. Bolševikke kujutavate nõukogude kirjanike teoste jõud seisnebki nimelt selles, et nad on näidanud kommunistide põhiomadusi mitte staatiliselt, vaid võitluses meie elu kõige mitmesugusemates sektorites, nende sõltumuses kindlast ajaloolisest olukorrast. Nii on bolševiku kuju näitamine nõukogude kirjanduses alati lahutamatult seotud partei selle poliitikaga, mida partei antud ajajärgul teostas, ning see poliitika ise ongi selleks aluseks, millele kirjanik võib ehitada bolševiku kuju. Just seepärast kasutataksegi paljude nõukogude autorite teoseid ÜK(b)P ajaloo õppimisel illustratsioonidena, sest näidates oma töös kommunisti näitab kirjanik ühtlasi partei poliitikat, selle elulisust, selle võitlust igal antud ajajärgul.

*

Bolševiku kuju analüüsimisel eesti nõukogude kirjanduses me samuti vaatleme seda mitte abstraktse kujuna, vaid seoses konkreetse ajaloolise tegelikkusega, EK(b)P võitlusega nõukogude korra võidu ja kindlustamise eest Eestis.

Vaatame, millised momendid EK(b)P ajaloost on eesti kirjanike poolt bolševiku kuju näitamisel ilukirjanduslikus vormis valgustatud ja kuidas on näidatud üksi-

kuid töölisi-revolutsionääre, bolševike ustavaid tugesid Eestis.

Kodanliku Eesti niinimetatud „iseseisvuse" ajajärgul loodud kirjandusest pälvib meie tähelepanu kõigepealt J. Lauristin-Madariku romaan „Vabariik".

Romaanis „Vabariik", mille tegevusaeg langeb ajajärku, mis eelnes 1905. aasta revolutsioonile Venemaal, näeme me töölist Haavakukke, kes töötab Tallinnas suurtööstusliku ettevõtte ehitamisel. Noil aastail alles tekkis Eestis organiseeritud sotsiaaldemokraatlik töölisliikumine, arenes kiiresti kapitalistlik tööstus ja tekkis tööstusproletariaat, kes erines täiesti pärisorjusliku ajajärgu ja väikekodutööstuse töötajaist nii oma kokkuhoidmise kui ka oma võitlusomaduste poolest.

Haavakukk on selle osa tööliste juht, kes on teadlikud töölisklassi saatusest, tema organiseerimise jõust, ja astub üles üksikute ebateadlike tööliste vastu, kelle prototüübiks on kakleja ja kõrtsikangelane Toomeli Villu.

Võib oletada, et just säärane tööline nagu Haavakukk astus hiljem M. I. Kalinini poolt tema Tallinnas oleku ajal asutatud sotsiaaldemokraatlikku ringi. Haavakukk tunneb revolutsioonilise liikumise ajalugu, ta on häälestatud narodnikute vastu. Tema kõnedest selgub, et ta mõtted ulatuvad isevalitsuse kukutamisest tunduvalt kaugemale. Ta pole hoopiski mitte kodanliku demokraatia pooldaja ja näeb selgesti kõiki selle puudusi.

Haavakuke maailmavaade on lühidalt, kuid näitlikult avaldatud tema kõnelustes Ants Vasakuga, noore taibuka talupoisiga. Ta veenab Antsu, et ainult Karl Marx ja tema järelkäijad astuvad tegelikult, aga mitte sõnades töötajate ekspluateerimise vastu välja. Haavakuke kuju romaanis on reljeefne ja veenev. Ta tõuseb meie ette tolle aja tööliste, eilsete kehviktalupoegade elu-olu taustal, keda puudus on ajanud linna teenistust otsima.

Haavakuke printsipiaalne järjekindlus ja tagasihoidlikkus täiendavad töölise kuju.

Vajadus oma idee eest agiteerida ja võidelda sunnib Haavakukke tuliselt esinema talupoegade ees Antsu pulmas mõisnike ja kapitalistide isevalitsusliku võimu terava paljastamisega. „Ma oleksin tahtnud meelde tuletada ühte

rahvalaulu: Orjakere — kanget kõhtu, / see teeb silgud sääremarjaks, / aganad kõõlusteks kõvadeks, / tangukördi küljeluuksa, / kartulad kaelakontideksa, / rauast sirget seljaroogu, / raba veest vere punase!... / Et ei kardaks rüütlimõeka, / rüütlimõeka mõrudat, / keisrikirvest kibedat, / tapakirvest tugevat...

Meie esivanemad leelutasid seda salamahti oma madalates onnides piiruvalgusel ja ootasid. Ootasid ja lootsid oma kehva elu parandada. Orjakere — kanget kõhtu, see pidi kõik seedima, see pidi kõik selleks tegema, et mehed oleksid tugevad, vaprad ja julged, kes ei karda rüütlimõõka, keisrikirvest ega tapariista. Kuid kuidamoodi või mis ajal pidi see silmapilk tulema, et maharõhutud esivanemad võiksid vasta hakata allaheitjatele, peksjatele ning piinajatele, seda ei suutnud keegi ette kujutada. Keegi ei suutnud ega osanud talupojarahvast juhatada. Tõusid üksikud julged mehed ja hakkasid puntuitama, nagu siin mõisaski, nagu ma olen kuulnud, parun Ükskülliide, või mis nende nimed olid, vasta. Nüüd olge, mehed, kohe kindlad: asjad hakkavad teistmoodi minema. Nüüd on ka meil juba suuri vabrikuid ja tööliste klass..." — „Siin on kõik ausad ja hoolsad põlluharijad, nagu piduperemees ja perenaine. Aga kui me vaatame, mis me siis näeme? Ka nemad, need ausad põlluharijad, on niisama nagu meie, need „linnavurled", kapitalismuse rõhumise ja... ja... kuidas nüüd ütelda, ekspluataatsia all. Eks parunid ja vonnid ole nüüd samasugused kapitalistid nagu meie direktorid."

See Haavakuke väljaastumine näitab, et ta kui eesrindlik sotsiaaldemokraat mõistab õigesti talurahva võitlust ekspluateerijate vastu töölisklassi juhtimisel.

Oma väheldases raamatus annab Lauristin värviküllase pildi sajandite vahetuse eesti külast ja linnaproletariaadi tekkimise protsessist.

J. Lauristini teise romaani „Riigikukutajad" tegevustik kuulub juba kodanliku vabariigi esimestesse aastatesse. Üle kahekümne aasta on sellest möödunud, kui noor Ants Vasak Tallinna siirdus. Töölisklass on selle aja jooksul suuresti kasvanud ja tugevnenud. Kodanlusel on õnnestunud interventide abiga säilitada Eestis ajutiselt kapitalistlik kord, kuid vaatamata valgele terrorile ei lakka töölis-

liikumine. Põrandaalune bolševistlik partei organiseerib ja juhib seda liikumist. Teose „Riigikukutajad" tegelased on revolutsionäärid-bolševikud, kes teevad tööd tööliste ja talupoegade hulgas niihästi poollegaalsel kujul, mis oli võimalik kodanliku vabariigi esimesil aastail, kui ka põranda all. Faktilise materjali küllus, mis näitab meile eesti bolševike revolutsioonilist võitlust, muudab Madariku raamatu hinnatavaks vahendiks kõigile neile, kes tahavad üksikasjaliselt tutvuda Eesti revolutsioonilise liikumise ajalooga. Romaanis kujutatud bolševistliku põrandaaluse organisatsiooni eesotsas seisab Aleksander Marmor, kogenud põrandaalune tegelane, kellel pole ega saagi olla elus teist eesmärki kui võitluse organiseerimine kapitali võimu vastu.

Marmori ümber koondub revolutsiooniliste tööliste kollektiiv. Marmori raudne tahe ja vastupidavus teevad ta politseinuhkidele tabamatuks.

Kokkusurutud ja nappides, kuid tugevates sõnades maalib J. Lauristin meile revolutsionääride elu ja tööd. Töölismaja tegevus, bolševistliku ajalehe väljaandmine, streik, töölisdemonstratsioon — kõik klassivõitluse vahendid leiab lugeja sellest raamatust.

Tööliste Ilvese, Müüri, Reburaia ja teiste kõrval, kes on kogu oma olemusega andunud kommunismile, näitab autor Raamatu isikus kõhklevat töölist, kes viimasel hetkel palub end „vabastada" põrandaalusest tööst, Jaagup Tibarit, kes tahab parteisse tuua fraktsioonilisust, Milla Sillamäed, tütarlast, kes, olles kasvanud teises keskkonnas, ei suuda lõpuni olla vankumatu revolutsionäär-bolševik ja lõppude lõpuks taandub kodanluse vasturünnakute ees.

Marmor töötab põranda all, kuid Müür, Ilves, Raamat, Reburaig ja teised teevad töölismaja kaudu poollegaalset tööd, annavad välja ajalehte, koondavad masse ja organiseerivad neid streigiks ja meeleavalduseks.

Madariku kangelased on väga reljeefsed. Kogu raamat on tulvil bolševistlikku energiat. Seda energiat kehastab otsekui metallist valatud Marmori kuju. Igal sammul on palju raskusi, palju ohte. On tarvis läbi viia põrandaalune kongress, võidelda demobiliseerimismeeleoludega ühe osa seltsimeeste hulgas, kirjutada artikleid töölisajalehele, olla

kursis kõigi maal toimuvate poliitiliste sündmustega, juhtida streiki, pidada ranget konspiratsiooni, töötada revolutsiooni heaks, tundmata rahu ja puhkust ei päeval ega öösel — säärane on Marmor, kelle kuju lugeja tahtmatult kõrvutab sangarliku eesti kommunistide juhi Viktor Kingissepa kujuga.[1]

J. Lauristini looming on järjekindla leninlikku tüüpi poliitilise tegelase looming, kes ise seisab keset võitlust töörahva õnneliku tuleviku eest ja kes selle võitluse nimel ohverdab aastaid kodanlikes türmides, hiljem aga koguni oma pulbitseva elu.

Isamaasõja päevil leidis bolševike partei juhtiva osa kajastamine kunstilises vormis aset mõnede meie teistesse vennasvabariikidesse evakueerunud kirjanike juures. Kuid alles pärast Eesti vabastamist ja normaalsete loominguliste tingimuste loomist avanes meie kirjanikele võimalus valada kunstiküpsesse vormi oma mõtteid ja kavatsusi. Bolševiku kuju kajastamine nõukogude eesti kirjanduses on viimaste aastate jooksul saanud teoks ning meie ees on rida teoseid, mis seda tõendavad. Vaatame tähtsamaid ja kõige enam ühiskondlikku kõlapinda leidnud teoseid, mis valgustavad meie partei võitlust eesti rahva sotsiaalse ja rahvusliku, vabastamise eest, ja kõigepealt peatume meie suurima lavakirjaniku — A. Jakobsoni — loomingu juures.

A. Jakobsoni tähelepanuväärse draama „Võitlus rindejooneta" kangelased elavad ja tegutsevad umbes ühel ajal J. Lauristini romaanis „Riigikukutajad" kujutatud kangelastega.

Selles näidendis toob kirjanik esile kaks leeri: kapitalistide leeri ja proletaarlaste leeri, mida juhivad lauavabriku töölised-revolutsionäärid. Lauavabriku omaniku Tiit Kondori vennad ja ta vennapoeg on lauavabrikus töölised. Teades, et nad on revolutsioonilise liikumise eestvedajaiks vabrikus, ja püüdes neid meelitada enda poole, alustab Tiit Kondor juttu perekondlikkusest, teeb oma vendadele

---

[1] Olgu tähendatud, et Lauristin-Madariku „Riigikukutajad" ei ilmunud Eestis, vaid Leningradis.

ettepaneku liituda, lubab neid edutada juhtivatele kohtadele vabrikus, kutsub säilitama „perekonna" ühtsust.

Kuid tema vendadest tööliste kindlameelsus on vankumatu. Nad lükkavad kategooriliselt tagasi ettepanekud koostööks eesti kodanlusega oma venna näol. See veendumuste kindlus, proletaarne sirgjoonelisus ja kaljukindel tahe määravad näidendis esiletoodud revolutsiooniliste tööliste iseloomud.

Üks neist — Toomas, töölise Peeter Kondori vanem poeg, — oli omal ajal kodanlike luiskajate mõju all ja oli pimestatud „rahvuslikust ideest". Kodanlik tegelikkus avas ta silmad kisendava sotsiaalse ebavõrdsuse põhjuste, rõhutute kannatuste, enesega rahulolevate, jultunud ja kõrkide rikaste jõugu nägemiseks.

Tiit Kondori katsed osta ära oma vennad-bolševikud kukuvad läbi. Linna tööstusettevõtete tööliste ja kapitalistide grupi vahel algab võitlus elu ja surma peale. Selle võitluse juhtide hulgas on lauavabriku töölised vennad Kondorid. Töölisi Kondoreid iseloomustab revolutsioonilisus, võitlushoog. Neile on selge võitlustee. Need on streigid, need on tööliste revolutsioonilised väljaastumised. Bolševikud Kondorid on nördinud, kui saavad teada, et teatud osa lauavabriku töölisi, keda juhib sots Mihkel Karm, kõhkleb, kaldub revolutsioonilise liikumise reetjate sotsiaaldemokraatide positsioonidele. Kõneluses Karmiga avaldub eriti ilmekalt bolševike Kondorite sirgjoonelisus. Nad on kindlasti veendunud, et ainult revolutsiooniline väljaastumine aitab töölisklassi ta võitluses rõhujate vastu.

Kui Peeter Kondor tuleb viimast korda oma kapitalistist venna juurde pärast töölisdemonstratsiooni verist laialiajamist, kõlab vankumatu usk töölisklassi võidusse tema, kindla kommunisti sõnadest: „Ei, me ei ole löödud... ka selle praegusega mitte. Kaotasime selle lahingu... nagu me oleme ennegi lahinguid kaotanud... see on õige. Aga see ei tähenda midagi — tuleb aeg, ja meie hoop äigab teid seda rängemini."

See viimne hoop kodanliku vangimaja väravate pihta anti töölisklassi poolt 1940. aastal, — aastal, mis muutis eesti rahva saatuse.

Põranda alt väljatulnud bolševike ja nende inimeste

tegevus, kes nõukogude võimu esimesel aastal astusid EK(b)P ridadesse, võttis nüüd uued vormid, et koos kogu eesti töörahvaga ehitada uut elu.

Kuid varsti tuli meil kõigil lahkuda rahulikult töölt. Algas sõda saksa fašistlike vallutajate vastu. Saabus uus ajajärk partei ajaloos. Vastavalt uutele ülesannetele tõuseb lugeja ette uutmoodi bolševiku kuju.

Kommunistide-sõjameeste kujud on jäädvustatud Eduard Männiku teostes: noor leitnant Kaivas, ohvitser Rulin, polkovnik Koval ja teised.

Kaks päeva ja kaks ööd tõrjub leitnant Kaivase väeosa vaenlase rünnakuid: neid on kuus, neid rünnakuid, kuid nad ei suuda kohutada nõukogude sõjamehi, kes ei tagane sammugi. Leitnant Kaivas pole kaadriohvitser. Ta on kahekümnekahe-aastane. Enne sõda töötas ta tehases valajana, valas sulaterast vormidesse. Nüüd on ta seitsmenda roodu komandör, kelle südames Nõukogude kodumaa armastus sünnitab suurt viha vaenlase vastu.

Kui lõpuks on tõrjutud kuues rünnak, on kogu Kaivase roodust jäänud järele ainult kakskümmend meest. Kuus rünnakut — see on hirmus katsumus. Selle katsumuse tegi leitnant Kaivas läbi. Nüüd läheb ta puhta ja rahuliku südamega polgu parteibüroole, kus ta annab sooviavalduse kommunistlikku parteisse astumiseks, teades, et ta suudab kui kommunist õigustada rahva lootusi. Tal on kaasas kortsunud paberileht, mille ta annab sekretärile. Sellel on viimases lahingus langenud punaväelase Nikluse kodumaa-armastusest ja vaenlase vihkamisest hõõguvad read. Avaldades soovi astuda Lenini-Stalini parteisse tõotab Kaivas kätte maksta punaväelase Nikluse surma eest. Nii võeti bolševike parteisse endine tööline Kaivas, kes oli mehisuse ja vaprusega võitnud kätte õiguse olla kommunist.

Bolševike parteisse astub ka Endel Soorand, eesliinile laskemoona vedava veoauto juht („Neveli maantee"). Auto eelmised juhid on teel sakslaste tule all hukkunud. Igal ööl lähevad autod. Kogu keha valutab väsimusest, silmad vajuvad kinni, piinavalt raske on juhtida autot. Kuid see ei peata Sooranda. Ta teab, et rinde käekäik sõltub laskemoonaga varustamisest. Kas saab jätta pingutamata viimse võimaluseni kogu oma jõudu, nähes, kuidas seltsimehed

valavad oma verd võitlustes vaenlasega? Sõjamehe kohus annab Soorannale üleinimliku vastupidavuse. Sooranna isikus on Männik näidanud nõukogude inimest, kes on tulnud parteisse ülendava töö kaudu. Ennastsalgava tööga võitis Soorand õiguse astuda bolševike ridadesse.

Autode kolonni komandör on kommunist Rulin. See on väikesekasvuline, füüsiliselt nõrk mees. Kuid ta on tulvil murdumatut tahet ja energiat. Bolševik Rulin jagab autojuhtidega kõik lõputu talvetee raskused. Nähes kolonni komandöri eeskuju unustavad autojuhid une. Väsinud, põletikuliste silmadega jälgivad nad eelmise auto korvi, võitlevad viimsest jõust väsimusega.

Lihtsust ja karmi kangelaslikkust, mis on kaugel poosist ja võltsilust, hoovab Männiku novellist. See sangarlik tõsilugu nõukogude sõjameeste igapäevasest tööst näitab vaimusuurust ja valmidust ohverdada kogu oma jõud Nõukogude kodumaa heaks.

Vaenlane taganeb Nõukogude armee pealetungi ees, ta kihutatakse välja Nõukogude maalt. Koos NSV Liidu vennasrahvaste sõjameestega vabastavad eesti nõukogude sõjamehed Nõukogude maa. Ka Nõukogude Eesti on puhastatud vallutajaist. Kommunist Kuslap, Punaarmee major, üks A. Jakobsoni näidendi „Elu tsitadellis" tegelasi, tuleb ühte sakslastest vabastatud Eesti NSV linna. Ta külastab professor Miilase maja. Majori ilmumine jagab maja elanikud kahte leeri. Nii juba juhtub alati elus, et kui kommunistid ilmuvad ja avaldavad endid ühiskonnas, kaldub kõik see parim, mis selles ühiskonnas leidub, nende poole. Halb on see kommunist, kes ei põhjusta ühiskonnas seda otsustavat lõhenemist. Kommunist Kuslap ongi just selle poolest iseloomulik Jakobsoni näidendis, et sattudes Miilase majja ta murrab otsekohe selle rõhuva aheldatuse, mis selles varem valitses. Päev-päevalt kasvab Kuslapi mõtteosaliste arv. Algul on see Eeva Miilase tütar Lydia, keda paelub Kuslapi õilsus ja julgus. Bolševik Kuslapis tunneb kindlat tuge poeg Karl, kelles majori mõju all ärkab nooruslik vaprus, mis tõmbab teda Punaarmee ridadesse. Lõpuks ka Eeva Miilas ise, naine, kes on maha surutud väikekodanliku professori rõhumisega, veendub

kommunist Kuslapi sõnade õigsuses ja õnnistab poega Nõukogude kodumaa teenimisele.

Sisisedes nagu ussid tõmbuvad jõuetus vihas eemale ja jooksevad Kuslapi eest meie vaenlased — Väriheinade abielupaar, dr. Miilas ja Ralf. Kommunistide võit, nõukogude inimeste võit sunnib vaenlast tegema meeleheitlikke katseid kahjustada nõukogude inimesi. Need katsed nurjuvad kommunist Kuslapi valvsuse tõttu, tänu sellele, et ta ei andu muretusele.

Sõda on lõppenud. Võitja-rahvas pühitseb võitu. Nõukogude sõjamehed, kes vaimustasid maailma oma kangelaslikkuse ja vaprusega, tulevad tagasi koju. Uued ülesanded — maa taastamine, nõukogude korra kindlustamine — tõusevad partei ette. Koju tuleb ka Lautri Tiudur, ÜK(b)P liikmekandidaat, Isamaasõja invaliid, autasustatud ordeni ja medaliga. Kirjanik Aadu Hint näitab näidendis „Tagaranna meeste kalakuunar" kommunist Lautri võitlust fašismi jäänuste vastu, kes on teinud endale pesa eesti kalurite hulgas.

Kui Tiudur hakkab vaenlase salasepitsusi paljastama, ütleb talle isa: „Tiudur — ää jumala pärast — sa mul see ainsam veel oled — ühe käega, invaliid ka — ää hakka, puhka natuke — saab läbi küll niisama, istu mere ääres kivi otsas või tule kalale, saab läbi, lehmamullikas laudas ja merest saab ka ikka! Ää hakka sellega jändama — sõjast tulnud mees, närvid läbi. Elad natuke aega niisama, siis — kui sa näed..."

Kuid ei, mis ka isa räägiks, kui suur ka oleks sõjast tulnud inimese väsimus, kommunist ei või istuda käed rüpes, nähes vaenlaste õõnestustööd. Vaenlastel õnnestus Tiuduri isa ära hirmutada, teha temast kuulekas ori. Kommunist ei või taluda säärast suhtumist.

„Ega me orjad ole, me oleme peremehed," vastas Tiudur isa kõnelustele.

Tiudur on Hindi kujutuses mitte kõrvaltvaataja, mitte väikekodanlane, kes hoolitseb ainult oma isikliku heaolu eest. Talle on kollektiivi saatus kallim oma saatusest.

Tiuduri käitumisest paistab läbi eht-bolševistlik printsipiaalne sitkus. Kommunist peab igas olukorras leidma tema ees tekkivatele ülesannetele õige lahenduse. Kui

Tiudur veendub selles, et kalakombinaadi direktori asetäitja Vihvelin on vaenlane, pöördub ta nõu küsides bolševik Järvemäe, Ülemnõukogu saadiku poole, ja ühisel jõul õnnestub neil sakslaste sabarakud paljastada.

Käesoleva kirjutise ulatus ei võimalda käsitleda kõiki eesti nõukogude kirjanike teoseid, milles on kujutatud kommunisti. Olgu veel märgitud, et kommunistide kujusid annab O. Tooming oma pikemas jutustuses „Uued inimesed", kus kirjanik jutustab nõukogude põlevkivikaevurite ennastsalgavast tööst. Veelgi mitmekülgsemalt näitab O. Tooming kommunisti kuju oma viimases romaanis „Roheline kuld", mis on pühendatud suurele stalinlikule looduse ümberkujundamise plaanile. Romaani peakangelane, metsaülem Remmelgas on inimene, kes õilsalt hoolitseb Nõukogude riigi huvide eest, nõukogude inimeste heaolu eest. Ta on igasuguse rutiini vaenlane, pooldab tuliselt kõike seda, mis aitab kaasa sotsialistliku kodumaa võimsuse tugevdamisele, töötajate hulkade heaolu tõusule. Remmelga algatusel areneb metskonnas bolševistlik võitlus metsa eest, kolhoosi maade kuivendamise eest, soode muutmise eest õitsvaiks lopsakaiks niitudeks. Omades bolševiku püsivat tahet ja printsipiaalsust saavutab Remmelgas võidu vaenlaste üle, kes katsusid takistada metsaülema plaane ja kavatsusi, mida on heaks kiitnud Eestimaa K(b)P Keskkomitee.

Romaani lugeja näeb rahuldustundega, kuidas Remmelga enesevalitsemine, kannatlikkus ja kindlameelsus toovad talle teenitud võidu võitluses salakavala Osmuse vastu, kes on maskeeritud rahvavaenlane.

Eredalt on toodud Stalini preemia laureaadi H. Leberechti jutustuses „Valgus Koordis" parteiorganisaator Muuli paeluv kuju, kes ilma igasuguse kärata, lihtsalt, rahulikult, päevast päeva viis Koordi talupoegi kollektiviseerimise poole, võideldes iga külaelaniku ja ta õnne eest.

„Oli olemas üks tähtis asjaolu, millest juhindus parteiorganisaator Muuli oma hinnanguis ja otsustes. Ta nägi Koordi talupoegi tuleviku valguses, homses päevas. Ja selles tulevikus määras ta eilsele hädavaresele Semidorile mitte sugugi nii väikese koha. Ka tagasihoidlikku, rõhutud

Roosit nägi Muuli homses päevas teistsugusena, nagu teda keegi veel Koordis polnud näinud, — asjalikuna, täis energiat, suuri ülesandeid lahendamas."

Suur armastus inimeste vastu, valmidus ohverdada nende heaks kõike, ka oma elu, iseloomustab Muulit, endist rindevõitlejat, kes oli võidelnud fašistide vastu Nõukogude kodumaa vabaduse, au ja sõltumatuse eest.

Eesti nõukogude kirjandus on noor, kuid hoolimata oma noorusest on ta juba terves reas teostes näidanud bolševikku. See sai võimalikuks alles pärast 1940. a. 21. juuni pööret, kui kirjanike looming vabanes reaktsioonilise kodanlike voolude surve alt.

Enamik meie kaasaegseid eesti kirjanikke on enesel tundnud kodanliku ideoloogia rüvetavat mõju. Küpsedes kapitalistliku Eesti umbses, hingematvas õhkkonnas, mürgitusid paljud eesti kirjanikud paratamatult. Paljud neist langesid rafineeritud, kuid tühja formalismi ideelagedusse, ei näinud uusi küpsevaid ühiskondlikke jõude, püüdsid isoleerida inimest teda ümbritsevast keskkonnast, tuhnisid hoolikalt väljamõeldud psühholoogia salaurgastes jne. Olles kütkestatud üksikasjade kirjeldamisest, kaotasid nad perspektiivid, ei märganud tööliisklassi revolutsioonilist osa ühiskonna arenemises.

Miks võis Johannes Lauristin luua oma värviküllased, eredad ja erutavad teosed, milles on näidatud revolutsionääride-bolševike võitlus nii tsaarivalitsuse kui ka isevalitsust asendanud kodanliku režiimi vastu? Seepärast, et põhimõte, millest juhindus kirjanik, oli kirjanduse bolševistliku parteilisuse printsiip, rahvahulkade kasvatamise printsiip Lenini-Stalini partei suurte ideede vaimus. Lauristin võis luua oma teosed seepärast, et ta võttis osa eesti rahva paremiku võitlusest oma rõhujate vastu, et ta oli sügavalt läbi imbunud marksismi-leninismi ideedest, mis olid kogu ta loomingu aluseks.

Omamata võimalust jälgida vahetult põrandaaluste bolševike elu ja tegevust, ei saanud suur osa eesti kirjanikke loomulikult anda ka bolševiku kuju ja ta võitlust kodanliku vabariigi aastail. Seevastu polnud puudus säärastest teostest, kus end kapitalismile mahamüünud kirjanikud

püüdsid näidata kommunisti negatiivses valguses, rahvast kommunisti „tondiga" ära hirmutada.

Ainult nõukogude võimu kehtestamisega Eestis võisid eesti kirjanikud asuda elu selle külje kujutamisele, mis terve rea tingimuste tõttu oli neile varem juurdepääsematu, kommunistliku partei suurejoonelise võitluse kirjeldamisele rahva rõhujate — kodanluse — vastu ja selle võitluse igapäevaste organiseerijate — bolševike — kujutamisele.

Meie kirjanikud on siiski veel vähe töötanud kangelaslike bolševike kujude jäädvustamiseks kirjanduses, ja see, mis seni on loodud, vaatamata reale õnnestumistele, ei vasta veel kaugeltki sellele, mida nõukogude eesti kirjanikelt ootab eesti rahvas. Nõukogude Eesti rahvas peab teadma tõde inimestest, kes tema õnne eest kannatasid ja võitlesid ning surma läksid. EK(b)P ajalugu toob esile nende inimeste tegevuse, kes ei säästnud oma jõudu ja elu töörahva hüvanguks. Kirjanike ülesanne on kunstipäraselt illustreerida selle võitluse suurejoonelisust, jäädvustada romaanides, jutustustes ja novellides kangelaste kujud.

Meie kirjanike ees seisab ülesanne kajastada oma loomingus kangelaslike bolševike Viktor Kingissepa, Jaan Tombi, J. Kreuksi, Johannes Lauristini ja teiste elu, nende panust nõukogude korra võidu heaks Eestis, nende ustavust rahvale. Need on teemad, millede kehastamine kunstiküpsiks teoseiks peab rikastama eesti nõukogude kirjanduse varaaita.

Küllalt tööd seisab meie kirjanikel ees ka Isamaasõja päevade bolševike näitamisel, kuigi ses suhtes juba mõndagi on tehtud. Kuid bolševiku-partisani tüüp, kes õõnestas vaenlase tagala võitlusvõimet, kes viibis okupantide poolt orjastatud sünnimaa elanike hulgas, pole veel leidnud väärikat kajastust meie kirjanduses.

Tohutut tähtsust omab muidugi bolševiku näitamine rahuaja olukorras. Rahvas ootab kirjanikelt jutustusi sellest, kuidas partei kujundab ümber eesti nõukogude küla, millele kolhoosikord avas piiramatud võimalused edasiseks arenemiseks, kuidas ta juhib rahvamajanduse ja kultuuri taastamist ja edasiarendamist. Need on teemad, mida elu ise meie kirjanikele ette seab. Meie kirjanike kohus on näidata kommunistide tegevuse kaudu, nende mõtete ja tunnete

kaudu seda helget tulevikku, kuhu eesti töölise, töötava talupoja ja haritlase viib bolševike partei, näidata, kuidas ta võitleb töörahva vaenlastega. Näidata bolševikke meie tänapäeva ehitustöö organiseerijaina, innustajaina ja teostajaina peab olema meie kirjanike ülesanne.

Meie kirjanikud peavad näitama bolševikku kui masside juhti. Ainult partei, kes on relvastatud Lenini-Stalini eesrindliku revolutsioonilise teooriaga, kes oskab käsitseda seda relva, visandab töölisklassi võitluse eesmärgid ja viib nõukogude rahva võidult võidule. Nõukogude rahvale on otsustava tähtsusega meie partei oskus mitte ainult määrata õiget suunda oma poliitikas, vaid ka ta võime sellest kinni pidada.

1950. a. maikuus toimus Moskvas eesti kirjanduse dekaad, sündmus, millel on tohutu tähtsus vabariigi kultuurielus. Dekaadi päevil analüüsisid eesti kirjanike vanemad kolleegid — vene kirjanikud — kirjandusteoste arutelu puhul üksikasjaliselt ka bolševike esiletoomist eesti nõukogude kirjanduses. Moskva kirjanikud osutasid reale puudustele, mis esinesid kommunistide kujude valgustamisel, ja andsid juhtnööre selleks, et see kuju leiaks eesti nõukogude kirjanduses kajastamist kogu oma suuruses, kogu oma tugevuses.

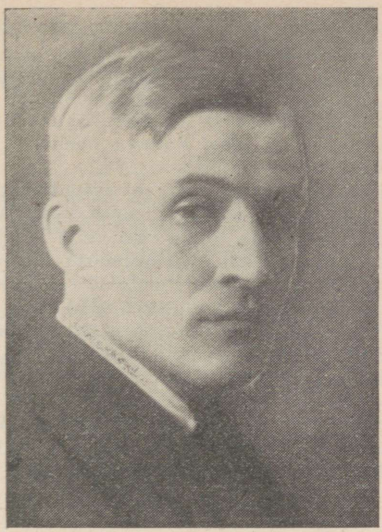

JAAN KÄRNER.

Jaan Kärner on sündinud 27. mail 1891. a. Tartumaal Kirepi vallas väiketalupidaja pojana. Lõpetanud Uderna ministeeriumikooli, õppis ta edasi Tartus ja Moskva eraülikoolis. Selle järel töötas kutselise ajakirjanikuna. 1920. a. alates elas kutselise kirjanikuna Elvas.

Kodanliku korra aastail ilmnes Kärneri loomingus kallak pessimismi ja endassesulgumisse. Ent siiski ta loomingu paremik ja põhiline osa sellest ajast kirjeldab töötava rahva elu ja sisaldab proletariaadi lõpliku võidu veendumust.

Juunipööret ja nõukogude võimu väljakuulutamist tervitab Kärner viimaste luuletustega kogus „Võitluslaule" (1940). See kogu on valimik autori loomingust 1920—1940.

Nõukogude ajast peale, eriti aga Suure Isamaasõja perioodil kujunevad Kärneri võitlevad ühiskondlikud bolševistlikud teemad.

Nõukogude Liidu tagalas ilmunud luuletuskogud „Kodumaa käsk" (Moskva 1943) ja „Viha, ainult viha" (Leningrad 1944) kuulutavad meie õiglast võitlust saksa fašistide pealetungi vastu ja kutsuvad ning innustavad kaitsma oma kodumaad.

Rindevõitlusele õhutavate luuletuste kõrval on neis kogudes kangelaslikku tagalat kujutavaid luuletusi („Leningrad—Uural—Moskva").

Keskseks teemaks Kärneri luuletustes, alates juba 1940. aastast, on Lenini ja Stalini kujutamine.

Nagu enamik teisigi Nõukogude tagalasse siirdunud kirjanikke, ei saanud Kärnergi pühenduda ainult kirjanduslikule loomingule, vaid töötas ka ajakirjanduses, raadios ja kirjandusliku koguteose „Sõjasarv" toimetajana (nr. 5 ja 6). Koos Mart Rauaga valmis tal siin Nõukogude Liidu hümni eestikeelne tõlge.

Pärast Eesti NSV vabastamist saksa fašistide okupatsioonist oli Kärner kirjandusliku ajakirja „Looming" vastutavaks ja tegevtoimetajaks (1945 ja 1946). Temalt ilmus rida tõlkeid nii vene klassikast kui ka nõukogude kaasaegsest kirjandusest (Gribojedovi „Häda mõistuse pärast", katkendeid Puškini „Jevgeni Oneginist", Antokolski „Poeg" jt.).

Valimik Kärneri luuletustest a. 1912—1945 „Valitud luuletused" ilmus 1945. a. Mõned Isamaasõja-aegsed ja hilisemad luuletused Leninist ja Stalinist, Oktoobrirevolutsioonist, Isamaasõja võidust ja tõotusest kodumaale ilmusid valikkogus „Suur Oktoober" 1947. a.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 19. juulist 1946. a. omistati Jaan Kärnerile Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus. Samal aastal autasustati teda ordeniga „Austuse märk".

TÖÖORJADE RUNNULAUL.

Me tuleme: päev päeva kõrval vägi
meil kasvab nagu võimukas laviin.
Saab kübemetest korra kõrge mägi
ja paisub vihaks nälgijate piin.

Meid tagant kihutab me laste kisa
ning sunnib saatus tõusva inimsoo.
Me rinnus ärganud on tahe visa
uut lehekülge keerda ajaloo.

Me tahame ja meie õigus käsib,
et kaoks maailmast orjus, vägivald.
Maa ennem teljel ringi käimast väsib,
kui väsib astumast me tugev tald.

Meil rügemente järjest juurde rühib
ja meie ründ on armutu ning karm:
kui tuulispea eest viimse tõkke pühib
me käsivarte karastatud tarm.

Ei enam tagane me hirmu pärast,
et ootab põrgu meid kui paganaid.
Me pettund taeva illusoorsest särast,
mis vaimutoiduks andnud aganaid.

Me lööme puruks uhked kaardimajad,
kus ees me aralt seni kuletand.
On kannatusis kulgend aastasajad
me rinda usu uue tuletand.

Me usume vaid oma käte tegu
ning vabadust me ainult usume.
Sest kostku laul me julgelt, tormitsegu:
me ülekohtu põrmu rusume.

1931.

(Kogust „Inimene ristteel", 1932.)

PARTEI AJALUGU.

On sangarlik ning hiilgav ajalugu,
mis loonud bolševikkude partei.
Kui majakas, nii juhib inimsugu
ta sihikindel, teadlik „jah!" ja „ei!".

On Marxi, Lenini ja Stalini ideedest
saand ühiskonnateadus, täpsena
mis õpetab, et kapitali needest
töörahva võitlus päästab kogu Maa.

Ja ongi kuuendik maailmast toodud
ju õitsengule orjusest ja ööst:
Nõukogude suur, võimas Liit on loodud —
riik ainus, sündind teadusest ja tööst.

Partei, kes kaua vapralt võitlust pidas,
nüüd näeb, et teda kroonib võidupärg:
see avar maa nii läänes nagu idas
tööst loovast kihab nagu hiigelkärg.

Ja kaitseb kindlalt tema laiu piire
töörahva vägev, võitmatu armee.
Ning heidab kõikjale kui kuldseid kiiri
ta põhiseadus kestev, põline.

See maa on ainus tulevikulootus
töörahvale maailmas igal pool.
Ja et läeks täide tema palav ootus,
meil kodu võimsust tõsta olgu hool.

Oktoobripäevil laul sest rõõmsalt helab,
mis loond partei ja Stalin, suurim juht.
Ta nimi ilmas igavesti elab,
teed tulevikku näitab õiget, üht.

1940.

(Koguteosest „Oktoobrilipp", 1947.)

LIITUMINE.

Kui mõtled: lõunas õitseb viinamari,
polaarses vöötmes virmaliste helk,
maad läänes katab öine pilvevari,
ent idas päiksest lõõskab taevatelk,
siis rinda avaruse tunne täidab
ning koduarmastuse leegiks läidab.

On vägev kindlus Liit, mis loodud tööga —
maailmas ainus tõeline ning suur.
Ta kaitstud kõikjalt terasese vööga,
et kasvaks jõukus, areneks kultuur.
Ja kuna mujal lehvib lõpu-oodang,
siin aina tõuseb tootlikkus ja toodang.

Siin rajatakse tehaseid ja koole,
loov mõte voolab nagu Volga lai.
Teed tulevikku murrab inimsoole
me viljaväljul traktor ja kombain.
Siin lokkab terakas ning raske nisu,
ja töö on rõõm, ja looming — elu sisu.

Jõud võitmatu, mis võimsat Liitu kannab,
on tema ühtsus, terasene, karm, —
on rahva armastus, mis viimse annab,
kui nõuab kodumaa, ja ind ning tarm,
mis aina uusi saavutusi ihkab
ja vaenlast purustavas vihas vihkab.

Kui mõtled: kuulud ise sesse suurde
tööriiki sa, mis kuuendikku Maad
ju hõlmab viljavalt ning loovalt, juurde
kui allikast uut värsket jõudu saad.
Ja vabrik huugav annab sulle hoogu,
kui veretukset tajud viljavoogu.

Kui mõtled: Vaikse ookeani rannul
ja Läänemerel kõlab sama viis,
et pole inimesel kubjast kannul,
et seljataha jäänud nälg ja kriis,
siis sinu vannet ükski võim ei murra:
maa selle hüveks elada ja surra.

1941.

(Koguteosest „Oktoobrilipp", 1947.)

KES ANDIS ÕIGUSE?

Kes andis õiguse me maale tulla
teil, roimarid teutooni röövlisoost,
me rahvalt anastada kandva mulla,
meid lahti kiskuda me ajaloost?

Kes lubas mõrvata me inimesi,
kel kaitsta oma au ja isamaa,
ja naisi piinata ja lapsukesi,
kes kätt te vastu tõsta ju ei saa?

Kes andis õiguse — me üle irveks —
me vaba rahva heita orjusse,
maa õitseva ning kauni muuta kõrveks
ja inimesest teha korjuse?

Te tugevama õigust rõhutate,
kuid „saksa rassi" toores saapatald
ja jõhker rusikas ta timukate
ei ole õigus, vaid on vägivald.

Ei ole rahval õigust teiste üle,
ei saksa hullund loomal liiati, —
ta rass võib valitseda veiste üle,
kuid vaba rahvast — mitte iialgi.

Tšeljabinsk, 16. X. 1942.

(Kogust „Kodumaa käsk", 1943.)

KUU KUMAV UURALITES.

Kuu kumav Uuralites... Küpsnud viljad aunas
meil seisid kuu all Eestis, kõlas rõõmus naer, —
nüüd tuhandeil on peotäis kodumulda paunas,
ja okupantidele valmib rukis, nisu, kaer.

Kuu kumav Uuralites... Nälga, häda, valu
su paiste kaugel Eestimaal ei leevenda:
seal kooljad varjutavad linna, küla, talu,
et öösigi und keegi silmile ei saa.

Kuu kumav Uuralites... Seltsimeeste haudu
sa Eestis valgustad ja tuhas varemeid:
seal rüüstab julmalt oma käsikute kaudu
fašistlik lurjus meie rahva paremaid.

Kuu kumav Uuralites... Viha, püha kirge
siit läände minnes kalla üle Eestimaa
ja rahvast julgusta, kes püsib karm ning virge
ja tundi ootab vaid, mil tasuks relva haarata.

Tšebarkul, 25. VII 1942.

(Kogust „Kodumaa käsk", 1943.)

SUUR OKTOOBER.

Oo Suur Oktoober! — millist viljastavat võimu
see sõna omab kõigis meie Liidu mais!
Ta mitut kümmet sütitab siin rahvahõimu,
ta kõlab steppides ja tundrais sügavais,
nii kaugel Siberis, ta vähekäidud taigas,
kui Lääne rannikul, me Eesti asupaigas.

Oo Suur Oktoober! — nagu kevad sügisesse
ta tuli meile kolmekümne aasta eest.
Sestsaadik ongi viinud rahvaid kevadesse
ja toonud välja rikkusi nii maast kui veest:
ta loonud ülivõimsa tööstuse, kolhoosid,
mis tõstnud mitmekordseks aasta viljavoosid.

Me austus Leninile, Stalinile —
me austus, ustavus ja armastus!
On püha isamaa ja vabadus,
mis andnud meile nende geenius.

Sest hõiskab Uuralites vabrikute vile,
sest hõigub vedur-hiiglane Kaug-Ida teel,
ja laulab traktor laias Kasahstanis,
kui küps ning kuldne nisu langeb tema eel;
sest rõõmustlevad stepis lamba-, hobukarjad,
sest hõõgub maapõu, kiirgavad mäeharjad.

On lõpetand Oktoober korra orjust-toova
ja inimese kurnamise teise poolt.
Ta tõstnud ausse töölise ja töö kui loova
ja võtnud alandava osa naiste soolt;
ta võtnud koti kerjusmiljonite õlult
ja kiskund valitsuse kapitali võlult.

Ta soist ja rabadest on kaevand välja valgust,
talt valgust toota saanud käsu vete vool.
Ta viinud kõrvessegi uue elu algust
ja rõõmsat hoogu vallandanud igal pool,
gigantselt kajastunud kivis, helis, maalis:
suur looming, mille geeniusteks Lenin, Stalin.

Me austus Leninile, Stalinile —
me austus, ustavus ja armastus!
On püha isamaa ja vabadus,
mis andnud meile nende geenius.

Sest viljapõllud mühavad, mis kõrvest loodud
Tadžikistanis, taltsutades liiva, tuult,
sest mered kohavad, üksteise ligi toodud,
et Läänemeri vett joob Valge mere suult;
sest kohab samutigi Moskva—Volga kanal
ja laulab samutigi Moskva allmaatee —
teos inimese tahtest sündind selline,
missugust pole ilmal Uuel, Vanal;
sest lennuk müriseb polaarses vöös,
kesk igijääd Ameerikasse sõites
ja virmaliste valgustatud öös
uut kuulsust kodumaale võites.

Prometheuslik vaim, mis inimkonna hüveks
on tule taevast toond, et võita vaimuööd,
Oktoobris kehastund on võimsaks riigiks-tüveks,
mis kaitseb kõigi vaba loomingulist tööd,
kus iga haru, oksa — rahvast suurt ja väikest —
seob sama õigus maitsta vabaduse päikest.

Oo Suur Oktoober! — võimsa töötajate võimu
ta pannud maksma üle kuuendiku Maa,
ja näeb nüüd maailm tema õnnelikku põimu, —
näeb vabastatud rahvaid ühtse perena,
kes aastaid juba peavad võitlust sangarlikku,
mis võrratuna elama jääb igavikku.

Me austus Leninile, Stalinile —
me austus, ustavus ja armastus!
Nad andnud relva sõdurile,
mis võitmatu, mil nimeks vabadus.

Ja kõik me sõdurid! Meil kõik on, mida kaitsta:
see on me püha, armastatud isamaa,
kus kõiki hüvesid me võime maitsta,

mis loome oma käte, vaimuga.
Ja seda kaitseme, Oktoobri vaimust kantud,
me viimse hingetõmbeni, mis meile antud.

1942—47.

(Kogust „Suur Oktoober", 1947.)

KASKEDE LEHTIDES.

Käis eile äike üle linna Uuralis,
ja täna kased kõikjal värskelt haljendavad.
Kuid nukrat erutust toob tuulepuhang, mis
su näkku pehmelt lööb, kui akna õue avad.

Ah, ärkab mälestusi kaugeid, ammusi
niisama tormiliselt tulnud kevadetest, —
end tabad mõttes jälle käivat koduteid,
kust oled eraldatud mitmeist maist ja vetest.

Näed maja maantee ääres — kaske akna all,
nii valgetüvelist, ja saledat, ja sirget;
näed tütarlast, kes seisab ootel väraval,
käe kõrval hoides õekest, käharpäist ja virget.

Sa jälgid aastaid nende kaunist kasvamist, —
nad vastu lähevad nii oma kevadele:
toob iga kevad kaasa uut ja imelist,
seesama püsib rinnus ootus, hea ja hele.

Siin teine elukoht ja uus maailmakaar, —
õed käivad kooliteed, ja vend ju sirgub meheks:
seesama imetlev ning ootav silmapaar,
kui jälle kevad kasel punga muudab leheks.

Ja nüüd — mis saanud neist, sa vaevalt teada saad.
Võib-olla muld neil ammu katnud kinni silma:
ei näe nad enam kevadõites sünnimaad,
ja nii nad langend ongi, elust, õnnest ilma.

Oo, needust süüdlastele — needust kõigile,
kes tappes, riisudes me koju tõstnud jalga!
Ei püha kättemaksu eest küll pääse see,
verd süütut valades kes teenind verepalga.

Ei metsalise ikkesse jää sünnimaa:
ta tuleb varsti — hea ning vabastaja äike,
ja kuigi kask siis sulle seal ei haljenda,
su rahvale taas tõuseb kevadine päike.

Tšeljabinsk, 10. V 1943.

(Kogust „Viha, ainult viha", 1944.)

LENINGRAD—UURAL—MOSKVA.

Ei suuda küllalt imetella Leningradi,
ta uuest elust tulvil vanu tänavaid,
ta kõrgeid kupleid, torne, — kõrget vaimulaadi,
mis kannab neid, kes kaitsemas ta väravaid:
ta rahva kindlaid võitleja-traditsioone,
mis muutnud kindluseks on iga kivi, hoone.

Siin igal sammul räägib kuulus ajalugu
ja kerkivad su ette kujud ajaloost:
saab elavaks töö-, võitlussangarite sugu,
kes sajandite jooksul üles tõstnud soost
on Iisaku ja Admiraliteedi piigi
ja pimedusest valgusesse Vene riigi.

Ei teda murdnud talv too näljane ning pahur,
mil ründas vaenlane kui kiskja hullustund,
mil päeval üha kõmas kaugelaskekahur
ja öösi lennurünnakud ei andnud und, —
linn elas, töötas, võitles — seisis ohus halvas
kui kalju keset merd, nii vankumatu, valvas.

See võimsa nägemusena mu mällu vajus,
ja tänapäevalgi, kesk elu heitlevat,
ma näen ta paindumatust lahingute rajus,

ta rahvast, ikka sangarlikult võitlevat, —
ta naisi, katustel kes seismas häire ajal
nii kindlalt oma koduarmastuse najal.

See armastus mu, laulikugi, meeli läitis,
ja hiljem Uuralis ju kauges elades
ma tundsin, kuidas kogu olemust mul täitis
karm terasene elu, mis siin avanes, —
seesama koduarmastusest kantud elu:
nii tootlus tehaseis kui uuriv otsiskelu.

Ürgjõudu aimad siin maa selle ääretuma,
kui iga kõrgendiku kohal kerkib öös
su ette hunnitu ning majesteetlik kuma.
Siin linn on linna kõrval väsimatult töös,
ja õhk on tulvil kirge, mis maa hinges palab, —
et purustada vaenlast, relvi taob ja valab.

Sai koduseks Tšeljabinsk, võrdne linnadega,
kus töötajate kätes relviks saab metall
ja laiad tänavad on napi haljusega
kui vaod, mis veetud tulevikku, taeva all,
mis imesinisena nende kohal laiub.
Küll linn see enese kord mullast üles raiub!

Sai omaseks see linn, kus möödus pingelisim
aeg pikist sõjakuist — järk kogu elueast.
Siin kasvas kodumaaga ühtsustunne sisim,
kui, olnud peagu väljas elavate reast
ja tulnud tagasi kui sealtpoolt surma piiri,
taas nägin lappi maad ja kevadpäikse kiiri.

Siis Uural kevadises haljuses ja õites:
mis võimsat värsket elutahet andis see,
kui läbi ürgse kauni lopsakuse sõites
viis aina uude üllatusse looklev tee!
Neid rikkusi, mis siin maapõues alles magab!
Jah, Uural see ju on, mis võitu taob ja tagab.

Kui vastseltsündinu ma kõike imetelin
ja võiksin imetella samuti ka nüüd.
Baškiiria — kui kummaliselt kutsuv helin!

Ja Volga — võimas kevadiste vete hüüd!
Ei ole sellist avarust küll muus maailmas,
ei sellist rõõmsat sära mujal noorte silmas.

Tee Volgast Moskvani — vaid ääretumad põllud:
näed aina nisu-, rukkinurmi vohavaid
ja sekka haljaid salusid ja rohumaid,
kust sind nii sõbralikult tervitavad hõllud,
ja üle kõige taevas sinine ja hele.
Saab üha kodusemaks kõik see südamele.

Siis viimaks Moskva! — kodusemat leiad linna
sa vaevalt kuski: tuttavlikult võtab sind
ta vastu taas ja uue julgusega rinna
sul täidab, — ergutav on tema hoog ja ind.
See Stalin ju, ta loova geeniuse võimsus,
et levib Moskvast julge, võidukindel vaimsus.

On Moskva kodumaa ja riigi süda, milles
kõik kehastund, mis Liidu rahvais parimat:
tööd tegevat, ja juurdlevat, ja võitlevat.
Siin igas ehitises, kivis, puus ja lilles
on tunda tukset elavat ja hingust kirgast,
siin kõneleb kõik elu-, kaitsetahtest virgast.

On Moskva süda, mille poole kisub süda
nõukogulikul rahval kindlalt, jätmata,
ja tema võimsat tukset tundes kodumaa
saab tuhat korda armsamaks, ja kaitsta seda,
kui tema saatus kaalul, elu hädaohus,
on lihtne inimlik ja püha kohus.

Moskva, juuni 1943.

(Kogust „Viha, ainult viha", 1944.)

SANGARLUS.

On vähe veel öeldud seni —
näib sõnadest nagu põud —,
mis määratu võimsuseni
võib tõusta me rahva jõud,

mis sangarlust sünnib rindel
maa vabastamise eest,
mis sealgi, kus surm on kindel,
veel innustab sõjameest.

Kes mujal maailmas, nähes,
et ründab tankilaviin,
käes pudel,. granaadid, läheks
ta vastu rinnu kui siin?

Kes mujal küll vaenlast kütiks
veel lennukis põlevas
ja maanduks kui elav sütik
just vaenlase tehnikas?

Kes mujal küll seda julgeks,
et tulepesade suud
ta enda kehaga sulgeks,
kui vahendit pole muud?

Kes mujal tules ja rauas,
mis põletab vett ja maad,
võiks püsida nõnda kaua
kui sangarlik Stalingrad?

Või Leningrad, kolmat aastat
kes kindlana seisab ju,
ehk teda küll julmalt laastand
on vaenlane meeletu!

Ei, sõnadest tuleb puudus, —
ei kõike veel öelda saa,
mis üleinimlik truudus
me rahvast viib võitlema.

Sest, kuidas ta võitleb vahvalt,
veel sajandeid kostab laul.
On päikese iga sel rahval
ja päikese hiilgus ta aul.

Jegorjevsk, 3. VII 1943.

(Kogust „Viha, ainult viha", 1944.)

VÕIT.

Kui kevadtuule sahin läbivad maailma
need soojad sõnad: „Saabunud on lõplik võit!"
Ja tõuseb rõõmus sära miljonite silma,
kes näevad puhkevat kui õie kõrval õit
taassaabund rahuelu õnnelikku algust
nüüd—pärast raskeid aastaid—keset päiksevalgust.

Et päevad paremad võiks tulla rahvastele,
et lõpeks jäädavaks fašismi jube trall,
et saabuks tulevik kui kevad soe ja hele,
seks võidelnud on stalinliku lipu all
nõukogulikud rahvad võimsas ühtses peres —
ja saabunud on võit, on pidu maal ja merel.

Au, kuulsus kõigile, kes oma elu andnud
on isamaa ja inimkonna elu eest!
Au, kuulsus kõigile, kes võidu koju kandnud
on läbi tormidest ja läbi tulest, veest!
Ja jäädvustagem nüüd töös, sõnas, helis, maalis,
mis võitnud me armee, me juht, me kallis S t a l i n.

9. V 1945.

(Kogust „Valitud luuletused", 1945.)

MART RAUD.

Mart Raud on sündinud 14. septembril 1903. aastal Viljandimaal Raudna vallas talupidaja perekonnas. Õppis Viljandi gümnaasiumis 1923. aastani ja lühikest aega Tartu muusikakoolis, mille järel tegutses kirjanikuna.

M. Raud oli oma varasemas loomingus estetismi ja formalismi mõjude all.

1940. a. revolutsioonilised sündmused ja Eestimaa sotsialistlik ümberkujundamine avaldasid temas pöörettekitava mõju. Ta tervitas töötava rahva võitu ja võttis osa sotsialistliku kultuuri ülesehitamisest.

1941. aastal, kui saksa fašistid tungisid meie maale, astus M. Raud hävituspataljoni ridadesse, et võidelda vaenlase vastu.

Suure Isamaasõja ajal, evakueerunud Nõukogude Liidu tagalasse, lõi ta rea ideeliselt kõrgeid, siiraid ja veenvaid patriootilisi luuletusi (kogus „Sõjasõna", 1943).

Pärast Suurt Isamaasõda avaldasid M. Raua loomingule veel mõju mitte lõplikult ületatud formalismi igandid, missugusele asjaolule kriitika juhtis tähelepanu.

M. Raua ulatuslikumaid teoseid on poeem „Maa kasvab" (kogust „Jõud ja valgus", 1948). Selles kirjeldab ta murranguperioodi eesti külas — üleminekut sotsialistlikule põllumajandusele ja näitab kolhoosielu rajavaid inimesi.

M. Raua luuleparemik on koondatud valikkogudesse „Valitud luuletused" (1948).

RELVILE, RAHVAS!

Relvile, rahvas! Relvile, lippude alla!
Kutse on kõigile. Võitluse lõpetab võit.
Enam ei kaua me kodumaa nurmikuid talla
metsiku vaenlase röövi- ja rüüstusesõit.

Relvile, rahvas! Kindluseks külad ja majad!
Verised päevad nüüd kutsuvad viimast kui meest.
Võita on vabadus. Tasuda aastate sajad.
Relvile eneste, laste ja isade eest!

Relvile, rahvas! Relvile, lippude alla!
Ohvrid ei kohuta. Võidame. Surma eest surm!
Eneste verega tõrjume orjusehalla,
kuni on vabad me linnad, vaba viimne kui nurm.

1941.

(Kogust „Valitud luuletused", 1948)

KÜLMAD AHJUD.

Mis jäänud külast? Ühtki eluaset.
Ei ivatera ega kõrtki heina.
Ei tarateivast, sarikat ei seina.
Vaid kõrbend õunapuud ja õuekased.

Maatasa kõik. Kõik laastatud ja lage.
Ükspäinis külmad ahjud jäänud hange.
Tuisk keerleb leedel. Korstnad lumme langend.
Ja inimesed kolde paistelt pagend.

Kuid teispool metsa vappub maa ja paiskab
tuld — tuld, mis rüüstajatel randmed lõikab,
mis põletajad põletab ja kõikjal
kord kodukolded jälle soojaks paistab.

1943.

(Kogust „Valitud luuletused", 1948.)

SUREMATUS.

Suur sõna
LENIN
igaveses rahus
on mausoleumi graniiditahus.

Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
ta nimi raiutud on rahva rinda.

Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus

ta mõtte tões
ja jõus.

Moskva, 21. I 1943.

(Kogust „Valitud luuletused", 1948.)

VÕIT.

(Kantaat.)

I.

Koju tulete teekonnalt kaugelt te,
tee lilledes, relv üle piha.
Rahu südames, rõõm üle laugete —
ei enam ei surma, ei viha.

Oma maad teie näete kui kallimat,
kui mõrsjat, kes õnnelik õites.
Nagu sõpra te vaatate Tallinna,
kes haavata saanud on võites.

Nagu õnnest need õiedki väriseks,
mis toome — me tervitus teile!
Te võiduga tulete — päriseks
ja jäädavaks toote ta meile.

II.

— Tere tulemast, poeg, kes sa võidu tõid,
murdsid kütketest lahti me käed.
Sina tõega ja tulega puruks lõid
meid orjusse sundija väed.

Tere tulemast, poeg! Tere, võidumees!
Oli õigus su kilp ja su sau.
Oma isa ja isamaa palge ees
sa oled me uhkus ja au.

III.

Kui teras, karastatud kuumas koldes,
kui mets, mis kestnud tormisid ja põuda —
nii, isamaa, su nimel sõjas olles
me tahtsime kord jälle koju jõuda.

Nüüd tasutud on kõik need rasked võlad,
mis kivina on olnud rahva rinnal.
Ja südamete rõõmsad kokkukõlad
on saanud võiduhõiskeks kodupinnal.

On kallim nüüd me maa kui eales varem
ta mulda ohverdatud vere pärast.
Ja meie töös peab saama kaunim, parem
nüüd iga päev, mis tõuseb koidu särast.
— — —

V.

Kuis eestlaste vandes ju ammuses
on ustud: kord võit meile koidab,
nii tõeks see on saand teie sammudes,
nende lippude all, mis teil on hoida.

Näeme võitu nüüd palgest me palgesse,
ja tulevad põlvedki näevad.
Nende valgete aegade valgesse
teie tõite me kaunimad päevad.

On rajanud võitu me rajades
juba muistnegi tanner ja maalinn.
Nüüd saabus see hõisete kajades:
Au võitjaile! Elagu Stalin!

1946.

(Kogust „Valitud luuletused", 1948.)

VENDLUS.

Mida võiksime teada me kallimat
maailmas ja aegade kestel
kui sõpruse, vendluse allikat
nõukogude rahvaste keskel.

Ta puhtust ei tumesta mingi põud,
ei kuiva ta sügavad lätted,
vaid lõpmatult hoovab ta elav jõud
meie hinge, me relva ja kätte.

See tegudeks tõuseb ja võitudeks saab,
meile lauludki laulda ta annab.
Suur sõpruse, vendluse kodumaa,
kogu maailma õnne sa kannad.

1946.

(Kogust „Valitud luuletused", 1948.)

DEBORA VAARANDI.

Debora Vaarandi sündis 1. oktoobril 1916. aastal Võru linnas postiametniku perekonnas. Mõne aasta pärast asusid vanemad Saaremaale Laimjala valda väiketalupidajaks. Lõpetanud seal algkooli, õppis ta edasi Kuressaare gümnaasiumis. Aastal 1936 astus ta Tartu ülikooli õppima keeli, kirjandust ja filosoofiat. Esimesel nõukogude aastal töötas ajalehtede „Rahva Hääl" ja „Sirp ja Vasar" toimetuses, avaldades samal ajal Sanni Nootamaa varjunime all üksikuid luuletusi ajakirjas „Viisnurk".

Evakueerus 1941. a. Tšeljabinski oblastisse, hiljem Kasahhi NSV-sse, kus töötas kolhoosis ja raudteel. A. 1942—1943 oli Eesti Riiklike Kunstiansamblite draamakollektiivis tõlgiks. Asus selle järel Moskvasse „Rahva Hääle" toimetusse. Isamaasõja perioodil avaldas luuletusi ja artikleid „Sõjasarves". Pärast Nõukogude Eesti vabastamist oli mõni aeg ajalehe „Sirp ja Vasar" toimetajaks. Praegu töötab Tallinnas kirjanikuna.

Debora Vaarandi esimese luuletuskogu „P õ l e v a l a o t u s e a l l" (1945) põhiteemaks on armastus oma Nõukogude kodumaa ja tema rahvaste vastu. Selle kogu luuletused kõnelevad nõukogude patrio-

tismist, Nõukogude Liidu rahvaste sõprusest, rahvaste kangelaslikkusest töös ning võitluses.

Debora Vaarandi järgmine luuletuskogu „Kohav rand" (1948) näitab nõukogude inimest sotsialistlikus ülesehitustöös. See kogu on elurõõmus, kirglik ja tundeküllane tervitus uue elu ehitajaile. Ta seab vaba nõukogude töötaja, oma maa tõelise peremehe, kõrvuti kodanlusaegse õigusteta tööorjaga, näidates sellega veenvalt nõukogude korra paremusi. Ka loodusest kõneldes ei unusta Vaarandi inimest, tema tööd ja võitlust, selle töö ning võitluse minevikku ja tulevikku. Ajaloolise perspektiivi järjekindel silmaspidamine muudab D. Vaarandi luuletused ka vähema tähtsusega probleemide puhul ruumiliselt ja ajaliselt avaraiks.

Isiklike elamuste ja ühiskondlike huvide lahutamatu seos, elav tänapäeva tunnetamine ja sügav kiindumus suuresse Nõukogude kodumaasse iseloomustavad Debora Vaarandit Nõukogude Eesti luuletajana.

KASAHSTANI NOORUS.

Päev ei tule hallina
stepis siin, kui ao algel
tõusmas päike suur ja kuum.

Pihus puuvill juba,
pehme, soe ja valge,
keerleb pallina.

Kõikjal üle hiiglapõllu
ruskeid kätekiirte vilkeid.
Kõikjal noori kilkeid
tärkab nagu lilli.

Kaugel põhjas heinamaade
varjuliste vete kohal
kaunimalt ei õõtsu vesiroosid,
kaunimalt kui puuvill valge vohab
stepis Kasahstanis.

Melonpehme pruuni palge
Agman pesi
kanalis veel enne valget,
enne teisi

ruttas põllule,
ema kirju salli
sidus õlule.
Sinna sisse poetas
räitsme järel räitsme,
laia lumevalli
siidset taimevilla.

Päev nii kuumalt voolab Agmanille.
Mõte ikka püsib vennal kallil,
vennal kaugel rindel.
Saab sest, saab sest sulle abi?

Kas sest abi sai
kallil Buhharbail?
Kaunimalt ei vahulemmed
lendle põhja jahedatel vetel,
kaunimalt kui puuvill stepis
lõunalaste kuumil kätel
õhtus tumenevas.

Ammu öö nii suur ja selge
võtnud sülle väiksed jurtad.
Jäi vaid helendama mägi
põllu küllust valget.

Kaua voolab laagri üle
jutuvada soe.
Sealt, kus võitleb Punavägi,
Punavägi julge,
Agman kaaslastele lugu
kangelastest loeb.

Kas ka minust, kas ka minust
sõdalane saab?
Millal minul lastaks' minna?
Käsi kaua nukrat põske toeb.

Nõnda Agman uinub
selges Kasahstani öös,
meeles sõdur-veli Buhharbai.

Ta ei teagi,
kuidas temast endast
päeval stepis laias
kärmes, kärmes töös
sõdalane sai.

1941. (Kogust „Põleva laotuse all", 1945.)

LENINI RAAMATUKOGUS.

On võimsa biblioteegi väike kõrvalhoone
saand kunagisest vürstide paleest.
Veel säilind mänglevad ja ilutsevad jooned
ning tiivulised aamorid fuajees.

Maast laeni peeglid kord end imetleda lasid
vaid paljas-õlgseid daame, härraseid.
Nüüd ruumid avarad täis uusi moskvalasi:
töömehi, teadlasi ja õppureid.

Nii palju rahvusi, nii palju eri keeltes
on mõtteid selle maja vaikuses.
Suur sisurikas rahu asub kõigi meeltes,
suur, puhas ilu päikselaikudes.

Siin tihti käin sel karmil sõjatalvel.
Kui kojuigatsus mu hinge poeb,
siis leian oma osa hiigla-varasalves —
taas „Mahtra sõda", „Vana kannelt" loen.

Ja Liivi hapraid värsse kolletanud nõmmest —
kui imeteisiti kõik kõlab nüüd!
Mis ükskord näis vaid maaliline pintslitõmme,
on praegu nagu kirglik võitlushüüd.

Neil lehekülgedel kes rõõmus, mures astub,
see rahvas on. Nii kajab tema samm
teel tulevikku. Ja mu armastus ta vastu
nüüd suurem on. On mõistvam, avaram.

1947. (Kogust „Kohav rand", 1948.)

MA OLEN UHKE SULLE.

Löö valla, süda selge, säraline,
nii väga elu vastu kärsitu ning kuum!
Ja tunne, kuidas suurepäraline
su kasutada antud aeg ja ruum.
Oktoober, oma mässulises tormis
uustulnukat mind vastu võtsid sa.
Kõik kõdund pihu viies endaga
Oktoobritorm ka minu saatust vormis.
Ja uude ajastusse murdsid ust
neil päevil Neeva kaldal rakkuskäed,
täis võidu-usku, püha kangelust.
See oli inimkonna vastne sünnipäev.
Ja verev täht maailma kohal lõõskas —
ta koitu kuulutas, nii noort ning rõõska.
Me varjupoole jäime siis. Kuid ses
me umbund elu rabelevas sumas,
Oktoober, sinu leek me peale kumas,
sai selgeks päikseks Juuni päevades.
Töö, leiva, õiguse said ilmajäänud peod,
eesmärgi ühise me mõtted, teed ja teod.
Ja ruum? Mu maa, mu valgekaseline!
Ma armastan sind, karmi põhjamaad,
kus paesed rannad mere hallis vines
ja mingi tõsine ning karge laad
on üle kogu looduse. Ning sel
kui naeratus on päiksepaiste hell.
Ei üksnes see. Ei paeseid kaldakääre
ma ainsatena omaks nimeta. —
Sa avardund. Ma vaevu tean su ääri,
töörahva suur ja kaunis kodumaa.
Kuid iga paik siin tundub omasena —
kas taigad, stepid, lumitanud mäed.
Siin paistab tühi kõrvemaagi kena,
sa selles tulevasi viljavälju näed.
Me maa, see on ju tulevikumaa,
töö, loova vaimu unistustemaa!
Rõõm milline sind koduks nimetada!
Kui palju rahvaid neid, kes koduta

ka omal maalgi veel. Ja kellel rada
pikk, vaevaline alles astuda.
Sa neile, kes veel rõhujate saagiks,
nüüd oled valguslätteks, tulepaagiks.
Ma tean, veel lasub hiiglavari
maailma kohal, ähvardav ja õel.
Nii palju vaenlasi ja teotajaid on tõel,
nii kurjalt piirab teda kiskjakari.
Kuid muretuse laisad sängid vanu
ja nõtru hingi üksnes paeluvad.
Meid aeg ei ole iial hellitanud,
suur, tormiline aeg! Kuid ta on meiega.
On meiega. Ta kannab oma tiivul
me kodumaad. Ma õnne tunnen sest,
et oma elu üürikesel viivul
ma osa saan ta võidust, võitlusest.
Sest puhke lauluks, süda õnnekuum!
Ma olen uhke sulle, minu aeg ja ruum!

1947. (Kogust „Kohav rand", 1948.)

VIRU KAEVURID

Olid endised ajad ja endine kord,
kui uue koloonia näljas
oli ristind üks inglise rahalord
me Virumaa kullaväljaks.

Kiviõlisse saksa kapital,
ja Sillamäele rootsi . . .
Aga iseseisvuse ikke all
meie kaevurid neile tootsid.

Oma mustade kätega tootsid nad
Vahemeresse valgeid jahte.
Nad orjasid isandaid võõral maal
ja omamaa vangivahte.

Oli elavaid haudu täis Virumaa pind,
et nendele tulu vaid tooks ta.
Aga kaevuri palk oli kähisev rind,
tühi tasku ja liigese-jooksva.

Kui inglane jahiga sõitma viis
oma kõrgestisündinud leedi,
siin kuskil Virumaal kaevur siis
oma sündimispäeva needis.

Kui Tallinnas kerekas pangamees
dividendisid taskusse pistis,
siis kaevur pimedas, porises vees
surus vihaga hambaid risti.

Surus hambaid risti ja oli tumm,
kui palka kärbiti maha.
Käed pigistas rusika meestesumm,
keda visati värava taha.

Ta ootas ja kannatas. Parlament
aga kulutas Toompea toole.
Oli härraste parlament. Kaevurid ent
lootes vaatasid piiri poole.

Seal oli ju töörahva õitsengumaa,
suur vabade rahvaste pere.
Ühtekuuluvust nendega murda ei saa,
see töölisel on juba veres.

Ja kaevurid võitlesid. Hüvesid muid
siin riik neile maitsta andis —
iga streikija jaoks leidus kumminui,
käed rusikas — raudu pandi.

See vabariik oli ju õigluse tipp!
Nõnda enese tähtsust tundes
ta tänavail välkus kui riigilipp
potisinine politseimunder . . .

*

Kuid siiski tõusid need rusikas käed,
lipud punased löödi valla.
Ja siiski kord saabus ka seegi päev,
kus jäädigi nende alla,

kus punaste lippude rongikäik
tuhamägede vahel astus.
Ja härraste nägudel rasvaläik
halli hirmuhigisse kastus.

Tulid kaevurid pimedaist tunneleist,
esmakordselt kui astudes ellu.
Pilk tehaste peale äratas neis
senitundmata uhkust ja hellust.

See hellus jäi hinge ja vallandus siis,
kui hävitav sõda algas.
Kui vaenlase vastu Virumaa viis
oma punased rahvaväe salgad.

Kui padrikust vihises reeturi kuul,
maad verise rinnaga kaitsti.
Kui hingati lahingus lõõskavat tuult,
ja võitude joovastust maitsti.

Vasknarva, siis Lenini linna blokaad,
Velikije Luki... Ja jõudis
aeg viimaks, kus laastatud Virumaa
neid uuesti tööle nõudis.

Nõudsid veega täidetud šahtidesuud,
surnud rongid ja roostetand roopad,
tehashoonete paljakspõlenud luud,
nende mustavad silmakoopad.

Siis nagu lahingus võidu eest
neil varemeil koondusid rivid.
Ja lõhutud strekkidest, õlisest veest
hakkas tulema põlevkivi.

*

Nüüd jälle kannavad valgusetuld
seal kõrgepingeliinid.
Ja jälle me pruunide kivide kuld
saab õliks ja kalliks bensiiniks.

Ja jälle on kaevurid tahmased tööst
koju tulles nii ühises summas.
Aga uute plaanide tuline sööst
nende kõikide mõtteid lummab.

Kus kiduraid mände ja kartulimaad
varem kandis see kivine pinnas,
nüüd juba kaugele kuulsaks on saand
me uued kaevanduslinnad.

Siin kõik on lennul. Kus täna vaid
on vundament, homme juba
on müürid. Ja möödub veel nädalaid, —
valgusküllane töölisetuba.
— — —

Siin on õhulgi raua ja tellise maik,
ikka kipitab kõris ja keelel.
Aga maailma kõige kodusem paik
see on ehitustöölise meelest.

Lõikub suvise maastiku panoraam
risti-rästi raudtalade võrgus —
tema silmale tore elektrijaam
nende talade ümber kõrgub.

See kasvab ta kätes, on tema teos.
Ja ta silmis on uhkusetuli.
Oma saatust kõvasti hoiab peos
eilne „kullaväljade kuli".

Hoiab saatust peos, kui ta kätes puur
tungib särinal pruunjasse paasi.
Me lähim eesmärk on uhke ja suur —
anda Lenini linnale gaasi!

See on lahing, mis sügaval punkrites keeb,
siingi sünnivad vapruseimed.
Ja võit oma säraga kuulsaks teeb
Kopli, Lahtma, Smirnovide nimed.

Veerand sajandit vana on veetnud all,
poole elu on jätnud maapinda.
Aga alles nõukogude ajal tal
auorden on ehtimas rinda.

Rahntugevad mõlemad — isa ja poeg,
ja suur on ka kividekandam.
Iga päev siin loeb, iga tund siin loeb —
gaasi kiiremalt, kiiremalt anda!

Ülal tunnelahjude lõõmavaid suid
noored tüdrukud toidavad söega.
Seljal pakse tumedaid palmikuid,
roosad palged koos higi ja nõega.

See nõtke ja õrn — kuis küll kontoritöö,
puhta ameti hüljata võis ta?
Aga milline süda ta rinnus lööb,
õige kaevandusnoor suudab mõista.

Karm aeg teda kasvatas, karastas ja
ei harjutand teistele lootma.
Nüüd kodulinnale gaasi ta
oma kätega õpib tootma.

*

Nõnda raevukas heitluses kerkivad maast
siin hiiglased-agregaadid.
Pea abistab, soojendab Virumaa gaas
linn-kangelast Leningradi.

Ja pole see üksnes tänuvõlg
ning ühise võitluse hõimlus.
Leningrad! Selles nimes on surmapõlg
ja me suure Kodumaa võimsus.

Energiat vajab me määratu maa,
ei üksnes aadete üllust.
Me riik on veel vaenlastest piiratud saar, —
üheks relvaks on varadeküllus.

Nõnda Virumaa ranniku põlisest paest
lahti murtakse kullakambad.
Ööd-päevad ta tuulisest taevalaest
läbi puurivad suitsusambad.

Ööd-päevad ahjudest välja vaob
šlaki-, õli- ja gaasijõgi.
Terastrosside ragin kõrvust ei kao
ega vagonettide lõgin.

Ning Virumaa kaevurid päevad ja ööd
ainsaks ägedaks heitluseks tehes
uhkelt mõtlevad, karmilt murravad tööd
nagu tõelised peremehed.

(Kogust „Kohav rand", 1948.)

ÜLEMISTE VANAKE JA NOOR LINNAEHITAJA.

Kui näärioöl Tallinna tornidest
lai kellahelin kajas,
siis juhtus, et üksinda kõndis veel
noor linnaehitaja.

Öö sädeles härmas ja vallatult
lõi näkku lumepihu.
Ja kõikidest akendest voolasid
ta peale valgusvihud.

Ta vilistas rõõmsalt ja unistas,
ja kõlistas võtit taskus . . .
Kuid äkki ta tundis, kuis õlale
üks võõras käsi laskus.

Üks vanake seisis seal. Olekult
ja näolt nii muistset sugu,
et noorele tahtmatult meenutas
kord ammukuuldud lugu.

Taat valvama pandud, et järvevood
ei uputaks me linna.
Kui lõpeb kord ehitus, temagi
siis puhkama võib minna.

— Kas Tallinn on valmis? — taat küsitlust
ju algas, nagu vaja.
Kuid kartmatult käe talle pihku lõi
noor linnaehitaja.

— Ei, vanataat, valvuriametit
sul tuleb veel kaua täita.
Kuid läki! On nääriöö. Täna ma
uut Tallinna sulle näitan.

Ta tõusmas on tuhast ja varemeist.
Ta aina kasvab ja laiub.
Seesama pahkline käsivars
ta seinad üles raiub! —

Jäi jalgu neil varisend ahjumüür —
nad läksid läbi Harju.
Pea kohal üks roostetand plekitükk
kui vihameeli karjus.

Ja vanake silmitses kaaslase
noort, elujulget nägu.
Õrn naeratus äkitselt valgustas
ta halli kortsurägu.

— Kas mina siis Tallinna hukkaksin!
Ma olen ta valvur ustav.
Ma armastan teda! On asjata
mind kurjad keeled mustand.

Ma nägin, kuis orjad siin ägasid
ja kivikoormaid kandsid.
Kuis nende käte all kasvasid
need muistsed tornid ja kantsid.

Ma nägin ta valu, ja sageli
mu silmist pisar kukkus,
kui sõdade suitsevas keerises
kõik vaev ja vara hukkus.

Linn toonagi lebas mu jalge ees
kui kustund tulease,
kui laastatud pesa, kui valmis haud —
vaid järv veel peale lase!

Nüüd kardan, et kuulmine petab mind —
mu kõrv on tönts ja nüri.
Ei usu, et kostab alt Tallinnast
see ehitusemürin? —

Nii uurivalt küsitles edasi
hall Ülemiste Vana.
Kuid noormees ta Raekoja ette viis
ja lausus ägedana:

— Kui suudeti kubjaste kepi all
need müürid kokku tuua,
kui palju võimsamat suudab siis
veel vaba rahvas luua!

Võim tööliste päralt, kes linnade
ja elu ehitajad.
Las püsida kantsid, et tunnistaks
nad möödund raskest ajast.

Las püsida Toompea, et punalipp
sealt lehviks üle lahe!
Me hoiame torne ja väljakuid
ja vana Müürivahet.

Me hoiame neid. Aga mitte nii
kui mõnda aegund koli.
Me teeme nad nooreks. Sest meie jaoks
kõik olgu parem, kui oli.

Neil kõverail tänavail lapseeast
ma tunnen iga nurka.
Kuid tunnistan ausalt, küll hoovid siin
on kasimata urkad!

Ma mäletan, kuidas meil kunagi
see oli nagu pidu,
kui kivide vahelt kord välja lõi
üks haljas herneidu.

Plekktopsiga vett talle kandsime —
ta oli liiga väeti.
Tast tüditi. Nagu meid endidki
ta ilma hooleks jäeti.

Seepärast ma puhtaks nüüd roogiksin
siin väiksemagi kuru.
Väätkasvud et müüridel vohaksid
ja õuel sametmuru.

Siis kaunimalt punavad katused,
ja olgu nende harjad
nii valged, et paistab, kui lebaksid
neil valged tuvikarjad.

*

Nad saabusid väljaku servale —
siin oli vaikne ja tühi.
Kioskid ja trammidki pidasid
vist kuskil nääripühi.

Tuul üksinda vallatles rööbastel,
lõi paljaks munakivid.
Ja taamal varemed tukkusid
kui mustad tondirivid.

Ent teispool — eks kerki kui kaljupank
„Estonia" teatrimaja.
Ja innukalt edasi pajatas
noor linnaehitaja:

— Sa tule ja vaata, kuis hommikul,
käes kirkad ja labidad õlal,
me tuleme siia, ja õhtuni
tööhääli ning hõikeid kõlab.

Kus pudupoodide rägastik
kord seisis vilets ja hale,
peaväljak saab tuledes sädelev,
parketina läikiv ja sile.

Ta keskel end noolena sirutab
ausammas kõrge ja sale
ning märgib kohta, kust varsti saab
uus süda Tallinnale.

Siin putkade juures ma meenutan,
kuis suviti kutsusid rannad,
kuis Pirita bussi siin oodates
jäid viltu kingakannad.

Kuid, vanataat, oota, sa näha saad
pea trolleibuseliine.
Siis Piritalt Rocca al Mareni
sind ühe hooga viime.
— — —
Siin teadusetemplid nüüd kerkivad
ning kaunid kunstihooned.
Näe, kuidas seal hämaras aimuvad
ju nende ülevad jooned.

Näe, uhkeid portaale, kus sammastel
graniit ja marmor helgib! —
Pilt noormehe hõõguva pilgu ees
kui udust välja selgis.

Ta viipele tänavad, väljakud
järk-järgult avanesid.
Neis asfalt ja rohelus sillerdas
kui vaikne järvevesi.

Ja hoonete vägevad hiiglased
ses peegeldusid vastu.
Siis kustusid. Noormees ent kärsitult
ju mere poole astus.

*

Siin huilgasid rongid ja mustasid
tee ääres kaubajaamad,
ning gaasivabrikust vajusid
neile vastu suitsulaamad.

— Mulle meeldivad suitsud. Nad tuulega
on nagu hiiglalipud.
Või vahel kui sinakas kõuepilv
neid linna kohal ripub.

Jah, suitsust on sooja. Kuid ometi
ta mürgitab me õhu.
Ja vabrikuhoonestik merele
nii avara vaate lõhub.

Seepärast kord puiestee pargina
viib otse lahe äärde.
Kõik tahmased vabrikud ära siit
me viime Paljassaarde.

Ja Kopli. Seal korstnad siis kerkivad
kui mets, nii tihedasti.
Ning kaugele merele paistavad
kui tohutu laeva mastid.

*

Nii, kuhu nad iganes astusid,
linn kerkis uues ilus.
Noor plaanitses aina. Ja vanake
heakskiitvalt habet silus.

Kord paistsid tehasekorpused
ning rongid mürisesid.
Kord tundmata parkide tiigivees
end valged luiged pesid.

Siin kauplusehoonetel läigatles
vitriinide peegelklaase.
Seal teatri ees valendas kolonnaad
kui rida liiliavaase.

Kus agulikitsede karjasmaad,
tolm, takjad, porirajad,
lõi vahtra-alleesid ja suvilaid
noor linnaehitaja.

Ja vesistel niitudel põimusid
nüüd risti maanteed laiad,
kus kireva kangana sirasid
külg küljes marjaaiad.

Linn kiirtena heitis end kaugele
paepealse ja soode üle.
Ta palistas järve, see lebas nüüd
kui sinipõll ta süles.

Kaks tiiba ta sirutas lahele,
kus Rannamõisa ja Viimsi.
Kõik kangastus noormehe silmale,
kui oleks olnud ilmsi.

*

Kui kaua nad kõndisid, keegi ei tea.
Kuid viimaks koiduajal
ju üksinda Lasnamäel leidis end
noor linnaehitaja.

Ja laotus ta jalge ees endiselt
me vana armas Tallinn.
Ning laiguti varemed vilkusid
veel ikka kurvalt ja hallilt.

Kuid nägemus kaunina hõljus veel,
ja köitis võluvägi
noormehe pilku. Ta unistust
nüüd lahtisilmi nägi.

Ja kajasid sõnad. Kuid teadmata,
kas laulsid seda tuuled,
kas järve vood sosinal sõnasid
või tema enda huuled:

— Tuult tiivule annab just vaimustus!
Peab julgelt unistama!
Sest julgele tegu ja unistus
on ikka üks ja sama. —

— Me teostame selle, me suudame! —
Ta hinges kajas vastus,
ja koidiku leekiva kuma all
ta alla linna astus.

Jaanuar 1947.

(Kogust „Kohav rand", 1948.)

TAGAMÕISA RANDADEL.

Siin lainelöökisid luuletaja
on unistades kord kuulatand.
Ja nagu muutumatuks sest ajast
jäänd rihva ning adruga viiratud rand.

Üle karide murduva valge vahu
veelindude huiked kõlavad,
ja männid toetuvad uhkes rahus
vastu merd oma nurkliku õlaga.

Ja laulavad lained, ja tulevad tuuled,
kui Undva ninale jõuad sa...
Kuid, vaata, ses üksinduse luules
kalurid kaldale sõuavad!

Neile ahnelt kisades karjakesi
sööstavad kajakad järele,
ja mootoreist vaole küntud vesi
õlilaikudes kaua väreleb.

Neile rannalt välguvad küünarnukid —
sealt alt neid tüdrukud piiluvad.
Käed, punased nagu põlevad tukid,
kalu vihaselt tünni kiiluvad.

On jaaniõhtu, ju haljad meiud
tantsupõranda ümber ootavad.
Vist kalureil meelest on läinud neiud,
nii kaua kisuvad noota nad!

Nad kolinal lautrile lükkavad paadid,
rand tõrvast ning tubakast lõhnama lööb.
Ja sumbates kalades põlvist saadik,
harkisjalu mõõdavad tehtud tööd.

Oi, mehed, oi, mehed! Saaki sellist
siin rannas ammu keegi ei tea.
Nii paistab, et teie noorest artellist
on merel ja tuulelgi meelehea!

„Kui nädalat paargi see õnnistus kestaks,
siis oleksime ehk endaga mäel." —
Suurt, valge kõhuga lapikut lesta
kolhoosi esimees kaalub käel.

Ta kotkanina näib võõramaine,
näos tundub nagu tõmmumat verd.
Kuid põline kalur on Järvelaine
ja samadel lahtedel kündnud merd.

Kui ka linlikum on ta pintsakulõige
ja pisut paindlikum on ta keel,
siis kalurid teavad, et mees on õige,
et tal on tõsine randlasemeel.

Miks muidu ta nägugi selgemaks läheb,
kui Undva Peidiga kokku saab. —
Nii tublisid kalureid leidub vähe,
Peit pole harilik rannataat.

Ei merel saa keegi temaga võidu,
sel mehel püüstega hullusti veab.
„Aga eks see oskab ka kunste ja nõidust,
kes nii palju laule ja lugusid teab." —

Nõnda mõnelgi ätil kadedusvalu
kulmupuhma alt välja keeb. —
„Kuid lõppude lõpuks, Peit kange on kalur,
ja temagi on ju — artellimees!"

Artell selles rannas on raske aine,
kuid mööda ma temast ei saa.
Oh, tulge, tuuled, ja laulge, lained!
Artellist mul aidake kõnelda.

Sest kolme kehva Saaremaal tunti:
ei leia lahjemaid ilma seest
kui sügisest turska ja nälginud hunti,
ja kolmandana veel Tagamõisa meest.

On endiseks jäänud need kivised rannad,
ja Läänemeri on tormiselt suur.
Ja nagu enne, maa miskit ei kanna,
pae vastu kõliseb kadakajuur.

Ja ikka see poolsaar nii tuuliselt ilus
on punaseks kõrbend ju juunikuus.
Kui enne, siin meres on lesta ja kilu,
ainult aeg on uus ja kolhoos on uus.

*

Seesuguseid palju on Türdus ja Vaigus —
rookatused märjaga vohavad,
seal rohetavad samblalaigud,
unka-aukudes tuuled kohavad.

Ja räästa alla kuivama pandud
on mõned lestad ning tarbepuud.
Pilk ikka siit kaugele merele kandub,
sest õues ei olegi palju muud.

Ühteainsasse hoonesse mahub pere,
lehm, hobune, põrsas või lambapaar.
Keldrit katab lagunend paadikere
ja värava kõrval kahiseb saar.

Tee algab siit väravast. Kivine kallas,
kadakaist kaetud, viib lahele.
Tee jõuab kõrge kuusiku alla,
suurte sõnajalgade vahele.

Täna linnud seal lõbusalt vilistavad,
peale vaigu ta lõhnab veel jaanikuust.
Ta kaasas käib alati hele ja avar
kujutlus merest ja mastipuust.

Siin tore on käia. Kruusane, jahe,
tee hargneb hüva ja vasakut kätt,
kuni südamaa poole viib põldude vahelt.
Teed mööda usinalt läheb üks ätt.

Tal rätik on kaelas, kummikotad on jalas,
nokkmüts on sügavalt silmadel.
Paks pintsak on seljas — et kuigi on palav,
siiski on oma mõte sel.

Nii naistest, kes hobuse-adra taga
tee ääres kartuleid vaotavad,
või laupäevaõhtuse tuhinaga
veel kesamaal sõnnikut laotavad,

jääb mõni seisma ning salaja uurib,
või teeb, nagu rangisid kehitaks —
et kuhu see Nuka Mihkel nüüd tuurib,
et on teine ennast nii ehitand!

Kuid Mihkel läheb. Ta tõusis vara
ja tuult juba õuel vaatamas käis.
Oli ilus hommik ja tuul oli paras,
kuid midagi muud ta südamel näis.

Ja sellest, mis südamel, eidega juttu
ta päris õigeks ei saanudki vist.
Ehk oli seal pisut ka naistenuttu,
üht ammu alanud nääklemist.

Miks muidu ta praegu veel mõttes kirub,
poolkuuldavalt, meelepahaga:
„Su kolme nisaga lehmaniru
kolhoosi üldse ei taha nad!"

Et kui sa ei tea, siis ära räägi,
kuid mina olen meestega pidanud nõu.
Kui teised on platsis, ei mina siis jäägi.
Ja hulgal on teadagi suurem jõud.

Merepüüki ma mitte maha ei pane,
artellis ma pole ju ainuke taat,
Jürise Toomas on minust vanem.
Ja mul on ikkagi oma paat.

On oma paat, ja mootori sisse
ta mullu veel ühistu abiga tõi...
Aga siinkohal Mihkli mõtlemisse
mingi valus nõksatus lõi.

Jah, mootor... Kui palju aastaid see talle
ja pojale täitmatuks sooviks jäi.
Oleks poeg nüüd siin, oleks Robert veel alles,
kuidas nad koos siis merel käiks!

Oli tore poeg. Veel vanu igi
nende rõõmuks ta tuli ilmale.
Külanoortest ei saanud keegi ta ligi,
ta hea oli vaadata silmale.

Oli palju rõõmsam siis Nuka tuba,
poiss isaga kaasas käis igal pool.
Neljakümnendal aastal ta plaanitses juba,
kas valida mere- või kalanduskool.

Siis algas sõda. Ta kasvas liialt,
ja liiga ruttu said aastad täis,
et püssi alla ja tappa viia
ta sakslase meelest paras näis.

„Ei meri saa meie meestele hauaks,
me vaatame veidike Rootsimaad,"
nii Robert naeris, et „ega me kauaks!"
Ja varsti tagasi lootsid nad.

Tule tagasi, poeg, kui sa kuskil veel oled,
kui pole sind matnud ju võõramaa pind.
Sest seal on su südamel külm ja kole,
aga siin su isa on ootamas sind!

Sa vaata, kuis jaanitulede lõke
lööb rõõmsalt helkima kodused veed.
Su soovidel poleks nüüd ühtki tõket!
Kuid taat käib üksinda oma teed.

Taat astub ja astub. Ei kaua püsi
ta töömehe hinges lein ega piin.
Kõik ümber uus ja vastust küsib.
Ta viibis pisut. Kuid nüüd on ta siin.

*

Ta istub trepil ja piipu imeb,
ja ligidal kohiseb tuuline rand.
Aga uksele keegi Kalinini nime
kohmaka käega on kirjutand.

Kalinin, Kalinin! Su nimi kostab,
kui seisaksid nende keskel sa.
Suur, avar süda, mis alati oskab
nõu anda ja sõbrana vestelda!

Küll oma sa oleksid nende meelest,
kuigi sust lugend on vähe nad.
Nii usaldavalt uuele teele
su nimega kalurid lähevad.

Nad istuvad siin. Ja huuli pureb
Järvelaine, ning ägedalt seletab.
Ta enda hingestki mitmed mured
nõnda juhatust andes peletab.

Et vähe on paate ja vanad on noodad,
et maa on vilets, kes seda ei tea.
Aga midagi uut ju kergelt ei looda!
Ja lestameri on tänavu hea.

Ta salaja südames vahest ehk vannub:
„See maa meil kaelas on lausa rist!"
Kuid teised on oma juhiks ta pannud.
Ja selleks ta ongi ju kommunist.

„Meil maaga on raskusi esialgu,
ja eriti muret teeb heinatöö,"
ta räägib, „kuid küllap siis teeme talgud,
ja eks me ka lõikusel kaasa löö.

Põld praegu jääb rohkem naiste hooleks,
ma usun, et tubli on nende brigaad.
Halb aga, et paatidest ainult pooled
on kindlad meeskonnad kätte saand.

Lest ootab meres, siin aga jõude
on näiteks kalur Tõrila Jaan.
Sa mõtle, et paremat paarimeest nõudes
jääb täitmata sinu ja meiegi plaan!"

Jaan istub kui kivi: „Ei taha ma Vanjat.
Olgu tubli kuitahes, ei oska keelt.
Ta võõras on siin, — minu silmad on vanad,
maamärkisid tema ei tunne veel."

Ivan aga naeratab laialt ja helgelt,
valged tukad otsmikult tagasi lööb.
Et Tõrila jonnib, on kõigile selge.
See poiss tunneb ammugi kaluritööd.

Oi, Vanja, Vanja, ons tõesti tõsi,
et Volgale enam ei sõida sa?
Sind naerulohud su nooriku põsil
selle kivise rannaga köidavad!

Ah, ega sõjameest suigutaks unne
ühegi nooriku õrnus ja arm.
Ivan aga siingi end kodumaal tunneb,
ja meeldib see rahvas, nii mehine, karm.

Kas või Nuka taat, kes siin piipu kisub
ja oma silmi ei pööra talt.
„Mul, Järvelaine, on asja pisut,"
too algab viimati kõhklevalt.

„Et räägime täna need jutud klaariks —
kolhoosi toon paadi, loomad ja maa.
Noota kiskuda võiksime Vanjaga paaris, —
kui mind aga vastu veel võtta saab?

Ma algul end põlgasin vanaks, sest minul
on seitsmekümneni aastaid kaks.
Kuid," Mihkli näkku lööb naeruvinu,
„artellis ehk lähen ka nooremaks.

Ma vanem küll olen Tõrila Jaanist,
maamärkisid aga veel hästi näen.
Ka kevadel täitsin ma püügiplaani,
ja Vanjal on ikkagi noormehe käed."

See, mida nii pikalt ja laialt mõeldi,
teed tulles veel kõvasti tuulati,
nii äkki paari lausega öeldi, —
ja ärevalt vastust kuulati.

Ja Järvelaine — et tule või homme.
Meil mehi on tarvis. Hea nimi on sul.
Kätt surub kauem kui nõuab komme.
Ja Mihkel on jällegi minekul.

Kaks pead veel paistis värava taga,
üks helkivalt valge ja teine hall.
Taat jättis Vanjaga jumalaga,
kuid palju jäi ütlemata tal.

Ta sellest mõtles veel koduteelgi:
ei leiaks ma paremat paarimeest.
On süda õige, ei sega siis keelgi.
Ja eks ta siis ole ka poja eest...

*

Tuhmsinisel ududest auraval lahel
on tumepunane ehavööt.
Ja hõljudes kõrgete kuuskede vahel,
tuleb suitsuna hämar suveöö.

Ta värvid on erksad, ta lõhnad on valjud —
on saabunud randade õitsemisaeg.
Üle rihva ja liiva käib tormine haljus,
metsnelkidest punavad kaldapaed.

Ta varjatud vaikuses elavad hooned
ja tuhanded hääled kostavad.
Teed tuksuvad nagu tulvil sooned...
Kuid kõike näha ei oska sa.

Seal Järvelaine — viimaks ka tema,
on kodu poole minemas.
Ta väsind on vaidlemast, kõnelemast,
näol habemetüügas sinetab.

Ta mõtleb, et Undvasse tagasi tuli
ja tasa urgitseb Vikimäe Tiit.
Ära olles on läinud veel suuremaks suliks
see ehtne kulak ja rannabandiit.

Käib ringi kui vaikne kannataja —
et töökus on olnud mu ainuke süü.
Mult ära võeti mu paadid ja majad,
aga eks nad teiltki võetakse nüüd!

Laim leiab külade kaugemad sopid
ja kõnnib pimedail metsateil.
Tõesõna ta suu küll kinni topiks,
kuid vähe veel kommuniste on meil . . .

Ka koduseid muresid mõttes aimub —
vett läbi ei lase see neetud paas
ta kartulipõllul. Ja lapsemaimud
kõik kolm on praegu sarlakis maas . . .

Kolhoosile uued hooned ja mõrrad,
traallaevadki meelest ei lähe tal.
Kõik tuleb! Neid juba mõnevõrra
ka möödunud päev on lähendand.

Ja üle kõige on rõõmu ja rahu,
ja üle kõige on teotsemiskihk!
Nii uuele majale seinu tahub
sitke ning rakkudest tuline pihk.

*

Oö hõlmad kõik põllud, õued ja aasad
nii muinasmaiseks muudavad.
Sa oleksid kõikjal, kõik teeksid kaasa!
Kuid igal pool olla ei suuda sa . . .

Tuul kannab tulesädemeid vette.
Ja tüdrukud, juustesse pistetud lill,
veel seisavad kobaras omaette
ning ootavad, kuni algaks pill.

Nad laulavad valjult ning väga kõrgelt,
ja tundmusterikkad on nende lood.
Siis tuleb pillimees, uhke ning tõrges,
end paluda laseb, kuis nõuab mood.

Ja lennutades pooleldi süles
oma nooriku Vanja siis tantsima viib.
Leek tõuseb kadakapinust üles
ja laperdab nagu kuldne tiib.

Tuhahelbed keerlevad õhus, siis maha
nad sooja lumena sajavad.
Veel kaua laulud metsade taha
siit Vaigu rannamäelt kajavad.

Aga enne, kui Vaigu on tühjaks jäänud,
oma tantsud ja pillilood lõpetand,
ju poolsaare teises lahekäänus
on ärkamas Türdu lestarand.

Veel tukuvad pered. Ja karjamaal vakka
kaks hobust on kaelastikku koos.
Siis äkki üks mootor turtsuma hakkab
ja tilder kiljatab pilliroos.

Ju paatide juures mehed on ülal,
nad vestlevad normist ja hindadest.
Siin ööbisid — kaugel on kodukülad.
Ja meres ei oota rasvane lest.

Näod, tumedad nagu männikoored,
käed korpas, sõlmjate soontega
on valgustatud nüüd puhtast ja noorest
koidikust kuldsete joontega.

Tuult uurivad pisut, siis aru peavad
ja ruttu otsale jõuavad.
Oma tujukad mootorid valmis seavad
ja uuesti merele sõuavad.

Ja pole see ainult harjunud amet
ning ainult igapäevane leib.
Uut Tagamõisat me ehitame,
ja selle eest võidelda tuleb meil!

Ei-kuhugi umbuvat elurada
keegi neist käima ei tõtle siin.
Ega rannaliivale kirjutada
oma nime keegi ei mõtle siin.

Peavad heldemaks muutuma lahtede süled,
ja heldemaks kivised kaldalaed!
Need rannad nukrusest, vaesusest üles
peab tõstma vabade töömeeste aeg!

Ja laulavad lained, ja tulevad tuuled,
ning valjusti tervitavad neid.
Ma tahaksin, et nii kuumalt mu luule,
nii kirglikult, tormiselt tervitaks neid!

Tagamõisas, juuni 1948.

(„Looming" nr. 9, 1948.)

ALLA MARI.

Seal ta vaikselt astub adra järgi
kiviklibulisel künnivaol.
Rannas räimevõrke raskeid, märgi
vinges tuules vabudele laob.

Läheb kroonuküüti üle väina,
sõidab veskiteel või palgiveos.
Sammub mõisateole, ikka käivad
sukavardad väledasti peos.

Väsimatu, visa, kõike talub,
suudab raskematki meestetööd.
Aga vokilauda, kätkijalust
tallab oma üksildased ööd.

Saare naine — nii ta meie ette
astub sajandite hallilt teelt.
Nagu rahvas, kandes orjakette,
aga rinnas murdumata meelt.

Aastaid kestnud unustuse vari
rebeneb ja silme ette toob
ühe naise kuju — Alla Mari,
saare rahva pikalt võitlusteelt.

*

Lai väli ehakumas leegib,
tolm maanteelt tõuseb vihuna.
Ses punakuldses vihus keegi
noor neiu ratsa kihutab.

Päev möödus töös, ja nüüd on õhtu.
Ta hobust karjamaale viib.
Käib lõbus kabjaplagin. Õhku
lakk kerkib nagu tume tiib.

Võik hirnub. Kaugelt vastus kajab.
Näe, omi igatseb ka loom!
Ja valjult huikab ratsutaja,
näos pehmeks muutub iga joon.

Karm nägu on sel tütarlapsel,
nii Alla Marit kujutan.
Ja temast külas räägitakse:
järsk sõnas, uhke, tujukas . . .

Kuid tugev — töös või talgus jõuab
ta väljas olla mitme eest.
Ta äge on. Kui õigust nõuab,
siis annab kas või hinge seest!

See oli küla, nagu ikka
neid saartel tollal näha võis:
kõik hallid, vaesed, lasterikkad.
Ja siin- ning sealpool mõis ja mõis . . .

Paar jõukat puumaatalu eksis
kesk kehvikute taresid.
Tuult mõni lagund veski peksis,
lapp põldu, kivivaresid . . .

Ja see on kõik. Veel kirik kingul,
kõrk, kohmakas kui kivipakk . . .
Kuid — Mari käes on suitsed pingul,
ja õhku kerkib tume lakk.

Lai väli, kuidas kutsub, huikab!
Täis rahutust on neiu põu.
Noor veri kärsituna tuikab,
ei tea, mis teeks — nii suur on jõud!

Maailma otsa nõnda sõidaks!
Või — siin kõik hoopis uueks teeks.
Kui kõik, mis rõhub, ära võidaks,
kuis elu neilgi väljul keeks!

Kas oli armund kellessegi,
või lihtsalt ellu? Kaski tõi
ehk õhtul koplist? Aset tegi,
ja kaua uinuda ei võind?

Mis sellest siin . . . see pole tähtis,
et noorusel on oma aeg.
Sest saartel sellel aastal nähti
suurt, verist risti taevalael.

Miks mitte! Viirastusteks valmis
on rahva vintsutatud meel.
Loeb pereisa söögisalmi —
näeb, keegi lauas istub veel.

Ja see on nälg. Ta naerab võikalt,
ta kirstud tühjaks kummutab.
Ta viimse pätsi küljest lõikab
ja laste kilked summutab.

Jah, see on nälg. Pool rahvast nälgib
sel hirmsal talvel Saaremaal.
Üks mõte lakkamatult jälgib —
mis saab meist, meil ei ole maad!

Meilt muud kui elu pole võtta.
Kuid kodanlased kisavad:
„Kõik enamlaste vastu sõtta!
Kõik kaitsma oma isamaad!"

Aastasadu on imend
verd meilt timukapaar,
usu ja isamaa nimel,
mõisnik ja tsaar.

Nende eest voolas me veri
kuskil Karpaatides,
võõrsil. Kuid Saaremaa meri
tühjaks jäi paatidest.

Polnud meist toitjat ja katjat
perele. Viimse veel siis
sakslane, teotaja-tapja
õuedest viis.

Troonisid purustav maru
üle maailma käis.
Aga härrad ja parun
meie kukile jäid.

Sini-must-valge plagu
ustavalt teenib neid.
Võim on härrade jagu.
Võim ei arvesta meid.

Riigi nad toppisid tasku.
Aga meid sundida
sõtta tööliste vastu —
seda ei saa!

Omade vastu ei lähe,
need on me vennad ja õed.
Ja nende punase tähe
all on meiegi tõed.

*

Nõnda see kääris, ja küünlakuus Kuivastus algas.
Hukati valgete käsikud. Saaremaa ülestõus
plahvatas lõkkele. Vallast ta kihutas valda,
vihane, äge ja murdev kui loodusejõust.

Kehvikupojad ja küüruläind kaluritaadid,
sulased, moonakad — kes küll õpetas neid?
Loodi armee, väejuhidki endi seast saadi.
Külades töörahva võim. Vaata, kui palju on teid!

Ellamid, vennad ja õde, Kahutsist Alla perest,
algab te võitlusetee, ohvriterohke ja pikk.
Üksteise järgi te langete. Aga te tulisest verest
selgena tõuseb me töörahva tulevik.

Mari . . . mis oskas ta? Aga ta tegi, mis suutis.
Millest ta varem ehk ähmaselt igatsend,
võitlusepalang kõik selgeks ja lihtsakski muutis.
Võitlus, see pole ju unistustiibadel lend.

Küünlakuu külmas ta külasse kihutab ratsa.
Suurmatsi uhkesse õue. Ja klaasitud uksele taob.
Karm on ta nägu, ja sõna kui piitsaga laksab:
— meestele vaja on moona ja sidemeid haavade jaoks.

Kus on te perepoeg? Varjab end haiguse taha,
küliti voodis? Jah, pehme on kulakusäng!
Homme peab olema platsis! Hoiatan, laseme maha! —
Eit aga sisistab: „Kalliks sul läheb see mäng!"

— Kallilt sa maksad, et sidemeiks palakaid peeni
suurtalu kirstust, ja mõisade vara ning maad
rahvale nõuad. Et punase lipu all teenid! —
pilgud veel aknastki õelana saadavad.

Saadavad Marit. Kuid tee pole üksinda minna —
põletav vabadusiha on vallanud saart.
Ülestõus kestab, ja mehed ju piiravad linna,
sakste ning mõisnike pesakest Kuressaart.

Piiravad linna . . . Neil pihus on roostetand vindid,
või nagu Mahtras ja Anijas tammepuust nui.
Sama on viha. Kuid käistel on punased lindid,
ühte mis liidavad maailma rõhutuid.

Ülestõus kestab . . . Kuid võitu ei ole tal loota —
mandril on kammitsas omade, kaaslaste käed.
Verine arveteõiendus Saaremaa töörahvast ootab —
Kuivastus maabusid valgete karistusväed.

*

Vihates undavad traadid,
taevas on kõle ja kalk.
Kaasas automaadid,
ratsutab karistussalk.

Vihates haarab neid turjast
Muhumaa tuul.
Jälgib kibedalt, kurjalt
iga põõsas ja puu.

Vihates vaatavad hütid,
kõmiseb jalge all maa:
nurjatud verekütid,
needus on teiega!

Inglise sigari suhu
vajutab kapten Klaar:
ääretult piinlik, et Muhu,
see on ta kodusaar.

Siin on rahvas ju sõge,
millestki aru ei saa.
Neile ka lihtsamat tõde
kätega seleta.

Seletavadki täägid
Kuivastu teel.
Kuuliprits raginal räägib
kõigile selget keelt:

— Saarlane, imetle saksu,
mustasajalist uut!
Tunne, kuis turjal plaksub
eestlasest härrade nuut!

Kullimäel kruusa-augus
kõike, mis ihkasid, saad.
Annavad kogupaugud
rahu, leiba ja maad. —

•

Külm udu roomab merelt, lõikab luuni.
Päev, mida tood sa? Vaikust? Lahingut?
Käib välilaatsaretiks tehtud ruumis,
kui ikka haiglas, askeldus ning rutt.

Kuid sidemeid ja sänge valmis seades
on naiste ilme murelikult tumm.
Päev, mida tood sa? Pole ühtki teadet.
Vaid kuuldused, üks teisest lohutum.

Siis keegi sisse tormab: lood on halvad!
Staap lahkus Pöidelt mitme tunni eest.
Ja madruste ning ratsameeste salgad,
vist valgete, on Muhus juba sees.

Must hirm ja mure ligemale roomab.
Kuis olla? Mari otsustab ja teab.
Toob võigu välja. „Lähen teateid tooma,"
ta ütleb sõdurlikult, „sidet pean."

Veel kohkund hüüd: „Sa lähed sinna tappa!
Ju tead, et pole inimesed need!"
Kuid Mari kiirelt üle palu kappab
ja udu katab kinni tema tee.

•

Mis sündis seal? Nii Klaari peenes laadis
arhiividokumendist märkme toon:
„Sai Muhu taltsaks tehtud. Kätte saadi
muu hulgas keegi tähtis naisspioon."

Ja õhtu hakul ratsameeste kari
postmaanteel läheneb. Üks nendest veab
pool-lohistades järel Alla Marit...
Kas, Mari, kindlaks jääd? Kas vastu pead?

Ta pea on püsti, piitsavorbid palgel,
tuul rebib lahtihargnend juust.
Ta ettepoole kooldub, tuigub jalgel,
ja needeid kostab hingeldavast suust.

Kuid neid ei kuule kirikmõisa seinad
sel öösel enam. Sajatused, peks.
Ja vaikus. „Ärge kummardage leinas!"
kui saaks, ta sõpradele kõneleks.

Kuum viha, uhkus vaikima ta paneb.
Ei palu vaenlast, värise ta ees!
Nõrk naine pole ta, vaid enamlane —
nii nagu lausus nende ninamees.

Paks, orduaegne kirik kõmab mornilt,
kui vastu müüri kajab üksik lask.
Parv hakke kohkununa sööstab tornist,
loik lumme sulab verest palavast.

Ja palju kordi saare rahva kange,
kuum veri sulatab sel talvel lund...
„Au kõigile, kes võitluses on langend!
Küll ükskord saabub teie tasutund!"

Nii mõtleb Ellam-isa koju kandes
ja mulda mattes oma esiklast.
Seal haual vargsi käidi. Vennad vande
seal andsid, et ei lakka võitlemast.

*

Seal kaua üksi kaasik urbus, lehtis,
ja kolletas ning kohas tuulehoos.
Ma ütlen lihtsalt: sellel aastal tehti
ta kodukülas Ellami kolhoos.

Nüüd tuleb kevad ... Sulab, soojalt tuksub
end lumest vabastades künnimaa.
Ja, Mari, sinu nimel kõiki kutsub
töövõitlusesse tubli, noor brigaad.

1949.

(„Looming" nr. 3, 1949.)

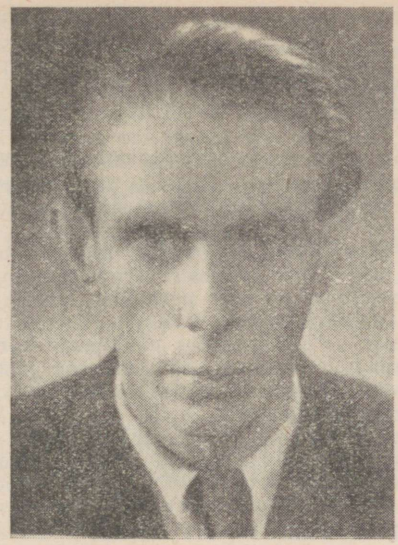

JUHAN SCHMUUL.

Juhan Schmuul sündis 18. veebruaril 1922. aastal Muhu saarel Koguva külas kaluri-talupidaja perekonnas. Juba poisikesena töötas ta isaga rannas ja käis merel. Omandanud kohalikus koolis algharidu-se, õppis Schmuul edasi Jäneda põllunduskoolis. Isa surm aga katkes-tas õppimise ja Juhan Schmuul läks koju tööle. Suure Isamaasõja algul astus Schmuul Nõukogude armeesse. Karmidel sõjapäevadel virgus Juhan Schmuuli luuletaja-anne. Selleaegsed luuletused avaldas ta kogu-teoses „Sõjasarv". 1943. aastal demobiliseeriti Schmuul Nõukogude armeest haiguse tõttu. Asus selle järel tööle Leningradis „Rahva Hääle" toimetusse. Pärast Nõukogude Eesti vabastamist töötas ta lühikest aega lasteajakirja „Pioneer" ja ajalehe „Sirp ja Vasar" toimetuses. Praegu töötab kirjanikuna Tallinnas.

Juhan Schmuuli esimene luuletuskogu „K a r m n o o r u s" (1946) sisaldab luuletusi aastaist 1943—1945. Selle koguga annab kirjanik pilte kodukülast, meenutab lapsepõlve, kõneleb kangelaslikust Nõuko-gude armeest ja tagalast. „Karmis nooruses" näeme seda suurt muu-tust ja ideoloogilist kujunemist, mis toimus meie võitlevas noorpõlves sõja-aastate kestel.

Järgmine teos, poeem „T o r m i p o e g" (1947) kujutab kodanliku

korra tingimustes töötava meremehe elu ja näitab ühtlasi autori head mere-elu tundmist.

Luuletuskogu „Järvesuu poiste brigaad" (1948) kõneleb nõukogude tänapäevast, sotsialistlikust ülesehitustööst. Selle kogu parim luuletus, poeem „Järvesuu poiste brigaad" näitab noorte hoogsat tööd elektrijaama ehitamisel ja nende ideoloogilist kasvamist. Autori hea olustikutundmine, oskus kirjeldada töötavate inimeste iseloomujooni, uue, nõukoguliku teadvuse tekkimist ning arenemist, sotsialistliku töö jõudu — see on andnud ideeliselt tugeva ja erakordselt veenva poeemi.

1949. a. ilmus „Poeem Stalinile", mis näitab stalinlike ideede jõudu ja suurust, mille lipu all eesti rahvas sammub kommunismile. Selles sügavalt realistlikus poeemis peegeldab luuletaja eesti töötajate elu ja võitlust. Luuletaja näitab töötajate lootusetut elu kodanliku diktatuuri tingimustes ja seda, kuidas nõukogude korra juures, Stalini juhtimisel ja isalikul hoolitsemisel kadus inimese ekspluateerimine inimese poolt ning eesti rahvas sai võrdõiguslikuks liikmeks Nõukogude Liidu rahvaste vennalikus peres.

Juhan Schmuuli luuletused on rahvalikud — kõlavad, elamusvärsked ja lihtsad. Tema värssides näeme olustikku tõepäraselt kujutatuna ja tunneme tegelaskujudes sotsialistliku ülesehitustöö indu. Schmuuli loominguline jõud seisab rahvalikkuses ja ta luuletuste tihedas seoses eluga.

MÄLESTUSI ISAST.

Tol korral ringi jooksin alles särgis,
täis lapsemõtteid oli kahupea,
või vänderdasin hanekarja järgi,
vits peos, sest mine isahane tea.

Ja juba sellest ajast palju, palju
on jäänud meelde pilte eredaid:
rand, võrgumajad, järsak Suurna kalju
ja Keinastu, murdlaineis kauge laid.

Tean kevadtuules kõrguvaid jäävalle,
ja suvesoojust tean, — mõnd sõpra head,
ning isa, — tema silmi terashalle
ja nagu vahupärjas valget pead.

I.

Tean sügispäeva. Pilvi rebis tuul,
ja sumbund oli kajakate kisa.
Siis, nina vastu klaasi, sulet suul
ma kalalt koju ootasin mu isa.

Hirm oli. Ma ju teadsin juba seda,
et vahel kümnist nõudmas püügiveed.
Siis aga päris kaugelt nägin teda —
kess turjal, tuleb mööda porist teed.

Kraps üle läve olin nagu kera
ja juba jooksin külmas sügisvees.
Ma teadsin, olin isa silmatera.
Nii tuppa tulime, kaks märga meest.

II.

Ma mäletan nii hästi kevadkülvi, —
veel jääd on vilus, külmalt lõhnab muld,
ja kõrgel-kõrgel sõudvaid valgeid pilvi
ja päikse kevadiselt rõõmsat tuld.

Ja kuidas mulda langes kuldne seeme,
kui teri viskas isa kare peo,
ja luiged laulsid kaugel, taga neeme,
erk västrik hüples serval linaleo.

Koos põllupeenral sõime õhtuoodet,
ning koos sai käidud viimne külirind.
Ja veidi aega enne päikseloodet
ta kojutulekule kutsus mind.

III.

Ma mäletan, kui partel kuivas vili,
küps nisu lõhnas, suitsust soojust täis.
Ööd läbi suures ahjus lõõmas tuli
ja isa tahmasena tares käis.

Ta vahel kerisele pani panni,
kus tuule-aetud õunte lükit read.
Me sõime seltsis maitsva sügisanni:
kuldpruunid, kuumad, mahlased ja head.

Ta harva ahjupaistel rääkis juttu,
mis vigureid võib teha tuulesell.
Pikk sügisõhtu möödus ruttu, ruttu,
veel uneski pead paitas käsi hell.

IV.

Ja mäletan — kord õhtul ta ei tulnud.
Torm. Laine laksus päris õue all.
Toit seisis pliidil, aga sööjaid polnud.
Ränk mure näris juba sügaval.

Need neli päeva . . . Meeleheites pilgud.
Ja ema rannas . . . kõik need neli ööd.
Vast lapseunne suigud, kohe virgud.
Tuul pimeduses ulub, laine lööb . . .

Mind rannast leidis juba varavalge, —
kõhn, sasipäine, väike mures põnn.
Nii vastu külma kivi panin palge
ja isa ootasin — kas surm või õnn . . .

Ta viimaks hilisõhtul tuli siiski,
surmväsinud ja unetusest morn.
Veel näol ja rõivail soolaseid veepiisku,
kui juba magas. Märatses vaid torm . . .

Sel ööl ma tihti tõusin tasahilju
ja palja jalu läksin üle toa
ta juurde, — kuni ergu valguskillu
koit aknasse lõi nagu eluloa.

1944.

(Kogust „Karm noorus", 1946.)

KOMNOORE PILET.

Enam pole ma see, kes olin
sõtta tulles kalliks saand saartelt:
rannapoisike, kõrvades tuulte halin,
silmis virvendus kaugete kaarte.

Kolmat aastat mul isaks on sõja karmus,
emaks sünnimaa kisendav kutse.
Igas pilgus soojas on õdede armu,
vennasüdame rahutut tukset.

Kolm aastat ... Ja nüüd vaatan teisiti kõike,
oskan näha, mis ennem ei näinud.
Nagu osast me maast, killust võitlevast, väiksest,
nii need päevad mu'st üle on käinud.

Tunnen tihti, kui põleksin valusas leegis,
kõik mus kõrbeb kui sööbivas tules.
Iga rakk hõõgub piinast, mis tagasiteeltki
tõuseb nii nagu süüdistus üles.

Suudan vihata nii, kui vaid suudavad noored,
kodu needust, neid uusaegseid hunne!
Armastada sind, maa, et kui teravast noolest
lõikab hädahüüd sinult mu tunnet.

Ei! Siin valikut iialgi kahte ei ole,
tahan teed minna Lenini noorte!
Tuua kõik, mis mus head, jõu ja südametule,
Suure Kodumaa altarile!

*

Ma täna sinu sain, komnoore pilet.
Veel uuena sind praegu hoian käes.
Nii hele, valgust täis on kogu päev,
täis rõõmu tulvavat, mil pole nime.

On nii, kui oleksid mu teine süda,
kui osa enesest, üks tuikav soon.
Nii lähedane mulle, et kõik toon
ma tahtest puhtalt alles hoida teda.

Nüüd tean, kust läheb noorte hele rada,
lend suur, mis riivata võib Linnuteed,
mis uueks muuta suudab maad ja veed,
kust voolab jõud, mis murrab iga häda.

Su kaantest hallidest, neist kiirgab valgus,
ja tuline, eest tõkkeid murdev ind.
Siit tõuseb mõte nagu vaba lind
ja siin on uue, võimsa elu algus.

Komnoore pilet! Ikka tahan hoida
kui elu noort, kui enda tervist sind,
kui kõigest kallimat, ka iseend.
Sust tuleviku helge ime koidab.

Mai 1944.

(Kogust „Karm noorus", 1946.)

TUTARLAPS II.

Päikene piilub veel madalast,
hommik on karge ja hea.
Millisest majast, mis tänavast
tulid sa siia — ei tea.

Hästi sa lugu pead labidast,
töö sinu käes aina keeb.
Vaadake kõik seda tütarlast,
vaata ja järele tee!

Lauldakse vahel — on silmad kui öö,
palged kui tähtede helk.
Sul aga põsed on punased tööst,
silmad kui taevane telk.

Vaadake kõik seda tütarlast,
vaata ja lugu tast pea!
Kuigi — mis majast, mis tänavast
tuli ta siia — ei tea.

(Kogust „Järvesuu poiste brigaad", 1948.)

JÄRVESUU POISTE BRIGAAD.

(Katkendeid.)

10.

Meie laul — see on töötava rahva laul.
Muu ta lauliku nime ei vääri
kui see, kelles töörahva uhkus ja au
verena ringleb ja käärib.

Töötav rahvas on see, keda austama pead
nagu vanemat kõrgeaulist.
Ja seepärast laulda on kerge ja hea
kahest Järvesuu Paulist.

*

Paul Haavaoks. Tüse. Pikk — jalga kuus.
Kui sa kuuled ta mürtsuvaid samme,
vaatad vägevaid õlgu — ei kujutle muud
kui lagedal kasvavat tamme.

Ta on raske ja vaikne kui meri või mäed.
Kurvavõitu ja sinised silmad,
kindlad, uurivad. Näib, et ta läbi meist näeb,
kui ta nendega vaatleb maailma.

Harva naerab. Kuid nutab — ei kujutle.
Kõik ta loomuse teravad tahud,
kõik, mida ta mõtleb ja mis temas keeb,
varjab mehine, karulik rahu.

Kestvast kurgukatarrist tal kähiseb hääl,
kaelas kannab ta süllalist salli.
Polnud ennegi jutumees — nüüd pole häält,
paljaid sõnu ta üldse ei salli.

Paul töötab koos Viktor Kaarnaga.
Kaarnat tunnete? Ei? Aga tema
on poiss, et kui Leevakust rääkida,
ka Kaarnast peab kõnelema.

Viktor Kaarna on poiss, kelle nõukogu aeg
targaks puusepaks välja voolis.
Ta kätte sai höövli ja kätte sai sae
Võrus õppides tööstuskoolis.

Mitte asjata tema nime ei näe
igas Leevakust rääkivas lehes —
tõepoolest, sel poisil on kuldaväärt käed,
ta on parimaks puutöömeheks.

Tal on noorte seas tohutu autoriteet,
mis ei tulnud küll ühe ööga.
Võitis selle kui kahe-normi-mees,
võitis tööga.

Millest unistab, mõtleb? Ta iseloom?
— Ega naljalt talt välja ei pinni!
Aga temas on kindel ja tore joon —
ikka hingega töö küljes kinni.

Kuigi vahel ta kindlasti mõtleb ka muust,
on ju noorusel palju probleeme:
nii silmade tulest, nii tähtedest, kuust,
ja sellest, mis elust me teeme.

Ja Kaarna — ta kindlasti mõtleb ka muust.
Töös aga kõik muu on võõrkeha.
Kui höövel on pihus, siis mõtleb ta puust,
ja kuidas saaks täpsemalt teha.

Sama vaikne, kuid väiksem kui Haavaoks.
Omavahel nad palju ei räägi.
Nende kõneks on haamrite toks ja toks,
ja muuks nendel aega ei jäägi.

On tore neid vaadata töö juures koos —
kõik nii nagu määritult klapib.
Sa tunned, et selles on kindlus ja hoog,
kuigi võtted on kained ja napid.

Suur dünamosaal. Veel hommikul näis
see tühi ja kõle ja lage.
Kuid päev oli haamrite kopsimist täis —
vineeriga kaeti ta lage.

Pead tagasi visatud, vasarad käes,
naelad suletud hammaste vahel —
nii mööda läks tellinguil õõtsudes päev
neil kahel.

Vineer — see on painduv ja jonnakas kraam,
lae all aga väänleb kui madu.
Hoia siit, toeta sealt — ja kui vääratad —
ongi lauad su jalge alt kadund.

Need kaks — need ei kuku. Üks pilgust näeb,
kuhu rusikas toeks vaja panna.
Ja teine väikese haamriga käes
kohe naelapea pihta annab.

Ja nii kogu päeva nad vaikivad
ja tahveldist paigale säevad.
Ümber käratseb noorus. Kaks vaikivad.
Laeruudud neist rääkima jäävad.

Võta aega ja tule õppima,
noorte meistrite tööd tule kaema:
lagi, jumalik lagi! Võiks võrrelda
kas või Sixtuse kabeli laega!

Ruum on endise külmuse kaotanud,
soe helendus ulatub maani
laest, mille on ruutudeks jaotanud
pruunid liistude meridiaanid.

Poeg, õpi neist kahest! Me määratul maal,
ükspuha, kus paigas ja millal,
võta üle neilt loosung eluks ja tööks:
vähe kisa ja palju villa!

*

Paul Haavaoks... Vaikne ja kinnine.
Aga temast veel rääkida laske,
kuigi temani, temasse leida on teed —
pean ütlema — vägagi raske.

Merepõhjastki välja uuriti
õli, tehnikasajandi veri.
Sealt ta päevavalgele puurisid
nõukogude insenerid.

Kümme õhtut ma uurisin kõigest väest,
mida Haavaoks kujutab endast.
Kuid ikka ta vaikis ja libises käest,
nagu kuskile kaugele lendas.

Ma mõtlesin — temal on nägemismeel,
aga kuulmisemeelt tal ei ole.
Võib-olla ma asjata kulutan keelt,
temas midagi erilist pole.

Kuid nagu kõneleb rahva suu —
jonn, see olla jumalast loodud.
Õigus — tema ja töö tõttu palju uut
on meie planeedile toodud.

Ja viimati ometi kätte sain talt
katkend kaantega „Laulude vihu"!
Jonn, uskuge mind, ei vea kunagi alt,
— Paul Haavaoks oli mul pihus.

Kõik oli seal vihus nii aus ja nii uus,
kuid ometi kuidagi tuttav,
et aimad ette, mis sihis muus
värsi rasketel jalgadel ruttab.

...Ei salli neid mehi, kes muudavad
kergelt vaateid kui ülikondi.
Võrdselt näruse eduga teenivad nad
meid — või teisigi ühiskondi.

Nende muutus on sageli näiline,
silmad kaetud on endise kaega.
Ühe jalaga astub ta uuel teel,
aga teine — jäi vanasse aega . . .

Aga „Laulude vihikust" ulatab laul
nagu toetava käe sulle vastu.
Üks nendest on sellest, kuidas Haavaoks Paul
kommunistlikuks nooreks astus:

„. . . Kaua kuulasin teda. Ja kaalusin.
Kuigi südames tundsin ma ammu,
et seista on võimatu seal ja siin,
et ma astuma pean selle sammu.

Tulin koju. Ei maganud sellel ööl.
Maha jättis mind rahu ja uni.
Ma mõtlesin, mõtlesin, mõtlesin,
ma mõtlesin hommikuni.

Ma mõtlesin — kaua ma elan siis nii,
kaua kahevahel ma kõigun,
ja kuhu ma jõuan, kuhu elu mind viib,
milleks on, milleks pole mul õigust?

Ma mõtlesin elust, mis mööda on läind
ja muljunud mitut kanti,
kus ise ei teadnud, mis rada sa käid,
ja milleks see elu sull' anti.

Tean palju poeete, kus punane joon
nagu rabasse vingerdav rada
käib stroofidest läbi:
„Ah, elu . . . Mis too?
See on — juua ja kannatada."

Kuid nii ma ei taha. Ei taha! Ei või!
See on roiskunud, vildak ja vale.
Minu parema mina nõukogude võim
võib tuua vaid nähtavale.

Ja nii ma ei maganud sellel ööl.
Maha jättis mind rahu ja uni.
Ma mõtlesin, mõtlesin, mõtlesin,
ma mõtlesin hommikuni.

Enam polnud mul mingeid „aga'sid",
kõik sai puhtaks kui koiduvalgus.
Sillad põlesid. Teed polnud tagasi.
Täna — see on mu elu algus.

Koit uuele päevale vastu mind viis,
heites aknasse kullaseid kiiri.
Ja koiduga koos mina astusin
üle endise elu piiri . . ."

Loed. Imelik soojus on südames,
kogu ilm paistab olevat lahti.
Mõistad teda, neid kõiki, kes uue tee
puhta hingega avada tahtsid.

Julgelt pilgult nad kiskusid endise kae,
avasilmi et meiega tulla.
Kuid eks pöördu raskelt ka lahingulaev,
kergelt keerab vaid kipakas julla.

Seal laulude vihikus palju on muud:
„Koit. Kullana sädeleb vesi.
Liiv. Vaikuses tukkuvad tumedad puud,
ja nemad on kahekesi."

Või:
„Päev on nii päiksene, hele ja pikk,
täis su silmade sirelitutte.
Ja ma olen niivõrd õnnelik,
et usuksin muinasjutte."

Või jälle:
„Näe, liuglevad Peipsi peal
rasked, tõrvatud kaluripaadid.
Vesi sädeleb võimukalt. Päikest seal
näib olevat põlvist saadik."

Noorus laiutab lauludes. Hinda ei tea,
mille eest jääksid päevastki ilma.
Sest elada, sõbrad, on tore ja hea
nõukogude ajal maailmas!

12.

Oktoobriöö. Sajab. Ja tuulehood.
Ühtki tähekest taevas ei ole.
Kell tiksub uut päeva. Veel istub koos
komsomoli algorg-i koosolek.

Oma poolsada noort, kes kõik valguse eest
tulid kodudest tööle kui sõtta,
viit noorukest, algajat ehitusmeest
täna oma peresse võtab.

„On tulnud avaldus," sekretär loeb,
„ühelt noorelt, kes Leevakut taastab.
Nimi — Karusoo, Jakob, Jakobi poeg,
sündinud kolmekümnendal aastal.

Ta avaldus:
„Ainsaks ja õigeks teeks
suure Lenini tõde on, tean ma.
Ja kui ainsat õiget ja ausat teed
seda mööda minema pean ma.

Kõigest hingest ja puhtast südamest
sinna teele ma tahan astu'.
Ja seepärast palun võtta mind
kommunistlikuks nooreks vastu. " "

Jakob jutustab eluloo: „Järvesuus
mina sündisin, käisin koolis.
Kool sai läbi. Ma tahtsin õppida muud,
aga isa sest vähe hoolis.

Ei süüdista. Raha ei jätkunud seks.
Maa on vilets ja pere läks suureks.
Möödund aastal ma astusin sulaseks
ühe kuradi kulaku juure.

Ei sõlminud lepingut. Vedas mind alt.
Ma uskusin, et ta on puhas.
Ka kohus ei päästnud. Jäi saamata talt
väljateenitud poolteist tuhat.

Kirjas olen ma natuke saamatu,
vähe aega jäi lugemiseks.
Ja seepärast rohkem kui raamatud
on õpetand elu ise.

Niipalju kui nõukogude võimust tean,
selle põhjal, mis mulle ta toonud,
võin ütelda — vali, kuid õige ja hea,
nagu Järvesuu poiste jaoks loodud.

Mis siin rääkida. Enam ei ela ma,
nagu elasin — pimedalt, varem.
Ta on pannud mind õppima, elama.
Tunnen — ma olen kuidagi parem."

Temast kõneleb brigadiir:
„Nii palju tean —
kõva töömehe nime ta väärib.
Ja selle eest anda võin oma pea —
oma piletit tema ei määri.

Tal on puudusi: kergesti vihastab,
tikub kaklema, natuke vannub.
Kuid kordan — töömehena ennast ta
brigaadi on austama pannud."

Jakob:
„Õigus on, olid sellised lood —
vahel vihastad, kaklema tikud.
Aga tunnistan — säärane tegumood
distsipliini ja rahu rikub.

Ma tõotan — neid kombeid ma üle ei too,
need tõesti on halvad ja toored.
Mu ellu peab tulema õige joon
kui kommunistlikul noorel."

Valvsas vaikuses toimus hääletus.
Jakob ootas ärevalt vastust:
kas jah või ei?
Noormees Järvesuust
võeti noorsooühingu vastu.

Võeti ühel häälel.
Näe, tuba on soe,
järsku lamp annab heleda leegi.
On Karusoo, Jakob, Jakobi poeg
nii õnnelik kui ei keegi.

*

Paul Külvija jutustab eluloo:
„Just palju mul ütelda pole.
Ma sündisin Järvesuus, seal oli kool,
kuus klassi. Kõik. Rohkem ei ole."

Kohe raksatab sõnavõtt:
„Seleta, Paul,
meile ära üks udune asi —
minu arust on edev ja pole aus —
kolm korda end paluda lasid!"

Paul tõuseb ja tormavas mõtete räos
käte vahel ta kortsutab mütsi.
Suur hämmastus on tema punavas näos
ja ta meenutab koolijütsi.

Aga siis löövad silmad tal leekima,
puna näos hakkab lainetama.
Kõrge, murduva lapsehäälega
hakkab Külvija kõnelema:

„Luba, seltsimees ... Säärane sõnavõtt,
nagu sinu, on vale, sa lahmid!
Sa lahmid! Sa väänad õigust ja tõtt
nagu kõverat paragrahvi!

Sa ütled, et mina, Külvija Paul,
edevusest end paluda lasin,
et ma olen e d e v, et ma pole a u s,
ja ütlesid — udune asi.

Kommunistlikuks nooreks ei paluta,
ega minda kui lasteaeda.
Seepärast mu süda valutas,
ja sellepärast läks aega.

Sa tead ju, et kommunistlik noor
on eesrindlik, ausam ja parem.
Sellest kõneles Andrus Ojasoo,
mitte täna, vaid mitu kord varem.

Ja tal olid säärased sõnad — eliit,
ütles — avangard. Mida see näitab?
Tööta nii nagu avangard! Alles siis
ankeedi võid ära täita!

Kortšagin mind kindlale mõttele viis:
ela õigesti, tööta ja tõtta!
Kommunistlikuks nooreks võid astuda siis,
kui midagi kaasa on võtta —

nimelt töömehe nimi. Ei tahtnud ma muud,
sellest mõttest end juhtida lasin.
Ütle, seltsimees, kas see on edevus,
ütle, kas see on udune asi?!"

Ta kõneles, pingul kõik lihased,
tuba lainetas, udusse kastus.
Nõnda võeti ta uljalt ja vihaselt
kommunistlikuks nooreks vastu.

*

Neid Järvesuu poisse on kokku kaksteist.
Mõni tuletab vahest ehk meelde:
mispärast ei kõnelda kõigist neist,
miks ei astu nad minu teele?

Võin vastata:
nendel on ühine tee
ja ühine arengurada.
Nii Jakob kui Paulid on koondportreed,
neid võib teistega samastada.

(Kogust „Järvesuu poiste brigaad", 1948.)

NOORELE KAARDIVÄELE.

Näib, et Venemaad ei päästa keegi:
karja kiskjate ees seisab ta,
Poola piirist Siberini leegib
kodusõja tules Venemaa.

Tüüfus, külm ja puudus. Raskelt astub
Moskvas, Petrogradis, stepis nälg.
Venemaa on rõngas, verre kastund,
tõesti näib — ta näol on surma jälg.

Raudne Neliteist on ümberringi,
nende taga — kapitali lõust.
Äkki sellest kägistavast ringist
murdis läbi noore riigi jõud.

Vaid üks võim on seda ilmas suutnud,
ainsa tõe eest võidelda nii saab:
Lenin, tema tõde, — see on muutnud
murdumatuks meie Kodumaa!

Kommunistid läevad tulest tulle,
nendega koos — noor Partei reserv —
komsomol! Ja nad ei keela sulle,
Kodumaa, noort elu ega verd,

sinu eest ei karda kõike kanda.
Võiduni — see on neil ainus tee!
Hindamatut nendel päevil anda
suutis Lenini suur, Noor Armee.

Karmid, kurjad, leegitsevad päevad
sündides su muutsid tugevaks.
Aastad tulevad ja aastad läevad —
kuid sa alati jääd võitlejaks.

Samuti kui kodusõja rindel,
kandes verelippu enda ees,
olid ustav, olid noor ja kindel
Stalini viisaastakute teel.

Olid endine, kui armastada
raskeil päevil tuli Kodumaad.
Sinu nimel kangelaste rada
läksid Gromova ja Tšaikina,

rinnaga Matrossov surma kattis,
Zoja suri uhkelt, püstipäi.
Kuigi kodumuld nad kinni mattis,
elavaina elama nad jäid.

Aga kes teist esmakordselt hoiab
komsomoli liikmekaarti käes,
teadku — lahinglipp ta kohal loidab,
ta on sõdur Noores Kaardiväes!

Ja et seda uhket, ausat rada
püstipäi siis ainult minna saad:
kuumalt, kuumalt tuleb armastada
elu, Stalinit ja Kodumaad!

(„Looming" nr. 10, 1948.)

POEEM STALINILE.

(Katkendeid.)

IV.

Au kodumaale! Seista suutsid,
võit sulle jäi, õnn sulle jäi.
Suurt Võidu säravat saluuti
me kuulasime palja päi.

Ja seda iga manner kuulis,
laev igal merel, iga maa.
Sel päeval miljardil on huulil
kui lootus: Stalin! Venemaa!

Au kodumaale! Sina kandsid
pearaskust sõjas. Rängal teel
kui palju elusid sa andsid,
jah, kõigi kuue mandri eest!

Kui paljud hukkusid ses tules
ja sangareina surid meist.
Ning need, kes tagasi ei tule,
kõik kallimad on dollareist.

Ei võitnud sõda kõlksuv raha,
vaid Liidu sõdur võitis ta!
Sel päeval lööge silmad maha,
Ameerika ja Inglismaa!

See sõdur sõja saatust muutis
ka siis, kui ühishauda jäi.
Neid mälestades suurt saluuti
me kuulasime palja päi...

Me kuulasime. Võimsalt kajas
ta vastu meie südameist.
Ning igaüks meist sellel ajal,
suur Stalin, tänas, mõtles Teist.

Teist, kelle õlgadele laskus
neil päevil mure rannatu,
ja kogu karmi sõja raskus,
ja kogu rahva kannatus;

Teist, kellel kerget päeva polnud,
kes seisis postil iga tund;
Teist, kellel kunagi ei olnud
neil aastail muretumat und;

Teist, kelle üle eal ei laotund
neil päevil mõte teisest teest,
mis kannab hirmsat nime: kaotus.
Võit seisis Teie pilgu ees.

Teist, kelle sõnast sellel ajal,
kui mattis tormipilve sõud,
nii kindlalt, vääramatult kajas
usk võitu, tuli, kirg ja jõud;

Teist, kes Te otse surma kaenlast
siis välja tõite kodumaa;
kes õpetasite, et vaenlast
peab kogu hingest vihkama.

Ja selles katsumuses suures
nii ustavalt kui võidu-usk
truu saatjana jäi Teie juurde
kuum, kogu rahva armastus.

Kuid kui me ausalt küsiksime:
mis on ta, rahva armastus?
Ma mõtlen, et siis tema nimeks
jääb — kõrgendatud nõudlikkus.

Te, Stalin, seisite kui kalju,
mis iial ei löö kõikuma.
Teilt nõuti sellal niivõrd palju,
kui üksinda Teilt nõuda saab.

Teilt nõuti, et Te kindlalt käite
ükskõik kui rasket võiduteed.
Et rahva püha käsku täites
Te, esimene sõjamees,
ei eksiks. Et Te kindel käsi
maa roolil püsiks iga tund.

Ja Te ei eksinud, ei väsind,
Teil polnud muretumat und . . .

Maa valutavast võidusoovist
sai Teie kätes võidutee.
Maa armastuse tuleproovist
Te auga välja tulite.

On rahvas armastand Teid ikka.
See oli, jäävalt kestma saab.
Sest Teie armastate rikkalt
ja leegitsevalt kodumaad!

Jäi vabaks taeva laiuv sina,
maa avarus ja meri. Sest
Te uskusite Leninina
uut, vabastatud inimest.

V.

— — —

Meri, sa oled nüüd suurem,
pimestav-sinine.
Kaugelt mind tõid sinu juurde
suvised, tolmavad teed.
Jalg aga kõheldes astus
kui üle tundmatu maa:
mõlemalt käelt tuli vastu
muutunud Eestimaa . . .

. . . Soomännid, kanarbik ja liiv,
ja saatus — rõõmutu kui matus . . .
— nii laulis Eestist Juhan Liiv.
Ta lauludes on taevakatus
sünk, mahamuljuv, kurjalt hall.
Kui sügisene lainevall
neis lauludes nii võimsalt kohab
suur, lõikav valu, mattev vaev,
mis ripub maa ja rahva kohal
ja alla vaatab mustast laest.
Need laulud on kui lõpu algus:
vaid korraks välkleb kustuv valgus
ja ootama jääd halli ööd.

Kuid mis neis iialgi ei sure,
mis ikka kurjalt välja lööb,
on mure, Eestimaa, su mure.
Suur mure; kuhu viib su tee,
kui kaua tuleb koormat kanda
ja kas saad iial õnneranda
sa, Eesti, — „magav mehike".

Su üle tormid murdsid hooga
küll lõunast, õhtust, hommikust.
Risttuulte käes sa seisid loogas,
su kuub on must ja saatus must.
Su ajalugu, see on higi,
su õigus, see on variser:
piits püsis truuilt selja ligi:
vea, rahvas, kuni varised!

Kord aga heledalt sa loitsid.
See oli siis, kui hommik koitis
su suure idanaabri poolt.
Siis uhkelt ragistasid raudu.

Aeg läks. Ja rohi kattis haudu.
Ja säras elu pahem pool . . .

Ei käsi tsaar ja balti aadel . . .
Nüüd peremees on teistelt maadelt,
on Ivar Kreuger, inglis' lord.
Ja ehtsa voorimehe „nõõ!"-ga
veab Eestimaale kaela lõõga
noor, „vaba demokraatlik kord".

Su talupojad . . .
Krundi kitsus
ka hinge kägarasse litsus.
Peal pangavõla rängad rahnud,
ees vabrikute viletsus,
nii kasvas neisse tige ahnus
ja „soome-ugri" kinnisus.

Nii elu kitsas sõõris ringles.
Kui talleveres uksepiit
meil kulakuid ja „eesti hinge"
truult kaitses valge „Kaitseliit".

Kuid läbi propaganda kisa:
„Töörahva, talupoege maa!"
paar julmi silmi vahtis visalt
ja saatanlikult Eestimaad.
Neid ümbritses kurb kortsurägu.
Kõik on seal haualiselt hall.
See oli, vaesus, sinu nägu.
Maa närbus sinu pilgu all.

See oli Eesti.
Rahutuna
nüüd tulin mööda sinu teid
ja rõõmsalt erutatult, kuna
ma vaevalt tunnen paiku neid.

... Tee, tolmav tee. Ei ole kevad,
ei ole ka veel suvekuu.
Õrn-valged õied varisevad
nüüd tasakesi toomepuult.

Tuul sasib rohelises kases
ja hullab aasal, tantsib teel.
Ning väsinuna otsib aset
ta lainetaval orasel.

Ja päike pehmet valgust kallab
täis iga metsa, mäe ja nõo,
kust tõuseb kõrge taeva alla
veel poegadeta, armund lõo.
Löö laulu, lõoke! Sul on kevad,
ja pesa peenral, rõõmus meel!

Maa kevadest kui kõnelevad
tee märgid erutavat keelt.

Tee vasakult: kolhoosi Valgus,
ja Leninlane, Jõukas Tee;
kuid paremal: Tammsaare, Algus
ja Ždanov, Tõde, Helge Tee.
Seal kaugemal on teised nimed:
on Tormikotkas, Partisan,
on Juhan Liivi nimeline
ja Vilde, Jõu, Kaukaasia.

Suur Stalin — u u e s Teie nime
ja kätt ja tahet tunneme,
ükskõik ka, kuhu vaataksime,
mis suunas valiksime tee.

Jah, mäkke minevale teele
nüüd astunud on Eestimaa.
On uued sõnad eesti keeles:
kolhoos, eesrindlane, brigaad;
mees, eilne kehvik, ütleb aga
nüüd väga kindlalt: m e i e m a a!
Kuid nende mõne sõna taga
on avar, särav panoraam.

Need sõnad tähendavad sama,
et elu lagi pole must,
et noorte hingi moonutama
ei hakka eraomandus;
et maa, kus enne vaesus priiskas,
ta kurvast lõustast lahti saab,
et ainsat verist higipiiska
ei ime kulak meie maal!

See tähendab, et hool ja hellus
ja koolid noorte päralt on.
Et noorus marsib uhkelt ellu
kui värske löögipataljon.
Läeb aasta, kaks. Ja sada tuhat
komnoori uues Eestis on!

Neil hing on võitlev, vapper, puhas!
Vaat, see on löögipataljon!

Nii nagu isad, noorus valis
just sama lipu punase,
ja seaduse, mis andis Stalin,
ja ainsa, stalinliku tee!

Ja sellel avaral ja suurel
teel, kommunismi viival meid,
me mõtted tulevad Te juurde,
suur Stalin, ümbritsevad Teid!

Maa tänab Teid:
sest küllalt kaua
ta kõndis kurba orjateed.
Kuid Teie seadus murdis rauad
ta kätelt, riivid elu eest.

Need murdsite. Kuid rohkem tänab
ta aga Teie päikse all
Teid selle eest, mis on meil täna,
et pidu on me tänaval!

Usk endasse end murrab kõnne,
aeg ehitav tast läbi lööb,
ja mõtted meie laste õnnest
ja ainulaadselt suurest tööst.

Ja laulab Moskva, laulab Tallinn
ühtsama uhke marsi viit:
Meid kommunismile viib Stalin,
maa päikesele vastu viib!

VI.

— — —

Suur Stalin!
Kommunismi poole
Te vääramatult viite meid.

Ja Teie mure, Teie hoole,
tõe eest, mis juhtinud on Teid;
ja selle eest, et raskel ajal
Te olite koos meiega,
kui Teie tarkust oli vaja,
kui tules põles kodumaa;
ja selle eest, et kõikjal, kõikjal
meid saadab nagu juhtparool:
Koos Staliniga tuleb võita
nii töös kui sõjas — igal pool;
ja selle eest, et kogu rindel,
kus kestab võitlus rahu eest,
Te juhite kui tark ja kindel
ja esimene sõjamees,
ja Teie nimi kõlab kõikjal
kui lootus, tulevik ja tee:
Au Stalinile! Rahu võidab,
sest Stalin võitleb rahu eest;
Te elu eest täis võiduhümne,
kus leegitsevad aastakümned,
kui teenisite kodumaad;
kõik oma jõu ja hinge-tule
Te andsite ja annate
ta eest, ja selle eest, mis tuleb,
Te võidulippu kannate;
ja selle eest, mis on meil täna,
mis helges homses ootab meid,
me kodumaa ja maailm tänab,
suur Stalin, Teid!
Te nimi raiutud on meisse
ja kogu rahva südamesse:
tark, armastatud, inimlik;
on Teie nimi lipusiidis,
on marmoris ja on graniidis,
suur, särav, uhke, leegitsev.

FELIX KOTTA.

Felix Kotta on sündinud 25. juunil 1910. a. Tartus töölisperekonnas. 1913. a. rändasid ta vanemad Siberisse Tomski oblastisse, kus tegelesid talumajapidamisega. Nõukogude korra ajal töötasid nad kolhoosis. F. Kotta lõpetas 1938. a. Leningradis Herzeni-nimelise Pedagoogilise Instituudi vene keele ja kirjanduse alal. Oli keskkooliõpetajaks Siberis. Tuli Eesti NSV-sse 1944. aastal ja oli poolteist aastat Tartu Riiklikus Ülikoolis marksismi-lenimismi kateedri assistendiks. Praegu töötab kirjanikuna.

Felix Kotta on kirjutanud luuletusi alates 1926. aastast, avaldades neid kohalikus Siberi ajalehes, hiljem Leningradi eestikeelses ilukirjanduslikus ajakirjas „Leegid" (1933—1937) ja 1945. aastast alates ajakirjas „Looming", ajalehes „Sirp ja Vasar" jt. 1948. a. ilmus F. Kottalt luuletuskogu „R ü n d", mis sisaldab peamiselt nõukogude inimeste kangelaslikku võitlust ja sotsialistliku ülesehitustöö indu kujutavaid luuletusi. 1949. a. ilmus F. Kottalt värssjutustus lastele „R ä ä g i b M a t i", kus kõrvuti põlevkivitööstuse kirjeldamisega autor on osanud panna väikest lugejat mõtlema oma tulevikule.

Felix Kotta on avaldanud tõlkeid V. Majakovski loomingust (Vladimir Majakovski, „Luuletusi", 1947).

MEIE LOOSUNGID.

Eesti NSV vabastamise
1. aastapäevaks

Ta ei juubelda kriiskavalt,
töömees Tallinn.
Aastaid lugegu kellaosutid.
Ainult lõõmavad lipud
ja müürilt hallilt
võidukalt vaatavad loosungid.

Meie rõõmu ei mõõdagi pidulik aktus:
see silmis ja südames juubeldab.
Mitte seepärast üksnes,
et maal pole saksu,
et löödud on vaenlane jubedam,

et Tallinnast vabalt võid Moskvasse sõita,
ei rinnet ega piiride taba.
Vaba! —
tähendab ajalookaugused võita,
kommunismi et tee oleks vaba.

Ainult sellise, ülima vabaduse teesi
on sõnastand loosung verev:
„Elagu taasvaba Nõukogude Eesti
sotsialistlike vabariikide peres!"

Võib-olla leidub mõni rauk või nooruk,
kes
teisiti mõistab vabadust:
oma maalapil näsida „vabalt" koorukest
ja peljata südamerabandust.

Meie vabadustähised on jüriöö, Mahtra,
detsember ja juuni-murrang.
Meile „vaba!" on
maailma vabastada tahta,
selleks elada, selle eest surra.

Sellest vabadusest hüüavad loosungid kõikjal,
seda südames kandes rühimegi:
„Elagu nõukogude rahvas-võitja!"
„Kõigi maade proletaarlased, ühinege!"

Väikekodanlase „vaba" on süüa ja magada,
muuta elamu vanakoli laoks.
Meie „vaba" on luua ja elada vabana,
et maailmast viletsus kaoks.

Meile „vaba" on aatelõõm silmade säras,
töö-, sõjaväedistsipliin.
Meile „vaba" on
Stalingrad taassünni käras
ja lömitav põrmus Berliin.

Ning ehitusplatsidel lauale siis
pole kirjutatud mitte vaatlemiseks:
„Iga Nõukogude kodaniku auasi
on kodumaa kiire taastamine!"

Väikekodanlase „vaba" on inimmass voogav:
ühed lähevad, teised tulevad.
Meid vaenlasi vihkama Maidanek, Klooga
on õpetand võlla ja tulega.

Ning seepärast
meil pole kõnekäänuks,
vaid käsuks, mis suunab ja kohustab mis:
„Välja juurida kõikjalt fašismi jäänus —
verejanulik kodanlik natsionalism!"

Väikekodanluse „vaba" on õnnemäng, saatus,
haikalade „armastus" maimude vastu, —
meile
töörahva võit ja kodanluse kaotus,
meie kotkaste kergus ja tankide raskus.

Meie „vaba" on stalinlik võitluse tee.
Teelt sellelt ei lahku Tallinn.
Me südames:
„Elagu meie armee!
Elagu generalissimus Stalin!"

1945. (Kogust „Ründ", 1948.)

NÕUKOGUDE ÕPETAJA.

Kui sangarite ordenitel kiirgamas näen au,
mis kroonind püsivuse, oskuse ja tahte,
peab vastu inimene sääl,
kus murdub raud,
ma ikka meenutan
suurt kuju kahte:
Üks —
kelle argipäevad tulvil hoolt ja tööd,
et üha muretult su elu võrsuks väike.
Su ema see.
Ta unekehvad ööd
su silmi istutanud valgusjanu läike.
Ta huulilt lugenud sa esimese tõe,
töörahva õnne eest et langenud su isa.
Puuladvas kiikudes või ujund üle jõe,
nüüd aimad esmaselt, kes kasvab sinus visa.
Ent teise püsivus ja targa sõna jõud
Oktoobri tõe siis põimivad su hinge.
See sinu õpetaja.
Unub rõõm ja õud,
ta sõna südamest ei kustuta võim mingi.
Jääb võõraks seltsimees ja sõprus jahtub suur,
ta üksi julgustav ja truu su kõrval astub,
ning igast vihikust tark meistri korrektuur
su elu rägastikku nägematult laskub.
See, mida katnud teadmatuse loor,
järk-järgult avaneb su pilgu kiirtevihus,
ning tõestub üllatav:
su käsi, julge, noor,
maailma tõrksat saatust hoiab pihus.
Nüüd mõistad, kuidas Lenini ideed
kõikvõimsaks jõuks on võrsunud tõe ivist.
Ja sellest minutist on ainult üks sul tee:
töörahva ühtses võitlusrivis.
Ent sinu õpetaja siingi saadab sind,
et heitlusväljal siduda su haavu,
või rünnakutes, rinna kõrval rind,
koos lüüa vaenlast, kuni võit on saabund.

Seepärast,
nagu sõdurite sangarlikku au,
mis tähistand me stalinliku aja,
su nime
põlvest põlve kandku laul,
Nõukogude maa
lihtne
õpetaja!

1945.

(Kogust „Ründ", 1948.)

SELTSIMEES KIROV.

Päev sulges aralt halli ehaääre
ja öösse komistasid kvartalite mäed,
kui tabas Smolnõid neetud paugu värin,
sa igaveseks langetasid käed.

Suurt leina silmis varjata ei suuda!
Sind pole enam, seltsimees ja juht.
Ning tuhandeis antennes nukralt huugav
viib rasket teadet eetri lennurutt.

Ei ole maad, ei ole ühtki nurka,
kus poleks kaotus kohutavalt suur.
Ja kodanluse vangla külmas urkas
sind leinab see, kel homme endal surm.

Ja sinu linn kui õhetava laava
su juurde saadab miljonise voo,
et kanda seltsis sinu surmahaava
ja anda vaenlasele tuhatkordne hoop.

Meist pole ühtegi, kes sind ei tunne.
Sa olid seal, kus raskem võitlusliin.
Kalmõki steppidesse, Tomski külma lumme
su võitlusrajad mehisust on viind.

Ja nad ei kao raudse klassi ajust
kui ilma haarav lahingute käik.
Ning jõhkra reetja kuuli ees ei vaju
me võitluslipe kustumatu läik.

Las olla nii, las tunda verist rõõmu
töörahva timukate hullumeelne leer.
Su elu miljonites südametes hõõgub,
su elu miljonite kätes keeb.

Uržumis, Tomskis, Tallinnas ja Moskvas
sind, rinnas valu, mälestab partei.
Kuid pasunate leinast võitlus kostab
kui sinu elu, seltsimees Sergei.

Su võimas linn kui õhetava laava
su juurde saadab miljonise voo,
et seltsis kanda sinu surmahaava
ja anda vaenlasele tuhatkordne hoop.

1934.

(Kogust „Ründ", 1948.)

NAINE.

Veel pole kerge
nimetajat ühist
su rõõmule ja muredele leida,
kuid töödes,
kõnepuldil rahva võidupühil
sa võitja uhkust silmades ei peida.

See olid sina,
nõukogude naine,
kes neli aastat toitis rindemeest.
Need sinu tarm ja sinu mõistus kaine,
mis talle relvi tootsid
kahe eest.

Need olid sinu armastus ja truudus,
mis surmasuust tõid välja sangareid.
Need sinu emasõna,
puhas mõrsjasuudlus,
mis elu ohverdama õnnistasid neid.

See oli sinu vabadusejanu,
mis hülgas nälja Leningradi öös,
mil peale lootuse
kõik kaotand, loovutanud,
sa võitsid anastaja surematus töös.

Veel pole kerge nimetajat ühist
su rõõmule ja muredele leida,
kuid, vaba kodanik,
sa mehe kõrval rühid
ja võitja uhkust silmades ei peida.

Sa rahvasaadikuna vaatad tulevikku,
sa tellingutel kive müüri laod.
Sul õigus luua —
kõige suurem rikkus —
ja rõõmukülviks
ise
künnad vaod.

1947. (Kogust „Ründ", 1948.)

OKTOOBRILAUL.

Üha, Oktoober, su võitude teed
tähistab rõõmuaplaus.
Meie elu on helisev võidupoeem,
see on oktoobrilaul.

*

Kukruse kaevandus. Vastne esi.
Hämarus helisev, jahe.
Tore on tööga kahekesi
käia siin seinte vahel.

Suriseb puuri töökas viis,
väriseb leegikeel väike.
Ja maapõues maganud kukersiit
juba näeb avarust, päikest.

Ta ei tarvitse karta,
et strekkides
veel kusagil kohtab isandaid,
kes muutnud on pangaveksliteks
maa higi ja rahva pisaraid.

Iga pinnale tõstetud kivimitonn
selle laekasse rikkust lisab,
kes sügavais kaevandeis tootnud ta on
töövõitluses vapras ja visas.

Ja seepärast
kaevuri lihtne portree
autahvlil on pälvinud au...
See on me helisev võidupoeem,
see on oktoobrilaul.

*

Pärn kollaseid lehti pillab,
sügis-sünge on Emajõgi.
Päev kustub,
kuid kõlaval sillal
kajab rutukas vankrite lõgin.

Kajab päeval ja õhtul hilja,
öö puhkama voore ei ahvatle.
Meie maamehed veavad vilja
oma riigile,
oma rahvale.

Neil tarmukalt näod rusked
on pööratud vastu tuult,
seal mullused mured ei tuskle,
seal kindlust
ja vaimustust uut.

Neid ei ähvarda oksjonihaamer,
võlakoormate kasvav pain,
välisturgude kriisitont kaame
ega junkrute rünnakuraev.

Maalt on pühitud musta saastana
nende aastate ohud ja piin.
Oma viljaga maamehed taastavad
rahva aardeid, mis purunend siin.

Inimõnnele ühise tee
on leidnud meil vili ja raud . . .
Oktoobripoeem on see,
see on oktoobrilaul.

*

Toomemägi.
Käes avatud raamat,
istub tütarlaps pingil siin.
Vedur kutsuvalt huigatab jaamas:
„Tule, tüdruk, ma koju sind viin!

Viin sinna,
kus vastses majas
mõtleb sinule praegu ätt,
kus rehele võib-olla vaja
on kahte su virka kätt."

Ja piiga näeb isa, ema
(tööd rühib kolhoosibrigaad),
oma vilja seal peksavad nemad,
kes iial ei omanud maad.

Aga, rong, meie tüdrukut sinna
nõnda pea sa viia ei saa:
uute tegude põllule linna
on ülikool kutsunud ta.

Esmakordselt ta soovid julged
selles linnas on täide läind kõik,
elu-uksed, mis vaesus sulgend,
talle avand on töörahva võit.

Tal on valida tööde areen:
nurm, tehas või kirjutuslaud ...
See on oktoobripoeem,
see on oktoobrilaul!

*

Laps magab voodis.
Ta roosal suul
naeratus õnnelik mängib.
Võib-olla lindu näeb unes,
kes puult
lendab ta juurde sängi.

Võib-olla laulu ta laulab sääl
taevasinast ja päiksest.
Võib-olla selle linnu hääl
laulja teeb mehest väiksest?

Aga võib olla, et lendamistung
tärkab sel hetkel mehes?
Kõike ta suudab,
nii nagu pung
puhkeda kevadel leheks.

Tuhanded õilsad ja avarad teed
varub ta aastaile maa,
rõõmude kaugusse kulgevad need,
muret ta tunda ei saa,

muret,
mis võõrutand vanemad tal
noorena kodust ja koolist,
aega,
mil sundija surve all
teeniti leivapoolist.

Ajalooõpiku veergudelt veel
loeb ta blokaadide lingust,
mõrvari ohvritest puiesteel,
linnadest lõõsas ja vingus.

Kasva ja sirgu!
Töövõitude tee
toogu su rahvale au!
Helise, nooruslik, võimas poeem,
meie oktoobrilaul!

(„Looming" nr. 12, 1947.)

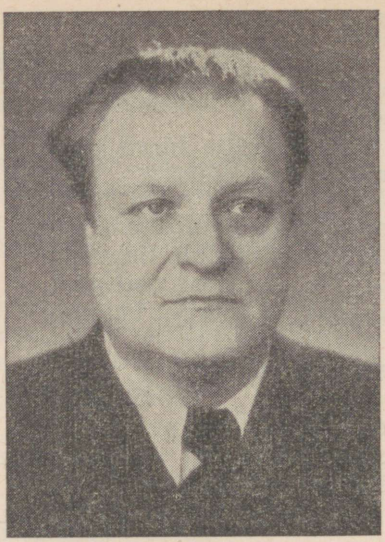

AUGUST JAKOBSON.

Eesti NSV rahvakirjanik, kahekordne Stalini preemia laureaat August Jakobson on silmapaistvaim kirjanik Nõukogude Eesti dramaturgias. Sügav realism, selgus ja teravus probleemide käsitlemisel ning lahendamisel iseloomustavad August Jakobsoni parimaid teoseid, millest kahte dramaatilist jutustust, „Elu tsitadellis" ja „Võitlus rindejooneta", on Nõukogude Liidu valitsus hinnanud Stalini preemiaga.

August Jakobson sündis 2. septembril 1904. aastal Pärnus töölisperekonnas. Hariduse omandas ta Pärnu linna ühisgümnaasiumis ja õppis mõne aja Tartu ülikooli majandus- ja arstiteaduskonnas. Võrsunud töölisperekonnast, rahva keskelt, õppis Jakobson varakult tundma kodanlikus Eestis ekspluateeritava rahva elu. Tema noorus polnud kergem teiste töölisperekonnast võrsunud laste omast. Juba kooliaastail töötas ta suvevaheaegadel turbarabas, sadamas, saeveskites, ehitustel ja vabrikus, et hankida raha hariduse jätkamiseks. Elu karmi palet tundma õppinud nooruk tundis teravat vajadust öelda oma opositsioonilist sõna. Oma varasemates teostes on ta näidanud väikekodanluse, eriti haritlaskonna ideetut arengut kodanlikus ühiskonnas ja paljastanud

kodanliku ühiskonna põhimist vastuolu — ühe inimese kurnamist teise poolt.

A. Jakobsoni kodanlusaegse loominguperioodi paremikust annavad ülevaate hiljem korraldatud valikkogud „Sadam udu taga" (1945) ja „Aovalgus" (1946). Esimeses kogus käsitleb autor alles veel ebateadlikkuse ahelais vaevlevate töötavate inimeste viletsust tõusikkodanluse võimupäevist, peenutseva naisliikumise „heategevust" ja muid kodanliku korra pahesid. Teise kogu pealkiri „Aovalgus" on sümboliks jutustustele, mille tegelaste teele hakkab koitma aovalgust.

Nõukogude korra kehtestamist Eestis tervitas kirjanik kui suurt rõõmutoovat, pöördelise tähtsusega ajaloolist sündmust ja asus juhtivalt nõukogude kultuuri üles ehitama. Ta valiti NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuks, oli Eesti Nõukogude kirjanike Liidu organiseeriva toimkonna esimees (1940—1942) ja Riikliku Kirjastuse „Ilukirjandus ja Kunst" peatoimetaja (1940—1941).

Suure Isamaasõja ajal Nõukogude tagalas Tšeljabinskis, Moskva lähedal ja Leningradis asudes kirjutas August Jakobson jutustusi, kus näitas uute kangelaste kujunemist. „Tules ja veres" (Moskva 1942) on tema esimene sõjaaegne novellikogu. Need novellid on kõige värskemad, eredamad muljed kodumaast tules ja veres. Nende novellidega autor näitab, et võitluses pole ühtegi kõrvalseisjat, — kes ei kuulu nõukogude inimeste hulka, see kuulub vaenlaste hulka.

Teises Isamaasõja-aegses novellikogus „Hiiglaste tee" (Leningrad 1944) näitab Jakobson, et tegelikkus ise kasvatab siiraid ja kangelaslikke võitlejaid rahva vabaduste ja õiguste eest. Kangelasi ei loo niivõrd sõnalised veenmised kui suured sündmused ja vastutavad ülesanded oma kodumaa kaitsemisel.

Suure Isamaasõja aegsed ja hilisemad jutustused on ilmunud valikkogus „Tulikuum päev" (1949). See kogu on väärtuslikuks relvaks võitluses kodanliku natsionalismi vastu. Täie teravusega paljastab Jakobson kodanlikke natsionaliste ja nende käsikuid ning nõuab sihikindlat võitlust eesti rahva õelamate vaenlaste vastu. Ühtlasi tõstab Jakobson oma jutustustes kõrgele ausa nõukogude patrioodi, oma rahva ustava poja kuju, näidates nõukogude inimeste parimaid iseloomuomadusi.

Vabastatud Eesti NSV-s tegutses August Jakobson mõne aja kirjandusliku elu organisaatorina, olles Riikliku Kirjastuse „Ilukirjandus ja Kunst" peatoimetajaks (1944—1948) ja Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu esimeheks (1943—1945). Tema sulest on selle aja jooksul ilmunud kuus dramaatilist jutustust: „Elu tsitadellis" (1946), „Võitlus rindejooneta" (1947), „Rooste" (1948), „Kaks leeri" (1948), „Meie elu" (1949) ja „Ehitajad" (1950). Muinasjuttude koguga lindudest ja loomadest „Ööbik ja vaskuss" (1947) on kirjanik õnnestunult rikastanud meie lastekirjandust.

Teose „Elu tsitadellis" järgi loodi 1947. a. samanimeline kunstiline film, mida Nõukogude valitsus nagu näidenditki autasustas Stalini preemiaga.

August Jakobson on andnud oma dramaatilistes jutustustes kujuka pildi kahe maailma, kahe ideoloogia võitlusest. Ta on osanud näidata selle võitluse olemust mitte ainult ühiskonnas, vaid ka perekonnas, nagu näiteks „Kahes leeris" ja „Elu tsitadellis", sellega veel enam rõhutades selle klassivõitluse teravust, mis toimus Eestis nõukogude korra kindlustumise käigus. Jakobson alustas esimesena kirjanduses võitlust kodanliku natsionalismi, kosmopolitismi ja välise apoliitilisuse vastu, kiskus halastamatult maski esteeditsevailt kodanlikelt intelligentidelt, kes sulguvad oma individualistlikku kesta ja kummardavad kodanliku lääne kultuuri ees. Jakobson näitas sügavalt intelligentsi parema osa psühholoogiat, kes kõhkleb ja võitleb iganditega oma teadvuses ning ikkagi leiab õige tee uuele elule, sotsialismi ehitamisele.

Oma parteilise seisukohaga probleemide käsitlemisel on Jakobson näidanud, et ainult bolševistliku parteilisuse põhimõttele tuginev kirjanduslik looming leiab hindamist laiades töötajate hulkades ja saavutab ühtlasi kõrge kunstilise taseme.

Suurte kirjanduslike teenete eest on August Jakobson autasustatud Tööpunalipu ordeniga ja antud talle Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus. August Jakobson on NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja ja Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees.

SELTSIMEHED.

Väljas hakkab juba pimenema. Kaugete lagedate põldude kohal lendavad õrnad valged pilved, maja taga mühiseb mets. Soe tuul puhub läbi avatud akna sisse, hajutades paberossisuitsu, mis tõuseb õhku siniste niidikestena.

On imelikult vaikne, ainult siin-seal häälitsevad öölinnud. Päev otsa kõmises front ja praegu näib see puhkavat. Sakslased pole ligi nädala aja jooksul sammugi edasi saanud: iga killuke eestlaste maad läheb neile maksma palju mehi ja varustust.

Külakooliõpetaja Karm istub akna juures ja vaatab hämarusse. Ta on juba vana ja haige — ta ei kõlba enam sõduriks. Kuid selle eest sõdivad ta pojad, nii Jüri, täismees, kui ka Mihkel, too alaealine. Kui nad hiljuti oma otsusest hävituspataljoni astuda koju kirjutasid, ei hakanud ema nutmagi ja ütles, et küllap peab see nii olemagi. Ja külakooliõpetaja Karm mõtles ka täna, nagu ta oli mõtelnud juba esimesel sõjapäeval: kui me peame võitlema, siis võitleme. Ja nüüd teeme seda juba kõrvu oma tõeliste sõpradega.

Ning siis mäletab kooliõpetaja Karm minevikku, oma

õnnetu rahva minevikku. See on olnud raske. Ligi 700 aastat vaevles ta saksa soost mõisnike ja maaomanike ikke all, teda pekseti ja alandati, teda veristati ja tallati jalge alla; taheti ära pühkida maapinnalt. Ja algas talle, sellele väikesele õnnetule rahvale, ootuste ning lootuste aeg alles siis, kui lõi idas lõõmama tõeline vabaduskoit, Suur Oktoobrirevolutsioon.

Kuid see ootuste ja lootuste aeg venis pisut pikemale, kui eesti töötav rahvas seda kujutleda suutis.

Ja kui siis viimaks ometi vägeva Nõukogude maa sõbralikud rahvad meidki oma pere liikmeks vastu võtsid, tegi temagi, Jaan Karm seda, mida ta polnud teinud veel iialgi seni: valas häbenemata paar mehelikult-vaikset rõõmupisarat . . .

Jaan Karm naeratab tahtmata, pilutab silmi, hoiab pilgu pisut aega kaugusest paistval metsatukal. Jah, imelik, millest küll meie, eestlaste säärane tagasihoidlikkus — südamed meil võivad rõõmust lausa hüpata, näod meil jäävad rahulikuks ning tõsiseks, nagu vaevaksid meid aina muremõtted.

Äkki nõksatab Jaan Karm sirgu, võtab paberossi suust, kuulab hinge pidades. See algab kuskil pahemal, levib siis mööda silmapiiri, veereb edasi nagu vali kõuemürin. Sähvivad laiad valgusekangad ja siis raksatab kuskil hoopis lähedal.

Sume öövaikus annab igale helile imeliku kõrvaltooni ja siis tekib tahtmata tunne, nagu peksaks vastu maad ning maju mingi hiiglasuur nui, hävitades kõik, mis satub ta löögiulatusse.

Kaugelt selja tagant vastab teine samasugune kõuemürin.

Ja siis läheb see aina edasi, kuni hakkab kõigest sellest üle kostma lennukimootorite vägev põrin — igapäevane muusika, mida ta on kuulnud siin juba nädalaid.

Kuid täna on selles siiski nagu midagi erilist, midagi hädaohtlikku.

Jaan Karm tõuseb ja läheb vanadel jalgadel komberdades läbi tühja toa. Vaheukse lahti lükanud, hüüab ta tagatuppa:

„Memme, pane aga ennast jälle riidesse, et parajal ajal keldrisse putkata."

Ema Karm on juba valmis — ka temal polnud und, ka tema lamas kogu aeg lahtiste silmadega ja vahtis pimeda lae poole. Kummagi käe kõrval hoiab ta väikesi pojatütreid, kes nuuksuvad kartlikult. Ja kõik neli lähevad kohe läbi eeskoja välja, sammuvad üle õue.

Kui nad päid alla kummardades pimedasse kartulikoopasse jõuavad, ütleb Jaan Karm rahulikult, otsekui räägiks ta millestki hoopis tühisest:

„Ründavad jälle, kõrilõikajad."

„Jah, ründavad küll," vastab eit vaikse häälega, milles pole samuti märgata pisimatki hirmutunnet. Ja ta lisab hetke pärast, kohendades samal ajal enda ees seisvate laste palitukesi: „Eks näe, kas neil õnnestub siit läbi murda või ei õnnestu."

„Kuigi ehk õnnestub, siis on see ikka ainult ajutiselt," ütleb mees kindlalt.

Sõnatus ootuses kulub tund, kulub teine ja kolmaski. Kogu maailm näib nüüd lausa mürisevat, uluvat, möirgavat ja ikka uuesti ning uuesti tükkideks prahvatavat. Üle lageda lausmaa käivad nagu purustavad tormihood, kalduvad kord siia, kord sinna, lähenevad ja kaugenevad. Mootorid põrisevad, midagi ragiseb, lennukid — kas omad või võõrad — sumisevad nagu nähtamatud hiiglaparmud. Ja siis korraga kuuldub selgesti üle hoovi jooksvaid samme, üks uks rebitakse lahti, keegi läheb tuppa ja väljub sealt jälle kiiresti.

Hele naisehääl lõikab teravana läbi müriseva öö:

„Kooliõpetaja! Koo-li-õ-pe-ta-ja!"

Jaan Karm avab keldriukse, hõikab kutsudes:

„Jah, ma olen siin."

„Sakslased . . . sakslased on külas."

Tr — rahh.

Aida ees välgatab tuli, lühike püssipauk tundub üldises kaoses imelikult mannetuna, valge kuju hoovi serva kohal lööb käed pea kohale. Ta teeb naljaka täispöörde, tahab nagu kuhugi minema hakata, kukub aga siis niidetuna otseti ja jääb vaikselt lamama. Ja suur hulk halle, otseti vimma hoiduvaid uusi kogusid kihutab hämarusest esile,

tormab mööda, kaob samas suunas, kus mürisevad nüüd veoautod või mingisugused rasked sõjamasinad.

Kuid nad kõik ei jookse edasi, ei, väike salgake neist jääb kohale — kaks sakslast kellegi erariides mehega, kes varjab oma nägu hoolikalt laia mütsisirmiga. Ning Jaan Karm, külakooliõpetaja, kuuleb vaid, kuis too viimane oma halvas saksa keeles sosistab:

„See seal ... on nende juhataja. Korraldas koosolekuid ja kihutas kõiki tagant. Parteitu bolševik, nagu ta ennast nimetas. Kaks poega on tal hävituspataljonis."

Sakslased ei ütle midagi, nad astuvad Jaan Karmi juurde ja tõukavad teda püssipäradega. Ja laia mütsisirmiga mees juhatab edasi:

„Tal peab veel kuskil siin naine olema. Peale selle veel kaks kutsikat ... hahahaa ... pojatütred. Ei tee viga, kui te otsiksite neid samast urust, kust vana rebane praegu ise välja ronis."

Jaan Karm tahab nagu midagi ütelda, midagi ehk salatagi, järgmisel hetkel aga saab ta endast jälle võitu ja venitab vaid põlglikult:

„Äraandja."

„Kommunist! Sa koer!" kiristab laia mütsisirmiga mees, kuid ei tule endiselt lähemale.

Siis areneb kõik kiiresti — meest, kes on kogu oma eluaja jooksul enda ümber vaid õrnust ja sõbralikkust laotanud, pekstakse pähe ja näkku; ta vana eluseltsilinegi ei leia kahejalgsetelt kiskjatelt armu; neid tõugatakse ning tiritakse kuhugi; ja kui nad viimaks välja maantee äärde jõuavad, virutab üks teel liitunud sakslane — vististi mõni allohvitser — suuremale tüdrukule metsiku jalahoobi. Lapse haledale nutule vastatakse laia, karmi kurgunaeruga, mis kostab läbi sõjamasinate mürina kuidagi võikalt, kuidagi kohutavalt — ebainimlikult.

Tuuakse juurde veelgi vange — kehvikuid naaberkülast, kolm haavatud punaväelast, lapsed ja naised, kes ei suuda hirmu pärast enam isegi nutta. Kustki ilmub nähtavale pikk, kõhna näoga ohvitser, kes kohe võtab juhtimise allohvitserilt üle. Ja siis surutakse kogu see salk jälle lajatavate hoopide saatel mingi närvitseva rutuga

vastu läheduses seisvat mõisatalli, nagu oleks siin tegemist mingi tõrkuva loomakarjaga.

Jaan Karm vaatab kergesti pead pöörates ringi — ta teab, et neid hakatakse nüüd tapma, et nood hallid röövlid seal hämaruses hallina paistval murul tahavad oma töö kiiresti lõpule viia. Ja ta tunneb kogu oma olemusega: tal pole kahju endast ega oma vanast heast elukaaslasestki, tal on kahju neist noortest, elujõulistest lastest ja naistest, neist kolmest julgest punaväelasest ning kehvadest meestest, kes õppisid alles nüüd tundma täit vabadust, täit õnne. Ta tahaks meelsasti ütelda neile midagi lohutavat, aga ta teab samal ajal, et see oleks tarbetu, isegi ülearune. Ja enne kui keegi teda takistada suudab, hüüab ta ainult julge ning valju häälega, nagu alles mõni kuu tagasi kõnepuldist:

„Ei ole midagi, seltsimehed! Küllap neile röövlitele tasutakse veel kümnekordselt."

Sel hetkel sünnib midagi ootamatut, midagi, millega suutsid kõige vähem arvestada kogupaugule valmistuvad sakslased eesotsas oma pika, kõhna näoga ohvitseriga.

Kuskil lähedal algab kuulipilduja tuleragin. Segadus, paanika, osa mahalaskjaid variseb silmapilkselt murule, need, kes ellu jäävad, pistavad pikkade sammudega sihitult jooksma. Kaugemal põllul tormavad jälle hallid, ettepoole vimma tõmbunud kogud, heites endalt kõik, et aga kiiremini minema pääseda. Hur-r-rr-aa! kostab võimsalt läbi sooja suveöö, ja uus hall laine kihutab lagedale väljakule, — võidukas Punaarmee, kes on asunud vasturünnakule.

Kaks haavatud sõdurit on langenud vaenlastelt püssid haaranud ja tulistavad pika ohvitseri poole, kes katsub end päästa kavala siksakitamisega.

„Noh, vennikesed, jõudsime parajal ajal, mis?"

See on allüksuse komandör, noor rõõmsa ilmega mees, kelle higine nägu naeratab laialt ja sõbralikult.

Ja siis unustab Jaan Karm enda esimest korda kogu elu jooksul, unustab isegi oma loomupärase eesti kinnisuse.

Ta astub otsustavalt noore komandöri juurde ja kaelustab seda siiralt.

Laste nimel, kes pääsesid, ja naiste nimel, ja nende

kehvade meestegi nimel, kellel polnud vaja siin mõttetut ning metsikut surma surra.

„Tänan, seltsimees."

„Ei maksa, seltsimees, pole vaja," vastab komandör ja jookseb samuti nagu teisedki edasi.

Öö on möödumas.

Idataevas punetavad esimesed koidukiired.

(Kogust „Tules ja veres", Moskva 1942.)

ÄRKAMINE.

1.

Ilm hakkab pimenema, metsaalune ümberringi on märg ja aurune. Udust tulevad vihmapiisad löövad käharatesse männilatvadesse esmalt harvadena ja suurtena, muutuvad aga siis järjest peenemaks ning tihedamaks. Soe, paitav, sügavale rõivastesse imbuv augustisadu leotab maad, mis lõhnab tugevasti musta mulla ja paksu pehme karusambla järgi.

Pilku kaugetel hõõguv-punastel ehatriipudel hoides, ehatriipudel, mis loodepoolset silmapiiri varjavate pilvede servadel sulavad aeg-ajalt ühte laia, kord kahaneva, kord kasvava heleda kumaga — seal põlevad talud ning külad, mille pärast löödi alles mõni tund tagasi ägedaid lahinguid —, rajab üks mees endale sel õhtul läbi laane teed, surmani väsinud, vaevalt veel jalul seistes. Ta on pikka kasvu, kummargile ettepoole langetatud vägevate õlgadega, ta hoiakus on midagi, mis kõneleb valmisolekust enda eest võidelda, end kaitsta, oma õiguste eest kas või hammastega kellelegi kõrri karata; ta on palja peaga ja ta helekollased juuksed — ehkki ammu juba läbimärjad — lehvivad turri tõusnud loomalakana, mille eraldirippuvaid salgukesi liigutab ning segab mustendavast tüvede rägastikust lõõtsuv soe edelatuul.

Kitsale ning sirgele sihijoonele välja jõudnud, peatub too mees hetkeks, lõõtsutab, kuulatab teraselt. Kuid kõikjal — nii kaugel kui lähedal — valitseb praegu sügav vai-

kus ja see vaikus muudab ta kohe veidi julgemaks. Ta ajab end sirgu, laseb oma suured jäsemed silmapilguks lõdvaks. Ja alles nüüd märkab ta, et ta suu on janu pärast lausa pragunemas ja et neljandat päeva kestnud söömata-olekust tekkinud näljatunne on tajutav rohkem jalgadega kui imelikult õõnsana tunduva, hirmust tõmbleva sisikonnaga.

Ent samal ajal sigib tasse ka — esimest korda selle unenäolise hiilimise, roomamise, tapvaisse tundidesse ulatuva peidus-lamamise ning hirmunud tormamise jooksul — hoopis enam pääsulootust, julgust, enesekindlat teadmist, et ta jõuab varsti koju, puhkab, magab end välja, jätkab uuesti oma vaikset, kõigist suurtest segadustest eemalseisvat kehva talupoja elu. Haakristiga Saksamaa ründab Nõukogude Liitu — rünnaku! — ja Nõukogude Liit kaitseb end — kaitsku! Selleks, et teineteist peksta ja materdada, on neil maailmas küllalt vaba välja, siit, varjulistest laanekurudest jõuavad nad loodetavasti juba varsti mööda ega sega kuigi palju siinseid rabaveerseid rahuarmastavaid maamehi nende usina sipelgatöö juures. Ja nagu ligi nädal aega tagasi sakslaste rõngasse sattunud punaväelaste ning kindlustustööliste mestist hiirvaiksena välja pugedes, nõnda otsustab ta tänagi: „Mis siis, las maailm sagib ja sekeldab! peaasi — ei tohi ennast esialgu kellelegi näidata! peaasi — on tarvis ennast mõni aeg paos hoida, et mitte jalgu jääda ei venelastele ega sakslastele, ei fašistidele ega kommunistidelegi!"

Tolle viimase, talle endale kangesti asjalikuna ning targana paistva mõttega valmis saanud, jätkab heledapäine hiiglane jälle kohe teed — nobedasti astudes, kordagi tagasi vaatamata. Padrik annab nüüd maad pehme ning lõhnava lemmerohuga kaetud kuusikule; seejärel tuleb tükk männimetsa; pahemat kätt laiub hulk aega tühi heinamaa nagu hall hiiglajärv ja veel pisut hiljem algab lagendik, mida täitev vihmase öö hämarus näib vahetpidamata lainetavat ning kohta vahetavat. Kuskil eespool hauguvad koerad, tehes seda aga väga igavalt ja üksluiselt, nagu ikka säärastel kordadel, kui läheduses pole õieti kedagi, kellele endast pisut tõsisemalt märku anda.

Pimedusest esilekerkiva küla serval peatub põgeneja veel silmapilguks, süütab kahe kämbla vahele varjatud

tulemasinakesega piibu ja pöördub mööda lepavõssa kasvanud kraavikallast otse läbi põldude lõunasse. Paks ristikhein, kuhu ta aeg-ajalt satub, leotab ta jalad veelgi märjemaks. Varsti toob tuul muust asulast eraldi seisva talu poolt seda iseloomustavat, veidi rasket lõhna, mis tõukab mõtte tahtmatult tahmasele rehetoale, mustalt läikivaile vanadele partele, unisele laisklemisele soojal ahjukummil, mille pragudes siristavad ja laulavad vilkad kilgid. Ja käpuli murul ringi kobades läbi pistandaias leiduva penimulgu pugenud, tunneb valgetverd koljat end nüüd ka hingeliselt juba hoopis püsti tõusvat: Huuh, jah ... see halb lugu on seega ilusasti seljataga, ja küllap need, kes jäid temast sinna tuld sülgavasse rõngasse, peavad juba ise head seisma oma kalli tervise ja väärtusliku naha eest!

Koduhoovi tühjusest kuuldub pehmet astumist, — see on vana poolpime lambakoer, kes tunneb juba eemalt ära kauaks ajaks kaotsi läinud peremehe ja tervitab teda nüüd tasase, haledameelse, vinguva urinaga. Ja ustava looma kõrval tagakambri akna juurde sammunud, lööb hiline kojutulija sõrmenukkidega vastu vaevalt märgatavalt läikivat ruutu, tasakesi, kuid käskiva kindlusega, mis eeldab kohest sõnakuulmist.

Madal, lömakile vajunud maja näib kartlikult kuulatavat, ripneva õlgkatuse nagu kaitsva mütsi veelgi sügavamale üle kulmude nihutavat. Kuskilt kostab kobinat; midagi kukub mürtsatades ümber; selle hiiliva vaikuse kui ka nende juhuslike helide tagant piilub siingi kõikjal nakatav hirm, alandav ning häbistav, mis tahab teda jälle haarata. Ning asjaolu, et ta äsjane uljas enesekindlus kipub taas hävima, ajab mehe korraga nii vihaseks, et ta tõstab järsult rusika ja virutab sellega kogu jõust vastu aknaraami tumedat risti, vihase täpsusega märki sihtides ja teise mõttepoolega hoolikalt valvel olles, et hoop õrnale ruudule ei satuks.

Näib, nagu oleks keegi kogu aeg otse seespool pimedat klaasi seisnud ja kartlikult oodanud. Valge kardin liigub, väriseb, hüpleb, venib siis kõrvale ja laseb enda varjust välja laia palja kämbla, mis kobab haake otsides edasitagasi nagu suur heleda seljaga ämblik. Siis ilmub nähtavale ka madalast hallist habemest ümbritsetud rauganägu,

liigub üsna praokile vajuva õhuakna lähedale ja küsib kähinal:

„Noh, mis on? Kes seal märatseb ... sedasi?"

„Tehke lahti ... avage ... kurat ... mina olen! Nagu ei tunneks!" vastab õues seisja kärsitult ja lahkub nüüd akna juurest.

Ja kohe järgneb hele naisekiljatus, mis lõikab teravalt ootavasse pimedusse:

„Ants ... issand ja jumal küll ... õnnistagu sind ise oma suures armus! Ometi viimaks oled jälle tagasi koju saanud!"

„Mis sa ... lärmad! Olen, nagu näed. Ja kuhu ma pidin's jääma!" uriseb mees, muutudes ühegi põhjuseta veelgi pahuramaks.

Pikki matsuvaid samme võttes jõuab ta isaga ühel ajal vööruseukse juurde, kuuleb ruttava rauga sõrmi üle riivi libisevat, astub järgmisel silmapilgul umbsesse ning sooja ruumi. Peale kägistavat sajuööd paistab see esimesel hetkel lausa uskumatult suurena ja uskumatult avarana. Tüse naisekuju maani ulatuvas valges särgis kohendab akende ette riputatud vaipu, lõgistab siis lambiklaasiga ja nutab heameelest. Leegikese viimaks ometi tahiotsakesele saanud, tuleb ta laua juurde suunduvale mehele poolel põrandal vastu, silitab kobades ta märgi õlgu, vahib teda alandlikult läbi läikivate pisarate, jätkates aina oma tasast ulumist. Ja alles siis, kui ammuoodatu raskelt pingiotsale langeb ja jalad mürinal laua alla sirutab, suudab ta suure vaevaga pomiseda:

„Taevane arm ... jah ... mees-meheke ... toitjake-kaitsjake ... kuidas me sind ootasime ... ootasime!"

„Õige mul asi, mille eest tuleks vist tänada, jah ..." toriseb Ants.

„Kuidas me ootasime ... ootasime ... Ja viimaks ei oodanudki enam!" jätkab naine ega tee mehe halvast tujust väljagi. „Sellepärast et ... eile hommikul jõudsid teised ju tagasi. Aga sinust ei teadnud nad midagi. Rääkisid ainult ... sihukesi koledaid asju, et ... ihukarvad võttis kohe püsti, ja ühe jutt oli ühtemoodi ja teise jutt oli teistmoodi ... Ja ... ja ... siis me mõtlesimegi, et ... et ... tapeti samuti maha ... nagu ... Ants ... meheke ... oh paradiisi-

inglid olgu ise tänatud ja kiidetud, et nad su meie jaoks ikka alles hoidsid . . ."

Sel ajal, kui haletsev abikaasa nõnda oma ülekeevaid tundeid avaldab, tipib taat aluspükste väel edasi-tagasi, hõre habemesammal nagu madal vari ümber vanadusest luiste lõuapärade. Ka tema on erutatud ja ärevil, ka tema terasevärvi silmist võib aimata südamele kuhjunud kartlikke küsimusi. Kuid ta ei kaota siiski oma tavalist taiplikkust, oh ei, ta jääb rahulikuks nagu alati, auväärseks nagu mullugi. Ja kuna naine üha edasi viriseb, toob ta riiulilt kausi värskete kapsastega ja kupakartulitega, ootab, kuni minia rõõmsasse hädaldusse hetkeline lõhe tekib, ja sõnab viimaks venitades:

„Istu, poiss . . . Kinnita ennast ja võta suutäis toitu. Ah näe — istudki juba. Hea küll. Noh, söö. Küllap sa pärast jutustada jõuad . . . ja meie sind kuulata."

„Jah, küllap me juba jõuame!" noogutab poeg, naeratades äkki sõime manu pääsenud näljase looma apla ning õnneliku ilmega.

Ants hakkab nüüd kähku-kärmesti sööma ja tuppa tekib sügav vaikus. Seda segavad vaid tuules lõnkuva vööruseukse harvad kopsatused; minutid mööduvad kõigile kolmele tajutavas pinges, aga lõppu tollele ahmivale õgimisele ei taha ikka veel tulla. Siis tekib kõhus viimaks lausa kivina vajutav raskus, mis ühel ajal nii vaevab kui rõõmustab, ja sööja pöörab pikkamisi pead, naeratab jälle hoopiski sõbralikult ning küsib:

„Kas vallamaja juures on praegu peremeesteks . . . sakslased?"

„Sakslased ikke, kes siis muud. Ja mõni nende sabarakk kah . . . turnib ennast seal jälle kõrgete pukkide poole!" seletab taat.

Too uudis tuleb Antsule nähtavasti pisut üllatavana, — eriti tolle uudise teine pool. Ta tõstab oma paksud heledad kulmud kõrgele otsaesisele ja laseb nad kohe jälle tagasi endisse asendisse langeda. Ja viimaks uriseb ta uuesti tusanedes:

„Siinsed?"

Naine, istudes voodiveerel ja muljudes paljaste põlve-

nukkidega oma suuri punaseid kämblaid, seletab nüüd omaltki poolt:

„Jah, ka mõned siinsed, — nõnda see on. Jõukad mehed, kellel nõukogude valitsuse ajal killuke maad ära võeti ja... ametiraha kaelast. Noh, tead ju... need suured ja rikkad, kes kõpsutasid sakste kombel juba ennemuistegi. Siimu Kaarel on jälle vallavanem."

Alles alanud vestlusse tekibki juba paus, — valgepäine hiiglane laua juures mõtleb pingutatult, noogutab, näib kõigest pikkamisi aru saavat. Siis lõpetab ta kartulikoorimise, vingutab halvustavalt suud. Ja kogu oma algavast seedimisest lõtvuvat keret ettepoole vimma lastes kõigutab ta korraga oma suurt lõvipead ning sõnab põlglikult:

„Lollikesed! Nagu see mõne vakamaa põllu küsimus ei klaariks sedapidi või teistpidi nende eneste vahelesegamisetagi. Ja see ametiraha kah — kui saadaksegi tagasi — võib kord veel nahka kõrvetada, heh. Oleks, et juba täiesti kindel asi... või sedasi..."

„See mõne vakamaa põllu ja kaotatud ametiraha küsimus on... väga kuri küsimus!" ütleb isa korraga tumedalt ja ta vanas hääles kajab järsku peaaegu kurja kangust. Ja enne kui poeg midagi lähemalt pärida saab, seletab ta pisut lainetava, pisut kuiva, ent samal ajal otsekui torkavat kuumust hõõguva tooniga: „Seni polnud nagu kedagist. Et mis seal ikka, meil ju seda mulda on. Aga hinged roostetasid ja kiskusid sappi. Ja nüüd, kus voli ja võim jälle käes on, hakatakse hammustama. Ja nõndapsi siis sigivadki meie maale inimesed, kes hakkavad omasid ära andma ja unustavad sellegi, kuidas uute härrade isad ja vanaisad meid põlvest põlve pigistasid." Paus. „Nuhitakse nüüd oma naabrite jälgi mööda ja toimetatakse tublisid mehi parunivõsude kätte puua ja maha lasta! Et mis hing enam, see tuhv kõrgemale. Pauluse Kaarel, Mäe Anton ja miilitsamees Niinepuu on juba kadunud. Küllap vist... mulla alla!" lõpetab taat viimaks viivitades.

„Kas siis koguni sedaviisi, et... käivad juba kinninabimised?" pomiseb Ants.

Ätt vaatab kõõrdi akna poole ja vastab vihaselt:

„Või... veel!... Kas sedaviisi! Mis sina's mõtled! Aga just sedaviisi!"

Vaikus.

Ja Ants, kuuldut pisut aega seedinud, avaldab hetke pärast jälle oma elutarka hoiakut:

„Tainapead! Mil-leks? Mina ei hakka nende meelte ja mõtlemiste üle kohut mõistma — sest igaühel on ju peas oma müts ja seljas oma kasukas —, mina ütlen ikka aga seda, et... lollid on need, kes teevad praegust rumalusi. Ei ole tänapäeval meil, rahulikkudel põlluharijatel, ülepeagi tarvis sekeldama hakata. Ja... veel nii tobedasti varakult, kus põle ju veel teadagi, kes kellele lõpuks kukile jääb ja kes kellel viimaks pöidlad silma ajab..."

„Kannata, kannata, poja, — tuleb aeg, kus me pe-a-me sekeldama!" sõnab taat jälle. Ja jätkab kärmesti, nagu kartes, et teda võidakse ta mõtete juurest enneaegselt kõrvale juhtida: „Nii mõnigi meist arutab asja praegu väga vildakuti. Sellepärast et nad ei ole eluilmaski näinud, mis tähendab saksa soost mõisnik eesti soost tööd-tegeva talupoja õlgadel. Seal, kus kõnnib kintspüks ja kukesulg, pole enam asu meie omadel. Ka neil mitte, kes oma rumalas vihahoos oma majade ja mammona pärast usinasti saksa sülle roomavad ja sealt oma vara- ja auahnusele tuge otsivad. On ju küll sedasi, et rikas hoiab rikka poole, aga... saksa rikas ei hoia nüüd küll ilmaski eesti rikka poole!"

Tuppa tekib veel kord vaikus. Siis murrab sassis lakaga hiiglane liigendnoa järsu raksuga kinni, vinnab enda püsti ja sõnab kindlalt:

„Olgu! Jaburdagu... kellele see rõõmu ja lusti teeb. Mina elan oma kombel ja... ei topi oma nina võõrastesse asjadesse. Punased kutsusid mesti — ei läinud! Jõukad peremehed — need nüüdsed — jätavad rahule! Ja pandagu tähele ja peetagu meeles: praegusel ajal jääb seisma ainult see, kes oskab hea olla... ükspäinis enda eest. Ja mina... tahan seda osata. Muudkui et — teie kah mul — ärge plärage ega lärmake ja pidage oma arvamised kinniste hammaste taga."

Nende tungivate ja kindlasti veenda püüdvate lausete juures vaatab ta kord naisele, kord isale, kes kuulavad teda ühteviisi vaikseina.

Ja veidi hiljem ronib ta mööda kiiksatavaid redelipulki üles kummile, sirutades end kohe mõnusalt soojas pimeduses pikali, — ta on väga väsinud, ta tahab vaid magada.

2.

Antsu kalevipoja-uni kestab kogu järgmise päeva. Esialgu ei tunne ta oma kehagi — ta lamab nagu kuskil sügavas, kangesti kitsas ja kangesti pehmes augus —, siis aga tuleb mingi metsik paigast teise liikumine, mis pillub teda sihitult siia-sinna, kord pikale nöörsirgele maanteele, kord lõpmatuisse metsatihnikuisse, kord isegi tormisele lahele, mida ta katsub ületada mööda kitsast-kitsast, kahest kõrvuti asetatud lauast koosnevat purret. Ja üsna ärkamise eel, kui ta juba aimab, et ta magab ja et kogu too viirastuslik ümberekslemine sünnib ainult unes, näeb ta end hulk aega istuvat kuskil liivasel ojakaldal, kõikjal ringi kümnetes värvitoonides hõõguvad lopsakad lilleõied: ta hoiab pead käte vahel ja nutab nii valju häälega, et tal endalgi sellest möirgamisest hirm hakkab.

Siis avab ta silmad, kargab kohe istukile, vahib sihitult eksleva pilguga toas ringi. On jälle hämar, põleb jälle sama tahmase klaasiga laualamp, ripuvad akende ees jälle samad hallitriibulised tekid, mis meenutavad talle aga nüüd korraga jämedaist, mustadest ning hallidest raudkeppidest tehtud ebakorrapäraseid trelle. Tuul väljas on vahepeal tormiks kasvanud ja raputab maja nagu märjast pimedusest esileulatuva suure käega; tasakesi lõksatavaid ruute põristavad jämedad vihmapiisad; aeg-ajalt surub mõni määratlematust suunast tulev ning korstnasse hüppav iiling tuleleegi pliidi alt välja, raputades põrandale tuhka ja lendlevaid helbeid. Ja nagu ränkade, kord pilvedest, kord kaugelt lagendikult vuhisevate pendlilöökidega aega mõõtes kumisevad iga natukese aja tagant läbi marukohina raskepatareide kogupaugud, — kõmmutavad nähtavasti uued peremehed, kes on jõudnud väledajalgsetele mootorratturitele ja automaadimeestele järele tirida juba midagi hoopis tõhusamatki.

„Kuu-la! Sa issand ja jumal... anna ise meile pääs-

mist... ikka ja igavesti!" pomiseb naine, kes istub oma kohal peaaegu samas poosis, nagu Ants ta ennist jättis.

Mees püüab kiiresti kindlaks määrata, kas on õhtu või hommik. Ja alles siis, kui ta on sellega enam-vähem hakkama saanud, küsib ta niisama tasa ja peaaegu niisama hirmunult:

„Lastakse? Kas ammu juba... lastakse?"

„Jah, juba ammu. Juba tundide kaupa..." noogutab naine kartlikult. Ja lisab kohe, katsudes end julgustada talle nii ebaomase sõnarohkusega: „Natike aega peale sinu kummileminekut... algas. Ja nii järsku, et... süda tahtis sees seisma jääda. Enne lasksid sakslased ja siis hakkasid venelased omakorda laskma. Meieni ei ulatanud küll ükski pomm, aga... külasse kukkus... ligi tosin tükki. Petermanni põhukuhi läks põlema ja... leegitses nagu küünal. Jum-mal... jah... ja siis kukkus sisse Leesiku Peetri lauta. Vii-ma-se lehma kaotas... vaene hing. Ja oleks veel, et lehma üksi, — Kadri ise sai kah killuga pihta. Tae-va-ne arm küll, millal ometi see katsumine lõpule jõuab..."

Ja kõneleja põskedele veereb korraga rohkesti pisaraid, mis säravad esmalt nagu klaaspärlid, kaotavad aga siis oma ümaruse ja näivad poristena.

Ants kisub säärikud jalga, tuksatab tahtmatult iga kogupaugu juures, mõtleb kartlikult lõdisevate lühikeste mõtetega, et juba homme tuleb hakata kaevama kaitsekoobast, kuhu oleks võimalik selliste tulistamiste puhul varjule pugeda. Samal ajal hõlmab ta pilk äkitselt senise virisemise asemel lausa nuuksuma hakkavat elukaaslast, — selle ümmargusi, nagu õhku täis puhutud põski, tema kangesti siledaks harjatud juukseid. Tolle tugeva ja lopsaka inimese kõrval paistab ahjumüüri juures püsti seisev taat vaevalt silma: ta on vahepeal veelgi enam kühmu jäänud ja näib kõigest jõust pingutavat, et selga taas sirgeks saada. Ja just sel hetkel, kui hirmunud noorrahvas on sattumas ühte neist mõttetuist ja rumalaist sõnelusist, mis iseloomustavad nende vastastikust suhtlemist juba mitme pika aasta jooksul, tõstab too keppkuiv vanainimene korraga oma luise sõrme, viibutab seda nagu ähvardades ja sõnab nii pikkamisi, et sõnad ta mustaks kuivanud huultel kipuvad lausa nähtavaks muutuma:

„Millal see katsumine lõpule jõuab? Ahah, jah ... millal! Ärge te lootkegi, et enne, kui ussi pea on mättasse surutud ja ta selgroots pooleks murtud. Nüüd ... turtsub! Et kuula aina! Aga küllap tuleb aeg, kus ta ninasõõrmed on kinni nagu ... saviga ... jah."

„Pea ... suu! Vaat mul kah targutamist!" ütleb Ants kähku ja piilub akna poole.

„Mis ... pea suu! Igal teeristil tuleks seda rahvale kõrvu karjuda!" vastab isa järsku otsekui prohvetiks sirgudes.

„Tuleks, tuleks! Tulgu! Aga ... sinul juba seda teha ei maksa, et meilegi mitte õnnetust kaela tõmmata. Põle see su enda küsimus üksi ... seniks, kuniks sa meiega ühe katuse alla jääd! ..." kurjustab poeg.

Ning äkitselt hakkavad nad läbisegi karjuma, vihaste häältega ja üleni punetavate nägudega, millel hüplevad kogu aeg lambitule hallid varjud.

Naine:

„Issand ... sa jesseke küll! Ei nüüd tea enam sedagi, kudamoodi sa keelt liigutad või kudakombel sa tohid häält teha ... Kuu-la-ke ... Jälle hakkab ... see sealtpoolne vastulaskmine. Ja meie vaesed süütud inimesed ... muudkui värisegu aga ..."

Ants:

„Vaesed süütud, vaesed süütud! Mis kuradi vaesed süütud! Kui vaesed süütud, siis ... poleks tarvis hambaid igale poole ligi ajada! Sihukest tembutamist ei salli see pool ega teinegi pool. Ja õigusega kah. Mis sa ... segad!"

Taat:

„Et istuksime muudkui nagu linnud oma munadel ja ... kaagutaksime haledalt ..."

Ants:

„Jah, et istuksime. Ja kas või kaagutaksime. Ja kui seda teeksime, jääksime kindlasti ellu, samal ajal kui lõugu lõksutades ... kaotame ühes karvadega peanupugi."

Taat:

„Ära unusta, poeg, et vahel on ausam pead kaotada ... kui seda õlgadel kanda! Inimesed võitlesid ja rabelesid ... Kelle eest? Sinu eest kah, poiss. Oleksid pidanud nendega ühes minema, aga mitte neid ... salgama!"

Naine:

„Jesses! Jessekene küll!"

„Ohhoo... või... vaata ikka!" pomiseb Ants üllatunult.

Siis saab ta saapad jalga, tõuseb, kuulab ivake aega mürsuraksatusi, mis kõlavad üha jätkuvaist kogupaukudest hoopis heledamalt. Ta süda klopib, tal on järsku väga halb olla. Ja ilma et ta ikka veel täpsemalt teaks, mida teha või ette võtta, hakkab ta nüüd raskelt tümpides mööda tuba kõndima, paisates oma suurt süsimusta varju ühelt seinalt teisele ja heietades mingi järjest kasvava sisemise rahutusega, mis annab ta sõnadele ja lausetele erutavalt-katkendliku ilme:

„Ütlesid siin pahase meelega, et oleksin pidanud punastega ühes minema... Inimesel... inimesel... on üksainus elu ja olemine. Jah, üksainus. Sünnib maailmas mis iganes sünnib, seda elu ja olemist tuleb hoida. On sul hambad kord ülespidi, siis... sellega on kah lõpp. Tagasi tulla ei lasta enam kedagi. Aga oma päevi õhtule venitada võib mõistlikult ka kõige halvema ilmakorra juures. Kui ma eile sealt Paravälja küla kaasikust läbi lidusin, juhtusin... kolmele surnukehale. Erariides mehed, lindid käiste ümber. Punased. Ei hinga enam juba mitmendat päeva. Oli tarvis siis selles möllus jalgu jääda? Tundsin... kõiki. Kenad poisid — arukad ja puha. Sihukesed-samased keskelt-läbi äraelajad — ei jõukad, ei ka päris popsid. Heakene küll — seal lähedal oli maoli ka terve hulk sakslasi: neilgi toss väljas... tõsi! Aga... mis sellest enam kasu on? Kannad on külmad ka enestel. Jah."

„Jumal... kes nad's olid sihukesed?" küsib naine mõttetult ja pöörab ise pead närviliselt kord vasakule, kord paremale: mürsuplahvatused kaugenevad pikkamisi ja ta muutub jälle veidi julgemaks.

„Kes nad's olid? Metsnik Laas, maamõõtja abiline Kalmus ja sealse valla käskjalg Siimussoo," vastab mees õlgu kehitades. Ning otsekui oleks ta alles nüüd lubamatut lohakust märganud, pistab ta järgmisel hetkel ootamatult kurjustama: „Kekutate siin kah... hädaohul otse nina all. Läinud metsa varjule! Põmakad käivad üsna ussaia taga, nemad aga... istuvad pliidisuu ees ja ootavad, millal tuline kuklasse kukub."

Taat on poja eneseõigustuseks lausutavaid sõnu kuulama jäänud. Kui see lõpetab, pöörab ta pead ja vaatab kõnelejale viltu kulmude varjust. Äkitselt tõmbab kerge ja kuri naeratus ta suunurgad alla. Püüdes miniast ette jõuda — sest see kavatseb ilmsesti ka omalt poolt midagi pikemat jutustada — ütleb ta nüüd õige tasakesi, kuid ometi nii selgesti, et ta kuiva ning teravat häält võib kuulda isegi läbi seinu suruvate iilingute:

„Ah et metsa varjule? Plaan ju oli neh. Aga sina ei saanud jalgu alla, nii palju kui me sind ka ei raputanud. Ja mõtlesime siis, et ... ei me lähe siit kuhugi ilma sinuta. Sinu aru järgi on see küll rumalus, aga ..."

„Muidugi rumalus! Või arvate, et te oleksite saanud mulle käed üle laotada ja mind magamise ajal ... oma kaitse alla võtta!" pomiseb poeg, punastades äkki kõrvuni.

Sedapuhku enam ei vaielda. Tulistamine raskekahuritest jääb kord-korralt harvemaks, — esmalt lõpetatakse see Punaarmee poolel ja varsti seejärel tüdinevad ka sakslased. Kuid selle asemel tõuseb tormikohin kohe esile mitmekordse selgusega, ja iga kord, kui maja aluspalkidest katuseni tugevasti võppuma kipub, sigib tuppa üha uuesti ning uuesti toda ebamäärasuse ning kindlusetuse tunnet, mis annab praegusele elule nagu painajalikust unenäost väljakasvava värvingu.

Korraga vaatavad kõik kolm kõõrdi ukse poole, — naise tillukesed, määrdinud pisaratesse ja nutust tursunud kanavarvastesse uppunud silmad avanevad pärani, taat kortsutab kulmu, Ants surub hambad nii kõvasti vastamisi, et tolmune habemetüügas lõuapärade kohal turri tõuseb, — keegi on lingi alla vajutanud ja tõmbab sellest kogu jõuga.

„Jum-mal!" sosistab noorik kähinal.

„Eks tehke's lahti ja vaadake, kes sealt veel nii hilja tuleb, — jõule see ukseliistakas niikuinii vastu ei pea," ütleb isa, võtab kustunud piibu suust ja tõmbab selle varreotsaga sügades läbi habeme. Ja et noortest kumbki ei söanda avama minna, sammub ta kohe sirgena ja rahulikuna vöörusse, et teha seda ise.

Ants ootab. Ta kujutlusse tõuseb mingi nimetu hädaoht, mis on nagu lähenemas. Äkki märkab ta vööruse hämaruses seisvaid inimkogusid, mitut tumedat varju, mis

näivad kõik üksteise võidu talle otsa vahtivat. Ning vaevalt saab ta neid inimkogusid pisut terasemalt silmitsenud, kui veri ta soontes ähvardabki juba jääks tarduda: ta tunneb neid hiliseid külalisi — need on punase täitevkomitee esimees Jakob Saar, selle noor asetäitja Mart Palmse, sekretär Oskar Uibo ja üsna seal lainetava öö serva juures too väikest kasvu, ent seda kaalukamalt kõnelda armastav tutthabemega mees linnastki, keda kohkunud hiiglane märkab alles nüüd.

„N-noh!" pomiseb ta tumedalt.

Täitevkomitee esimees Jakob Saar liigutab end pikkamisi. Kuid ta teeb seda alles siis, kui ta on lasknud pererahval tekkinud erutusest jälle veidi võitu saada. Nüüd astub ta raskelt jalgu tõstes üle läve, möödub taadist ja peatub otse lambivalguse tuhmis kumas. Kogu tema hoiakus on midagi saatuslikku ja ta kitsaste laupragude vahelt piiluvad mustsõstravärvi silmad esitavad küsimusi juba kaua enne seda, kui ta kõnelema hakkab. Ja ta ütleb alles siis, kui teisedki külalised on viimseni tuppa jõudnud ning tast veidi tagapool seisma jäänud:

„Tervist."

„Jah... noh... tervist, tervist... sulle endalegi," vastab Ants kiiresti.

Vaikus.

„Ega vist... ei teadnud oodata, eks ole?" sõnab täitevkomitee esimees viimaks nõrgalt muiates ja, nagu tundub, hoopiski asjatult.

„Eks ju muidugi... selge. Nii et... ei leidnud mahti ära minna?" küsib Ants vastuseks.

Tekib jällegi tilluke paus, mille jooksul võib kogu aeg kuulda, kuidas keegi monotoonselt suud maigutab.

Ja täitevkomitee esimees, kõneldes ikka kõigi kaaslastegi nimel, noogutab pikkamisi, ehkki on ilmne, et ta peaks — vastupidi — kiirustama:

„Jah, ei leidnud mahti ära minna. Vähemalt — seni mitte. Kõik teed on läbi lõigatud ja... katsed metsa kaudu välja pääseda ei õnnestunud samuti: igal pool hulguvad ringi piilurid, kes meid kohe märkasid. Täna öösel proovime veel kord. Nüüd oleks aga tarvis, et... juhul, kui jälle ei õnnestu, võiksime me mõne päeva kuskil kindlas

kohas mööda saata ja sobivat aega oodata. Nõnda me siis..."

Kõneleja teeb väikese vaheaja, tõmbab sügavalt hinge.

„Jah... noh... mis asja... „nõnda te siis..."?" küsib Ants vaenulikult.

Ja täitevkomitee esimees lõpetab nüüd tasakesi, laskmata erutatud hiiglast hetkekski silmist:

„Jah, nõnda me siis... astusime enne korraks sinu poole sisse. Seisid väliselt suurematest asjadest kõrval, südames aga olid ju ikka meiega... Kellelgi ei tule mõttesse sind kahtlustama hakata. Poeksime sinu heinaküüni. Asub see ju niikuinii majast tükk maad kaugemal, nii et saaks isegi vabandada... meie kohaloleku mitteteadmisega. Ainult et... teile endale midagi päris tõesti üllatusena ei tuleks."

Vaikus. Antsu pea vajub hetkeks norgu, hakkab aga kohe jälle kerkima.

„Tahate... tähendab... ennast minu krundil sakslaste ja nende teiste silmade eest varjul hoida?" pärib ta viimaks otse piduliku rangusega.

„Jah, nõnda tuleb seda meie tahtmist küll nimetada," noogutab täitevkomitee esimees, naeratab jälle suunurki kergelt kõverasse tõmmates, kuid on juba ilmsesti kaotanud hulga oma esialgsest kindlusest.

„Et... sel korral, kui teid peaks märgatama ja kui te ikka edasi ei pääse, poetaksite endid minu küüni ja... oleksite seal peidus kuni soodsa võimaluseni?"

„Jah."

Taas vaikus. Naine nutab jälle kuidagi asjatult-mõttetult. Taat tipib ühegi näilise sihita pika perelaua ees edasitagasi. Ja Ants sõnab nüüd keset tekkinud pausi sellise rangusega, et kõigil äkki külm hakkab:

„Ei! Seda ma ei luba! Katsuge mõnel teisel kombel läbi saada, aga... mina teid praegusel ajal oma katuse alla küll ei võta."

Tekib jälle ebaloomulikult pikk vaikus. Õhkki toas oleks nagu liikumatuna oma kohale tardunud, — trelle meenutavad vaibad akende ees suruvad selle kokku. Külaliste näod paistavad tuhkjatena ja tekkinud lootusetuseilmest veidralt lamedatena. Ja täitevkomitee esimees, suunanud

pilgu enda ees seisvast koljatist mööda, sinnapoole, kuhu langevad kokku kõik toa hämarust killustavad varjud, venitab alles hulga aja pärast:

„Nii?... Sinu meel ja mõte on siis... sedamoodi. N-no-jah... Tähendab — peame edasi kõndima?"

„Jah, peate küll edasi kõndima," vastab Ants rangelt.

„Vaatamata sellele, et iga üleliigne samm võib meil kaela murda?"

„Jah! Mis see minusse puutub!"

„N-nii..." ütleb täitevkomitee esimees jälle. Ning korraga küsib ta väga täpselt ja selgelt, nii täpselt ja selgelt, et ka sellest kõigil äkki nagu külm hakkab: „Seni seega siis... ainult mängisid meie vastu sõbralikkust?"

„Ei! Mispärast? Kuidas sa seda mõtled?" kehitab Ants õlgu.

„Oled mees teiselt kaldalt?"

„Mitte midagi — teiselt kaldalt! Mitte kummaltki kaldalt... jah!"

„Mitte kummaltki kaldalt?"

„Täitsa selge, et mitte kummaltki kaldalt! Rabelge... kui see teile meeldib. Mind aga jätke rahule. Igatahes... ühes teiega oksas rippuda ma ei taha."

„Ja-jah, sedasi... Ja annad endale oma tegude puhul... nagu kord ja kohus aru?"

„Annan küll."

„Ühe sõnaga — nahahoidja?"

„Ei! Mis nahahoidja ma olen? Väike hall inimene ja muud midagi. Surugu ma sellele kõigele, mis praegu sünnib, vastu kas või terve turjaga, niikuinii ei suuda ma seda tõkestada, kui see juba on liikuma hakanud. Jah. Ja olgu sellepärast omaenda lihane vendki — ka temal ei lubaks ma ennast ja oma perekonda libedale vedada. Ennast, oma nõrka naist ja oma abitut vana isa... Mõistad... jah!"

„Mõistan!" noogutab täitevkomitee esimees pikkamisi. Ja tajudes nähtavasti kogu oma olemusega, et kauemaks sesse majja jääda oleks enam kui asjatu, ütleb ta nüüd kaaslastele, kelle hoiakusse on tekkinud samuti vihast kindlust, mis meenutab terasvedru hüppevalmidust: „Lähme. Loodame vähemalt, et meile koeri kannule ei panda."

Silmapilk hiljem langeb uks nelja põgeniku järel kinni.

Jälle kuuldub edeneva augustiöö vaikuses vaid tuulehoogude kohinaid, mis tulevad kaugelt tühjalt lagendikult ja hajuvad uuesti kaugele tühjale lagendikule. Naise põskedel virvendab nagu õhuke veekord, mis vahetab lakkamatult kohta; taat on tagasi ahjumüüri juurde läinud ja seisab seal täiesti sirgena; ja Ants ütleb läbi ristipigistatud hammaste, aimates nähtavasti, et too halb lugu pole siiski veel päriselt lõppenud:

„Ogarad! Ah et mina peaksin siis nende huvides oma kaela pakule panema ja hoopi ootama. Võtku näpust! Ma olen lihtne inimene... ja ma olen kehv... aga ma ei ole loll!"

„Jah..." pomiseb isa vaikselt. Ja just sel silmapilgul, kui aknast sissevuhisev ootamatu tuulehoog tuleleegi lambiklaasis võbisema paneb, lisab ta kindlusega, mida oskavad tarvitada ainult vanemad oma laste suhtes: „Lurjuseks oled mul kasvanud, poeg, oi-oi, mihukeseks lurjuseks."

Antsu nägu värvub lühikese aja jooksul juba teist korda pähe voolavast verest tumepunaseks.

Kuid ta ei lausu enam midagi, — ta tõmbab saapad jälle jalast ja ronib uuesti ahjukummile, ehkki ta teab, et ta ei saa enam nii pea und laugudele.

3.

Teist korda ärkab Ants järgmise päeva varahommikul: vööruseuks paugatab ja võõras, pisut lärmakas hääl surub end uljalt ta unisesse teadvusse. Ta upitab pea vargsi üle ahjuserva ja näeb, et lamp laual on põlema unustatud. Ja samasuguse selgusega nagu kõike muud, seletab ta kohe ka tänast külalist, — endist ja praegust vallavanemat Siimu Kaarlit, jässakat, lühikest, kuid laia mehemürakat, kes seisab seal all sellise enesekindla harkisjalgsusega, nagu ei võiks temaga maailmas sündida enam mitte midagi erakordset või ebameeldivat.

Uuesti võimu juurde trüginud asjamehe hääl põrutabki kohe vastu tahmast lage:

„Ah, et jõudis siis ikka viimaks tagasi talli juurde, see teie punu-pulluke?... No kus-sa kur-rat, lust kohe kuulda. Sellepärast, et... tead sa teid uskuda, paljaste kintsudega

keskmikke. Olin siit parajasti mööda minemas, kui va Sauna-Annus kõneles, et sedapsi ja teisepsi, põrkasin kohe sisse. Käed külge, käed külge, mees... ja näita muudkui, mis värvi sa oled. Nihutame muudkui paberile kommunistide süütegusid ja mõtlesin alles hommikul, et pistan nende südametunnistusele sinugi hingekese... hõhõhõõ. Nagu hulga kenam oleks kord kah ohvritele ausammast ehitada, — kindel isik ikka kamara all. Kui sa aga nüüd eluga väljas oled — kah hea. Kaasavehkijaid on kah vaja! Kus ta teil's praegu seda paha lõhna teeb, kas tagakambris või siinsamas? Kõnelen teisega küll, aga vastust põle kuuldagi!"

„Ahjul," ütleb taat ükskõikse häälega, mis kergitab poja silmade ette kohe kogu ennistise sündmuse varju-otsivate põgenikega.

„Ohoh, või ahjul!" hüüab vallavanem. „S-sa kur-rask, kus mehel ikka süda ja neerud... hõhõhõõ. Sihukesel huvitaval ajal, kus maamuna teeb muudkui ühe vägeva tüki teise järel, põõnab tema ahjul ja sügab oma varbavahesid. Hei, sina seal, sõnnike, võta jalad alla ja kalpsa kummilt maha. Tegemist ja toimetamist on praegu küllalt, rakmesse tuleb lüüa sihukesed sinutaolised poolkahtlasedki... hõhõhõõ! Eks punasedki ju rääkinud, et keskmikku tuleb püüda nii neil kui meilgi!"

Ja raskelt tampides jalalt jalale, astub kõneleja üsna müüri juurde ning vaatab viltu peaga üles musta lae poole, edvistades ilmselt valge käesidemega, mis läigib märjalt.

Ahjukummil kükitava mehe peast jookseb selle kõneluse jooksul läbi terve hulk lapsik-kartlikke mõtteid: „Kas ma ei peaks ennast haigeks tegema?... Kas mind ei tirita kõigele vaatamata nende ohtlikkude sündmuste keerisesse, millest pääsemiseks tuli karmi südamega edasi küüditada nood neli?... Mis... mis... mis pagan peaksin ma küll ütlema, et sellest halvast supist eemale jääda vähemalt seniks, kuni selgub lõplikult, kes tõuseb peale, kes vajub alla?..."

„Tervist, seltsimees keskmik... hõhõhõõ!" hüüab laiakehaline külaline ja möiratab ise oma tabava nalja üle.

„Jah, tere... terekest..." vastab Ants järjest närvilisemaks ja samal ajal ka järjest alandlikumaks muutudes.

Vallavanem naerab aina edasi.

„Seltsimees, hõhõhõõ... selt-si-mees!" hüüab ta jälle. „Kena sõna, heh? Kas said ikka eluga tulema?"

„Sain."

„V-vedas sul sunnikul, seda tuleb ütelda!" väärutab vallavanem aina uuesti ning uuesti oma voltidest kandilist pead. „N-nagu meil kõigil. S-sa kur-rat ja kaheksa! Jõudsid need sakslased pärale ikka pagana õigel ajal. Minul oli küll juba nutt põigiti lõugade vahel ja kehv tunne kontides, et enne veel kui jõuame meie neile sälgud sapsudesse lõigata... neile hilpharakatele... võtavad nad meie endi nahad ammugi ilusasti maha ja riputavad õrrele. Noh, vedas siiski. Ja varsti tehakse neile punastele igas kandis strastuite ja dasvidanje. Ja kes neid õhvakesi sealjuures jalust hoiab, ei seegi jää kõrvale tühja suuga, ilma kopsumaksa maitsmata. Kas sa olid sealt juba ledima saanud, kui sokud lammastest lahutati?"

Ants neelatab, tõstab teise käe mõttetult üsna näo juurde ja vaatab harevile aetud sõrmede pakse musti küüsi. Natukese aja pärast küsib ta viivitades:

„Kes?"

„Sokud lammastest, noh!" vastatakse üha kestva hooga. „Hõhõhõõõ, jah. Pagana loll, midaks sa siis veel kartsid, kui rõngaotsad vastamisi veeti? Millal sa sealt tulema peasesid?"

„Pühapäeva õhtul," vastab Ants, tehes näo, nagu peaks ta seda enne hoolikalt meelde tuletama.

„Pühapäeva õhtu?"

„Pühapäeva õhtul neh."

Vallavanem läidab piibu, kustutab õhus ringi joonistades tiku.

„N-näed sa!" sõnab ta siis halvustavalt. Ning kohe hakkab ta rõõmsalt ja sujuvalt jutustama, nagu kunagi inimene, kes vaatab möödunud raskustele oma juba saavutatud õnne kõrgelt tipult: „Punaväe üksustel... pagana pühvlitel... läks korda sel ööl endid läbi lüüa. Noh, kerge see neil ei olnud — mürasid ja pusklesid, kuidas vähe suutsid, ja saksa poisid pididki viimaks nende puksiva pea eest kõrvale plagama. Kah-ju! Igal juhul... kuraski kahju. Sest vaat nende kasukate eest oleks alles hinda makstud.

Osa töölisi tahtis neile järele liduda. Kuramus — suud rääkisime enne vahtu, kuni nad lasksid endid tümaks kõnelda ja kohale jäid. Ja egas meie lõuad üksi, — öösel võtsime tasapisikesti sirgu mõne kangema ninamehe ja matsime padrikusse ja kisasime ise täie häälega, et... näete, kuidas teid halval ajal maha jäetakse ja teile selg pööratakse. Hõhõhõõ. Aovalgusel kõndisin siis võsa varjus saksa poiste ülemuse juurde ja seletasin seisukorra ära. Automaadimehed marssisid lauldes laagrisse. Maailmapöörajad katsusid muidugi rahva sekka ära kaduda, aga kes neid's ei tundnud! Varsti olid käes esimesest viimaseni, nii päris punased kui pisut roosadki, olgu küll, et ei puudunud lolle, kes neid varjata tahtsid. Tsik-tsik-tsik ja... valmis. Kolmel suurel ja kahel kutsikal... toppisin ise suu mulda täis."

Elutarga mehe huultelt tõuseb ühes uhkeldavate sõnadega lae poole kanget tubakasuitsu. Ants neelatab seda tahtmatult ja hakkab läkastama. Veidi aja pärast küsib taat, kes on askeldama hakanud oma uhiuute pastelde kallal:

„Kui palju... ühtekokku... seal maha tapeti?"

„Ah ühtekokku? Kes kurask neid luges!" vastas vallavanem süljates. „Või oleks, et siitkandi omad üksi," lisab ta siis sõbralikult. „Aga inimesi oli ju koos iidamast ja aadamast, — ühtesid sai tuntud, teisi teps mitte. Et sedasi veerandsajaga tuleks ikka rehkendada."

„Veerandsajaga? Kas kõik... mehed?" küsib taat jälle.

„Oli seal mehi kui naisi. Päriselt verekarvalised võeti selili tervete perekondade kaupa... hõhõhõõ. Leitnant oli kah omasugune sell ja naljahammas, — mõne salga seadis üles kohe nagu pildistamiseks: väiksemad ette ja suuremad taha..." räägib vallavanem, vaikib siis silmapilguks ja ütleb huuli lutsides: „Sindki oleks täna ivake vaja. Oleme siin noota vedanud ja roogu lüpsnud juba teist päeva. Ja enamjagu kalu ongi veersekis... hahahaa. Jälitamisest ja ajujahist osavõtjat sinutaolisest k-keskmikust muidugi ei ole, ja see on ju suuremalt osalt ka läbi, tunnistuse pead aga andma igal juhtumisel. Tuled ja viskad silmad peale ja ütled oma sõna. Sellepärast, et mihuke sunnik neist ei katsuks praegu oma süüd salata ja ennast heledaks pesta.

Uute peremeeste kavatsused sihivad aga ap-sa-luut-se puhtuse poole ja selle poole kah, et väliselt oleks ikka nagu seadus ja puha ... Nii et vea vammused selga ja hakkame astuma."

Seda suure sisemise hoo ning rõõmuga öeldud kutset kuuldes hammustab Ants lõualuud jälle tugevasti kokku, — ja taas tõuseb tolmune habemetüügas ta põskedel harjasena püsti. Nõndap see siis lähebki, nõndap teda siis kistakse kõigile kõrvalehoidumise katsetele vaatamata ikkagi nende segaste asjade sisse! mõtleb ta ahastades. Kuid ta teab ühtlasi, et tollest tänasest külalisest pole tal enam pooltki nii kerge vabaneda, nagu see toimus ööse l ... nende t e i s t e g a. Ja hulk aega oma kõrvades kumisevaid veretuikeid kuulanud, pomiseb ta viimaks üle ahjuveere:

„Külmetasin ... Ja haigus ... risu ... hakkas kallale. Nagu ei jaksakski praegu liikuda."

„Kuula n'd ikka, kuula!" hüüab vallavanem ja müristab korraga sellist naeru, et vaesel ärahirmutatud mehel ülal ahjukummil juba tõepoolest kõhe hakkab. „Või haigus kargas kallale?! Hüppa aga püsti, ära maanuta midagi! Pärast lesi ja põe, nii et kärbsedki ummuksisse kärvavad. Praegu käivad tähtsad asjad, praegu aga pead sa platsis olema nagu vana viieline."

Ants katsetab veel kord:

„Ei, päris tõesti, täna tuleb jätta. Homme ehk. Küllap te saate seal hakkama ilma minutagi, haige mehikeseta."

„Kõbi, kõbi sealt maha! Pole sul tarvis oma taguotsa teki all hautada ühtigi, va pulluke!" sõnab vallavanem nüüd käskiva tooniga.

Ja sel silmapilgul pole tõesti enam kahtlust: rahuliku pealtvaatamise aeg on lõppenud, Antsul tuleb siiski elus kindel ja sirge seisukoht võtta ... viigu see siis hüvakule, viigu see siis vasakule. Ja nagu hädaohtlikus tõmbetuules seistes pomiseb ta tasakesi:

„Oh, mis n'd mina ... Näe kus loll lugu ... Mina ei tea ju midagi. Mina olen rahulik inimene ja minul pole aimugi mitte kui millestki."

4.

Kui kaks meest viimaks umbes neli kilomeetrit kaugemal asuva mõisa juurde jõuavad, seisab päike juba süllakõrgusel. Tõotab tulla ilus, selge südasuvine ilm, — taevas on puhas nagu pestud, viimased uduribad imbuvad maasse. Ja kaugel ida pool ketravad monotoonsed kuulipildujad rahuliku kurinaga, nagu toimuks seal midagi üsna tavalist, midagi, millega pole tõepoolest tegemist ei siinsetel inimestel ega siinsetel põldudel.

Hiljuti remonditud vana häärberi ees, kus viimase poolaasta jooksul asus lastekodu, seisab üksikuid uudishimulikke. Ja vallavanem kergitab oma jahikoera-haistmisega olukorda mõistes okkalisi kulme ning noogutab Antsule:

„Ahah, selge — siingi viiakse töö juba täna lõpule. Haledate südametega memmed võivad ju sihukest kommet hukka mõista, aga ... mis kindlam, see kindlam. Hea hoiatus ei ole iial üleliigne ja umbrohust ei tohi põllule jätta juurejupikestki."

Ants ei lausu midagi, vaatab ainult pisut kõõritades ümber ja tunneb end järsku imelikult süüdlasena. Kas need raskemeelsed tummad pilgud, mis näivad teda kogu aeg saatvat, ei ühenda teda tõesti hiljuti saabunud vallutajatega ja nende üksikute roomajate-ronijatega, kelle ninamehe kõrval ta praegu sammub? mõtleb ta äkki sisemise ängistusega.

Trepil seisab üleskääritud käistega saksa soldat, ajab jalad harki, naeratab vallavanemale tuttavlikult, kohendab automaati, mis ripub ta uljalt etteupitatud kõhu kohal. Paks asjamees pilgutab teist silma, osutab peaga Antsule, ütleb midagi arusaamatut. Ja parajasti, kui nad mööda naksuvaid astmeid üles lähevad, kostab lause, mille mõtet Ants veel ei taipa:

„Kuulake ... Algab jälle. Viinaköögi pool ... noh."

Nad sammuvad mööda veel kahest tunnimehest ja jõuavad viimaks häärberi ruumikasse saali, kus hõljub rohkesti võõrapäraselt lõhnavat tubakasuitsu. Paberosse imevate automaaturite sõõris seisab ligi kümnemeheline salk, silmad täis arusaamatust ja hirmu, põskedel juba tuhkjas

surmahallus. Vallavanem tasandab veidi sammu, noogutab näilise heatahtlikkusega ning hüüab siis häält põristades:

„Ohoh, vennikesed... mis teiega's on juhtunud ja ette tulnud? Pigisse sattusite, mis? Ra-hu! Ärge peljake! Ülekohut ei tehta kellelegi, — kes on õige, kõnnib varsti koju eide kaissu, kes on aga kõver, surutakse sirgeks. Etskae, va Juusep, sina kah siin?... Jäid kah sabapidi lõksulõgemete vahele, hõh? Mis eest's sinutaolist vagurat hingekest kimbutatakse, tule jumal appi?" lisab ta korraga imestust teeseldes ja lööb endale kämblaga laksatades vastu kintsu.

„Mis eest? Ei ma oska seda aimatagi. Eks saksad tea ise kõige paremini!" vastab pikkade vuntsidega vana külakingsepp.

„Nõukogudes istusid?"

„Kus pagana nõukogus minuealine enam..."

„Agiteerisid ehk... hõhõhõõ?"

„Kuula lolli juttu! Kah agiteerija!"

„Ehhee, vennas, oli vist sedapidi, et sa ahnitsesid oma kuulsaks juurdelõikeks vana Krissani kõige kenamat talirukkitükki, mis?"

„Mis kenamat või... Liivapõndakut, jah, ei tahtnud."

„Et kui varastada ja karmantsikut mängida, siis juba hästi põhjalikult, jajah..." ütleb vallavanem. Ja pondunud alahuult kaugele ette ulatades lisab ta kohe teeseldud nukrusega: „Lolliks läksid veel vanades aastates, vennas. Saapaid tegid häid... kõige paremad olid su veesaapad... aga mõtelda oskad nasama palju, kui minu kõrb mära oma tagumise poolega. Meietaolist kanget kihti tahtsid selili panna? Noh... vilista. Pärdik oled... vaat mis... ja seda tuleb sulle küll jumalagajätuks kõrva taha kirjutada. Traadipigitamise ja muu sihukese värgi eest — aitüma! Polidika osas aga ei aita enam minugi palve, — ihu muudkui küüned teravaks ja kraabi endale auk juba varakult valmis... Ja tee see hästi sügav ja vooderda seinad samblaga ära... hahahaa."

Ja jutukas asjamees tatsab kohe jälle edasi, suundudes nüüd kõrge kahe poolega ukse juurde, mis viib suure härrastemaja tagumistesse ruumidesse.

Kui nad üsna selle juurde jõuavad, küsib Ants kõri nööriva ängistusega:

„Mis temataolist küll kinni peetakse... seda Juusepit nimelt?"

Vallavanem põrnitseb üle õla ja liigutab korraga ähvardavalt oma sinakaspunaseid ninatiibu.

„Soo-ohh, või temataolist? Imelik vaatevinkel on sul, vennas. Mihukese kondi sa uutele maaisandatele siis veel ette lükkad, kui mitte sihukest varganägu, — endale ei maksa midagi, hinna saad korraliku!"

Tuba, kuhu nad viimasest tunnimehest möödudes nüüd astuvad, on samuti üsna ruumikas ja samal kombel nurgast nurka täis suitsetatud. Raske musta laua taga, nägudega ukse poole, istuvad kaks võõras vormis kõhna meest ja keegi erariides kolmas, keda Ants ei tunne. Teisel pool lauda, ümbritsetud automaaturitest, seisavad aga neli tuttavat kogu, kes on talle läinud öö hilisest külaskäigust nii selgesti meelde jäänud: täitevkomitee esimees Jakob Saar, selle noor asetäitja Mart Palmse, sekretär Oskar Uibo ja too tõsine ning kaaluka sõnaga väike habemik linnast, kes ilmus siia esimestel sõjapäevadel ühenduses mobilisatsiooniga ja keda ta kohtas hiljem paaril korral ka kindlustustööde juures. Nii... sedaviisi... need vaesed kuradid, keda ta ei saanud paremagi tahtmise juures aidata, ongi siis juba lõksu langenud, mõtleb Ants äkki üleni kuumaks muutudes.

Vallavanem sammub ümber lauaotsa, kummardub erariides tundmatu kohale ja ütleb sellele midagi; too pöördub omakorda teise võõras mundris naabri poole; peetakse tasakesi nõu ja jõutakse vist ühisele arvamisele. Ja erariides tundmatu vaatab veidi aega Antsu suurt keha, hakkab nagu äkitselt selle vastu vimma kiskuma, pöörab oma raskemeelse, halli, kangesti ümmargustest linnusilmadest tuleva pilgu tagasi enda ees lebavatele paberitele ja küsib äkki sellise täpsusega, mida ei suuda kunagi saavutada see inimene, kes kõneleb seda või teist keelt juba lapsepõlvest saadik:

„Kas sa tunned neid? Neid seal. Ma mõtlen — neid nelja?"

Ants ei jaksa kohe otsustada, kas salata või rääkida tõtt.

Jakob Saar pöörab pikkamisi pead, näeb teda, naerab põlgavalt. Ta on rahulik nagu alati, temas on täna midagi üleolevat ja vihastavalt suurejoonelist. Ta kitsas suu on tugevasti kinni pigistatud ja üle ta pikliku näo jookseb tuhakarva vari, — kas see pole ehk tige ning asjalik mõte: „Ahhaa, alles mõni tund tagasi kihutasid sa meid välja ja põhjendasid seda oma erapooletusega, praegu aga seisad sa siin ... hoopis teise näoilmega ..." Siis vaatab uustulnukaid ka roosade põskedega Mart Palmse, siis ka sekretär Uibo, kes näib jälle mingi küsimuse üle hoolega ja tõsiselt järele mõtlevat, ja siis viimaks too väike tutthabemega mees linnastki. Ning täitevkomitee esimees Jakob Saar tõsineb jälle kohe, kehitab õlgu ja ütleb tumedalt:

„Mis te jandite, härrad. Seda kometimängu pole ju tarvis. Siin ümbruskonnas tunneb meid iga karjakrantski."

Erariides kohtunik sosistab jälle midagi kõrva teisele võõras mundris kõhnale mehele; see pilgutab laiaõlgsele valvesõdurile märkuandvalt; järsku vuhiseb midagi läbi õhu, — jämeda sõlmega kummivoolik, mis põimib end nagu uss ümber täitevkomitee esimehe kaela ning vasaku õla. Ja alles nüüd sõnab erariides kohtunik ainult veidi oma heledat naisehäält kõvendades:

„Lõuad pidada, lurjused!" Ning kohe jälle Antsule, kes suudab veel vaid närviliselt neelatada: „Kas tunned või ei tunne? Noh, räägi, kas tunned või ei tunne?"

„Tunneb, tunneb, ärge raisakegi asjata aega!" ütleb täitevkomitee esimees, ei katkesta ikka veel oma erutavalt-üleolevat naerumuiet ja pühib sõrmeotstega kõrvalesta, mille servale on kiiresti ilmunud suured verevermed. Ja siis korraga tõsineb ta kaameks ning lööb sõnadega nagu piitsaga: „Kipuksin uskuma, et temap see ongi, see rahuarmastaja ja e-ra-pooletu inimene, kes meid teile maha müüs."

„Ei!" hüüab Ants kähku.

„Ei?"

„Jah ... jah ... see on sul täielik eksitus! Ma ei teinud seda. Ega ... ega ole ... sihukesele tembule mitte mõtelnudki."

Täitevkomitee esimees ei ütle enam midagi, ta tumepruunid silmad jäävad aga hulgaks ajaks Antsu veretulvast

hõõguvale näole. Ja vaatavad teda need teised kolmgi, vaatavad ja näivad kogu aeg ta kohta oma karme mõtteid hauduvat... Ja vaatavad vist nood automaate kõlgutavad sakslasedki, ehkki nad ei mõista ainustki sõnakest, mis siin praegu vahetatakse... Väljas akna taga sumisetakse, naerdakse, taamal nuuskab keegi põrinal nina, ja üks hääl ütleb, otsekui oleks ta just selleks vaheleütlemiseks kohale tellitudki: „Lorijutt! Ei-noh, võite uskuda — täielik lorijutt!"

Samal ajal peetakse laua taga veel kord nõu. Sõjaväelased on ilmsesti kärsitud; püütakse erariides kaasistujat nagu millekski mõjutada; tunnimeeste näod omandavad pikkamisi tülpinud ilme. Ja kui too omavaheline sõnelus viimaks lõpeb, hüppab Antsule taas näkku rida küsimusi, mis hõõguvad äkki lausa külma vaenu:

„Noh... veel kord... Vasta! Kas tunned neid mehi või ei tunne?"

„Tunnen!" vastab Ants, ikka endamisi kaheldes.

„Kas nad on: Kuusepalu valla täitevkomitee juhataja Jakob Saar, selle abi Mart Palmse, nõukogude-aegne vallasekretär Oskar Uibo ja kommunistliku partei instruktor linnast August Niinemägi?"

„On."

„Kas need inimesed kehastasid siin kohapeal bolševikkude võimu?"

„Jah, kehastasid."

„Kas need inimesed võtsid osa nõukogude maaseadluse maksmapanemisest ja läbiviimisest?"

Paus, Ants tõmbab kulmud sügavale alla, kugistab jälle ärevalt neelata, vaatab nagu abi otsides vahialuste poole. Hetke jooksul kohtuvad ta silmad Jakob Saare omadega, — äkitselt on neisse viimastesse tekkinud midagi julgustavat, midagi sihukest, millest oleks tarvis täie jõuga kinni hakata... Täitevkomitee esimees noogutab teistele märkamatult pead ja Ants vastabki kohe:

„Jah, võtsid küll."

„Kas need inimesed ähvardasid sealjuures jõukamaid talupoegi ja lubasid need kõik sohu uputada?"

„Ei ähvardanud."

„Nii? Tähendab — ei? Kas need inimesed ütlesid, et enne kärbime niisama natuke nende tiibu, aga siis paneme

veel kuuligi lendama ja see teeb juba puhta töö, nii et meil, kommunistidel ja kehvikutel, oleks korraga kõike küllalt ... olgu siis kündmiseks ja külvamiseks, olgu siis kõhtu ja selga ajamiseks?"

„Ei."

„N-nii! Nii-nii!" venitab ülekuulaja nüüd kuidagi õige tasakesi, tõlgib jälle midagi kahele mundris naabrile, pöördub siis kohe ja pärib edasi: „Ahah, või ei ole ka seda kuulnud? ... Aga kas sa ehk seda juhtusid kuulma, kuidas nad ühel omavahelisel koosolekul vintis peaga kelkisid, et tuleb varsti päev, mil siin voolab verd üle pöidade?"

„Ei, ma ei ole seda kuulnud!" vastab Ants nüüd järsult, peab pisut aega endamisi aru ja seletab siis ootamatu täpsusega: „Pole ma sihukest plära kuulnud ei otse ega kelleltki teiselt mitte. Keelekandmine, muud midagi. Sellepärast, et ... kuigi ükski neist pole minu teada karsklane, pole ma neid eluilmas aga purjusolekuski nägema juhtunud."

Vaikus. Suitsusesse õhku tekib kord-korralt enam pinget, mis läheneb kõigi tundemärkide järgi plahvatusele. Ants on pea nagu kerge krambi sunnil kuklasse upitanud, erariides tundmatu mõõdab teda ülalt alla ja tõmbub siis roosakaspunaseks kuni väikeste teravate kõrvalestadeni. Ja siis lõpeb taas too tilluke tühik, — kõige pikema tunnimehe automaadilaad kolksatab sõjakalt vastu lauaotsa, teine mundrikandja lööb mõttetult vihaseks saades rusikaga enda ees lebavatesse paberitesse ja erariides tundmatu pillub kohe küsimusi sellise kiirusega, et neile on lausa raske vastata:

„Kust sa pärit oled?"

„Sookülast."

„Mis nimi?"

„Kasemaa, Ants Juhani poeg."

„Kui vana?"

„Kolmkümmend üks aastat."

„Palju maad?"

„Kakskümmend kaks hektaari."

„Äralõige tehti?"

„Ei."

„Miks?"

„Ei tea."

„Sõbrustasid nende ... koertega?"

„Tähendab — nõukogude korra tegelastega? Jah, ei tülitsenud."

„Ei ... tülitsenud? N-nii! Kindlustustöödele läksid, aga metsa ei osanud minna. Miks?"

Ants on paari viimase sekundi jooksul muutunud täiesti rahulikuks, kõik on tas äkki selgeks ning kindlaks muutunud. Midagi küll pigistab teda, pigistab ja nöörib kurku, aga just selle pigistava ja kurku nööriva „millegi" tagant tulebki too rahu, too selgus ning kindlus, mis on äkitselt võitu saanud isegi teda seni vaevanud väsimusest. Ja järsku oma laia, lamedavõitu, kollakaspruuni näoga naeratades vastab ta sama üleoleku-tooniga, mis iseloomustab ... n e n d e n e l j a esinemist:

„Miks? Imelikke küsimusi ... esitate te mulle. Eks vist sama pärast, miks talitasid sedasi ning mitte teisiti kõik siinsed mehed ... ka meie praegune vallavanem."

„Nemad läksid sellepärast, et sunniti ... Aga mispärast läksid sina?" pärib erariides kaasistuja luurates.

„Mina kah ... täitsin käsku ja korraldusi," ütleb Ants ja kehitab pikkamisi õlgu.

„S-sa ... raisk! Lase jalga! Tuleb sind ennastki vaatluse alla võtta!" sisistab erariides tundmatu ja ta vihahoog on nii naljakas, et mõlemad ohvitseridki tasakesi turtsudes naerma pistavad.

Ants ei ütle enam midagi, surub käed vastu külgi, pöördub sirgena. Seda tehes kohtab ta pilk veel kord täitevkomitee esimehe oma ja nad vaatavad teineteist hetke jooksul nagu endamisi imestades. Trepist alla minnes mõtleb ta, et ta lahkub siit jalamaid, et ta ei jää siia minutikski enam, et teda ei suuda praegu paigale sundida isegi need paljaste käsivartega automaaturid, kes saadavad teda oma külmade ning valvsate hundipilkudega.

Ent ta ei jõua veel mõisahoovist väljagi, kui valge käesidemega vallavanem talle lõõtsutades järele jookseb. Mehe suu upub heatahtlikku naeruvõrusse, ta põsed säravad nagu väikesed kuukesed. Kätt noore hiiglase kaenla alla toppides hüüab ta nagu heast naljast sügavat lõbu tundes:

„Llloll, ära rutta. Hõhõhõõ ... Eeh, keskmik! Vihastad kohe nagu poisike. Major on täpipealt sama kena mees

nagu sa ise, — egas iga loll oska asja sedapidi seada, nagu tema praegu teeb ja talitab. Läks ägedaks ja... kõik. Kah osalt saksa härra veri, või ta on's sihuke aeglane nagu meie oma. Pealegi..." Ja vallavanema hääl kahaneb vaikseks sosinaks, mis seletab nüüd sisemise pahameelega: „Sa kujuta ainult ette, vennas, mis välja tuleb... Inimesed on lihtsalt sead. Selle asemel et vabanemise ja pääsemise eest suur tänu ja aitüma ütelda, poevad nad nagu teod oma karpidesse. Jõl-li-ta-takse silmanurkadest... kurat. Isegi minule kõõritatakse järele, nagu oleksin ma kelleltki mõne kana-reo või põrsa-raisa ära näpanud. Ja see meie hea saksa soost kaasmaalane tehakse kurvaks veel... tont teab mihukeste vanade värkide meeldetuletamisega. Sosistatakse balti parunitest ja... puha. Mitte keegi ei taha vabatahtlikult midagi tunnistada. N-nnah, pole ju vajagi — tõeni jõutakse ka teisel teel —, aga ilusam see ju oleks, kui terve rahvas taipaks endale hea seisukoha välja vööritseda. Hõhõhõõ... Sellepärast, et... kas pole tõsi, et nende punapeade eest võib saada käesoleval silmapilgul kuradi kõva hinda?!... Jah. Nii et... ära sina kah turtsu ega kihuta. Seletasin seal sees ära, mihuke mees sa oled ja kuidas sa tahad praegu kangesti eemal olla... sellepärast. Kuri major sai isegi aru, et ta tegi sinu kahtlustamisega vea, ja saksa poisid naersid samuti. Lähme tagasi. Suurem osa etendusest jääb küll homseks... muuseas ka need neli seal sees... aga päris tühjalt publikut siiski ära minna ei lasta!..."

Ja laia võimutseja hääl paisub jälle lõbusaks naerumürinaks, mis veereb veel hea tükikese aega kõrgete pargipuude vahel, mida soe edelatuul sõbralikult hõljutab.

Ants ei lausu jälle midagi, mõtleb aga siiski ümber ja kõmbib jutuka taadi kõrval tõesti tuldud teed tagasi. Jah, see on nii, ta peaks siit endaga nagu kaasa võtma midagi lõplikku, midagi, mida ta vajab, et nüüd päris sirgelt seisma jääda. Siis näeb ta mööda laia häärberitreppi alla tulevat sedasama vangistatud uusmaasaajate salka, keda ta vaatles äsja suitsuvinases saalis, näeb neid nõtke koerakõnnakuga sakslasi, kes saadavad vange, näeb vanade pärnade ja kastanite alla hajuvaid uudishimulikkegi, kes näivad aimavat mingi hirmsa sündmuse lähenemist ja katsuvad

sellest loomusunniliselt hästi kaugele taganeda. Ja kui päike samal hetkel jälle väheks ajaks kahe kerge pilvesagara vahelt nähtavale libiseb, kattub kõik silmipimestava helendusega ja öisest sajust jäänud vihmapiisad rohulibledel säravad nagu tulesädemed.

Vangid ja nende saatjad sammuvad kärmesti pika maakivist tallihoone poole, mööduvad sellest, jõuavad lepavõsasele karjamaale. Ühesõnaline, haukuv käsklus, mingi liikumine, ümberkorraldumine, mingi salapärane, ühel ja samal hetkel tulev üldine aimus, mis moondub kohe mõttetuks, ebaloomulikuks, otsekui suvisest mullast endast esilekasvavaks rahutuseks. Keegi jookseb sihitult tippides edasi-tagasi ja teda pekstakse püssipäradega; keegi hoiab käsi silmade ees; keegi tõmbleb üleni nagu tõvehoos ning ümiseb monotoonse häälega, mis lõikab kõigesse muusse nagu midagi pika punase joone taolist; üks naine viskub nagu mahaniidetuna pikali, surudes end kogu kehaga vastu sooja, päikeses ergavat maapinda. Paar valvurit — nende seas ka veidi eemal seisvad ohvitserid — suitsetavad pikkade valgete pitside otsa pistetud sigarette ja terav tubakasuits, mida tuul kõikjale laiali kannab, paneb Antsu pea korraga pööritama. Ja üsna äkitselt see algab ning üsna äkitselt see lõpebki, — ilusat, pisut tuulist augustihommikut raputab veidi aega otsekui närviline lõdin ja seejärel kuuldub veel vaid üksikuid laske: on kergemini haavatuid, keda tapetakse nüüd ükshaaval.

Tukslevate laipade ümber tekib lai, avar tühjus; üsna selle tühjuse seesmisel serval seisavad peale rõõmsailmeliste timukate veel ainult Ants ning vallavanem. Ja Ants, kelle pilk on raskena ning liikumatuna peatuma jäänud kingsepp-Joosepi hallidel, üle verise suu ripnevail vuntsidel, kuuleb ebaloomulikult selgesti, kuidas rüssakas kaaslane seletab talle uskumatu asjalikkusega:

„Üksteistkümmend hinge. Juudi tosin. Noh... jah... eks ta ole omast kohast kurb lugu küll, aga... mis seal teha. Kahjutunne kahjutundeks, — õigus peab maksvusele minema. Ülejäänud — ninamehed eesotsas — hakkaksid astuma homme. Haakrist tegutseb lihtsalt ja ruttu, eks ole?"

„Jah, lihtsalt ja ruttu," vastab Ants pikkamisi.

Vallavanem:

„Lähed kodu poole?"

Ants:

„Kodu poole."

Vallavanem:

„Mina kah, mina kah ... Nii et ..."

Ants:

„Hea küll."

Vallavanem seisab veel hetke, heidab pea järsku veidralt kuklasse, vahib pisut aega hukkamispaiga poole. Nüüd on ta kael kuidagi pondunud, tulvil verd, ta lõõtsutab kuuldavalt. Äkitselt näib teda haaravat mingi ihar kramp, mis pöörab ta silmaterad üles laugude alla ja pingutab iga ta rasket ning töntsi lihast. Ning kui see ootamatu pinge kohe jälle lakkab, tõmbub ta suu otsekui süüdlaselt viltu, — temaga oleks nagu juhtunud midagi sellist, mida poleks keegi teine näha tohtinud.

Vaikus.

Ants:

„Noh, hakkame minema."

Vallavanem:

„Kas sa siis ... kas sa siis ... vaadata enam ei taha?"

Ants:

„Mida?"

Vallavanem:

„Noh ... üleüldse ... Mis edasi sünnib ja ... nõndakesti."

Ants:

„Ei! Mulle aitab!"

Vallavanem (raputab end, nagu millestki vabaneda püüdes):

„Nujaa ... olgu's peale. Keeran korraks kah kantseleisse sisse, nii et ... juunistame jalgadega veel ühe pisikese ringikese ... hõhõhõõ. Tuleb üht-teist korraldada ja välja töötada. Põrutame siit otse läbi metsaserva, saame ivake rutem." Ning jälle kuidagi häbelikult, süüdlase ilmega: „Nät-sa, kudakombel see sagimine luud-liikmed nii magusasti ää roiutas, et ... Ega sul's ei ole midagi selle vastu, kui me selle tillukese tiiru teeme?

„Jah, ei ole midagi. Hea küll ..." ütleb Ants tasakesi.

Vallavanem lobiseb kogu tee; näib, nagu ei saaks ta teisiti: vaikimine hirmutab teda, ta peab seda hajutama kas või omaendagi häälega. Käed vaheliti seljal, lai turi ettepoole vimmas, nõnda sammub ta kärmesti mööda kraavipervi edasi, katsub leida võimalikult lühikesi radu, nagu kardab kõigest hingest kuhugi hilineda. Ja et säärane meeletu tõttamine pole talle tõepoolest kuigi jõukohane, nõretab ta juba varsti higist, mida voolab mööda ta padjakeste-taolisi põski alla lausa ojadena, kuni ta peab end vahetpidamata nühkima ning kuivatama, lühikesed lihavad käed lakkamatult tegevuses nagu hiiglasuurel putukal, kes puhastab end mustusest.

„Kur-rat ... see maa edeneb kah nii visalt, et ..." pomiseb ta muu jutuvada hulka.

Ants ei kuula teda ammugi enam. See üksluine, monotoonset vankripõrinat meenutav hääl hakkab teda juba hirmsasti tüütama. Maailm on äkki ebaloomulikult kitsaks muutunud, ta ei mahu sellesse enam nii mugavalt nagu alles hiljuti. Ja aeg-ajalt näib talle, nagu peaks ta kartlikult kühmu tõmbudes jooksma hakkama isegi selle heleda suvepäikese eest, mis kõrvetab ta selga, selle sooja tuule eest, mis vuhiseb ta kõrvade ümber, nende niidetud, helekollaste, nii armsalt-armsalt lõhnavate kõrreväljade eest, mis suruvad teda kogu aeg nii paremalt kui vasakult!

Küla, kus asub valla keskus, on mööda maantee ääri pikaks venitatud, ja et selle ühest otsast teise jõuda, kulub vähemalt kümme minutit. Kui lobisev asjamees uude kahekordsesse hoonesse kaob, jätkab Ants kärmesti teed, aga maa edeneb ta enda meelest siiski väga pikkamisi. On kuidagi veider astuda, — jalad kipuvad nagu liiga kõrgele tõusma, et samas aga peaaegu mööda teetolmu lohiseda. Siis ilmub apteegi nurga varjust välja — tasakesi loivates ja teisest puusast kergelt liibates — kõrget kasvu ning kookus ätt, ja silmapilgu jooksul paistab Antsule otse hirmsa selgusega, et see pole keegi muu kui kingsepp-Joosep, keda ... keda ... keda ta oli ju vaadelnud alles äsja seal mõisakarjamaal!

Et kõigest sellest ebamäärasest ning seletamatust pisutki

vabaks saada, kiirustab Ants veelgi käiku, kuni ta märkab, et ta kihutab edasi samasuguse hooga, nagu tegi seda ennist paks vallavanem. Ta hüppab üle kraavide, ruttab otse läbi vesise heinamaalodu, sumab tuhkjat mulda kõrgele õhku lüües mööda kartulivälja, mille karm ning veidi soolakas lõhn meenutab talle jälle üht teist lõhna... verelõhna... sealt mõisakarjamaalt. Siis tuleb äkki kerge ning kiire hoog sooja vihma, — pilve pole märgata, piisad näivad langevat lausa lagedast taevasinast. Ja endalegi ootamatult kodutalu pistandaia juurde jõudnud, poeb Ants selle mulgust läbi sellise hooga, et vasak õlg midagi raginal maha murrab.

Varsti on Ants üle õue ja astub tuppa, mis paistab väljas lainetava päikesevalguse järel peaaegu kottpimedana. Kuskil nurgas liigub pikk kõver vari. Siis tuleb keegi ühes uue tuulepuhanguga vöörusest ja selja taga küsib naise hädine hääl:

„Noh, mis sa kuulsid?"

Nurgas liikuv vari on isa. Nüüd astub ta lähemale, vahib sügavalt ripnevate kulmude alt ja sõnab rahuga, mis kõrvetab niisama valusasti nagu täitevkomitee esimehe umbes samataoline rahu hiljuti saksa ohvitseride kohtu ees:

„Mis ta's ikka pidi kuulma... Paugud on paugud. Küsi parem, mis ta seal nägi. Hulk inimesi... olevat seal maha lastud. Aga noh — eks tal ole ju õigus — kes on tark, elab edasi, nagu poleks midagi."

Ja rauga kitsad õlad sirguvad tigedalt ähvardades, kui ta kohe pojast mööda astub ja tagakambrisse kaob.

Naine — veelgi hirmunumalt:

„Kas... kas tõesti... tapetakse niiviisi?"

Ants — silphaaval:

„Ta-pe-tak-se!"

Naine:

„Miks... taevane isake küll hoia ja kaitse?"

Ants:

„Ei... tea."

Naine — natukese aja pärast, põlastades:

„Seda... seda poleks ju ometi tarvis..."

Ants lööb lootusetult käega:

„Paljugi, mida poleks maailmas tarvis."

Vaikus.

Naine unustab jahukülimitu sülle, tuleb ühes sellega laua juurde. Tal on täna seljas erakordselt puhtad rõivad, — nähtavasti valmistus ta samuti sinna mõisaparki kõndima, jättes selle kavatsuse aga siiski teostamata. Ja ta põsed tõmblevad kergelt iga sõna juures, kui ta asub kohe edasi pärima:

„Mitu seal's ... tapeti?"

„Ma ei tea. Ma ei lugenud ..." pomiseb mees.

„Räägitakse, et ... ka va Pigi-Juusep ... see kingsepp?" küsib taat, ilmudes jälle nähtavale tagakambri hämarusest, kuhu ta äsja kadus.

„Jah, tema küll."

„Jesse! Vaikne ja rahulik ätike ... Miks nad's ometi ... temaga nõnda? ..." hüüatab naine.

„Ma ... ei tea," kordab Ants endise tooniga.

„Ja Ehandu Madli poeg Piiter vist samuti ... kui võib inimeste juttu uskuda? ..." jätkab taat pärimist.

„Jah, Piiter samuti."

„Ja armu ei antavat ... ka naistele mitte?"

„Jah, ei anta."

Vaikus. Ants vaatab viltu ahjukummi poole, kus ta harilikult ikka peesitada armastas. Kohutav tarve mingisuguse kaitse järele lõikab teda jälle valusa küünistusena ... olgu selleks kaitseks siis kas või ainult kasukas — tükk tavalist maavillast riiet ja tükk niisama tavalist lambanahka ... seal tahmaste parte kõrval. Sõnad, millega ta naisele vastab, tunduvad rasketena ning tülikatena; ta ei tahaks praegu üldse rääkida; ta teab aga samal ajal, et ta peab andma täna seletusi ... isegi selliste asjade kohta, mille meenutamine võiks ta kas või valju häälega nuuksuma panna. Ja alandlikult ning kõigeks valmina ootab ta, kuni kohkunud elukaaslane teda jälle kõnetab:

„Liht-salt ... võetakse kinni ja veristatakse nagu ... loomi?"

„Ei, loomi nõnda ei veristata!" ütleb Ants tasakesi.

Naine kavatseb veel midagi küsida, ei tee aga seda, ja taatki tõmbub uuesti tagatuppa. Ants hakkabki kohe üles ahjule ronima. Väike puuredel naksatab ta raskuse all, ta porised säärsaapad näivad oma mõõteilt lausa kohutavaina,

ta laiad kuuehõlmad lehvivad kordamööda. Taat tuleb jälle hetke pärast tagasi rehetuppa, vaatab kaua ning teraselt poja lookatõmbunud hiiglaseturja, nuuskab korraga põrinal nina ja läheb nüüd sõnalausumata õue.

Ants heidab kohe pikali. All põrandalgi jääb kõik vaikseks, ja ta mõtleb järsku ühegi seoseta, et seega siis tahetakse ka homme veel ... inimesi tappa. Kustki kõrvu tunginud teade vangide asukoha üle (selleks olevat nimelt kunagine viinaköök) hakkab järelejätmatu jõuga ta peas kumisema. Ja korraga jääbki ta selle kumina saatel magama, sügavasti ning rampraskelt, nähes end lamavat paksu, koheda mullahunniku all, mis tõuseb ja vajub iga kord, kui ta hinge tõmbab.

Tal pole aimu, kui kaua ta nõnda norskab, aga samal ajal kui uni teda tolle paksu ning koheda mullahunnikuna katab, tunneb ta endas midagi valmivat ning kuju võtvat, midagi, mida ta veel küll ei näe, mille kohta pole aga enam pisimatki kahtlust, et see varsti teda juhtima hakkab. Kuskil käärib midagi; kuskilt tõusevad üles suured heledad mullid. Ning korraga on nõnda: ta sees on tiik; esmalt on see tiik must nagu pigi, siis hakkab selle tiigi pind tasakesi virvendama, ja sellest virvendusest sünnib kerge helendus, mille kuma varjust tõotab tulla ... pääsmine. Ja veel veidi hiljem — üsna vähe aega pärast tolle tiigi tekkimist — astub keegi korraga ta juurde, kummardab pea ta näo kohale, tõmbab huuled kergelt naeratusele ning ütleb häälega, mis väljub aga samuti Antsu enda sisemusest, ikka tolle kollakalt helendava tiigipinna alt:

„Jah, hea küll, asi tuleb joonde ajada."

Samal hetkel avab Ants silmad ja tõuseb istukile. Jälle on päev mööda läinud, jälle on õhtu. Tuul, mis otsis endale kogu aeg uut puhumisesuunda, on nüüd lõplikult põhja pööranud ja vuhiseb ühtlase tugeva hooga otse vastu maja tagaseina. Parte pikad varjud, akna kõrval naela otsas põleva lambi leegikesest vastu musta lage tõugatud, värisevad tasakesi, kilk laulab, üks nööriots ripub lõsnapalgilt alla ja meenutab mürgist siugu, kelle saba on mingi takistuse vahele jäänud.

„Kas uni hakkab täis saama, Andu?" küsib naine alt

põrandalt, otsekui oleks ta seal kogu aeg seda virgumisehetke aina oodanud.

„Jah," ütleb Ants ja ronib kohe kummilt maha.

Isa sööb parajasti, samuti ka karjapoiss, kes lahingute ajal kuhugi kadus ja on nüüd uuesti paost välja ilmunud.

Ja mingi rahuliku otsustavusega omakorda kartulikausi kallale asunud, küsib Ants järsku avalikult, pannes teised majalised tahtmatult enda poole vaatama:

„Taat... sa ju töötasid vist seal viinaköögis?"

Isa närib suu enne korralikult tühjaks, näib seda aega kasutades millegi üle järele mõtlevat ja küsib vastuseks:

„Viinaköögis? Mihukeses?"

„Noh, mõisa omas."

„Vanas?"

„Vanas neh."

„Töötasin küll," noogutab taat, tehes jälle tillukese pausi.

Karjapoiss ajab oma nipsis nina hästi kõrgele.

„Seal peetakse praegu vangikukkunud kommuniste," seletab ta vanamehelikult.

„Jah, ma olen kuulnud kah, et seal," noogutab Ants. Ja veelgi isukamalt nälja kustutamist jätkates pärib ta kohe edasi:

„Ojast ei ole see ju kuigi kaugel?"

„Kus-sa! Vaevalt et kümmekond sammu..." seletab taat.

Karjapoiss põrkab jälle vanade vestluse sekka:

„Jah, vaesed vellekesed... sealt nad juba välja ei pääse! Müüridki põle ju naljaasi."

„Müürid on paest," noogutab isa.

„Jah, müürid on paest," kordab Ants, tõmbab noaotsaga hajameelselt üle lauaserva, muutub kohe jälle asjalikuks ja tähendab nagu muu seas: „Kramp... taba jaoks... on vist ainus, mis... Lukku... ma ei mäleta nagu olevat..."

„Ei, lukku ei ole," vastab taat nüüd kuidagi veidralt tasakesi; ja samal ajal kui ta vanad kullisilmad on otsekui naelutatud poja pilgu külge, lükkab ta järsku kartulikausi endast eemale, tõuseb ja sõnab hoopis ükskõikselt: „Näed, vaja veel ruunalegi ivake heinu ette visata. Eks vaatame, kauaks teda meile jäetakse. Kas sina ei tule enam välja?"

„Tulen ... küll," vastab Ants, tõustes samuti kohe.

Silmapilk hiljem lahkuvad nad teineteise kannul toast, kõmbivad vaikides üle õue ja peatuvad talliesikus. Ja pöördudes lausa noorusliku kärmusega, küsib taat järsku väga tasakesi, ent samal ajal ka väga selge häälega:

„Tahad siis ... minna?"

„Mõtlesin," vastab Ants ainsa sõnaga.

„Kas arvad, et ... läheb korda?"

„Ei tea."

„Kui ei lähe, mis siis?"

„Ei tea."

„Nojah ... Sinuealistele pole nüüdsed päevad mitte selja silitamiseks. Ja see sinu eilne jutt ei kõlba küll mitte kuhugi," ütleb taat siis pikkamisi, asetab oma vanad kuivad sõrmed poja liikumatult allarippuvale kämblale ja kaob sõnniku järgi lõhnava hoone sooja pimedusse.

Ants käib veel kord toas, ootab, kuni karjapoiss vööruseluugi kaudu üles latule ronib, vastab napisõnaliselt, kuid sõbralikult naise kõigile hirmunud küsimustele ja hakkab siis minema. Keegi ei päri talt midagi, — selliseid hilisõhtusi väljaskäike on ta ju ennegi teinud. Kuid veel ukselt tagasi vaadates näeb ta, et ta lihtsameelse, kuid heasüdamliku elukaaslase laugude alt hõõgub ilmset hirmu, ja tajudes mahajääja vastu korraga senitundmatut õrnust, naeratab ta ning hüüab naljatades:

„Kuule ... sa pead ennast ometi kah kätte võtma, memm. Olgu mis on, aga ... kõiki astumisi ei saa me astumata jätta ka sihukestel segastel aegadel mitte nagu need praegused."

„Ei ... Ega ma's sellepärast ... Mine aga pealegi. Ole muudkui ettevaatlik ja ..."

„Ära karda, tütar, küllap ta oskab seda olla t ä n a g i?" sõnab taat kahemõtteliselt.

Kui Ants läbi aia ja üle karjamaaserva jõuab, on augustiöö juba täiesti pime: kuu pole veel tõusnud, ühetasane sitke pilvelinik ulatub silmapiirist silmapiirini. Siin-seal läheduses kohiseb midagi, — Ants teab, et need on tillukesed kraavikallastel kasvavad puudesalud. Külas hauguvad koerad, kuskil õige kaugel turtsub ning uriseb automootor. Siis kerkib otse idas asuva alevi kohal üles veripunane

rakett ja kohe urahtab samas suunas nagu suur laisk loom, — tõotab vist jälle alata raskekahurite öine kahevõitlus.

Kuid Antsul pole täna eriti palju silmi kõige selle juhusliku jaoks, mida soe pimedus endas kätkeb ja sünnitab, — mis siis, kõmmutatagu aga pealegi! mõtleb ta äkki kuidagi rõõmsalt. Külast möödudes teeb ta suure käänaku, vallamaja läheduses valdab teda silmapilguks kange tahtmine sinna sisse astuda, et vaadata, kas sõber Siimu Kaarel ei istu ehk praegugi oma tähtsal toolil, ametikett üle vatsaharja... Ja kui ta pisut hiljem mugavalt väljasirutatuna kraavis lamades ootamatult metsa varjust esilekaranud tankikolonni endast mööda laseb, on ta endamisi juba kaljukindel, et kõik läheb hästi ja et ta ettevõte õnnestub kogu oma kavatsetud ulatuses.

Ülejäänud teeosa kuni mõisani käib ta maha äärmise hoolikusega — puhuti küürutades, puhuti neljakäpuli, puhuti koguni roomakil, iga jäse vajaduse korral valmis end vastu kaitsvaid maakonarusi suruma ja nendega ühte sulama. Kaks korda päästab teda liikuvate valvepostide küüsist vana ojasäng, mis juhib teda kõverikke tehes eesmärgi poole. Aga kui pilved kiiresti koondudes peaaegu vihmaennustavalt paksuks muutuvad, langeb lagendikule selline pimedus, et ta võib ennast selle varju all juba hoopis julgemana tunda.

Viimaks ometi hakkavad ta silmad seletama põldude keskel seisvat vana viinaköögi. Ta peatub, kuulatab hinge pidades. Kuid ikka pole kuulda mitte midagi peale üha jätkuva tuulesumina. Ja ta vaatab kaua silmi pingutades noorte leppade rägastikku, mille vasakpoolne serv ulatub vaevalt sülla kaugusele hallist ning madalast hoonesiluetist, mis näib talle korraga nii kohutavalt tähtsana, nagu algaks kuskilt sealt selle hoone varjust pikk sirge tee, mis viib ta välja kõigest hinge ängistavast ning süüdistavast.

Veidi hiljem jätkab Ants teed. Ta liigub nüüd edasi väga tasakesi, suurima ettevaatusega. Ta tunneb pehmeid rohuliblesid oma nägu riivavat, kuuleb kasteheinakõrte kerget krabinat vastu kuuekäist, haistab tedremarana karastavat lõhna, mida hingab endast rõske liiv. Ja siis on ta kohal, ja siis upitab ta vargsi-vargsi pea veidi kõrgemale, ja siis... vahib ta otse näkku talle pähe sihtivale tunni-

mehele, kes on vist ammugi teda silmas pidanud, ülbe ning julge kujutluse tõttu, et see roomav talupoeg niikuinii ta käest enam ei pääse.

Kuid Ants pääseb siiski, — ta peab pääsema, ta ei tohi alla jääda ega oma tänast teed pooleli jätta! Murdjaliku kiirusega, mis ei taha ta suuruse ning kohmakusega kuidagi sobida, virutab ta end sakslase jalgade ette, väärab selle pikali, surub end kogu raskusega ta krudisevale rinnakorvile. Vastase sõrm on päästikult ära libisenud (Jumal, see on alles õnn! mõtleb Ants), ja enne kui mees suudab uut katset teha relva tagasi haarata, on see juba hilja: kostab veel vaid paar summutatud oiet, mis lähevad kiiresti üle surmaeelseks korinaks. Ning jälle on öö ümberringi nii põhjani vaikne, nagu oleks magama suikunud isegi vili põldudel: tumerohelised kartulipealsed, kuldkollane rukis, noorusest õrn oder seal sooja, otse kõrgest laotusest nõrguva südasuvise pimeduse all.

Ants korraldab end, lõõtsutab kogu kehaga, kobab mööda taskuid. Ta on surmrahulik ja ükskõikne, — jah, tuleb rutata, suur osa tänasest ettevõttest on ju alles sooritamata. Jälle viirastub kuskilt ebamäärase rägu tagant üks nägu, ja see nägu naeratab ikka kuidagi mõistvalt, sõbralikult, ja selles näos asetsevad silmad hõõguvad pruunikalt-soojalt, kuhugi kaasa kutsudes.

Ants töötab nagu meeletu, ehkki iga ta liigutus näib samal ajal oma täpsuses viimase võimaluseni kaalutuna ja väljamõõdetuna. Tabalukk on suur ja raske, aga kramp selle all on tublisti roostetanud, samuti ka aas, mida tabaluku sang oma küüsi haarab. Metall krigiseb, paindub, murdub, kriiskab tasakesi, hüppab tagasi endisse asendisse, murdub veelgi sügavamalt. Mingi terav serv põrkab vastu põialt ning esimest sõrme ja lõikab sellesse kuni luuni, verd nõrgub üle peopesa, verd niriseb sisse käisesuustki. Siis ropsatab midagi heledalt ja siis on jälle kõik väga vaikne. Ja muiates kogu oma sisemisest võidurõõmust tõmbleva näoga, avab Ants pikkamisi rasketest tammelaudadest ukse, nuuksatab järsku ja hüüab käskivalt:

„Noh ... tulge välja! Rut-tu! Siin ei ole enam ajaviitmist!"

Mustad kogud tunglevad tast käratult mööda, — jah, see

on nõnda, ta tulekut on kuuldud, tema kavatsust on aimatud. Ta nuuksub nüüd kogu hingega ega katsugi ennast tagasi hoida. Inimeste kehad, mis teda riivavad, lõhnavad kuidagi eriliselt ja meeldivalt, ja kui ta silmad poleks praegu pimedad pisaratest, embaks ta neist igaüht. Siis on pilkane ruum seal läve taga tühi ja keegi tuleb ta juurde ning küsib tasakesi:

„Oled see sina, Ants Kasemaa?"

„Jah... olen küll... mina!" vastab hiiglane häbelikult ja äigab abitult üle põskede.

Vaikus.

„Ma mõtlesin... et kas nad tapavad ka sinu, või võtad sa ise midagi ette. Ja ma mõtlesin sellest kuni selle minutini, kui seal väljas hakkas... murdmine..." ütleb täitevkomitee esimees viimaks pikkamisi. „Võid uskuda, sõber, — mul on hea meel nii sinu pärast kui meie kõigi pärast!" lisab ta siis, ja nüüd kõlab ta häälest nagu kerget naeratust.

„Jah, hea küll," pomiseb Ants, järgnedes oma uutele sõpradele ühtlasel kiirel sammul, — üle lagendikuserva, eemal mustendava metsa poole.

Moskva, 1943.

(Kogust „Tulikuum päev", 1949.)

ELU TSITADELLIS.

Dramaatiline jutustus neljas vaatuses, kaheksas pildis.

KOLMAS VAATUS.

VIIES PILT.

Lavaseadeldis nagu eelmises vaatuses.

Udune sügishommik — läbi akende ja rõdu-ukse tungib sisse halli, nukravõitu valgust.

Anna koristab virgalt tuba: võtab tolmu, nihutab mööblit.

RALF *(tuleb pahemalt; avab veidi närviliste liigutustega nahkkuue nööpe, vaatab ringi; eeskotta):* Ole hea, võta

mantel maha ja astu kohe edasi. *(Annale.)* Kas perenaine algab alles või lõpetab juba?

ANNA *(lühidalt):* Lõpetan. *(Ära paremale.)*

RALF *(ei märka Anna lahkumist):* Vaat kui tore, vaat kui tore. Kohtasin ootamata kedagi tuttavat, ajasime pisut juttu. *(Hõõrub käsi.)* Ülal minu toas on kütmata ja külm. *(Jälle eeskotta.)* Noh, vanapoiss, kas oled valmis?

KÜLALINE *(pikk mees vesihallis ratsaülikonnas; astub kuidagi eriliselt allarõhutatult raske sammuga saali):* Ahah, siin, tähendab, sa eladki.

RALF: Jah. Istu, palun. *(Kisub nahkkuue seljast.)* Teen ka enda olukorra ivake kergemaks. Vabanda mind silmapilguks. *(Ära pahemale.)*

KÜLALINE *(seab enda mugavalt tugitooli, vahib ainult silmi liigutades ringi.)*

RALF *(tuleb tagasi tuppa; märkab alles nüüd, et ta on külalisega üksi jäänud):* Nii, nii, olemegi — tähendab — omavahel. *(Istub samuti.)* Noh, mis kuuldub?

KÜLALINE *(pikkamisi):* Veedad siin oma päevi... nagu vanajumala selja taga...

RALF *(naeratab):* Seni küll, seni küll.

KÜLALINE: Professor Miilas, see teatud mõttes kuulsus, on sinu lähedane sugulane?

RALF: Oo-jah, kaunikesti lähedalt.

KÜLALINE: Onu?

RALF: Ei, isegi veel lähemalt. Ta on... minu isa.

KÜLALINE *(ajab huuled torru):* Oo... *(Paus.)* Kuidas on tema aktsiad hinnas... tänapäeval?

RALF: Paistab, et temast peetakse päris hästi lugu. *(Muigab irooniliselt.)* Kui taat ise ennast ainult pisut liiga ei isoleeriks.

KÜLALINE: Kas ta siis teeb seda?

RALF: Mõningal määral jah. Kuigi ta ise motiveerib seda kontsentreerimisvajadusega oma vaimsete ürituste jaoks.

KÜLALINE: Kas teda... usutakse?

RALF: Kindlasti. Selle kohta, et ta „Odüsseiat" tõlgib, ilmus näiteks märkus — kui ma ei eksi, alles paar päeva tagasi, — nii kohalikus kui ka Tallinna ajalehes.

KÜLALINE *(mõtlikult):* Säärasel korral tuleb sellist isoleerimist ainult heaks kiita. *(Paus.)* Ja sinu enda olukord?

RALF: Peaksin küll ütlema, et täiesti rahuldav. *(Vaatab hetk aega oma ristipandud sõrmi; tõstab pea.)* Muuseas — kas sa ehk jooksid midagi?

KÜLALINE: Näiteks mida?

RALF: Ütleme — martelli kohviga.

KÜLALINE: Martelli kohviga?... Jah, hea.

RALF *(tõuseb, läheb parempoolse ukse juurde):* Anna... Proua Anna! *(Ootab.)* Kas te oleksite nõnda lahke ja teeksite meile paar klaasi hästi kanget kohvi? Kuidas? Ah ongi juba valmis. Oo, tore — seda parem. Ja sinna juurde serveerige ka see konjak, mis seisab minu toas raamaturiiulil. Nii. Tänan teid juba ette. *(Istub tagasi endisele kohale, hõõrub jälle veidi erutatult käsi.)* Erakordne juhus, kohv ongi juba valmis.

KÜLALINE *(joonistab õhku hooletu kaare):* Kas sa ei arva, et siin tuul tõmbab?

RALF: Ei. Siin on kõige kindlam ja tihedam. *(Vaikselt.)* Muuseas — seda pooltumma eite ma pisut pelgangi. *(Paus.)* Näilikult ükskõikne ja huvitu nagu kala, aga silmad elavad vahel rohkem kui see loomulik oleks...

ANNA *(tuleb kandmikuga; lõpetab kiiresti serveerimise ja lahkub sõna lausumata).*

RALF: Niiviisi... *(Täidab klaasid.)* Skool, vanapoiss.

KÜLALINE: Proosit! *(Joovad.)* Kuulsin, et linnas olevat käimas mingisugune elanikkonna registreerimine. Sind ei ole see veel riivanud?

RALF: On. Käisin juba eile. Korras.

KÜLALINE: Ahah. Väga hea. Ja kuidas jäi sinu okupatsiooniaegse ametiga?

RALF *(muigab):* Ei midagi. Töötasin vastavate dokumentide andmeil ühes kaugemas kodumaa linnakeses väikesel majanduslikul kohakesel. *(Osutab pudelile.)* Kas ehk kordame?

KÜLALINE: Tänan, jah. Ja kuidas kavatsed sa ennast sisse seada tulevikus?

RALF: Tunahomme istun juba laua taga. *(Naerab.)* Ankeedid läksid seltsimees juhataja kätte just tund aega tagasi. Kella poole viie ajal on mul nende põhjal juba veidi pikem jutuajamine. *(Täidab jälle klaasid.)* Skool, vanapoiss.

KÜLALINE: Proosit. *(Joovad; pistab käe põuetaskusse, võtab sealt ümbriku.)* Säh, sulle on kiri.
RALF *(ilmse erutusega, mida tal ei õnnestu sel korral kuigi hästi varjata):* Kiri? Oo! Kellelt?
KÜLALINE *(järsult):* Ma ei tea.
RALF *(rebib ümbriku lahti):* Pagan võtaks... pagan võtaks... mis asjas see võiks siis olla?...
KÜLALINE: Ma ei tea.
RALF *(loeb, kortsutab kulmu):* N-nii... *(Tasakesi.)* Kas ka edaspidi... sina tuled?
KÜLALINE: Ma ei tea. *(Niisama järsult.)* See pole ka tähtis. Ükskõik, kes. Pea meeles — see on igal juhul „Kajakas". *(Tõuseb.)*
RALF *(tõuseb külalise eeskujul):* „Kajakas"?
KÜLALINE: Jah.
RALF *(väikese pausi järel):* Kas sa enam... ei soovi? *(Osutab klaasidele.)*
KÜLALINE: Ei, tänan. *(Ulatab Ralfile käe, lööb kannad kuuldava klõpsatusega kokku.)* Nii siis... elame hästi. *(Ära.)*
RALF *(saadab külalise eeskotta; tuleb varsti tagasi, peatub laua juures, joob; kordab):* „Kajakas"... „Ka-ja-kas"... *(Pöördub, läheb kikivarbail parempoolse ukse juurde, avab selle järsu tõmbega; jalutab pikkamisi edasi-tagasi, joob.)* „Ka-ja-kas"... *(Joob.)* Nõndaks, nõndaks... *(Helistatakse.)*
Anna *(tuleb sisetrepist alla, läheb läbi toa pahemale).*
DR. MIILAS *(jookseb suure hooga tuppa):* Tervist, tervist, onupoeg. Oo, mis ma näen! Konjak! Martell! *(Anna poole.)* Perenaine, pai perenaine, palun hoolitsege ka minu eest. *(Silmitseb pudelit.)* Ehtne rahuaegne, pagan võtaks! Mihuke vanus, Jeesus! Isakese Noa enda villitud... hehehee. Ai, ai, ai, kes see noor prints võis küll olla, kellega sa... niisuguseid peeni jooke raiskad...
RALF *(katsub naljatada):* Arva. Muuseas — see puutub ka sinusse.
DR. MIILAS: Oo, ka minusse?! *(Läheb päris Ralfi nina alla.)* Kes? Noh!
RALF *(kummardub dr. Miilase kõrva kohale ja sosistab midagi):* Selge, eks ole?

DR. MIILAS *(siira üllatusega):* Ooo...
RALF: Jah.
DR. MIILAS *(istub, kortsutab kulmu):* Kuidas siis nõnda... kurat võtaks... praeguse seisukorra juures... See on ju mõttetu... mõt-te-tu... ütlen ma!
RALF: Võib olla. Mina isiklikult olen liiga väike sellike, et sulle selle kohta autoriteetset vastust anda.
Dr. MIILAS *(raputab energiliselt pead):* Ei, ei, ei, ei! Mina... ei tee kaasa! Mina... ei... tee... kaasa! Aitab! Laevad vajuvad kõigis sadamates, meie siin aga peaksime... lootsikuga tormisele merele minema. *(Käib erutatult edasi-tagasi, käed seljal.)* Mis õnne ma veel otsima hakkan? Tänu jumalale, et ma sellest vehkimisest üldse veel kahe kõrvaga välja pääsesin. *(Loetleb.)* Korter on? On. Sisustus selle korteri jaoks on? On. Kuulsus ja nimi on? On. Sadula all midagi mustade päevade jaoks on? On. *(Raputab jälle pead.)* Ei, ei, ei, ei, täiesti kindel, — mina jään sel korral mängulauast kõrvale. Sellepärast, et peale poti tuusa pole mul seal praegu mitte midagi loota. Aga mis tähendab minutaolisele elurõõmsale mehele üks poti tuus, seda teame me... mõlemad. Jah, see on otsustatud ja see on ka... kindel.
RALF *(muigab kurjalt):* Arvan, et mitte.
DR. MIILAS: Arva!
RALF *(pikkamisi):* Vaata, vennas, vahel juhtub nõnda, et inimene satub äkki teele, kus ta peab muudkui astuma. Aina astuma ja... astuma. Sest niipea kui ta seisma jääb, on tema lauluke lauldud.
DR. MIILAS: Noh, ja siis?
RALF: Meie oleme sattunud kah säärasele teele. *(Läheb doktor Miilasele hästi lähedale, räägib sellele peaaegu näkku.)* Eemaletõmbujaid loetakse vahel samaväärseteks reetjatega. Mõistad, eks ole?
DR. MIILAS *(kuivatab laupa):* Ah... ah... nõndaviisi?...
RALF: Jah, hea nõbu, just nõndaviisi võidakse tõlgitseda ka sinu eemalejäämist. Muuseas — milleks praegu jalgu vastu ajada? See on ju ainult teade, et me oleme... arvel. Väga võimalik, et midagi rohkemat üldse enam ei tule. *(Paus.)* Kõik oleneb muidugi sellest, kuidas arenevad asjad frondil... oma lõpufaasis.

DR. MIILAS *(hingab nagu kergendatult):* Nojah, seda tuleb muidugi uskuda. *(Joob järgemööda kaks klaasi konjakit; viivitades.)* Ja kuidas selle ... meie oma ettevõttega läks?
RALF *(õngitseb tagumisest taskust; ulatab dr. Miilasele paki raha):* Palun.
DR. MIILAS: Uhuu! *(Peidab raha kähku põue.)* Nii et ... korras?
RALF: Korras.
DR. MIILAS: Ja tasus ikka vaeva ära?
RALF: Isegi üle ootuste.
DR. MIILAS *(heldinult):* Vaat see on kena, vaat see on kena. Et inimene kah oma kannatuste ja vintsutuste ja halbade ning raskete üleelamiste eest veidigi tasutud saab ... *(Joob jälle; konjak hakkab juba mõju avaldama.)* Ja järsku peaksime me kaelad uuesti pakule painutama ... Kui kõik ümberringi hakkab jälle fassongi võtma! *(Tasakesi, küünilise irooniaga.)* Näed sa — pidasin eile õhtul meie kliiniku personaalile ligi kahetunnise loengu teemal „Veneroloogilised taudid kui Kolmanda Riigi alatumaid relvi". Kuulati mind ... lausa lahtiste suudega. *(Patsutab kuueesisele.)* Nii et ... eriti kokkuhoidlik pole vaja olla?
RALF: Muidugi mitte.
DR. MIILAS *(veelgi enam esiletükkiva küünilisusega):* Ja tõtt ütelda, ma pole ju kah laiutaja ... Sellepärast ... ma ei läinud ju, nagu sa tead, oma kogumises kunagi äärmuseni ... *(Ohkab.)* Jah, olgem õiglased ... *(Pilgutab kavalalt teist silma.)* Tänu ... tänu meie töötava rahva valitsusele ja korrale ... Tule mind kord vaatama, paikene. Kolm kaunist tuba, ühtekokku *circa* 60 ruutmeerit. Ilus vann, tammest ustega seinakapid ... Kandidaate oli mitu. Keegi vastutav seltsimees, kes tuli ühes kangelasliku Punaarmeega, keegi purupaljaks põlenud insener, kes hakkab kavandama linna taastamist, ja ... mina. Otsustati minu kasuks. Muuseas — kas sa oled kuulnud: varsti korraldatakse intelligentsetel aladel töötajatele suur miiting ja ... mina kah võtaksin seal meelsasti sõna. Palun, palun, mis sa naerad nüüd ...
RALF *(pead kuklasse heites):* Hahahahaa! *(Valab konjakit.)*
DR. MIILAS: Jäta, noh ... niisugune hirnumine.

RALF *(joob, asetab klaasi tagasi lauale):* Ei saa pidada, kallis onupoeg, mitte kuidagi ei saa pidada. Tõepoolest — ma ei imestaks, kui sa ilmuksid siia järsku viisnurgaga rapatil... Hahahaa!

DR. MIILAS: Aga armas aeg, mis seal siis imestada oleks. *(Võtab midagi rinnataskust.)* Näed, keegi minu uutest sõpradest kinkis. Uurali rubiin. Otse leiukohast toodud.

RALF: Hahahaa!

DR. MIILAS *(vaatab kella):* Oi, pagan, tuleb rutata. Teen ju praegu kah väikest kodust konsultatsiooni...

RALF: Istu nüüd, ära tõtta.

DR. MIILAS: Ei ole midagi parata — aeg napib, aeg napib. *(Teel ukse poole.)* Ja peale eravastuvõttude... algab täna oma tegevust meie poliithariduslik ring. Esimene sissejuhatav ettekanne on kelleltki seltsimehelt linnakomiteest. Ma registreerisin loomulikult ka enda osavõtjaks. Ja ma ei tahaks sealt mitte miski hinna eest puududa. *(Ära.)*

RALF *(eeskojas):* Hahahaa!... *(Tuleb tagasi tuppa, istub laua juurde, toetab pea käte najale; joob. Helistatakse. Tõuseb kiiresti, taarudes pisut jalgadel, ja läheb avama; astub varsti tagasi saali ühes major Kuslapiga; on ilmselt väga erutatud; hoiab teist kätt taskus.)* Jah, palun... Millega ma võiksin teid siis teenida?

MAJOR KUSLAP *(silmi pööramata Ralfile otsa vaadates):* Te ei saanud minust vist hästi aru...

RALF: Miks mitte, miks mitte. Küsisite, kas võiksite silmapilguks sisse astuda. Noh?

MAJOR KUSLAP: Vaadake, ma lisasin veel midagi, mida te vist ei kuulnud. Ma tahaksin nimelt kokku saada kellegagi, kes elab siin, teiega ühes majas.

RALF *(kergendatult):* Aa, see on siis teine asi.

MAJOR KUSLAP *(rõhutades):* Jah, ma arvan ka, et see on teine asi.

RALF *(muigab, võtab käe taskust):* Tähendab — et mitte minuga?

MAJOR KUSLAP *(raputab pead):* Ei, mitte teiega. *(Paus.)* Kas vanaproua Anna on kodus? *(Seletab.)* Ta on nimelt... minu sugulasi.

RALF: Teie sugulasi? Vaadake, kus uudis, peab tunnistama. Muuseas — kui ma ei eksi, ma olen teid näinud... vist juba varemgi.
MAJOR KUSLAP: Jah, te ei eksi. *(Paus.)* Täiesti kindel, et te olete näinud mind juba varemgi.
RALF: Kus?
MAJOR KUSLAP: Juhtusin muuseas siia umbes kuu aega tagasi... saksa poisse jälitades.
RALF: Õige! Mäletan, mäletan. Sestap ma mõtlesin, et... Nõnda siis... kutsun teie sugulase siia?
MAJOR KUSLAP: Jah, kui ma paluda tohiksin.
RALF *(üsna ehtsana tunduva viisakusega):* Kõigepealt võtke muidugi sinel maha ja olge nagu kodus. Ja saagem ka tuttavaks... Miilas... on minu nimi. Olen siit maja peremehe poegi.
MAJOR KUSLAP *(teeb kerge kummarduse):* Major Kuslap. Mis puutub sinelisse, siis ei maksa vist vaeva.
RALF: Miks mitte, miks mitte.
MAJOR KUSLAP: Astusin sisse ainult silmapilguks.
RALF: Kas või... silmapilguks. *(Sirutab käe.)* Palun, lubage.
MAJOR KUSLAP *(naerab):* Noh, kui tõesti teisiti ei saa... *(Kisub sineli seljast, võtab külgtaskust püstoli ja pistab selle püksitaskusse.)*
RALF: Aa... Kannate relva päris nimetissõrme läheduses kohe.
MAJOR KUSLAP: Jah, on kord juba niisugune harjumus. *(Kehitab õlgu.)* Praegune sõda on ju, nagu te teate... „totaalne". See tähendab, et kokkupuude vaenlasega ei tarvitse toimuda mitte ainult rindel, see võib toimuda ka näiteks kas või sellessamas väliselt täiesti sõbralikus pisilinnas. *(Naerab.)* Ja — uskuge — mõnesuguses olukorras on palju lihtsam tulistada otse läbi sinelitasku, selle asemel et hakata kõiki tavalises korras paratamatuid liigutusi tegema. Eks ole ju?
RALF *(naerab samuti):* Küllap, küllap. *(Viib sineli ja mütsi eeskotta, tuleb kohe tagasi.)* Istuge, palun. Arvatavasti suitsetate, seltsimees major? *(Ulatab portsigarri.)*
MAJOR KUSLAP: Palju tänu. Aga meelsamini ma popsutaksin oma vana piibutobi. On sellega maha käidud ju

üsnagi pikki teid ja välja hautud nii mõnigi kena plaanike, — eriti sel ajal, kui ma mööda metsi hulkusin ja sobivat saaki luurasin.

RALF: Aa... Tähendab — partisan?

MAJOR KUSLAP: Jah, kunagi olin.

RALF: Ja omate nüüd kindlasti väga erutavaid mälestusi?

MAJOR KUSLAP *(hakatab piipu):* Seda ka, seda ka. Muide — kord pidin selle kaba siiski kaotama.

RALF: Lahingus?

MAJOR KUSLAP *(on piibu põlema saanud):* Ei, vastuoksa. *(Jutustab.)* Juhtisin parajasti surmaotsuse täideviimist ühe tedretähelise ss-lase kallal. Oli laagritimukaks ühes moodsas põrgus. *(Paus.)* Poosime ta oksa.

RALF: N-nii... *(Ajab end sirgu; nagu ebamugavalt.)* Ja nüüd... palun üks hetk oodata — ma otsin teie sugulase kohe üles. *(Ära paremale.)*

LYDIA *(tuleb rõõmsalt laulu lüües teiselt korralt, raamat käes):* Vabandust... *(Tunneb major Kuslapi ära.)* S i n a... oled!

MAJOR KUSLAP *(tõuseb):* Jah, mina, nagu näed. *(Teretab tüdrukut viisakalt, kuid selgesti märgatava intiimsusega.)* Õigust ütelda — sind otsima ma tulingi.

LYDIA *(hellalt):* Mind otsima? Ja istud ise... siin?

MAJOR KUSLAP: Jah, näed sa, pidin isegi veidi luiskama. *(Võtab jälle Lydia käe.)* Saatus on meie kavatsuste vastu, kallis.

LYDIA *(tasakesi, nagu kartlikult):* See tähendab, et?...

MAJOR KUSLAP: Jah, sain just täna õhtuks ühe kiireloomulise ülesande. *(Tõmbab tüdruku lähemale, püüab ta nukrust hajutada.)* Mis seal teha, mis seal teha, aeg on ju veel säärane, et ma pole just alati enda päralt. Küllap jõuame kõnelda kord veel vägagi pikkade lausetega... *(Teeb katset naljatada.)*

LYDIA: Ma ju... mõistan, armas. Miks mitte! Aga mis ma sinna parata saan, kui iga... i-ga... mu mõte aina sinuga tegeleb. *(Surub end usaldavalt vastu mehe külge.)*

RALF *(ilmub uksele; tõmbub kohe eesriide varju, mille alt jäävad paistma ainult tema läikivad säärikuninad).*

MAJOR KUSLAP: Olen ma sulle siis tõesti... nii lähedaseks saanud?

LYDIA *(vaikselt, kuid kirglikult):* Jumaluke... kui sa ainult teaksid! *(Nagu unistades.)* Juba siis, kui ma sind esimest korda nägin, ei saanud ma sinust enam päriselt vabaks. *(Paus.)* Ikka ja jälle tulid sa mulle meelde... Kuidas me siin... kahekesi... istusime... Ja kuidas me õhtuhämaruses välja aeda läksime... Ja kui sa siis sellel saatuslikul korral, millest ma mõtlesin, et see meie vahel midagi ära otsustab, tulemata jäid, siis... kukkusin ma alla justkui kuskilt kõrgelt ja valgelt kohalt... otse pilkasse pimedusse. *(Naiivselt-lapsikult.)* Palun, palun, ära naera mu üle... *(Jutustab edasi.)* Juhtus mitugi korda, et ma läksin sinna paplite alla, seisin seal kauakaua aega... *(Veelgi vaiksemalt.)* Või koguni hüüdsin sind... Kordasin sinu nime... Sosinal... Tänapäeval, kus maailmas on kõik nii karm ning külm, ei saaks ma vist üldsegi enam elada, kui mitte sina nõndaviisi mulle toeks ei oleks. *(Naeratab, katsub endast võitu saada.)* Millal me's võiksime veidi kauemini koos viibida?

MAJOR KUSLAP: Loodame, et tunahomme. *(Silitab Lydia pead.)*

LYDIA: Loodad? Ainult... loodad?

MAJOR KUSLAP: Teen kõik, et see õnnestuks.

LYDIA: Seda enam, et tuleval nädalal sõidan ma ära.

MAJOR KUSLAP: Sõidad ära? Kuhu?

LYDIA: Tartusse. Katsun jälle peale hakata... oma poolelijäänud õpingutega. *(Nagu häbelikult.)* Mis sina sellest kavatsusest arvad?

MAJOR KUSLAP *(tõsiselt):* See on täiesti õige mõte. *(Paus.)* Millal sa läheksid?

LYDIA: Oleneb autost. Kõneldi, et see minevat kõige varem tuleval laupäeval.

MAJOR KUSLAP: N-nii... See tähendab umbes kümne päeva pärast. Aga oletame, et mul õnnestub sind teele korraldada paar päeva varem?...

LYDIA *(surub end jälle mehele hästi lähedale):* Kas sa tahad siis tõesti minust nii kiiresti lahti saada?

MAJOR KUSLAP *(naeratab):* Rumalake. Muidugi mitte. *(Mõtlikult.)* Hea küll, eks me näeme.

LYDIA: Kallis... *(Tõuseb kikivarbaile, suudleb major Kuslapit.)*

RALF *(on tasakesi kõrvaltuppa tõmbunud; köhatab, tuleb hästi tugevasti astudes saali):* Vabandage, et ma teid oodata lasksin. *(Teeb, nagu märkaks ta alles nüüd Lydiat.)* Oo, tuttavad juba?

MAJOR KUSLAP: Jah, oli kord niisugune õnnelik juhus.

RALF *(hõõrub käsi):* Vaata kui kena, vaata kui kena... Teie sugulane tuleb kohe... Noh, mina isiklikult ei sega teid enam. Nägemiseni, seltsimees major. *(Kummardab, läheb mööda sisetreppi teisele korrale.)*

ANNA *(tuleb paremalt):* Sina, poeg...

MAJOR KUSLAP: Jah. *(Seletab kohe.)* Tahtsin sinuga Lydiale kirja saata, kohtasin aga tänagi teda ennast. Kuidas läheb, ema?

ANNA: Ei midagi. Kõik on vanaviisi. Ootan muudkui sõja lõppu, et jälle... sinuga ühte saada... *(Naeratab.)*

MAJOR KUSLAP: Küllap tulevad needki päevad. Enne seda asutame sinu aga elama päris omaette. Tore, et ma sind siiski kohtasin, — tunnen jälle, et niidid eraeluga pole veel täiesti katkenud. *(Lydiale.)* Ja meie vahel on siis kokkulepe saavutatud, eks ole?

LYDIA *(alistudes):* Jah, hea küll.

MAJOR KUSLAP *(ulatab talle käe):* Nägemiseni. *(Pöördub kohe minema.)*

LYDIA: Jah, nägemiseni. *(Saadab külalise eeskotta, tuleb ühes Annaga tagasi.)* Kas isa aina töötab?

ANNA: Jah, juba hommikust saadik... vahetpidamata. *(Ära.)*

RALF *(tuleb tasakesi astudes mööda sisetreppi alla; ta on vahepeal veelgi enam purju jäänud; läheb kuulmatul sammul Lydia juurde, asetab käe selja tagant ta pihale):* N-noh?...

LYDIA *(võpatab, vaatab ringi):* Sina oled, Ralf... Ma ei kuulnudki, kui sa tulid.

RALF *(sosinal):* Aaa... ei kuulnud... *(Tõmbab õe endaga ühes sohva juurde; istuvad.)* N-noh?

LYDIA *(nihutab enda poolvennast loomusunniliselt eemale):* Mis... on?

RALF: Oled... mul kauniks... läinud... *(Läheneb uuesti Lydiale.)*

LYDIA *(tõuseb):* Algad jälle oma lollustega!

RALF *(endiselt):* Kauniks oled läinud jah ... mu isa tütar ... *(Naerab tasakesi.)*

LYDIA *(nuuksudes):* Idioot! *(Põgeneb toast välja.)*

PROF. MIILAS *(jookseb kiiresti rutates sisse, kutsudes endaga kaasa Eeva Miilast):* Palun, palun, armas naine! Siin on juba ... hoopis enam ulatust. *(Näeb poega.)* Ahah, Ralf, sina kah siin. Seda parem, seda parem. Palun teid mõlemaid raisata minu kuulamisele mitte enam kui viis minutit. Esimesed tõsisemad saavutused ... mille kohta ma tahaksin kriitikat kuulda. *(Võtab kuue välistaskust pikuti kokkumurtud käsikirja, ajab enda pisut koomiliselt kikki ja loeb vajalikult rõhutades.)*

Vastas nüüd jumalanna, selgesilmne Athena:
„Oo, meie isa Kronion, kõrgem valitsejatest,
vägagi õige on see, et nuhtlus nurjatut tabas,
hukkugu nii igaüks, kes sarnases roimas on süüdi.
Kuid mul on murdumas süda tubli Odysseuse pärast;
õnnetu, omastest kaugel, ta kaua ju kannatab piina
lainetest ümbritset saarel, mis mere keskel kui naba.
Saarel on rohkesti puid, seal asumas on jumalanna,
kellel isaks on kavalameelne Atlas, kes tunneb
kõiki süvikuid meres, kes üksinda toetab neid sambaid
kõrgeid, mis hoiavad maad ja taevast üksteisest lahus.
Atlase tütar on see, kes nüüd teda, õnnetut, kurtvat,
kinni vägisi peab ning leebeil, magusail sõnul
võlub, et ununeks meelest tal Ithaka, aga Odysseus,
soovides kodumaa tõusvat suitsugi silmata veel kord,
igatseb surma. Kas nüüdki, olümplane, veel sinu süda
koguni temast ei hooli, kas alati pole Odysseus
rõõmustand ohvriga sind argiivlaste laevade juures
Trooja avaral maal; miks Zeus, oled vihane talle?"

(Vaatab üle prillide.) Noh, sõbrad, mis te mulle selle peale ütlete? Kuidas on? Kas *„Exegi monumentum aere perennius ..."* või ehk koguni *„Ex arena funiculum necto?" (Ootab vastust, kuivad kulmud kõrgele tõstetud.)*

RALF *(tumeda häälega, suutes end vaevalt vaos hoida):* Jumalik ... jumalik.

PROF. MIILAS *(jääb tõsiseks):* Liialdad, poeg. *(Kõnnib* edasi-tagasi.) Püüan, püüan kõigest jõust. *(Läheb raamatukapi juurde, võtab sealt õhukese köite.)* See siin tahab

olla kah suure kreeklase surematu poeemi tõlge meie keelde! *Horribile visu, horribile dictu! (Kehitab õlgu.)* Aga mis seal parata. *Nemo ultra posse obligatur,* — nagu ütlesid samuti vanad roomlased... *(Lahkub halvustavalt pead vangutades paremale.)*

RALF *(vaatab Eeva Miilast mingisuguse hundiliku ilmega, lõug veidi ette aetud):* Noh... võõrasema... minu isa naine...

EEVA MIILAS *(tasakesi):* Nägid nüüd... E-lu! *(Surub pea käte vahele.)*

RALF: Elu tsitadellis... Hahahaa...

KUUES PILT.

Lydia tuba — väike, maitsekalt sisustatud ruumike, mille aeda avanevate akende kaudu paistavad tugevas tuules kõikuvad puuladvad. Parempoolse seina ääres kirjutuslaud, selle kõrval madal raamaturiiul, siin-seal heledavärvilisi toole, pahempoolse seina ääres diivan.

Ilm hakkab juba hämaraks kiskuma. Väikesel ristis jalgadega lauakesel, mis seisab kahe akna vahekohal, põleb kõrge õlilamp. Selle ühetasane nõrk valgus annab kogu pildile veidi pehme ning piirjoonetu ilme.

Major Kuslap ja Lydia istuvad diivanil; Karl seisab kirjutuslaua juures, toetudes selja taha asetatud kätega vastu selle serva; Anna istub akna all ja heegeldab, — kuigi ta ei sega teiste toasolijate vestlusse, näib ta sellest siiski osa võtvat.

MAJOR KUSLAP *(Karlile):* Ja teie siis kardate, et sõda enne teie rindele-jõudmist otsa lõpeb? *(Naeratab sõbralikult-irooniliselt.)*

KARL: Jah. Sellepärast, et taganemine tal ju... muudkui käib aina.

MAJOR KUSLAP *(noogutab):* Käib, see on õige. Ja mida varem temaga valmis saadakse, seda parem. *(Mõtlikult.)* Oleme juba niigi tema ninali-löömiseks hirmus palju kallist verd kaotanud.

KARL *(seletava tooniga):* Ei, ega mina's ju sõja venimist

ei soovi. Aga tarvis oleks meiega veidi kiiremini talitada.
MAJOR KUSLAP: See tähendab?
KARL: Sakslased kihutati siit välja juba tublisti enam kui kuu aega tagasi. Minuni näiteks jõudis aga kutse... alles nüüd.
MAJOR KUSLAP *(jälle sõbraliku irooniaga):* Mis seal parata, võtab aega.
LYDIA *(veidi lapsikult):* Kas sul's hirmu ei ole... mitte põrmugi?
KARL *(halvustavalt):* Hir-mu! *(Major Kuslapi poole.)* Jah, homme olen ma komisjonis. *(Ajab end sirgu, teeb paar rasket sammu.)* Ja... mis ma tahtsingi teie käest küsida... *(Paus.)*
MAJOR KUSLAP: Küsige, küsige.
KARL: See oleks nimelt väeliikide suhtes...
MAJOR KUSLAP: Jahah?
KARL: Minule endale, näete, meeldiks kõige enam lenduri kutse. Aga õppimine seal... võtab vist väga palju aega?
MAJOR KUSLAP *(noogutab):* Oo-jah, see võtab tõesti üsna tublisti aega.
KARL *(kaalutledes):* Ja sõjalaevastik... oleks kah huvitav. Aga liikumine ja lahingutegevus merel... on juhuslik. Ütleme... ehk mõned abioperatsioonid rannikute pommitamise näol... *(Paus.)*
MAJOR KUSLAP: Otsekohene olles, — võib tõesti nõnda juhtuda.
LYDIA *(naerab):* Jah. Ja võid seal suures ootuses isegi vette kukkuda.
KARL *(rangelt):* Palun jäta... lollused. Kahurväe tähtsus on tänapäeva sõjas... vist kaunis suur?
MAJOR KUSLAP: Oo-jah, oo-jah. Meie terminoloogias nimetatakse teda vahel isegi „sõja jumalaks".
KARL: Ja ega vist väljaõpegi seal... ei ole liiga aeganõudev?
MAJOR KUSLAP: Noh, päris lihtne see muidugi vist ei ole...
LYDIA: Ja mis peaasi, — mürinat ja kärinat on seal rohkesti.
KARL: Jä-ta järele! Või ehk tankistikski... *(Nõjatub uuesti*

vastu lauda.) Mis te arvate, seltsimees major, kas meid suudetakse kuuga nii ette valmistada, et me kõlbaksime lahingusse viimiseks?...

MAJOR KUSLAP: Kuuga? Küllap vahest suudetakse. Praegu käib see ju vähemalt kümme korda kiiremini kui rahuajal.

KARL *(valib paberossi ja süütab selle; ta väike suitsumeheoskus torkab kõigile silma):* Tijah... Nüüd on ta küll sihukese obaduse saanud, et ta luud-kondid on iga silmapilk hunnikusse kukkumas. Aga mis pagana pärast ta ikka veel nõnda vastu vehib? Kas ta ise's tõesti veel mingisugust lootust hellitab?

MAJOR KUSLAP *(muutub hoopis tõsisemaks):* See vastuvehkimine, armas sõber, on pärit hoopis isesugusest allikast. *(Paus.)* Käisite Klooga laagris...

LYDIA: Jumal... see ei lase mind praegugi veel rahulikult magada!

MAJOR KUSLAP: Usun. Ja vaat just sealt, just niisugustest surmalaagritest nende kõrilõikajate agar vastuvehkimine tulebki.

KARL *(viivitades):* See tähendab — kardetakse tasumist?

MAJOR KUSLAP: Mina nimetaksin seda, mida nad kardavad, mitte tasumiseks, vaid õiglaseks kohtumõistmiseks. *(Jutustab.)* Kuski lõunarindel — ma ei mäleta enam täpselt, kus nimelt — piirasid meie omad sisse suurema grupeeringu sakslasi. Üle kümne diviisi hävitati täielikult, kuna nad keeldusid alla andmast. Ja hiljem leiti ühe hukkunud pisifüüreri taskust kiri, mida ta polnud saanud enam rõngast välja saata. Selles kirjas kõneles too maadevallutaja peaaegu sõna-sõnalt nõnda: „Jäime kotti. Kahurimürin kaugeneb iga tunniga — meie omad taganevad. Näib, et me peame võitlema kuni viimse hingetõmbuseni. Sest vangiandmisest ei maksa meil kõneldagi, — on vähe lootusi, et meile armu antakse. Meie käed on selleks liiga verised." Asjalikult, otsekoheselt ja küüniliselt-lihtsalt, eks ole?

KARL: Jah. *(Tumedalt.)* Ja minagi, kui ma oleksin sattunud Kloogale lahingut lööva sõdurina ja kui minu kätte oleks langenud sealseid vastutavaid tegelasi, poleks hakanud neid... kohtusse kaebama.

MAJOR KUSLAP: Noh, näete nüüd. Ja seda teavad nemad isegi.
EEVA MIILAS *(koridorist):* Anna, An-na!
ANNA *(tõuseb virgalt):* Oi, ma unustasin. Jäin teid siin kuulama ja... *(Asetab käsitöö lauale, tahab kähku väljuda.)*
EEVA MIILAS *(ilmub uksele):* Lydia, ega sa ei tea, kuhu meie perenaine on kadunud?
ANNA: Jah... ma kohe...
EEVA MIILAS *(harjub toahämarusega):* Oo, palun vabandust.
PR. VÄRIHEIN *(Eeva Miilase selja tagant):* Vaata ikka, vaata, peetakse nagu salakoosolekut. Ega midagi, jääme aga meie kah siia!
EEVA MIILAS *(naeratades):* Mis me neid segame... kaks vana kändu.
LYDIA *(tõuseb, jookseb ema juurde):* Ema, kuule...
EEVA MIILAS *(vaatab teraselt major Kuslapit):* Noh, lapsuke, mis siis on?
LYDIA: Päris tõesti, ema, istu kah pisut meie seltsi.
PR. VÄRIHEIN: Arusaadav, et istume. Arusaadav!
ANNA: Ma tulin siia oma pojaga veidi juttu ajama ja... jäingi hooletuks.
EEVA MIILAS: Oma... pojaga?
LYDIA *(kärmesti sädistades):* Jah, ema, saa tuttavaks... Major Kuslap.
MAJOR KUSLAP *(on kohe Eeva Miilase tulekul püsti tõusnud; kummardab).*
EEVA MIILAS *(ulatab major Kuslapile käe):* Väga rõõmustav... teiega kokku puutuda. Nõnda et teie oletegi siis meie perenaise salapärane poeg, kellest me oleme seni ainult... kuulnud?
MAJOR KUSLAP *(naeratab):* Nii see on, — mina'p see olen.
ANNA: Mis seal teha... On ju aegu, kus ema peab maha salgama oma lihased lapsedki. *(Seisab kõrval, kuni major Kuslap teretab ka proua Väriheina.)* Kas seal oli midagi väga kiiret ära korraldada?
EEVA MIILAS *(ikka kerge kohmetusega):* Oh, pole tarvis... rutata. *(Seletab.)* Mu mees töötas kogu eelmise öö

ja tunneb end väsinuna. Ta palus endale kohvi keeta, ma ei leidnud aga kannu üles. Kui ütleksite, kus see asub, ma siis ise... *(Tahab lahkuda.)*

LYDIA *(hoiab teda käest):* Ema, palun, ära mine veel!

PR. VÄRIHEIN: Mida minagi's talle kõnelen. Kuula nüüd! Pole vanahärral selle kohviga nii kibe taga midagi. *(Major Kuslapile.)* Issand... need elupõlised teadusemehed ja luuletajad! Nende närvid on ju nii hirmus otsas, et... Seda musta kohvi nad ju aina neelaksid. Kas teie siis... ei olegi sealt... idamaalt?

MAJOR KUSLAP: Tulin küll ida poolt. Pärit olen aga siit.

PR. VÄRIHEIN: Is-sand, kui huvitav. *(Sosinal.)* Siis teie olete näinud oma isikliku silmaga kõike sedagi, millest räägitakse... ainult omavahel ja väga salaja?

MAJOR KUSLAP: Ei. Mina olen näinud seal oma isikliku silmaga peamiselt seda, millest võib rääkida... lausa väga valju häälega.

PR. VÄRIHEIN: M-mis te... kõnelete?

EEVA MIILAS *(pr. Väriheinale):* Kui me ehk siiski... läheksime oma teed.

PR. VÄRIHEIN: Oota nüüd! Kannata!

ANNA *(lahkub).*

EEVA MIILAS *(naeratab, läheb Lydia ja major Kuslapi saatel diivani juurde ja istub sinna):* Noh, olgu siis pealegi.

PR. VÄRIHEIN *(surub enda tugitooli):* Minule, teate, meeldivad niisugused riistapuud, mis hoiavad sind kinni... igast kandist.

EEVA MIILAS *(pärast väikest pausi Karlile):* Keegi sõjaväevormis tüdruk käis sind otsimas. Nõudis sinu järele kindlasti isiklikult. Mis ta sinust tahtis?

KARL *(otsib rinnataskust kutselehe; tähtsalt):* Palun, ole hea.

EEVA MIILAS *(võtab kutselehe vastu):* Mis see on?

KARL *(endiselt):* Palun... loe.

EEVA MIILAS *(loeb):* See siis tähendab, et... *(Ei lõpeta lauset.)*

KARL: See tähendab seda, et varsti lähen ka mina sõtta.

EEVA MIILAS *(vaikib hetk aega):* Kuidas siis nüüd... nõnda?

PR. VÄRIHEIN: Mis? Sina ja... sõtta?!

EEVA MIILAS *(kordab):* Jah... kuidas... kuidas siis nüüd... nõnda?
KARL *(nooruslikult ulja üleolekuga):* Väga lihtne. Toodi vajalik korraldus. Koondatakse lõpuhoobi andmiseks jõudu ja... kõik.
EEVA MIILAS *(jääb üksisilmi enda ette vahtima, ei lausu midagi.)*
PR. VÄRIHEIN: Is-sand! Mihukesed püstihullud päevad! Sõtta! Sina, Karl? Ennast tappa lasta!
KARL *(suureliselt):* Seda ma, ristiema, ei kavatse. Parem juba tapan ise sakslasi.
PR. VÄRIHEIN *(ärevalt):* Nali naljaks, aga... sul tuleb kaduda!
KARL: Kuidas — kaduda?
PR. VÄRIHEIN: Teadagi, kuidas. *(Sosinal.)* Nüüd's veel, kus sõja tagumine ots juba paistab. See pole ju... nali. Kõneldakse, et sakslased põmmutavat vastu nagu... kuradid.
KARL: Las aga... põmmutavad!
PR. VÄRIHEIN *(vangutab pead):* Oleks veel, et... täiskasvanud mees ja targa aruga. Poisike... nagu sa oled! Ammuks see oli, kui ma sind veel põlvel kiigutasin. Ei oska palavast kohast kõrvale hoida ja.. saadki kuuli külge!
KARL *(rangelt):* Võitluse ajal ei hoita palavast kohast kõrvale... Sihukest kohta... just otsitakse!
PR. VÄRIHEIN *(pahaselt):* Ah, mis me nüüd, ristipoeg! *(Justkui taipab midagi.)* Paistab, nagu kipuksid sa sinna... lausa ise?
KARL: Täiesti õige, kipungi.
PR. VÄRIHEIN *(ootamatu vihahooga):* Jä-ta... niisugused mõtlemata mõtted! Kas sa loll oled või! Pealegi, kus... see käesolev sõda pole ülepeagi meie asi. Nagu meil, vanadel, oleks veel vähe muret südames... *(Lööb energiliselt vastu tooli külgkorju.)* Jah, ära ole... puupea. Ei lähe sa sinna kaklema... eluilmaski. Mõistad, ristipoeg!
KARL *(suudab vaevu rahulikuks jääda):* Ma ei tea... ristiema... Aga need sõnad, mis sa praegu räägid, on küll... väga imelikud.
PR. VÄRIHEIN: Pole need mu sõnad mitte midagi imelikud!

Is-sand küll! Või tema läheb sõtta! Või tema hakkab kah poliitikat tegema! Kannata, kannata, ja las isa saab sellest kõigest kuulda! Teeb sulle sihukese peapesu, et... *(Otsustavalt.)* Jah, see olgu korras. Sina, poiss, ei näe sõjast mitte kibedat kiipsugi!

KARL *(on äkki väga rahulikuks ja üleolevaks muutunud; pilgutab major Kuslapile silma):* Aga, armas ristiema, see on ju kroonu käsk.

PR. VÄRIHEIN: Mingu nad seenele selle kroonu käsuga! *(Loetleb sõrmedel.)* Neljakümne esimesel oli kah kroonu käsk. Leidus aga küllalt ja küllalt sääraseid, kes ei läinud, ja... oligi korras selle kroonu käsuga. Sakslaste ajal tehti leegione... kohtunik Lutvei ja direktor Jänes moogerdasid oma Elmarid aga selgi korral soojadesse pesakestesse ja jäid kõrvale nagu midagi. *(Tasakesi.)* Ja nii üks kui teine saatis oma poisid maale varjule ka nüüd, juba ligi kaks nädalat tagasi, ja... ongi korras selle kroonu käsuga. *(Osutab lihtsameelse hoogsusega major Kuslapile.)* Küsi oma sõbralt. Kas tal oli seal kerge? Küllap ta on nii mitmelgi korral kahetsenud, et ta... õigel ajal sellest supist eemale ei põgenenud.

KARL *(raputab pead):* Niisugust rumalust ma seltsimees majorilt muidugi küsima ei hakka, sest ma tean juba ette, mis ta vastab. Mis aga puutub minusse endasse, siis... kohtunik Lutvei ja direktor Jänese Elmarite teele ma ei asu mitte iialgi. Virutan varsti seal Saksamaal nii enda nimel kui oma taadigi nimel vastu Berliini väravaid. Ja püüan neid maha murdes heaks teha ka kõik selle, millega taat on viltu läinud.

PR. VÄRIHEIN: Jeesuke... ristipoeg! Oma isast ja — nõnda! Kuidas ta's sinu arvates on... viltu läinud?

EEVA MIILAS: Jah, Karl, sa võiksid tõesti sõnu valida.

PR. VÄRIHEIN *(lausa lõkendades):* Mis sa mängid Kalevipoega, poisike! Kah... kipub! Kah jookseb kutsakese kombel suurte penide pulmast osa saama! Või tema virutab vastu Berliini väravaid! Ütlesin sulle, need Berliini väravad ei puutu meisse, nõndasamuti nagu ei puutunud meisse mõnede arvates Moskva väravad, kui va Hitler sinna kippus... neid maha murdma. Häbi, häbi! *(Tõuseb; proua Miilasele.)* Rabanduse võib saada...

sihukest juttu kuuldes. Lähen alla ja ootan sind seal. Ptüihh, millega inimene peab veel oma hinge ärritama. *(Upitab pea kuklasse ja liigub auväärse kõnnakuga toast välja.)*

EEVA MIILAS *(pikkamisi Karlile):* Ägetsesid asjata. Ristiema sai pahaseks.

KARL: Saagu! Ta mõte ja meel on liiga mustad, et neid taluda!

EEVA MIILAS: Kas sa siis ei mõista, et see on ju ... hirmus rumal.

KARL: Rumal! Muidugi rumal — tema poolt.

EEVA MIILAS *(vaatab major Kuslapile kõrvalt otsa):* Eriti veel ... kuna me pole ainult omavahel. Kuna meil on külaline. *(Paus.)* Paluksin teid selle ootamatu loo pärast väga ... väga vabandada.

MAJOR KUSLAP *(heatujuliselt muiates):* Ei, milleks? Need on ju probleemid, mis minu tähelepanekute kohaselt siin kodumaal pole just päris haruldased.

EEVA MIILAS: Jah, näete, me ei tea vahel, kuidas on õigem, kuidas on tulusam.

KARL *(pahuralt):* Mõned vahest tõesti ei tea! Mina tean aga küll.

EEVA MIILAS *(vaatab poega veidi aega pika pilguga; pöördub uuesti major Kuslapi poole):* Kas ma võiksin teilt midagi küsida ... päris otsekoheselt?

MAJOR KUSLAP: Palun, miks mitte.

EEVA MIILAS *(maha vaadates):* Mis teie sellest asjast arvate?

MAJOR KUSLAP: See tähendab — kas on õigus sellel vanaproual või on õigus teie pojal?

EEVA MIILAS: Jah.

MAJOR KUSLAP: Teie kui muretsev ema ei näe ise enam küllalt selgesti, ei suuda mõtelda enam küllalt loogiliselt?

EEVA MIILAS: Jah ... Sest pole ju tõesti kerge kujutleda, et ... *(Ei lõpeta.)*

MAJOR KUSLAP *(väga tõsiselt):* Ei ole pisimatki kahtlust, et ainus ja õige otsus, mida võib kõnesolevas küsimuses langetada, on see, mille on langetanud teie poeg ja minu noor sõber. *(Vaikselt muiates.)* Ma olen täiesti veendunud, et te olete väga hea ema ja väga arukas naine ...

(Tasakesi, kuid kindlalt.) Aga sellelegi vaatamata puudub ainult üsna tilluke samm, et ka teie ise hakkaksite soovitama oma pojale astuda häbiteele, mis kindlasti määriks kogu tema tulevase elu. *(Paus.)* Oletame, et ta — tõesti nõnda talitades — jääb ellu ja kõigist õnnetustest puutumata. Oletame, et talle koguni andestatakse... tema häbistav kõrvalehoidmine oma mehekohustuste täitmisest... Ja ometi — sel ajal, kui teised temaealised võivad minna läbi maailma uhkelt sirgetena, pea kuklas, peab tema hiilima mööda varjulisi kohti, peab tema oma ninakese maas hoidma. Väejooksik! Äraandja! Argpüks, kes ei julgenud osa võtta maailma õnne kaitsemisest! Andestage minu otsekohesust, — te olete väga lähedal suure roima sooritamisele!

EEVA MIILAS *(tasakesi):* Te siis arvate, et?...

KARL: Loomulikult arvab seltsimees major, et mul tuleb minna ja et ma... lähengi!

MAJOR KUSLAP *(naeratab otsekui hellalt):* Jah, seal on sul õigus, nõnda ma arvan. *(Proua Miilasele.)* Ja kui te kord oma bioloogilisest ematundest, oma paanilisest kaotusehirmust lahti saate, siis arvate ka teie samaviisi. *(Paus.)* Tänapäeval on olemas ainult kaks teed: tee ausate meeste sekka, mida mööda meie generatsioon sammub surematusse, ja tee häbi ning alanduse tühjadele väljadele, kus puuduvad künkad ja mäekingud, mille alla varjule pugeda olgu siis enda eest, olgu siis nende eest, keda sa oled reetnud. Ja sinna viimasesse paika tahavad üksikud meist kiskuda kogu meie rahvast. *(Paus.)* Väliselt täiesti sarnased teod omavad erinevates olukordades — ärge seda unustage — hoopiski erinevat väärtust. Kui too keegi kohtunik Lutvei oma Elmari kõrvale toimetas saksa mobilisatsiooni eest, siis oli see puhtal kujul meie aitamine, seega tõe ja õiguse toetamine. Kui aga toosama kohtunik Lutvei saatis oma Elmari nüüd pakku ka meie mobilisatsiooni eest, siis on see puhtal kujul fašistide aitamine, seega tõe ja õigusega vastamisiminek.

KARL: Teiste sõnadega — nende aitamine, kes... kes... ehitasid enamiku Euroopast täis hävituskäitisi, nagu me nägime seda ka meie Klooga metsas.

EEVA MIILAS *(peaaegu hüsteeriliselt):* Jä-ta! Ma olen sulle kümneid kordi rääkinud — ära puuduta minu kuuldes neid hirmsaid asju!

MAJOR KUSLAP: Ometi on see ju nõnda, seal pole midagi parata. *(Veidi monotoonselt.)* Teate, proua Miilas, miks teil on nii valus mõtelda oma poja sõttaminekust? Aga just sellepärast, et te ei taha maailma näha ega vaadata lahtiste silmadega. Enam kui kolm aastat on inimkonda veristatud, muljutud, tema kallal toime pandud taevani kisendavaid jõledaid mõrtsukatöid. Ja ma ei kahtle silmapilgukski, et te olete kuulnud neid mõrtsukatöid mainitavat igal sammul. Jah, olete kuulnud. Kindlasti. Kuid olete seda kuuldes oma kõrvad lahti jätnud ka selleks, et see kuuldu võimalikult kiiremini teie teadvusest jälle välja lendaks ning unustusse vajuks. *(Paus.)* Te olete kuulnud sadu ning tuhandeid kordi sääraseid termineid, nagu näiteks „juudiküsimuse lahendamine", „sõjavangide likvideerimine", „saksa natsioonile eluruumi rajamine ida-aladel", „bolševistliku mõtlemisviisi karm väljajuurimine" jne., jne. Kuid te pole vaevunud mitte iialgi neid termineid lahti mõistatama, pilku heitma nende terminite sisusse, nende terminite taga nägema määratu suuri hävitamisettevõtteid — alastikooritud laipu linnatagustes kraavides, tehnika viimase sõna kohaselt ehitatud põletusahje, moodsaid laoruume kõrgetesse virnadesse seatud ja eeskujuliku täpsusega arvele võetud kottide ning pakkidega, mis sisaldavad naiste juukseid madratsivabrikute jaoks; miljoneid paare kingikingakesi, mis hingavad endast veel soojade lastejalakeste lõhna; väljamurtud kuldhambaid, mõrvatavailt riisutud ihupesu... Ja kuna te pole vaevunud seda kõike nägema, mõistma ning lahti mõtestama, siis pole teie ette loomulikult hetkekski kerkinud kõiki neid jubedusi plaanitseva ja kordasaatva „uue eurooplase" lõust... Selle marssiva, sõtkuva, hävitava, vägistava ning kogu maailma õnne vastu hambaid paljastava „uue eurooplase" lõust, nõnda nagu see on tõeliselt, nõnda nagu see ennast juba meie vanale heale maakerale küünilise avameelsusega tunda andis. *(Paus; süütab paberossi, suitsetab veidi aega vaikides.)* Kui teie poeg siin ennist ainult

möödaminnes nimetas SS-hävituslaagrit Kloogal — miks te hakkasite korraga teda keelama ja hüüdsite „jäta, jäta!"? *(Laseb enda veidi kummargile, ootab vastust.)*

EEVA MIILAS *(ebakindlalt ja otsekui üha süveneva sihitu süütundega):* Sellepärast, et... mu närvid... on liiga nõrgad nende julmuste ja jubeduste jaoks. *(Tõstab käed hetkeks silmade ette.)* Ma ei saa. Ma ei suuda!

MAJOR KUSLAP *(vaikse, peaaegu õrna häälega):* Aga ometi — peaksite saama! Aga ometi... peaksite suutma! *(Paus.)* Ja kui te seda tõesti saaksite ning suudaksite, siis... uskuge mind... viiksite te ise oma poja relvade juurde ja suruksite talle püssi pihku. *(Paus.)* Jah, selle asemel et oma südames võib-olla pooldada tolle sõnaka vanaproua soovitusi ja nõuandeid, saadaksite te tema kõige kiiremas korras kõige lähemasse mobilisatsioonipunkti ja annaksite talle lahinguteele kaasa oma armastava ema õnnistuse.

EEVA MIILAS *(pikkamisi, hajameelselt laupa silitades):* Jah... võib olla... võib olla... *(Vaatab kõrvale, muigab nukralt.)* Jah, seda „uut eurooplast" olen ma vist juba näinud... kuigi alles nüüd, hilinemisega. *(Paus; tõstab äkki pea.)* Vabandage mind... Kui vana te olete?

MAJOR KUSLAP: Kolmkümmend aastat.

EEVA MIILAS: Jah... Ja relva kannate te juba sõja algusest peale?

MAJOR KUSLAP: Nõnda see küll on.

EEVA MIILAS *(mõtlikult):* See tähendab — nüüd juba neljandat aastat?

MAJOR KUSLAP: Jah, nüüd juba neljandat aastat. *(Paus.)*

EEVA MIILAS: Ja kes te olite enne sõda?

MAJOR KUSLAP *(väikese viivitusega, otsekui peaks ta oma endise elu meeldetuletamiseks tublisti pingutama):* Enne sõda?... Enne sõda olin ma ehitusinsener.

EEVA MIILAS *(kordab):* Ehitusinsener... *(Paus.)*

MAJOR KUSLAP: Jah. Ja veel enne seda olin ma ühe väga vaese isa kiusu ja jonni täis poeg, kes ei tahtnud mitte kuidagi leppida sellega, mis see nõndanimetatud elu talle vabatahtlikult pakkuda kavatses. *(Muigab pisut; tõsineb jälle kohe.)*

EEVA MIILAS: Te olete vist kõiges selles uues täiesti kin-

del ja veendunud... S e l l e s uues, mille vormi te praegu kannate ja mille eest te olete... juba nii pikka aega võitlust pidanud.

MAJOR KUSLAP: Jah, selles olen ma küll täiesti kindel ja veendunud.

EEVA MIILAS: Kas juba... maast-madalast?

MAJOR KUSLAP *(kortsutab kulmu):* Kas juba... maast-madalast?... *(Näib mõtlevat.)* Tuleb vist küll tunnistada, et... kuni sõjani oli minu poolehoid nõukogude korrale peamiselt teoreetiline. *(Paus.)* Aga kõik, mis on veel ainult teoreetiline, ainult kainele mõistusele tuginev, on ju ühtlasi ka... leige. *(Paus.)* Õieti armastada ja õieti vihata ei suuda inimene iialgi ilma konkreetse, kombatava kogemuseta, millest tulevad välja tõelised tunded. *(Paus.)* Mind karastas nii üheks kui teiseks kahtlemata too hiigellahing, millest minu hea saatus lükkas mu osa võtma. *(Naeratab, suitsetab jälle.)*

EEVA MIILAS *(pikkamisi):* Nii armastama kui... vihkamagi?

MAJOR KUSLAP: Jah, nii armastama kui vihkamagi.

EEVA MIILAS: Armastama... seda uut, seda praegust?

MAJOR KUSLAP: Jah, armastama kõike seda, mis läheb edasi, mis areneb, viib inimkonda lähemale tema õnnele ning heaolule... olgugi suurte kannatuste ja loobumiste hinnaga, olgugi ränga, ennastsalgava, tagasivaatamatu tööga, millest me oleme vahel kokku langemas ja millest paljud ning paljud meist ehk langevadki kokku.

EEVA MIILAS *(viivitades):* See tähendab — kõike seda, mida te nimetate sotsialismiks või... kommunismiks?

MAJOR KUSLAP: Jah.

EEVA MIILAS: Ja vihkama õppisite te?...

MAJOR KUSLAP: Vihkama õppisin ma seda kõnealust „*homo novus*'t" — ja tema taotlusi-püüdlusi, — seda halastamatut, kurja, kõige madalamaid kirgi süütavaid ja edendavaid vaiste ärataevat monstrumit, kelle jälgi maailm on praegu täis nagu roiskuvaid katkumuhke. *(Kustutab läbipõlenud paberossi, vaatab kella.)* Oo, aeg on juba hiline, pean kahjuks selle huvitava vestluse pooleli jätma. *(Tõuseb.)* Kui te minu nõuannet veidigi arvestada tahate ja tõesti lahtiste silmadega ringi vaataksite, uskuge, teil

poleks enam nii raske olla ... *(Kummardab.)* Nüüd aga lubage teile head õhtut soovida.

EEVA MIILAS *(tasakesi):* Teile samuti, seltsimees major. Ja ... tänan teid südamest.

MAJOR KUSLAP *(naerab kuidagi sõbralikult-koduselt):* Mille eest, proua Miilas? Muuseas — kui ma järgmine kord teid tülitama tulen, röövin ma teilt ära ... teie perenaise. On saabunud tund jälle kindlamale pesakesele mõtelda. *(Jätab kättpidi jumalaga ka Lydia ja Karli, kes on seni vaikides pealt kuulanud.)*

EEVA MIILAS *(kerge piinlikkusetundega):* Jah ... ja meie — kujutage ette — ei tulnud mõttelegi, et meie heal Annal ... et ... et ... tal on niisugune poeg, kes ...

MAJOR KUSLAP *(valmistub lahkuma):* Niisugune poeg, kes pole saanud mahti täita tema vastu oma algelisemaidki kohustusi juba enam kui kolme aasta jooksul. Kes on temalt seni ainult võtnud, mitte midagi vastu andmata. Noh, pole viga, katsugem muudkui seniseid puudusi parandama hakata. *(Võtab varnast sineli, tõmbab selle selga; teeb üldise kummarduse.)* Veel kord — head õhtut.

EEVA MIILAS *(saadab külalise ukseni):* Jah, head õhtut.

MAJOR KUSLAP *(ära).*

LYDIA *(astub pikkamisi akna alla, vaatab üksisilmi aias valitsevasse kuuvalgusse).*

KARL *(istub diivanile ja näib endamisi mõtlevat).*

EEVA MIILAS *(tasakesi):* Lydia ...

LYDIA: Jah, ema.

EEVA MIILAS *(ootab; veelgi vaiksemalt, kuna Lydia siiski ringi ei vaata):* Lydia ... tütreke ...

LYDIA *(viipab vargsi; laseb käe uuesti langeda, otsekui püüdes seda liigutust varjata):* Jah, ema ...

EEVA MIILAS *(astub ta juurde):* Kas sa lehvitasid ... sellele, kes siit praegu läks?

LYDIA *(pöördub, vaatab häbelikult maha):* Jah ... *(Surub end äkki õnnelikuna vastu ema külge.)*

EEVA MIILAS *(võtab Lydia õlgade ümbert kinni):* Hea ... küll ... Hea küll ... *(Vaatab Karli poole, kes on uuesti püsti tõusnud, jälle silmitsedes oma mobilisatsioonikutset.)* Jah, hea küll ... hea küll ...

KAHEKSAS PILT.

Lavaseadeldis nagu esimeses vaatuses. Aeg — pühapäeva õhtupoolik.

Prof. Miilas ja kirjanik Lillak istuvad sohvalaua juures ja mängivad malet. Ralf vaatab seda ajaviidet pealt, — ta on rahutu, nagu ootab midagi, tõuseb aeg-ajalt, käib edasi-tagasi, peatub rõdu-ukse juures, et selle kaudu välja vaadata, istub klaveri taha, mängib juhuslikke motiivikesi, käib jälle edasi-tagasi. Dr. Miilas — veidi klaunlik nagu alati — laob nurgalauakese juures kaarte välja ehitusmeister Väriheinale, kes on nagu veelgi vanemaks ning tõntsimaks jäänud.

DR. MIILAS *(sujuva häälega, nagu lauldes):* Oo-jaa, oo-jaa, härra Värihein. See on ehk isegi uskumatu, aga ometi on see tõsi. *(Koputab sõrmeotsadega vastu kaardipakki.)* Jaa-jaa-jaa-jaa, see on täiesti tõsi. *(Dotseerivalt.)* Te mõtlete nüüd ühele kaardile, palun.

EHITUSM. VÄRIHEIN *(lapsikult):* Täiesti ükskõik, missugusele?

DR. MIILAS: Täi-es-ti ükskõik, missugusele.

EHITUSM. VÄRIHEIN: Kas või näituseks... ärtu emandale?

DR. MIILAS: Kas või näiteks ärtu emandale! *(Jätkab.)* Ja mina hakkan seda kaarti otsima. Enne veel, kui möödub viis minutit, asetan ma tema teie ette... ühegi eksimiseta... selili...

EHITUSM. VÄRIHEIN: He-he-he-hee... Ühegi eksimiseta?... Selili?

DR. MIILAS: Ü-he-gi eksimiseta! Selili!

EHITUSM. VÄRIHEIN: Ei usu, ei usu! *(Raputab pead, naerab kihistades.)*

DR. MIILAS: Ei usu? Teeme proovi ja te... saate uskuma!

EHITUSM. VÄRIHEIN: Pole võimalik, doktor, pole võimalik. Üleloomulikkude asjade aeg on möödas... möödas... möödas... *(Jätkab naermist.)*

DR. MIILAS *(salapäraselt):* Teatud mõttes... on teil õigus. Möödas. Aga müstilised jõud, maestro? Salapärased jõud?

EHITUSM. VÄRIHEIN: Jaa-jaa... müstilised jõud... salapärased jõud...

DR. MIILAS: Mina isiklikult, vabandage, olen teie luulegeeniuse austaja just nende salapäraste jõudude tõttu, mis igas teie värsis avaldamist leiavad! *(Kummardub laua kohale.)* See Nimetu... see Tundmatu... keda te nii imeilusasti... nimetate ja tunnetate! *(Ajab enda jälle sirgu.)* Nii siis — kas proovime?

EHITUSM. VÄRIHEIN: Hea küll, proovime...

DR. MIILAS *(koomilise ametlikkusega):* Nõnda. Palun, mõtelge ühele kaardile.

EHITUSM. VÄRIHEIN: Ja täiesti ükskõik, missugusele?

DR. MIILAS: Jah, täiesti ükskõik, missugusele. Kas või tõesti... ärtu emandale.

EHITUSM. VÄRIHEIN: Olengi... juba mõtelnud.

DR. MIILAS *(asetab kaardipaki lauale):* Tõstke, Solnes!

EHITUSM. VÄRIHEIN: Hehehee, Solnes! Ongi juba tõstetud...

DR. MIILAS: Tänan. Ja nüüd algame. *(Seletab.)* Näete, ma jagan kõik kaardid nelja hunnikusse. Teie mure olgu jälgida, missugusesse hunnikusse teie poolt mõeldud leht langeb. Alles siis, kui kogu partii on ilusasti ära jaotatud, näitate mulle, kuhu. Nii, valmis. *(Vaatab ehitusmeister Väriheinale otsa.)* Noh, kuhu ta läks?

EHITUSM. VÄRIHEIN *(näitab):* Siia.

DR. MIILAS: Tubli. *(Korjab kaardid jälle kokku.)*

KIRJANIK LILLAK *(prof. Miilasele):* Hoiatan, sõber, varsti hakkan raiuma. Šahh!

PROF. MIILAS: Pagana pärast, kust sa siia sattusid?

KIRJANIK LILLAK: Ikka vaikselt ja vargsi, nagu see peab olema.

PROF. MIILAS: Häda, häda! Hooletu olin, ja ühekülgne... *(Süvenevad jälle mängu.)*

DR. MIILAS: Nüüd laon ma teist korda. Vaadake teraselt. *(Paus.)* Noh?

EHITUSM. VÄRIHEIN: Siia.

DR. MIILAS: Tubli. Ja nüüd laon ma kolmat korda. *(Laob vaikides.)* Tähelepanu ... tähelepanu ... Kuhu läks?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Sellesse ... siia.
Dr. MIILAS: Sellesse ... Mhmmh ... *(Sirvib mõtlikult kaarte.)* Palun — siin ta on. Mitte ärtu emand, vaid risti emand — te kavaldaja. Tabasin naela pihta, eks ole?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Õi-ge. Risti emand jah. *(Naerab.)* Veider, veider.
DR. MIILAS: Oo-jah, kaartides väljendab ennast nii mõnigi kummaline nähtus, millest me oma kaine mõistusega mitte kuidagi jagu ei saa.
RALF *(astub jälle klaveri juurde ja mängib veidi).*
DR. MIILAS (Ralfile): Midagi tõsisemat ... meile vanadele!
RALF *(vaatab ebamääraselt naeratades üle õla):* Teie käsu peale, armas nõbu. *(Algab uut lugu; lõpetab varsti.)* Noh? *(Tõuseb.)*
DR. MIILAS *(tähelepanelikult Ralfile otsa vaadates):* Kena! See oli juba hoopis midagi muud kui mingisugune kergemeelne tiri-liri. *(Väriheina poole.)* Teile, maestro Solnes, — vabandage — meeldib vist ainuüksi tõsine ning sügav muusika?
EHITUSM. VÄRIHEIN: Hehehee, Solnes! Tõsine ja sügav ... Jah. Hehehee!
DR. MIILAS *(noogutab):* Tõsine ja sügav, nagu on teie endagi loojahing. *(Mängib kaardipartiiga.)* Muide, kas te sooviksite, et ma näitaksin teile nüüd ka teie isiklikku elu ... läbi seletamatute imepeeglite?
EHITUSM. VÄRIHEIN: See tähendab? ...
DR. MIILAS: See tähendab, et ma võiksin teile silmapilguks avada luugikese nii teie minevikku kui ka tulevikku.
EHITUSM. VÄRIHEIN *(vaatab häbelikult ringi):* Kas te siis suudaksite ka midagi ... niisugust?
DR. MIILAS: Suudaksin ... meie Suure Tundmatu abiga ...
PROF. MIILAS *(hoogsalt):* Ahhaa, sinu rünnak jooksis liiva. Šahh ... ja tuld ka lipule!
KIRJANIK LILLAK: Oo, häda, häda ... kahvel.
PROF. MIILAS: Anna alla. Ma hoiatan sind — anna alla.
KIRJANIK LILLAK: Ei. Jätkan võitlust kas või ilma auväärse kuningakaasata.

RALF *(käib jälle sihitult edasi-tagasi, läheb rõdu-ukse juurde, vahib välja).*

DR. MIILAS: Te olete ärtu verd, eks ole?

EHITUSM. VÄRIHEIN: Ärtu verd? He-hehee. *(Tõstab õlad kõrgele.)*

DR. MIILAS: Või mitte?

EHITUSM. VÄRIHEIN: Teate, härra doktor, kui ma veel noor olin, olid minu juuksed sinakasmustad ja kõvad nagu... täkulakk.

DR. MIILAS: Ohohh!

EHITUSM. VÄRIHEIN: Uskuge... uskuge!...

DR. MIILAS: Nii siis... olge valmis tõde vastu võtma. *(Laseb enda kummargile laua kohale, laob kaarte, jälgib samal ajal kulmude varjust Ralfi.)* N-nõnda... *(Äkki helistatakse.)*

ANNA *(läheb kärmesti läbi saali pahemale).*

PR. VÄRIHEIN *(tuleb suure hooga pahemalt):* Ter-vist! *(Läheb maletajate juurde, kes on juba viisakalt püsti tõusnud.)* Härra professor!...

PROF. MIILAS: Armuline proua! *(Suudleb talle ulatatud kätt.)*

PR. VÄRIHEIN *(lööb kirjanik Lillakut naljatades vastu rannet):* Oo, teie! Seda ma arvasingi, kui te ühes minu papikesega ära kadusite. *(Tuiskab edasi Ralfi juurde; peatub silmapilguks, paneb käed kõhul risti, laseb pea viltu.)* Is-sand... Ralf! Sa ei vanane vist üldse! Sa oled nagu... igavene. Nagu see muinasjutuline olevus, kes ennast iga päev jälle uuesti noort ja värsket verd täis imeb. Haa, ha, ha. Pakatad ju lausa, pakatad ju lausa. Kas oled juba kah ametis?

RALF *(sunnitud lahkusega):* Oo-jah, muidugi, armuline proua.

PR. VÄRIHEIN *(kavalalt):* Nalja saad vist nii palju, kui süda soovib... Üks silmapilk — ma pean oma mehele mõne manitsussõna ütlema — ma tahaksin tingimata, tin-gi-ma-ta sinuga pisut vestelda.

RALF *(irooniaga, mis tundub vaenulikkusena):* Ootan kannatamatusega, armuline proua.

PR. VÄRIHEIN *(astub ehitusmeister Väriheina ja dr. Miilase juurde):* Oo, härra doktor!

DR. MIILAS *(suudleb kätt):* Tervist, armuline proua.
PR. VÄRIHEIN: Is-sand, ka teie olete ju nagu õun vastu päikest. *(Ähvardab sõrmega.)* Võrukael... võrukael! *(Mehele, kes on endagi galantselt püsti upitanud, ehkki ta istuks meelsamini edasi oma pehmes tugitoolis.)* Ah sina mul, papi! Ülekäte lähed, kuuled sa! Kuidas mu süda valutas sees... ja kloppis. Tead ju isegi, mihukesed kahtlased ajad ja mihukesed kahtlased inimesed. *(Istub vabasse tugitooli, lõõtsutab.)* Uuh, päris higiseks läksin. *(Hüüab maletajate poole.)* Vabandage, professor, teie abikaasat polegi vist kodus?
PROF. MIILAS: Jah, käesoleval silmapilgul ei ole. *(Pöörab pead, vaatab ukse poole.)* Aga... sealt vist tullaksegi.
EEVA MIILAS *(astub pahemalt tuppa; major Kuslapile, kes talle järgneb):* Palun, seltsimees major.
MAJOR KUSLAP: Tänan teid. Vabandust — teil on ju külalised.
EEVA MIILAS: Pole midagi — olete vist kõigiga aja jooksul siin juba kokku puutunud.
MAJOR KUSLAP *(naeratades):* Seda vist küll. *(Teretab kõiki kordamööda.)*
PR. VÄRIHEIN: Oo, härra... seltsimees... major. Jah, meie olemegi tuttavad. Kujutage ette, mulle on juba ammugi räägitud, nagu oleks punases väes tõesti ka eesti mehi... ja juba eelmine kord tahtsin teilt küsida, aga unustasin. *(Laseb pea jälle viltu, paneb käed jälle kõhul risti.)* Issand, jah — eestlane, mis eestlane. *(Pöördub samas Eeva Miilase juurde.)* Armas, kas see on tõesti tõsi, et Lydia sõitvat jälle Tartusse?
EEVA MIILAS: Jah, seda küll. *(Major Kuslapile.)* Istuge, palun.
PR. VÄRIHEIN: Julgete teda's nii üksinda sihukesel ajal endast eemale saata... seda lihtsameelset lapsukest, kes...
EEVA MIILAS: Julgen küll, miks mitte.
PR. VÄRIHEIN: Pealegi ollakse ju kindel, et... peale poliitika ei õpetata neile seal ülikoolis enam ei a-d ega o-d.
EEVA MIILAS *(naeratab):* Ooh, küllap ehk õpetatakse.
PR. VÄRIHEIN: Jah... kõneldakse aga tõesti veidraid lugusid... Millal ta's läheb?

EEVA MIILAS: Läkski juba. Tulime just seltsimees majoriga teda saatmast.

PR. VÄRIHEIN: Aa... seltsimees majoriga... *(Paus.)* Karl sattus sinul juba varem vildakule teele. Nüüd siis... ka Lydia veel lihvitakse sul seal ümber.

DR. MIILAS *(major Kuslapile):* Seltsimees major, ühinege, palun, meie seltskonnaga. Need malemeistrid on ju seal nii hirmus kibedasti ametis, et vaevalt leiavad nad teie jaoks vaba ajakest. Meie siin, mina ja maestro Solnes, tegeleme veidi kergemate asjadega.

MAJOR KUSLAP: Tänan. *(Tõmbab endale tooli, istub.)*

RALF *(kõnnib vaikides tiiru läbi toa, püüab tabada Eeva Miilase pilku).*

EEVA MIILAS *(istub pr. Väriheina kõrvale):* Kas te tulite juba ammu? *(Hoidub vaatamast Ralfi poole.)*

PR. VÄRIHEIN *(hajameelselt, kuna ta näib midagi unustanud olevat):* Ei, paike... Papi küll, papi küll...

EEVA MIILAS: Ilm kipub tuisule...

PR. VÄRIHEIN *(endiselt):* Jah... kipub küll... *(Elavneb äkki; Ralfile.)* Ah jaa, mõtlesin ja mõtlesin, et mis asja ma olen küll unustanud. Pidin ju sinuga ivake kurameerima, Ralf. Nii et... sinagi's teenid juba... meie uusi valitsejaid.

RALF: Teenin, armuline proua.

PR. VÄRIHEIN *(naerab äkki heledalt):* Hihihi-is-sand küll, kuidas see kõik pidavat praegu nende juures olema ja... välja nägema! See teenimise ja ametite stiil... hihihii... Lihtsalt lõhki pidin enda naerma, kui advokaadiproua Liiv eile meil käis ja jutustas. Härra Liiv ju kah... võttis vastu mingisuguse apoliitilise ja erapooletu kohakese. Ja tema siis vahel ikka kodus kõnelevat. Juba see seltsimeeste välimus... hihihii! Direktoriks selles käitises, kus härra Liiv praegu raamatupidajat mängib, olevat keegi hiljutine tööline. Laiutab ennast muidugi endise peremehe kabinetis. Endal aga... pole kraedki kaelas. Käed... nagu talvad. Paksu nahaga* ja tahmased. Allakirjutamisega saab vaevalt hakkama. Vaata-vaata, et sulepea sihukeste käppade vahel pooleks ei murdu... hihihihii! S-säärikud... Mingisugused rohelised soldati kalifeed... Ja n-naised, sa mu meiekene!

Ei mingisuguseid kombeid ega midagi. Direktori sekretär — kah vist omaaegne vabrikuplika — tõmbab plotskit... Vateeritud jopp ripub aknakonksu otsas... *(Sosinal).* Aga küüned... küüned.. endal... värvitud! Hihi-hi-is-sand küll *(Vaatab ringi, jälgib oma sõnade mõju; märkab äkki piinlikku vaikust, mis on tuppa tekkinud; taipab, vahib peaaegu kangeks kohkudes major Kuslapile otsa.)* Tae-vas hoidku!

MAJOR KUSLAP *(naeratades):* Kas ehk minu juuresolek kipub teid segama?

PR. VÄRIHEIN *(lehvitab taskurätikuga tuult, silmad ikka pärani):* Us-us-uskuge... teate... mina...

MAJOR KUSLAP *(jätkab naeratamist):* Miks mitte, usun küll. Seda enam, et teie poolt esitatavad faktid on ju vägagi kaaluvas osas paikapidavad. *(Seletab.)* Endine tööline käitise direktoriks — tükkis oma tähelepanuväärselt suurte kätega ja säärsaabastega — see on meie juures harilik. Ja mis seal's salata, — ka head lastetuba pole meie omadest paljudelgi. *(Tasakesi.)* Polnud ju aega, näete. On tulnud ikka ehitada vabrikuid, masinaid, on tulnud kokku monteerida tanke ja valada kahureid, kuulipildujaid. *(Paus.)* Mõni aasta tagasi tuli paljudele sellistele tänapäeval õilsate kommete vastu eksijatele kuski freesimismasina või tööpingi juures pakk-kast jalge alla torgata, et poisi või plikakese nina vajalikult kõrgele ulataks. *(Vaikus.)* Aga küllap me kord ka selle ülitähtsa asjaga hakkama saame... küllap saame, küllap saame... See tähendab — viisaka käitumisega. Ja teenime ehk viimaks ära t e i e g i heatahtliku kiituse.

KIRJANIK LILLAK *(naerab lõbusalt).* Õigeid sõnu kõnelete, seltsimees major. Šahh!

PR. VÄRIHEIN *(pühib higi):* Uskuge... uskuge... ma...

MAJOR KUSLAP: Pole viga, armuline proua.

PR. VÄRIHEIN *(lapsikult):* Seda proua Liiva küll... oma igavese klatšiga! Ja oli mul tarvis sihukest rumalust kohe edasi kanda... Mine selle lõuapuu pärast veel vangigi. *(Naerdakse.)*

MAJOR KUSLAP *(heatujuliselt):* Ooh, seda nüüd küll ei juhtu.

PROF. MIILAS: Ahhaa, matt!

KIRJANIK LILLAK: Pagan, jah — õige, mis õige. *(Lükkab vigurid kokku.)* Alistun. *(Vaatab üles; muheldes.)* Nõnda et teil siis, proua Värihein, juhtus üks väike sissekukkumine?...

PR. VÄRIHEIN: Jah, kujutage ette! Narrike... nagu ma olen. Is-sand küll! *(Tahab seletama hakata.)* Proua Liiv nimelt...

KIRJANIK LILLAK: Proua Liiv jutustas teile, kuidas meie elu on viimasel ajal hirmsasti maha käinud! Kuidas viisakus ja kombed jätavad soovida? Kuidas igal sammul midagi just nagu ei klapiks enam? Kuidas sakslaste säärikud läikisid peeglina, punaarmeelastel on need aga pahatihti tolmused?...

PR. VÄRIHEIN: Nojah... Täpipealt niiviisi... see häbematu inimene mulle vatraski!

PROF. MIILAS *(köhatab kiusaka rangusega):* Ei, mis siis, ka niisuguseid asju tuleb näha! Ka niisuguseid asju tuleb arvestada! Olgugi see meie insenerile raske ja valus kuulda. Elu koosneb pisiasjadest... pisiasjadest...

MAJOR KUSLAP: Ei, seltsimees professor, see ei ole mulle põrmugi raske ega valus kuulda. Kui me suutsime toime saada selle kurja laviiniga, mis meile kogu oma hooga kaela vajus, siis saame me varem või hiljem toime ka nende välisilme iludusvigadega, mille pärast meid nn. apoliitilises seltskonnas nii kibedasti arvustatakse... kaugeltki mitte apoliitiliste eesmärkidega.

KIRJANIK LILLAK: Kui Prantsuse revolutsiooni ajal oleks tagasi kohkutud kolmanda seisuse eksimuste pärast etiketi vastu — aristokraadid olid selles suhtes kindlasti hoopis kõrgemal tasemel —, siis omaks meie ajalugu praegu küll hoopis teist nägu kui see tegelikult on.

MAJOR KUSLAP: Jah, väidetakse tõesti, et suuri murranguid pole maailmas läbi viinud veel kunagi mehed triibulistes siidpidžaamades ja kõvakübarais.

KIRJANIK LILLAK *(tõuseb, patsutab prof. Miilasele õlale):* Mina, vana sõber, olen katsunud viimasel ajal oma ajusid liigutada, ja sedasama soovitan ma ka sulle. *(Paus.)* Vaevalt paar kuukest tagasi tundus mulle, et mul pole enam mitte millestki kirjutada. Nüüd aga... mõtlen ma juba hoopiski teisiti.

RALF *(käib nobedal sammul seinast seina).*

DR. MIILAS *(piilub jälle kõõrdi Ralfi poole): A propos,* seltsimehed, — meie armsa majori piltlik märkus jalgade alla asetatavast pakk-kastist oli tõesti klassiline.

EHITUSM. VÄRIHEIN *(mõttetult):* Õudsed päevad ... Jubedad päevad.

MAJOR KUSLAP *(Väriheinale):* Kindlasti. Aga, seltsimees ehitusmeister, kas ka mitte suured päevad?

EHITUSM. VÄRIHEIN: Suured ... päevad ...

KIRJANIK LILLAK: Jah, see on tõsi, — ka suured päevad. Ja häda neile, kes ei näe läbi tolmukübemete graniitseina. *(Paus.)* Ja missugused vastuoludki igal sammul ... Ei ole harulduseks juhtumid, kus isa võitleb ühel pool barrikaade, poeg teisel pool ... Üks vend siinses leeris, teine teises leeris ...

MAJOR KUSLAP: Muidugi — pole kahtlust, et esineb ka selliseid vastuolusid. *(Paus.)* Aga see pole meie ajajärgule siiski mitte tüüpiline.

PROF. MIILAS: Mis te räägite, insener. See on meie ajajärgule j u s t tüüpiline.

MAJOR KUSLAP *(raputab pead):* Ei, siiski mitte.

PROF. MIILAS *(kortsutab haavunult kulme):* Ja mis on siis teie arvates meie ajajärgule tüüpiline?

MAJOR KUSLAP *(vaatab veidi aega põlvedele ristatud sõrmi; pikkamisi):* Mis on meie ajajärgule tüüpiline? ... *(Paus.)* Oma koonduslaagri santidel päevadel puutusin ma kokku rühmakese vene poistega, kellest kõige vanem oli kuueteistkümne-aastane. Nad olid pärit kustki Ukraina linnakesest. Kui sakslased nende kodukoha vallutasid ja seal oma „uut korda" rajama hakkasid, astusid need veel verisulis linnupojakesed omavahel kokku ja otsustasid alustada võitlust oma kodumaa vaenlase vastu. Nad tegid kaaskodanikkude keskel kihutustööd ... Nad aitasid põgenenud sõjavangidel leida teed tagasi seltsimeeste juurde ... Nad korraldasid kallaletunge fašistide moonavooridele ... Ja siis juhtus neile suur õnnetus: tuisupead, nagu nad olid, langesid nad sakslaste poolt ülesseatud lõksu. Kuus poissi ja kaks tüdrukut tabati teolt, suurem osa ülejäänutest vangistati kahtlusalustena. Neid esimesi, neid teolt-tabatuid, piinati metsikult —

pekseti, kõrvetati söetulel... ja mõisteti poomissurma. Kui neid hukati, viidi need, keda ainult kahtlustati ja kes ei tunnistanud midagi üles ka kõige suuremate kannatuste kiuste, seda hukkamist vaatama. Ja... mis te arvate... kuidas need õnnetud lapsed end ülal pidasid? *(Paus.)* Nad seisid vaevalt kümne sammu kaugusel oma parimatest sõpradest, nägid neid ükshaaval võllasse tõmmatavat... nägid nende viimseid surmaeelseid kõverdusi... nende paljaks kistud liigeste krampi-tõmbumist... Ja nad ei liigutanud ühtegi näomusklit, — nad ei reetnud end ka sel korral millegagi. *(Vaikus.)* Ka laagris koheldi neid nõndanimetatud erirežiimi alusel. Kõik nad hukkusid. Viieteistkümneaastased poisikesed ja tütarlapsed, — kuid ometi suurimad kangelased, keda maailm on kunagi oma pinnal kandnud. *(Muigab nukralt.)* Peenelt nina nuusata nad ehk tõesti ei osanud... Aga — surra nad oskasid. *(Paus; prof. Miilasele.)* Vaadake, seltsimees professor, n e e d noored inimesehakatused on meie ajajärgule tüüpilised!

PR. VÄRIHEIN: Is-sand! *(Ei tea nähtavasti, mida lisada.)*

RALF *(on kuulanud major Kuslapit väga tähelepanelikult, vahetab dr. Miilasega pilke).*

PROF. MIILAS: Ti-jah...

EHITUSM. VÄRIHEIN: Hirmus aeg... Õudne ja kohutav aeg...

KIRJANIK LILLAK *(pikkamisi):* Jah. Ja suur aeg.

DR. MIILAS *(laskub küünarnukke edasi nihutades rinnuli laialipaisatud kaartide kohale):* Nii et... te olete siis isegi saksa koonduslaagris viibinud?

MAJOR KUSLAP *(vaatab küsija poole):* Jah, olen ka seda elu proovinud.

DR. MIILAS *(kuidagi leebelt):* Oli vist ränk ja raske küll?

MAJOR KUSLAP *(kitsilt):* Pead seal arusaadavalt ei paitatud.

DR. MIILAS *(naerab):* Ai, ai, ai, ai, teid küll, major, isegi niisuguste asjade kulul teete te veel nalja! *(Tõsineb.)* Üldine surevusprotsent... oli kah suur?

MAJOR KUSLAP: Keegi ametivend Valge-Venest — juudi soost elektriala-insener — teadis kinnitada, et paari aasta

jooksul olevat sealt läbi käinud enam kui sada tuhat inimest.

DR. MIILAS: Ai, ai, ai, ai. *(Ralfile.)* Kas sa kuuled, — enam kui sada tuhat.

PR. VÄRIHEIN: Is-sand... kui hirmus!

EHITUSM. VÄRIHEIN *(monotoonselt):* Õudsed ajad... Õudsed ja kohutavad ajad...

DR. MIILAS *(jätkab küsitlemist):* Aga teie pääsesite siiski elusalt?

MAJOR KUSLAP: Jah, juhtus.

DR. MIILAS: Süü polnud — tähendab — küllalt suur?

MAJOR KUSLAP: See oli kõrvaline asi. Härrad suguvennad uskusid, et ma olen mõne aja jooksul kasuga rakendatav ka... mitte midagi maksva tööjõuna... kuni ma ise välja kärvaksin. Minu füüsiline vastupanu oli veel erakordselt suur, nõnda nagu ei jätnud midagi soovida ka minu... kindel tahe sellest põrgust välja pääseda.

DR. MIILAS *(vaevalt märgatavalt nõksatades):* Härrad suguvennad? Miks te ütlete — härrad suguvennad? Kas te olete siis... saksa päritoluga?

MAJOR KUSLAP *(raputab pead):* Ei. Aga tuli välja, et minu sealse saatuse peoshoidjad olid eestlased.

DR. MIILAS *(tasakesi):* Oo! See tähendab, et...

MAJOR KUSLAP: Jah, see tähendab, et meiegi seas leidus sääraseid.

DR. MIILAS *(vangutab pead):* Ai, ai, ai, no mis te ütlete, no mis te ütlete!

KIRJANIK LILLAK: Kas te neid lurjuseid juhuslikult ka ära ei tundnud?

MAJOR KUSLAP: Ei.

DR. MIILAS: Umbes... kuidas nad ka välja nägid?

MAJOR KUSLAP *(kehitab õlgu):* Munder teeb inimesed teatud mõttes sarnaseks.

DR. MIILAS: Ai, ai, ai, ai... Aga kui oletada, et te nende tegelastega nüüd järsku kokku satuksite... nende suguvendadega. Kas te n ü ü d tunneksite nad ära?

MAJOR KUSLAP: Raske ütelda. Usun siiski, et tunneksin.

RALF *(läheb klaveri juurde, lööb sõrmeotsaga paar korda vastu klahve):* Palju neid suguvendi's seal oli kah?

MAJOR KUSLAP: Kaks.

DR. MIILAS: Ai, ai, ai, ai. No mis te kõnelete ... no mis te kõnelete!

PROF. MIILAS *(on kuulanud teiste vestlust hajameelselt enda ette vahtides; muutub järsku kavalailmeliseks; tõuseb, läheb raamatukapi juurde; võtab sealt ettevaatlikult kristallkaravini veiniga ja kandmiku klaasidega; veidi pateetiliselt):* Armsad külalised, lubage, et ma teid nüüd pisut üllatan. *(Kõik vaatavad tema poole.)*

PR. VÄRIHEIN: Aga ... härra professor!

EEVA MIILAS *(läheb mehele abiks):* Oota, palun. *(Täidab klaasid.)* Kuidas on, kas pean ehk ringi kandma?

KIRJANIK LILLAK: Pole vaja, pole vaja. Sõime juurde jõuab kõndida ka kõige laisem eesel. *(Astub esimesena laua äärde.)* Selle üllatuse põhjus?

PROF. MIILAS *(nagu pisut häbelikult, samal ajal kindlasti ka pisut edevalt):* Vaadake, sõbrad, minul on mu töös mõnesugust edu olnud. *(Värihein, major Kuslap, dr. Miilas, Ralf ja pr. Värihein tulevad laua ümber kokku, igaüks võtab endale klaasi.)* Jah, mul on minu töös mõnesugust edu olnud.

PR. VÄRIHEIN: Härra professori töö ja edu terviseks!

PROF. MIILAS *(on selle segamise pärast pahaseks muutumas):* Tänan!

KIRJANIK LILLAK: See on vist ühenduses vanahärra Homerosega?

PROF. MIILAS: Jah. *(Naeratab lapsikult.)* Asi on nimelt säärane, et ma ... lõpetasin möödunud ööl „Odüsseia" esimese laulu tõlkimise. Usun, et te võite mulle sel puhul täiesti õnne soovida.

KÕIK LÄBISEGI: Õnnitleme ... Õnnitleme ... Soovime südamest edu ka edaspidiseks ... Õnnitleme ... Õnnitleme! *(Juuakse.)*

DR. MIILAS *(ajab end kikivarbaile, suudleb onu põsele):* Vabandage, et ma ei suuda oma lihtsameelsuses mitte kuidagi teisiti oma siiraid tundeid väljendada. Ai, ai, ai, ai, milline uudis, milline uudis!

PR. VÄRIHEIN: Is-sand küll!

PROF. MIILAS *(manab jälle näole kavala ilme):* Ja nüüd, kus see esimene suur jaamavahe on maha käidud, avaldan ma teile veel teisegi saladuse. *(Pikkamisi.)* Seda tööd

teen ma juba neljandat aastat, sõbrad! Juba neljandat aastat... *(Üldine üllatusesumin.)* Jah, ma alustasin kõnesolevat ettevõtet juba neljakümne esimese aasta kevadel, mil ma enda ülikoolitööst kõrvale tõmbasin. See oli ju minu ammune unistus. Aga kuigi ma tegin väga põhjalikke ettevalmistusi, ei olnud ma siiski veel päris kindel, kas mul jätkub oma julge ürituse läbiviimiseks ka küllaldaselt jõudu. Ja sellepärast ma... vaikisin. Nüüd on õige tee käes, nüüd pole seda enam tarvis. *(Deklameeriva tooniga.)* Minu tsitadell, minu tsitadell! *(Veelgi paisuva paatosega.)* Ka teie, minu kallid sõbrad, olete mul aidanud teda ehitada ja püha ning puutumatu hoida. Tänu teile, tänu teile! Ja aidake mind selles ka edaspidi... ka edaspidi. *(Joob; kõik järgnevad tema eeskujule.)*

MAJOR KUSLAP *(tasakesi, ikka oma vaevalt märgatavat naeratust naeratades):* Ja te olete veendunud, et välisel elul ei õnnestunud tõesti läbi teie krunti ümbritseva tara sisse imbuda?

PROF. MIILAS: Jah, jumal olgu tänatud, nõnda see oli.

MAJOR KUSLAP: Ja tulevikus... loodate te sama?

PROF. MIILAS: Teen kõik, et see nõnda jääks.

KIRJANIK LILLAK *(tõstab pooleni tühjendatud klaasi vastu valgust, silmitseb seda teraselt):* Kardan, et mitte kauaks enam.

MAJOR KUSLAP: Jah, mitte kauaks. Seda arvan ka mina.

PROF. MIILAS: Miks?

KIRJANIK LILLAK: On selliseid ajamärke.

DR. MIILAS: Mina isiklikult loodan, et saatus minu austatud onule vastu tuleb ja teda siiski ka edaspidi säästab... kõigest liiga maisest ning ülearusest.

PROF. MIILAS *(liigutatult):* Tänan sind, Richard. *(Vaikus.)* Jah, a i n u l t niisuguses kindluses, nagu see minu oma siin, on tänapäeval veel võimalik elada ja ennast välise lakkamatu rabelemise eest kaitstuna tunda. *(Major Kuslapile.)* Uskuge mind, ainult niisuguses kindluses, insener.

MAJOR KUSLAP *(naerab):* Kas te siiski ei eksi, seltsimees professor, — vahest on see teie poolt eemaletõrjutav elu

siia ehk ammugi juba sisse tunginud... kõigi oma vastuoludega, kõige oma tooruse ning pingega.

PROF. MIILAS: Ei, seda pole juhtunud.

KIRJANIK LILLAK: Kas mitte, kas mitte?...

DR. MIILAS: Selge, — kuidas see's võimalikki oleks, kui härra onu ise pole seda märganud!

RALF *(eemaldub teistest kikivarbail, toetub õlaga vastu ahjumüüri).*

EHITUSM. VÄRIHEIN *(mingi papagoiliku visadusega):* Õudne aeg... Õudne ja kohutav aeg...

PR. VÄRIHEIN *(kasutab juhust):* Jah, papi, sul on täiesti õigus — õudne ja kohutav aeg. *(Asetab klaasi lauale.)* Ilm on juba pime. Ja kuulake, kuidas tuul mühiseb. Ennist sadas tugevasti lund — hakkab ehk tuiskamagi. Sellepärast, armas proua Eeva, meil tuleb lahkuda. *(Jätab kõik kordamööda jumalaga.)* Kaome, Värihein.

EHITUSM. VÄRIHEIN *(järgneb tuimalt naise eeskujule, ikka vahetpidamata pomisedes, otsekui neid sõnu lõpmatuseni läbi närides):* Kole aeg... Hirmus aeg... Õudne ja kohutav aeg... Õudne ja kohutav aeg...

PR. VÄRIHEIN *(pöördub ukselt veel kord tagasi vaatama):* Nii et... head ööd kõigile teile. Seltsimees major... ärge mulle siis liiga pahane olge. *(Ära.)*

EHITUSM. VÄRIHEIN *(lahkub naise kannul).*

EEVA MIILAS *(läheb lahkujaid saatma ega tule enam tagasi).*

MAJOR KUSLAP *(istub sohvale, laseb enda veidi ettepoole kühmu, otsekui ootab midagi).*

KIRJANIK LILLAK *(osutab malendeile):* Noh, kuidas on, kas keegi sooviks ehk veel mõistust pingutada? *(Tuul väljas aias muutub järjest valjemaks.)*

PROF. MIILAS *(raputab pead):* Mina mitte, mina mitte. *(Vaatab kella.)* Oo, ma tahtsin ju täna veel ümberkirjutamist alustada... *(Kirjanik Lillakule.)* Kas ma võiksin sind paluda umbes veerand tunni pärast minu juurde kord sisse astuda?

KIRJANIK LILLAK: Tulen meelsasti, vana sõber.

PROF. MIILAS: Ära aga unusta — veerand tunni pärast. *(Lahkub.)*

KIRJANIK LILLAK *(seab malendid üles):* Oo-jah, torm

tõuseb... Ralf, kas ehk sina... tahaksid minuga rinnad kokku panna?

RALF *(käib senisest veelgi rahutumalt edasi-tagasi):* Mängida? Ei.

DR. MIILAS *(on klaveri taha istunud ja mängib hoogsalt, sigaret teises suunurgas).*

MAJOR KUSLAP *(jälgib ilmse huviga Ralfi lakkamatut liikumist).*

KIRJANIK LILLAK *(vaatab ringi):* Tähendab — et ei ole tõesti kedagi, kellel oleks veel mänguks isu?

MAJOR KUSLAP *(pikkamisi):* Mina ehk siiski... prooviksin.

KIRJANIK LILLAK: Tore!

MAJOR KUSLAP *(naeratades):* Kardan ainult, et valmistan teile pettumuse... Ma mängiksin nimelt *(Ralfile)* teiega.

KIRJANIK LILLAK: Pole viga, pole viga! Kui otsekohene olla, — mulle on juba maast-madalast meeldinud ikka samavõrra malemängu pealt vaadata kui ise seda kaasa teha. Noh, Ralf, — minule sa keeldusid, kuidas on aga selle uue väljakutsega?

RALF *(kortsutab kulmu, näib mõtlevat):* Hea, olen nõus. *(Istub; pigistab kummassegi pihku ühe eri värvi etturi, asetab rusikad selja taha.)*

MAJOR KUSLAP *(võtab tema vastu istet).*

RALF: Valige, major.

MAJOR KUSLAP *(valib):* Mustad? Tubli, — valged... algavad.

RALF: Jah... Valged algavad... *(Teeb käigu; tükike aega mängitakse vaikides.)*

KIRJANIK LILLAK: Ralf, pagan, mis mõte's sellel sammul oli?

RALF *(vihaselt):* Nägid ju, et mind s u n n i t i nõnda astuma!

MAJOR KUSLAP *(tasakesi):* Te valisite vale värvi, härra Miilas.

DR. MIILAS *(vahib üle Ralfi õla):* Ai, ai, ai, insener! Teie mäng on ju nõnda ütelda... mäng elule ja surmale...

KIRJANIK LILLAK: Ralf, Ralfike, jälle suur rumalus rohkem selle aristokraatse ajaviite annaalides. *(Tõstab*

pead.) Oo, kuulake, kuidas torm aina valjeneb. *(Ralfile.)* Jumal hoidku... poiss!...

MAJOR KUSLAP *(kordab kuidagi monotoonselt):* Te valisite vale värvi, härra Miilas. *(Mängitakse jälle hulk aega sõnagi lausumata.)*

DR. MIILAS *(vaatab akende poole, mille vastu löövad nüüd järsud lumelained):* Uu, kuidas murrab... Tuleb minema hakata, muidu jään veel hange.

KIRJANIK LILLAK: Kuule, Ralf, sa mängid ju nagu... kingsepp!

MAJOR KUSLAP: Te valisite vale värvi, härra Miilas.

RALF *(vihastab äkki):* Jätke, major. Mitte mina ei valinud, vaid teie ise valisite. *(Kummardub uuesti malendite kohale.)*

MAJOR KUSLAP: Mina ka, mina ka... Ainult mina valisin... õieti.

DR. MIILAS *(vaatab jälle akende poole):* Ai, ai, ai, ai, no kelle hingetorm seal väljas järsku lahti läks! Ei, siiski, — olgu teie jõukatsumine ka kui huvitav tahes, ma ei venita enam. *(Jookseb tippides eeskotta ja tuleb sealt varsti tagasi karakullkraega palitus ja samast nahast kõrges talvmütsis; tõmbab kindad kätte, nõjatub kepile; Ralfi poole.)* Kuuled sa, vemmal, et sa homset külaskäiku ei unusta.

RALF *(tusaselt):* Ära muretse, ei unusta.

DR. MIILAS *(teeb üldise kummarduse):* Nägemiseni, sõbrad. *(Tõstab krae üles).* Mis siis muud, kui pigistagem oma silmad sangarlikult kinni ja mingem oma möödapääsmatule saatusele vastu, nagu kunagi mehine mees... hehehee! *(Kaob keksides rõdule, mille uksest paiskub sisse hoog külma detsembrituult; ilmub vaevalt silmapilgu pärast tagurpidi käies uuesti tuppa ja langeb kohkunult tugitooli; kähinal.)* Ralf! R-ralf!

RALF *(vaatab kärmesti üles):* Noh? Mis... on?

DR. MIILAS *(sosinal):* Ukse juures seisavad... punasõdurid... püssidega.

MAJOR KUSLAP *(iga sõna alla rõhutades):* Jah, te valisite vale värvi, härrad Miilased. *(Osutab sõrmega Ralfile.)* Nii teie, härra laagrikomandant... *(Osutab sõrmega dok-*

tor Miilasele.) Kui ka teie, härra laagriarst. Teie õnneaeg on ... lõpule jõudnud.

RALF *(hüppab hundina püsti, jookseb eeskotta; tuleb aga sealt juba hetke pärast tagasi, käies samuti tagurpidi nagu ennist doktor Miilas; meeletult):* Kurat! Kurat ... Kurat ... *(Jookseb mööda sisetreppi üles; peatub äkki ja hakkab astmeid mööda uuesti alla taganema; hüppab akna juurde, tõmbab eesriide kõrvale — valgusehelk langeb kiivris punaarmeelasele ja selle rinnal rippuvale automaadile.)* N-nii-viisi ... *(Põrnitseb veidi aega major Kuslapit, kes sihib talle püstoliga.)* Teie ... teie siis ... saatan! Teie olite see, kes ...

MAJOR KUSLAP *(tõustes):* Jah, te ei eksi, härra laagrikomandant. Minap see olin, kes teie laipade järgi lõhnavatele jälgedele sattus. *(Seletab.)* Täna, just enne minu siiatulekut läksid kindlasse kohta teie sõbrad, eesotsas selle nõndanimetatud Kajakaga, nüüd siis on kord ka teie kahe käes.

RALF: Kes te ... kes te ... olete ... te kurat?

MAJOR KUSLAP *(pikkamisi):* Kes ma olen? Ei keegi muu kui üks neist vähestest, kes teie tulikuumast põrgust eluga välja pääses ... ja kes tegi kõik, et võida juhtida teie hiilgava tähelennu muttajooksmist. *(Taganeb ikka hoolega sihtides ukse juurde, tõmbab selle selja taha painutatud käega lahti.)*

KOLM PUNASÕDURIT *(astuvad üksteise kannul tuppa, automaadid laskevalmis).*

MAJOR KUSLAP *(punasõduritele):* Võtke need kaks valve alla. Kõige kindlam — pange nad kohe raudu. *(Valvurile, kes on ilmunud sisetrepi ülemisele astmele.)* Seersant, tooge, palun, härra laagrikomandandile ta palitu.

SEERSANT: Kas too must, sametkraega, seltsimees major?

MAJOR KUSLAP: Küllap vist seesama. *(Kirjanik Lillakule, kes on sündivat mingi sisemise rahuga pealt vaadanud.)* Te muidugi vabandage meid — nii mind mu poistega kui ka ... neid seal. *(Osutab vahistatuile.)* Näete ... *(Muigab.)* Meie auväärt professor mõtles ja uskus, et ta tsitadell on rahututest välissündmustest puutumata jäänud. Tegelikult aga arenes asi hoopis teisiti.

KIRJANIK LILLAK: Midagi sellist ootasin ma juba ammu, kuigi ma ei osanud kujutleda, mis see pidi just olema.
KAKS PUNASÕDURIT *(hakkavad doktor Miilase käsi raudu panema).*
DR. MIILAS *(meeletult):* Jumal... oh jumal... ärge tehke! Olge inimesed! Är-ge tehke! *(Ulub tasakesi läbi hammaste.)*
MAJOR KUSLAP *(seersandile, kes Ralfi palituga sisetrepist alla tuleb):* On seal ka juba ringi vaadatud?
SEERSANT: Pealiskaudselt, seltsimees major. *(Jutustab.)* Sissepääsemine nõudis aega. Käes on seinasse varjatud väike saatejaam... Ventilatsioonitruubis oli peidus plekktoosike umbes poole kilo kullaga. Peamiselt sõrmused ja hambad. Leitnant... töötab seal praegu täie hoolega.
KIRJANIK LILLAK *(kordab tasakesi):* Hambad?...
MAJOR KUSLAP *(kirjanik Lillakule):* Jah, hambad. Arvatavasti olete juba ajakirjandusestki lugenud, et sellist varandust ei maetud kunagi ühes nende omanikkudega maha. *(Sõduritele.)* Teeme ruttu. *(Toob eeskojast sineli, tõmbab selle selga.)* Head ööd, seltsimees Lillak. Leitnant... seal lõvikoopas korraldab formaalsused, kuna see maja on ju nõnda ütelda üheperekonna-elamu. *(Muigab.)* Heale professorile ja tema kaasale ütelge, et... ma tulen homme ja seletan pikemalt. *(Sõduritele.)* Valmis? Läki siis pealegi. *(Kirjanik Lillakule.)* Näete — tsitadellid on olemas siiski veel ainult meie kujutluses. Veel kord — head ööd.
KIRJANIK LILLAK: Head ööd.
DR. MIILAS ja RALF *(väljuvad sõdurite vahel norgus päi).*
MAJOR KUSLAP *(pöördub rõdu-uksel, tervitab sõdurlikult; teiste kannul ära).*
KIRJANIK LILLAK *(istub, suitsetab, toetab pea käte vahele, vahib mõttesse vajunult enda ette).*
PROF. MIILAS *(tuleb suure hooga tuppa):* Oo, päris üksi! Kus teised on? Läinud?
KIRJANIK LILLAK *(pikkamisi pead tõstes):* Jah, läinud... *(Tõuseb.)* Läinud. Ja see, kuidas nad läksid, vajab hoopis pikemat seletamist ning kommenteerimist. *(Vaikus; sõnahaaval.)* Tuli välja, et sinu *splendid isolation'i* kiuste toi-

mus just siin, sinu eraldatud ning erapooletuks kuulutatud pinnal, kahe antagoonilise maailma vihane kokkupõrge.

PROF. MIILAS *(ei taipa midagi):* Kuidas? Kuidas? Siin, minu eraldatud ja erapooletuks kuulutatud pinnal? Kokkupõrge?

KIRJANIK LILLAK *(käib veidi aega edasi-tagasi; viivitades):* Jah... Ilma et sa ise märkasidki, kogunes siia omavahel vaenujalal seisvaid jõude nii ühest kui teisest leerist. Ja sel ajal, kui sina oma vana head Homerost tõlkisid ning kujutlesid, et sa oled selle abil osanud ning suutnud kõik ebamugava väljaspool tara hoida, sai tund paratamatult küpseks selle jaoks, mis siin nüüd sündis.

PROF. MIILAS: Mis... mis siin siis sündis?

KIRJANIK LILLAK: Vaevalt kaks minutit tagasi vangistasid Punaarmee sõdurid, kelle juhiks oli insener Kuslap — praegune Punaarmee major —, nii sinu poja Ralfi kui sinu vennapoja Richardi, kes osutusid mõlemad omaaegseiks saksa surmalaagri juhtideks.

PROF. MIILAS *(vahib sõpra nagu viirastust; jõuetult lahtivajuva suuga):* See... see... ei või ju... tõsi olla!...

KIRJANIK LILLAK *(kehitab õlgu):* Ja siiski on see tõsi. *(Jutustab.)* Ülal Ralfi toas viibivad praegu vastava võimu esindajad, kes tahavad arvatavasti sinugagi kui selle kindluseks muudetud maja peremehega üht-teist... kooskõlastada. *(Paus.)* Sealt leiti salasaatejaam ja mõningal hulgal hukatute suust murtud kuldhambaid.

PROF. MIILAS *(taarub, tõstab käe laubale; läheb laua juurde; istub):* See... see... ei või ... ei või ju... tõsi... olla! See ei või ju tõsi olla!...

KIRJANIK LILLAK *(asetab käe ta õlale):* See on tõsi, vana sõber. *(Korraga helistatakse.)* Kas ma avan?

PROF. MIILAS *(monotoonselt):* Ava... ava jah... ja vaata, kes seal nõuab sisselaskmist. *(Vahib kivinenud pilguga otse enda ette.)*

KIRJANIK LILLAK *(väljub pahemale; tuleb varsti tagasi ühes Jaan Sanderiga; tasakesi):* Ajalehetoimetaja Sander soovib sinuga kõnelda. Kas sa võtad tema vastu?

PROF. MIILAS *(pöörab kangelt pead):* Ajalehetoimetaja Sander... ajalehetoimetaja Sander...

JAAN SANDER: Vabandage mind, seltsimees professor, aga ma tahaksin teid veel kord paluda... teie kaastöö asjus meie kohapealsele ajalehele. Loodetavasti te mäletate mind veel?

PROF. MIILAS *(pikkamisi):* Mäletan, mäletan. *(Paus.)* Minu... kaastöö asjus... *(Tõuseb, läheb kangelt astudes külalisele vastu; peaaegu sosinal.)* Kas te... noormees... teate kah, mis siin... täna... sündis?

JAAN SANDER: Jah, just praegu kuulsin, seltsimees professor.

PROF. MIILAS: Seltsimees professor... S e l t s i m e e s professor... Selt-si-mees... *(Võtab nagu ahastades ajakirjaniku kuuehõlmast kinni.)* Ütelge mulle, miks... miks... miks see... nõnda läks? Ütelge mulle, noormees, miks need raisakullid... minu enda lihast ja verest... just siia oma pesa tegid? Miks? Jah... ütelge... Vastake mulle... noormees.

JAAN SANDER: Ärge pange pahaks, seltsimees professor, aga minu arvates oli see, mis need raisakullid just s i i a kokku meelitas, teie nõndanimetatud apoliitilisus.

PROF. MIILAS: Minu apoliitilisus?...

JAAN SANDER: Jah, teie apoliitilisus. *(Naeratab, tõsineb aga jälle kohe.)* Või õigemini — teie vildak sundidee sellest nõndanimetatud apoliitilisusest.

PROF. MIILAS *(pärast pikka, sügavat pinget sisaldavat pausi):* Minu sundidee... Minu vildak sundidee...

JAAN SANDER *(läheb endalegi märkamatult üle toonile, millega püütakse harilikult veenda lapsi):* Jah, nimelt. Sest meie edasiarenevas, kannatavas, oma õiguste ja õnne eest aeg-ajalt rasket heitlust pidavas maailmas pole t õ e p o o l e s t olemas ju mitte mingisugust apoliitilisust. *(Tasakesi, sugereerides.)* Kui ükskõik mihuke elav organism välismaailma suhtes indiferentseks, erapooletuks, nõnda ütelda apoliitiliseks muutub, siis on see organism surnud.

PROF. MIILAS *(noogutab kuidagi abitult):* Jah... jah... siis on see organism surnud...

JAAN SANDER: Aga kui inimese vaim hakkab taotlema seda nõndanimetatud indiferentsust, erapooletust, apoliitilisust — see tähendab eemalejäämist ning isoleerumist ühiskonnast ja selle elu ehitamisest —, siis pole see ini-

mene ühiskondlikus mõttes kaugeltki mitte surnud. Lausa ümberpöördult — ta on aktiivses rakmes edu ning arengu vastu. *(Paus.)*

PROF. MIILAS *(abitult, kuna arusaamine temas süveneb väga aeglaselt):* Jah...

JAAN SANDER: Konkreetses maailmas, meid ümbritsevas tõelikkuses on need teie poolt tsitadellideks nimetatud pimedad nurgakesed ainult oma elu eest võitleva reaktsiooni pehmed pesakesed. Ja nende pesakeste läpatavas soojuses kasvatavad endale soomust kontrrevolutsiooni rästikud. *(Paus.)* Usun — teie ise asutasite ja ehitasite oma nõndanimetatud tsitadelli ainult oma väikekodanliku inertsuse sunnil, oma leige mugavuse kaitseks, ja olite muu suhtes... ebateadlik. *(Muigab.)* Aga teadlikkus leidis siia tee... juba üsnagi varsti. *(Jälle väga sugereeriva tooniga.)* Nägite, kuidas need tagurluse mürgiussid siia teie kindlusse roomasid. Nad tulid üle teie kõrge tara, libisesid selle alt läbi, saatsid teie kitsast väravast sisse trooja hobuse teie enda poja näol. *(Paus.)* Kui major Kuslap poleks juhuslikult neile mürgiussidele jälile sattunud, oleksid nad teid kõiki siin oma kägistavatesse keerdudesse haaranud.

PROF. MIILAS *(mõtleb veidi aega; ta on järsku silmanähtavalt vananenud, senine veidi julm karmus on ta näolt kadunud; ta tõstab pikkamisi käe ja kobab sõrmeotsadega üle lauba):* Aga... minu töö?

JAAN SANDER *(pärast lühiajalist vaikust):* Ühtki tööd, seltsimees professor, ei tule teha töö enda pärast, vaid rahva ja tema õnne pärast... seda rahvast kogu südamest armastades ja tema heakäekäigu eest selle töö abil võideldes. Mitte aga temast — sellest rahvast — oma töö kaudu eraldudes, mitte aga temast — sellest rahvast — oma töö kaudu kaugenedes ja tema eest nõndanimetatud tsitadellidesse pugedes. *(Paus.)* Meie, kommunistid, meenutame väga sagedasti Antaiost. Ärge ka teie teda unustage. Sest — pidage meeles: häda sellele, kes lõikab läbi nabanöörid, mis ühendavad teda rahvaga... oma toitva emaga... *(Jaan Sander kõneleb neid sisuliselt väga pateetilisi sõnu ikka ühesuguse rahulikkusega, peaaegu*

vaikselt; küsib järsku, pilk teravana professor Miilasele juhitud.) Kas te täna... lubate mind istuda?

PROF MIILAS *(pärast seda, kui ta on nende sõnade tagamõtet taibanud):* Jah... palun... palun... istuge.

JAAN SANDER *(ei istu siiski; nõjatub ainult toolileenile; naeratab):* Nii... see on hea. Tänan teid, seltsimees professor. Jah, näete, nõnda me õpimegi viimaks... ühist sammu käima...

(Järsku kuuldub väljast valju praginat, otsekui oleks seal midagi kokku varisenud.)

PROF. MIILAS *(vaevaliselt pead pöörates):* Mis... see oli?

KIRJANIK LILLAK *(on teistest seni veidi eemal seisnud; tuleb nüüd pikkamisi astudes üle toa; ütleb vaikselt, kuid sellise selgusega, et ta hääl näib hetke jooksul kõik muu kõrvale tõrjuvat):* See oli sinu tsitadelli tara. Torm viskas ta ümber.

Tallinnas,
juuli — november 1945.

VÕITLUS RINDEJOONETA.

Dramaatiline jutustus neljas vaatuses, kümnes pildis.

NELJAS VAATUS.

ÜHEKSAS PILT.

Lavaseadeldis nagu eelmises pildis. Pühapäev; kell seinal läheneb pikkamisi pool kaheteistkümnele.
Väljas on päikesepaisteline ja selge kevadilm.

PR. KONDOR *(tuleb tasakesi astudes — peaaegu kikivarbail — söögitoast; on väga erutatud; läheb akna juurde ja vaatab välja).*

ENDLA *(tuleb raamatut käes hoides teiselt korralt; avab rõdu-ukse, tõmbab ühe tugitoolidest päikese kätte, istub, hakkab lugema).*

PR. KONDOR *(algab oma tavalise kombe kohaselt hädaldamist):* Jumal taevas küll, millega see kõik kord lõpeb... Silviga on juba halvasti. Terve linn naerab meid tema rumaluste pärast selle politseimehega... *(Paus.)* Kui teaks vähemalt kuhugi... otsimagi minna!

ENDLA *(vaikselt, kaastundlikult):* Kuhu?

PR. KONDOR: See'p see ongi, et... kuhu. *(Pühib silmi.)* Jumal taevas üksi näeb, kuidas mu süda ta pärast valutab... ja teie kõigi pärast... teie kõigi pärast. *(Ära paremale.)*

ENDLA *(süveneb jälle raamatusse).*

RUDOLF *(ilmub järsku rõdu-uksele; vaatab hiilides ringi, märkab kohe õde, saab selle juuresolekust veidi kinnitust; katsub naljatada):* Tere hommikust, armuline preili.

ENDLA *(pead tõstmata):* Jah, tere hommikust.

RUDOLF *(käib tiiru ümber toa, teeskleb muretut uljust):* Noh, otsisite? Tuletõrjesse, politseisse, arestimajja, lahkamiskambrisse ja leitud asjade büroosse helistasite... hahahaa?...

ENDLA *(vaikib).*

RUDOLF *(ei suuda siiski endas käärivat ärritust maha suruda):* Või... või juhtus ehk koguni nõnda, et minu äraolekut pole üldsegi märgatud?

ENDLA *(kehitab õlgu):* Ei olda ometi pime... Ema oli just praegu siin ja nuttis.

RUDOLF *(teeskleb ikka üleolekut, mis muutub aga järjest läbipaistvamaks):* Noh — tema! Tema nutab ju iga asja pärast. *(Paus; neelatab, teeb silmanähtavaid pingutusi, et midagi küsida.)* Üldiselt — midagi iseäralikku ei ole vahepeal juhtunud?

ENDLA: Minu teada mitte. Ja mis siin's sinu arvates pidi juhtuma?

RUDOLF: Ahah... Nojah... muidugi... mis siin's ikka pidi juhtuma. *(Võtab taskuräti, pühib väriseva käega laupa.)*

ENDLA (pöörab ükskõiksel ilmel raamatulehti; helistatakse).

VABRIKANT KANGUR *(astub hetke pärast saali):* Hommi-

kust. *(Annab noorukile kätt, tätsab seda tehes jalalt jalale taarudes läbi toa; vaatab Rudolfile silma.)* Sina see vist oledki, noorhärra, kes natike aega tagasi minust voorimehel mööda kihutas? *(Ei oota vastust, pöördub Endla poole.)* Kas sa... minia... ei võiks oma papat siia kutsuda? Ütle, et vanal Kangrul oleks... asja. *(Tambib tugitooli juurde, peaaegu surub enda selle korjude vahele.)*

ENDLA *(tõuseb kärmesti):* Jah, kohe, palun oodake pisut. *(Ära paremale.)*

VABRIKANT KANGUR *(silmitseb ivakese aega Rudolfit).*

RUDOLF *(muutub külalise pilgu tõttu korraga väga rahutuks).*

VABRIKANT KANGUR: Kõneldakse, et sa olevat peale muu ka... üks meie austatud iluduskuninganna ustavamaid jüngreid. Ja üsna suurte summadega kohe, hohohoo!

RUDOLF *(kogeleb):* Ma... ma... ei saa aru, mida te sellega... mõtlete...

VABRIKANT KANGUR *(naerab lühidalt):* Hohohoo, või tema ei saa aru... *(Tõsineb jälle.)* Kust sa selle raha võtad, mida sa nõnda pillud? Kas ehk kah nõndaviisi, et papa kapten peab viimaks vanale Meislile helistama, hohohoo?

RUDOLF: Ma... ma... tõepoolest... ei saa aru, mis te sellega... *(Ei lõpeta, kuna samal hetkel astub tuppa kpt. Kondor.)*

KPT. TIIT KONDOR *(vabrikant Kangrule):* Ahah, juba nii varakult liikumas. Tervist.

VABRIKANT KANGUR *(ulatab talle istuma jäädes käe):* Tervist, jah. Ega ju olegi enam nii väga vara. Sai käidud va Suurorugi juures. Juba kõige hiljemalt kolmveerand tunni pärast peab see ju algama... see demonstratsioon ühes matusega. *(Pilkavalt.)* Eks siis näe, eks siis näe, kuidas nad seda... teevad.

KPT. TIIT KONDOR *(pojale):* Leia omale asjaajamist kuskil mujal, meil on siin rääkimist.

RUDOLF *(lahkub veidi kobaval sammul).*

KPT. TIIT KONDOR *(mõtlikult):* Jah... kõige hiljemalt kolmveerand tunni pärast. *(Paus.)*

VABRIKANT KANGUR *(selgesti märgatava halvustusega):*

Muidugi, paljud asjad oleksid pidanud teisiti minema, — need kaks oleks pidanud politsei ära koristama, aga mitte sinu vennas. *(Naerab korraga.)* Ja see sinu Pilatuse-mängimine, hohohoo. Lõppes ainult faktiga, et väljaminek läks hoopis suuremaks: Meisel ei leppinud ju arusaadavalt sellega, mis va Jürisson nõudis.

KPT. TIIT KONDOR *(ei taha tollest ainest nähtavasti kõnelda).*

VABRIKANT KANGUR *(jätkab tavalise lohiseva tooniga):* Jah, Meisel ei leppinud ju... sellega, mis va Jürisson nõudis. Veiderdas, siga, ligi tund aega. Ajab rinda ette ja... õiglus ja puha. Noh, ma ju... oskan kah midagi. *(Naerab jälle.)* S-sa kurrat, kui hüppas siis sellele tindisolkijale nelja jalaga selga... hohohoo. Mina istusin kõrvaltoas ja aina kuulasin. Ütles, et... „olgu niisugune sigadus sul viimane". Ja „et su suu kinni seisaks, sest pea meeles: meie, valveorganid, võtame seda lugu riiklikust ja rahvuslikust seisukohast... mõistad!..." Hohohoo... Noh, eks Jürissonikene's mõistiski... *(Vinnab enda püsti, läheb üle teisele teemale.)* Kuuled sa, vana, ega sul midagi selle vastu ei ole, kui ma ühes Suuroruga pärastpoole siit läbi astun? Oleks hädasti tarvis veel ühe kui teise asja pärast mõtteid mõlgutada.

KPT. TIIT KONDOR *(kummardab):* Olge head — astuge. Ootan. Umbes mis kella ajal?

VABRIKANT KANGUR: N-noh... n-nii... päris varsti ehk. Suurorg jäi kellegagi vestlema.

KPT. TIIT KONDOR: Tubli.

VABRIKANT KANGUR *(äigab head tervist jättes käega, lompab rõdu-ukse kaudu välja).*

KPT. TIIT KONDOR *(vaatab sõbrale järele; pöördub tagasi toa poole).*

AUGUST *(tuleb samal ajal trepist alla; märkab onu, näib tahtvat tagasi minna).*

KPT. TIIT KONDOR *(vaatab noorukit; nagu uurides):* Noh?

AUGUST: Tere hommikust, onu.

KPT. TIIT KONDOR: Tervist, tervist. *(Ootab, kuni August trepist alla jõuab, ei lase teda ikka silmist: viipab käega sohva poole.)* Ehk... istuksime.

AUGUST *(istub).*

KPT. TIIT KONDOR *(istub samuti; veeretab ivake aega mõtlikul ilmel pöidlaid; hakkab korraga esitama küsimusi, mille tagant vilksatab aeg-ajalt nii vaenulikkust kui ka tahtmist poissi milleski ümber veenda):* Kuidas elad?

AUGUST: Oh... niisama.

KPT. TIIT KONDOR: Oled kõigega rahul?

AUGUST: Olen... olen küll.

KPT. TIIT KONDOR: Su meeleolu ei paista ju viimasel ajal kuigi hea olevat.

AUGUST: Ei... mu meeleolul ei ole midagi viga.

KPT. TIIT KONDOR *(veeretab jälle pöidlaid, jälgib ise kulmude alt nende ringlevat liikumist):* Jahah... jahah... Vaatad siin... mõtled. Ja teed oma järeldusi. Jah — lahing on vihane. *(Paus.)* Sõjal on omad kombed ja seadused... *(Tõuseb, käib edasi-tagasi, istub uuesti, laskub jälle rinnuli vastu lauaserva.)* Kahvatu näoga mööda treppe tammudes sa... edasi ei jõua. Jah. Sest sinu tee ei ole mitte enam sinu isa tee — seda ära unusta. Tarvis on kõvadust, kõvadust. *(Paneb oma suure kämbla otsekui mingisuguse sisemise, ainult hetkeks pinnale ujuva õrnusega poisi randmele.)*

AUGUST *(tõmbab käe loomusunniliselt tagasi; ikka kogeldes):* Ma... ma... ei tea, aga...

KPT. TIIT KONDOR *(nooruki impulsiivsest liigutusest korraga külmaks jahtudes):* Nojah. Hea küll. *(Tõuseb jälle.)*

AUGUST *(on mingisugusele ahastuslikule otsusele jõudnud):* Onu...

KPT. TIIT KONDOR *(vaatab teda kortsus kulmul):* Jahah?

AUGUST: Kas ma võiksin sinult midagi küsida?

KPT. TIIT KONDOR: Arvan, et ma pole seda sulle veel kunagi seni keelanud. Küsi.

AUGUST: Miks sa mind üldse... aidata tahad?

KPT. TIIT KONDOR *(viivitades):* Miks ma sind... üldse... aidata tahan?

AUGUST: Jah.

KPT. TIIT KONDOR *(karmilt):* Teadagi — tahan sind kui üht kõige lootusrikkamat ja vastuvõtlikumat Kondorit inimeseks teha... nagu üks tõeline inimene peab olema.

AUGUST *(tasakesi):* Kui ma siia tulin..., tähendab — jää-

davalt, — ja isaga uksel kokku juhtusin ... ja onu Siimu ning Toomaga ... siis sa ütlesid midagi, mida ma küll hästi ei kuulnud, mis aga siiski ... meelde jäi.

KPT. TIIT KONDOR: Jahah? Mis ma siis ütlesin?

AUGUST *(veelgi vaiksemalt):* Sa ütlesid, et ... pead nende sõjakale lohele ei kasva mitte kunagi, sest selle pea võtate te endale ja kasvatate talle hambad suhu ... nende endi vastu ...

KPT. TIIT KONDOR *(ei oska tükil ajal midagi lausuda; kehitab viimaks õlgu, sõnab pahuralt):* Ei mäleta. Võib ju olla, et ma tõesti nõnda ütlesin, aga võib ka olla, et sa ... valesti kuulsid.

AUGUST: Jah ... Võib ka olla, et ma ... valesti kuulsin. *(Vaikus; pöörab järsku pead, läheb rõdu-ukse juurde ja hakkab välja vahtima, — kustki kaugelt kostab leinamarsi aeglasi helisid.)*

KPT. TIIT KONDOR *(läheb samuti rõdu-ukse juurde, hakkab samuti selle kaudu välja vahtima).*

VABRIKANT KANGUR *(astub erakordse kärmusega sisse, lõõtsutab):* Puhh, kurat! Tulevadki, sarvilised! *(Lükkab mütsi kuklasse, ei võta aga seda peast.)* Siit oleks päris hästi näha.

INSENER SUURORG *(astub sõbra kannul tuppa, pedantselt-korralik ja galantne nagu alati):* Tervist, härra Kondor. Vabandage, et me nõnda ebaviisakalt sisse tormame.

KPT. TIIT KONDOR: Nii et — tullakse juba?

INSENER SUURORG *(otsekui raporteerides):* Jah, tullakse. Hoidusime neile liiga lähedale sattumast. Aga juba eemaltki võis märgata: pilt on kurb, väga kurb. Äärmine kõhnus, äärmine ... kuidas ütelda ... kurnatus. Aga ometi peab imestama ka seda üksmeelt, mis ei taha isegi nüüd veel mitte kuidagi järele anda.

KPT. TIIT KONDOR: Rongkäik on seega ... päris suur?

INSENER SUURORG: Ojaa, isegi ennenägematult suur ... tuleb tunnistada.

AUGUST *(läheb rõdule).*

VABRIKANT KANGUR: Kuradi pihta — nii kaugele ei oleks tohtinud siiski minna lasta. Ära keelata ja — kõik. *(Teeb masinlikke närimisliigutusi, ehkki tal pole parajasti suus midagi söödavat.)* Ütlesin va Markusele: mis

te venitate! *(Muusikahelid valjenevad, nihkuvad aina lähemale.)* Kuulake... kuulake nüüd kuramusi. Isegi — laulavad. *(Leinamarsi helidele liitub ühtlane ning tugev „Teid neelanud verine võitlusevald...".)* Ääh, kuidas praegusel ajal inimesi hellitatakse.

AUGUST *(tuleb tagasi tuppa).*

VABRIKANT KANGUR *(Augustile):* Poiss, mis sa siin segad vaatamist... ja sekeldad!

AUGUST *(kohkub, tõmbub aknast kaugemale).*

INSENER SUURORG *(ikka äsjase konstateeriva tooniga):* Nii... Huvitav, miks nad sealt põiktänavast läbi ei lähe, sealt oleks ju kalmistule hoopiski lühem tee. *(Paus.)* Või... tahetakse ehk meelega just siit mööda marssida... *(Kpt. Kondori poole, ehkki on selge, et tal ei tarvitseks küsida.)* Kas need kaks olid vist mõlemad teie saeveski omad, härra kapten?

KPT. TIIT KONDOR: Jah, olid küll... mõlemad.

VABRIKANT KANGUR: Nojah, siis on nende tänane teekond... arusaadav. *(Kohkub korraga, näitab end hoopis senitundmatust küljest, nimelt paniköörina.)* Ku-kurat... kui läheb viimaks sigadusteni! Ku-kui murtakse viimaks... siia sissegi:... *(Vahib otsekui abi ning kaitset otsides ringi.)*

DR. SAMUEL KONDOR *(tuleb väljast):* See on ju... päris mäss, mis nad seal teevad. *(Väärutab pead.)* Justkui laviin... valgub... Sain veel vaevalt siia sisse põigata.

VABRIKANT KANGUR *(väriseva käega higi pühkides):* Tä-täieline mäss!

INSENER SUURORG *(vaatab sõpra kõrvalt, muigab kerge pilkeilmega; konstateerib edasi):* Puusärgid on siis kaetud punasega. Huvitav. Üks, kaks... Oo, loosungid. *(Laseb oma sihvaka keha ettepoole vimma, veerib tekste.)* „Maha töörahva salamõrtsukad..." Vaatah... Hu-vi-tav.

VABRIKANT KANGUR *(tammub ikka hirmunult ühelt jalalt teisele):* Mis... mis kuradi huvitav... Mi-mis huvitav! Mäss lahti, temal... temal aga huvitav! *(Unustab ümbruse, võtab mütsi peast, kuivatab selle väljapoole pööratud voodriga laupa ning põski.)* Tu-tuleks Markusele kõlistada.

DR. SAMUEL KONDOR *(loeb omakorda):* „Ve-ri... ih-

kab... vere... hin-da..." Liiale minnakse, liiale minnakse!

VBRIKANT KANGUR: Ei, ju-jumala eest, va Ma-markusele tuleb kõlistada! *(Surub käed instinktiivselt kõrvadele; muusikahelid ning laul hakkavad nüüd kõike muud enda alla matma.)*

KPT. TIIT KONDOR *(vahetab närviliselt kohta — jalutab ühe akna juurest teise akna juurde).*

VABRIKANT KANGUR: Kuule... si-sina... Suurorg... Kõlista ometi Ma-markusele! Kõlista ometi, noh. *(Surub end nagu kaitset otsides tugitooli, mille Endla ennist päikese kätte nihutas; tõuseb aga jälle kohe, kuna rahutus tas aina kasvab.)*

DR. SAMUEL KONDOR *(kähinal):* Jah, see on õige, võimud peaksid vahele astuma ja... ja... meie heakorra kaitse alla võtma. *(Paus.)* Nende endigi huvides, nende endigi huvides oleks... et nad rumalusi ei teeks.

AUGUST *(on sohvale istunud ja oma põlvede kohale kühmu laskunud).*

RUDOLF *(jookseb kiiresti-kiiresti teiselt korralt, — ta on nähtavasti maganud ega taipa veel, milles asi seisab; näeb teisi saalisolijaid, rahuneb kohe ja longib omakorda akna alla).*

PR. KONDOR *(ilmub kikivarbail käies söögitoast, silmad hirmu pärast pärani):* Taevane jumal... mis nüüd küll saab!

DR. SAMUEL KONDOR: Jah... ui, ui, mis sellest kõigest lõpuks veel välja tuleb!

KPT. TIIT KONDOR *(järsult):* Jääge... vait! Mõlemad!

ENDLA *(tuleb otse ema kannul; tasakesi):* Ema... pole tarvis karta... nad matavad ju ainult oma surnuid.

VABRIKANT KANGUR *(pühib ikka higi):* Võ-või ainult... Või ma-matavad a i n u l t oma su-surnuid...

INSENER SUURORG *(noogutab naeratades):* See on õige, a i n u l t oma surnute matmisega siin praegu tegemist ei ole.

VABRIKANT KANGUR *(kpt. Kondorile):* Näed nüüd, mis sellest vä-välja tuli, sellest sinu ve-venna... toladusest. Idioodid!

INSENER SUURORG: Kes?

VABRIKANT KANGUR *(lööb abitult käega):* Ükskõik kes. Mis seal enam se-seletada.

KPT. TIIT KONDOR *(ei lausu jälle sõnagi; jätkab vaatlemist).*

INSENER SUURORG *(nõksatab järsku ettepoole):* Ahah... nii!

DR. SAMUEL KONDOR *(hädiselt):* No milleks... milleks nüüd's... kohe jälle nõndaviisi!

VABRIKANT KANGUR *(katkestab higipühkimise — käsi ühes mütsiga jääb kuidagi abitult laubale seisma):* Mimis... on?...

INSENER SUURORG: Tähendab — päris kinniste silmadega sellesse tänasesse siiski ei suhtutud. *(Laul ja muusika hakkavad järsku segi minema.)*

KPT. TIIT KONDOR *(külmalt):* N-nii!

VABRIKANT KANGUR: Mi-mis... on?

PR. KONDOR: Taevane arm... taevane arm...

VABRIKANT KANGUR *(ajab enda püsti, hakkab jälle välja vahtima; muutub korraga taas julgeks ning reipaks):* Ahhaa... ahhaa! *(Lehvitab endale kahe kämblaga tuult; dr. Kondori poole.)* Kallis doktor, ärge haletsege — nõnda peabki see olema.

ENDLA *(tasakesi):* Politsei... Nuutidega... *(Algab segane kisa, hõiked, vandesõnad; kõige sekka löövad hobusekapjade järsud ning heledad lajatused.)* Politsei... Nuutidega... ja mõõkadega...

VABRIKANT KANGUR *(halvustavalt):* Pähh... politsei! Pähh — nuutidega! Rrratsapolitsei! Ja ehtsate sandarminuutidega... hohohoo. Aga sellestki on vähe, — rügement sõdureid oleks pidanud asja enda kätte võtma ja... kuulipildujaga tõristama.

INSENER SUURORG *(hakkab jälle välissündmusi registreerima):* Nõnda — rongkäik lõigatakse juppideks. Täiesti õige taktika. Kirstude juurde jäetakse ainult... mõnikümmend saatjat. Suurem osa surutakse parki ja kõrvaltänavatesse laiali. Täi-es-ti õige taktika... *(Paus.)* S-soo... „Veri ihkab vere hinda" — läks. *(Paus.)* S-soo... „Maha töörahva salamõrtsukad" — läks samuti.

KPT. TIIT KONDOR *(kordab endise tooniga):* N-nii!

AUGUST *(surub käed näole; paistab, nagu näeks ta vaatamatagi, kuuleks kuulamatagi.)*
VABRIKANT KANGUR *(märkab teda, naerab):* Papale tõmmatakse kantsikuga mööda kintse, aga põpukesel kipub süda pahaks, mis ... hohohoo?
ENDLA *(tasakesi):* Peksetakse!
DR. SAMUEL KONDOR *(laskub ettepoole vimma, jätkab vaatlemist).*
VABRIKANT KANGUR: Pek-se-tak-se?! Pähh! Vaadake, preili, paremini, — siin kui seal lausa materdatakse! Hohohoo. Eh, kuidas oleks ise kah praegu seal ... valge mära seljas ... kantsik käes ... hohohoo. Kas nägite, preili, kuidas see pikk ja laiade õlgadega kuklasse sai? *(Paus.)* Ahah, üks salk juba kõmpsib ... konvoi saatel.
KPT. TIIT KONDOR *(läbi hammaste):* Mis siis, — taheti sõda, eks nüüd ... see saadigi!
VABRIKANT KANGUR: Just, just, — eks nüüd see saadigi ... hohohoo! Tore, mis, härra doktor! *(Müksab dr. Samuel Kondorit.)*
ENDLA *(lapsikult-kaastundlikult, nagu kunagi õrna hingega härrastütar):* Aga see on ju nii toores ... nii toores ...
INSENER SUURORG *(galantse viisakusega):* Toores? Jah, teil on õigus, armuline preili. Aga teisiti neid ju ... ei taltsuta.
VABRIKANT KANGUR: Tõsi, vanapoiss, — teisiti neid ei taltsuta. *(Korraga lajatab üksik lask.)* Kur-rat, mis see siis oli? *(Vaatab keskendatud tähelepanuga.)* Näe, näe, see palja peaga politseipoiss ... selle kõrvi seljas ... taarub. Nii — matsti — maas. Valmis.
INSENER SUURORG *(muigab küüniliselt):* Jah. Tähendab, et ... seda oli tarvis. Tähendab, et on tulemas hoopiski suure nooda väljaheitmine. *(Algab jälle oma rahulikku kviteerimist.)* Ahah — teine ahelik ratsareservi mehi ... Puusärke lausa eskorteeritakse. Tänav puhastatakse lõplikult. *(Pikem paus; pöördub, hõõrub käsi.)* Sohh, peaks olema valmis. *(Vaatab kella.)* Normaalne kestus.
VABRIKANT KANGUR: Korras ... korrrras!
KPT. TIIT KONDOR *(pikkamisi, kähinal):* Tubli, — taheti sõda, eks see nüüd saadigi. *(Külalistele — kuidagi kangelt.)* Loodan, et te mind vabandate, — mul on veel kiire-

loomulisi õiendamisi. *(Sammub püsti päi kabinetti, suleb enda järel ukse.)*

VABRIKANT KANGUR: Peremees tahab — nagu näha — üksi olla. Nojah, nojah. *(Vaatab insener Suuroru poole.)* Kui tuleme ehk ivake hiljem? Mõtted on ju meil enestelgi natike laokil... praegu.

INSENER SUURORG: Jah, ma arvan ka, et tuleme hiljem. *(Pr. Kondorile.)* Armuline majaproua, — mul on au. *(Suudleb kätt.)* Nägemiseni, preili Endla. *(Pigistab tüdruku sõrmi, teeb galantse kummarduse; Augustile ja Rudolfile.)* Nägemiseni, nägemiseni, noored sõbrad. *(Üldine kummardus; väljub kärmel sammul.)*

VABRIKANT KANGUR: Nägemiseni jah... kõigile. *(Äigab laisalt käega; ära.)*

DR. SAMUEL KONDOR *(vaatab segasel pilgul ringi):* Mis... mis... mis maailmas ikka sündida võib... Ko-hutav, mis maailmas ikka sündida võib! *(Raputab pead, võtab kepi ja kübara, lahkub samuti.)*

PR. KONDOR *(kartliku ilmega ära söögituppa).*

RUDOLF *(kaob teisele korrale).*

AUGUST *(ei liiguta ennast, hoiab endiselt käsi näol).*

ENDLA *(vaatab poissi hetk aega; läheb viimaks ta juurde, ootab veidi, sõnab siis õrnalt):* August! August... vennas!

AUGUST *(vajub järsku veelgi enam vimma, — on selgesti näha, kuidas ta õlad vastupanematust sisemisest nuuksumisest võppuma hakkavad).*

KPT. TIIT KONDOR *(tuleb kabinetist, suundub rõdu-ukse poole; on rõisvastatud väljaminekuks; näeb Augusti ja Endlat, ei peatu aga ja astub aeda).*

ENDLA *(kordab):* August... vennas!

AUGUST *(tõuseb, vaatab tüdrukule krampliku näoilmega otsa, pöördub ja läheb trepist üles).*

ENDLA *(järgneb talle pikkamisi).*

AUGUST *(tuleb jälle trepist alla, kõnnib nagu unes; kannab käes sama kohvrit, millega ta kord siia tuli).*

ENDLA *(ilmub poisi kannul uuesti trepiotsale, ei tea aga ilmselt, mida teha):* August... ar-mas!

KPT. TIIT KONDOR *(ilmub rõdu-uksele, laseb endast mööda vend Hansu):* Noh, astu sisse.

HANS *(kummardab veiderdades):* Aitäh, aitäh ja suur tänu, sir.

KPT. TIIT KONDOR *(märkab Augusti; vaatab poissi kortsus kulmul, selle mõttekäiku juba algusest peale taibates):* Kuhu... sina... siis... lähed?

AUGUST *(ei vasta kohe; teeb suuri pingutusi, et kindlaks jääda).*

KPT. TIIT KONDOR *(kordab):* Kuhu sina siis lähed?

AUGUST *(tasakesi):* Koju lähen.

KPT. TIIT KONDOR *(hetkelise vaikuse järel):* Nõnda. Koju?

AUGUST *(veidi liiga valju häälega, kuna kõik temas hakkab iga hetkega üha enam keema):* Jah, koju lähen... koju lähen! *(Järsku peaaegu karjudes):* Koju lähen... mõrtsukad!

KPT. TIIT KONDOR: Hea küll, mine. *(Paus.)* Mine, mine, — milleks sellepärast kisendada. *(Pöördub Hansu poole.)* Istu, palun.

AUGUST *(jookseb välja, lüües ukse enda taga mürtsutades kinni).*

ENDLA *(kaob käsi näole surudes tagasi teisele korrale).*

KÜMNES PILT.

Lavaseadeldis nagu eelmises pildis. Sama päeva hilisõhtu, — väljas on juba pime. Aknad ja rõdu-uks lõgisevad aeg-ajalt järjest valjemaks muutuvas tuules, vastu ruute lööb hoogude kaupa tihedat vihma. Kell hakkab üheksa saama; sohvalaual on suupisteid ja pudeleid.

PR. KONDOR *(istub abažuuriga nurgalambikese juures ja heegeldab; tõstab pead, kuulab):* Jumal-issake, kuidas see ilm järsku märatsema hakkas.

ENDLA *(istub sama lambi juures ja loeb raamatut):* Jah.

RUDOLF *(seisab akna all ja vahib läbi märja ning musta ruudu välja pimedusse; ei lausu kogu stseeni ajal ainsatki sõna — näib midagi endamisi hauduvat).*

KPT. TIIT KONDOR *(istub tugitoolis, küljega saali poole, seljaga paremale; on parajasti ametis klaaside täitmisega;*

arstist vennale, kes istub teisel pool lauda, pehmeilmeline ja vaikiv nagu alati): Nii et — kavatsed siis veel täna sinna... vaatama minna... sinna alevisse?

DR. SAMUEL KONDOR: Jah, see on minu kui teadliku inimese kohus. Tuleks ju neid noomida, tuleks ju neid noomida... sihukese mõtlematuse pärast.

VABRIKANT KANGUR *(hõõrub käsi):* N-naah, nüüd anname muudkui hoogu. Ja noomida pole neid kah tarvis, doktor... hohohoo. *(Istub sohval, mugib süüa.)*

INSENER SUURORG *(on nagu alati aset võtnud korjuga saali poole asuvas tugitoolis):* Seda küll, — hoogu andma hakata tuleb tõesti. Töö läheb lahti kui mitte homme, siis tunahomme. Igatahes — sümptoome selleks on nüüd enam kui vaja. *(Kpt. Tiit Kondorile.)* Segage mulle siiski veidi lahjem. Tänan teid, kapten.

KPT. TIIT KONDOR: Loodan, et tabasin teie maitset. *(Vabrikant Kangrule.)* Teie peate rohkem lugu... kui ma ei eksi... sellest teisest sordist?

VABRIKANT KANGUR *(uljalt-rõõmsalt põristades):* Jah, mina joon valget. *(Võtab võileiva, hammustab; kõneleb täie suuga.)* Ikka valget, ikka valget... mina joon ikka valget!

KPT. TIIT KONDOR *(dr. Samuel Kondorile):* Ja sina? Muidugi i l m a soodaveeta?

DR. SAMUEL KONDOR: Jah, i l m a soodaveeta. *(On oma mehise joomakombe üle tänagi pisut edev.)*

KPT. TIIT KONDOR: Kas täna, nii hilisel kellaajal, maksab sul enam minna?

DR. SAMUEL KONDOR *(uljalt):* Oo, miks mitte? Just... nii hilisel kellaajal. Las nad mõtlevad enne veidi... ka omaette. *(Tõstab sõrme.)* Ja ma... ma... tahan neile ütelda seal üsnagi kõvu sõnu! Sest nii ju ei saa! Nii ju ei saa, paikesed!

VABRIKANT KANGUR *(tabab hetke, mil kõik on oma klaasid kätte võtnud; tõuseb, jääb hooletult-lohakalt seisma, kuuehõlmad ripakil):* Noh... olgu siis üks voor ka asja ette, — nimelt meie tänase võidu terviseks. *(Joob, krimpsutab nägu.)* Ja et elagu meietaolised kanged eesti mehed, kes on oma asja eest väljas nagu juurikad ja... puha. *(Hammustab võileiba.)* Taheti küll meile

vastu astuda, teisiti olla, kui m e i e soovisime... Hohohoo... mis see aitas. Muudkui läheme aga... ikka sihi poole... ikka sihi poole. *(Istub, lõõtsutab.)* Ja kes jalgu jääb — kand kuklale... hohoo!

INSENER SUURORG *(kummardab kordamööda lauakaaslaste poole):* Jah, meie tänase võidu terviseks. *(Juuakse.)*

DR. SAMUEL KONDOR *(upitab ennastki):* See ehk ei sünni, aga... lubage ka minul klaas tõsta teie võidu terviseks. Kuigi ma... olen teiega opositsioonis. *(Joob.)* Aga nagu aus sportlane, kes...

KPT. TIIT KONDOR *(asetab tühja klaasi tagasi lauale; vabrikant Kangru poole):* Kas see pole ehk vara? Streik ju ametlikult... käib veel.

VABRIKANT KANGUR: Hohohoo — või streik käib! Jä-ta! Käib ju kah teatavasti... muudki veel... va Markuse eestvõttel. Eriti täna öösel — pange tähele, poisid. Jah, kõik on korras. *(Nõjatub seljaga vastu tugitooli, hakkab kätt varjuks ees hoides hambaid torkima.)* Pagana pihta — meie oleme ju sellega harjunud. Sina aga said vaevalt oma uue ettevõtte juures tooli soojaks istuda, kui pidid kohe ka pantseripandlad kinni tõmbama ja raske lahingu kaasa tegema. *(Sööb.)* Noh, läks korda. Esialgu ajasid küll hirmu nahka, et... vaata-vaata, kui see mees hakkab veel perutama ja rinnet lõhkuma. *(Sööb.)* Me oleme kõik rõõmsad ja õnnelikud, et sa jälle kohe õigele joonele tagasi tulid. *(Sööb.)* Üksikutel huntidel ei ole tänapäeval elu, — seda pea meeles ikka ja alati. *(Sööb.)* Sinu peamine viga on su liiga pehme ja õrn süda.

INSENER SUURORG *(raputab naeratades pead):* Ei, luba, et ma su väitele vastu vaidlen.

VABRIKANT KANGUR: Vaidle, vaidle. Küllap mina juba tean ja tunnen lõhna.

INSENER SUURORG *(dotseerivalt):* Mina ütleksin, et meie ühise sõbra ühiskondlikus profiilis, tema — kui tahate — sotsiaalses näoilmes on veel väga palju väljakujunematut, mis kipub meid ta mõistmisel segama. Ja esimeses järjekorras on see tema sõnade ning tegude omavaheline vastuolu. *(Suitsetab.)*

VABRIKANT KANGUR: Ikka liiga pehme ja õrn süda, ikka liiga pehme ja õrn süda!

INSENER SUURORG *(ei võta vabrikant Kangru vahelehüüet kuuldavaks; jätkab nagu loengut pidades):* Härra kapten Kondor on näiteks mitmel ning mitmel korral maininud oma sotsiaalset päritolu, seda, et ta on sündinud ja üles kasvanud — kui nõnda ütelda võib — kehviklikus ümbruskonnas. Ka on härra kapten Kondor enam kui üks kord alla kriipsutanud tõsiasja, et ta kuulub töölistega ühte ning samasse rahvusse, — see tähendab eesti rahvusse. *(Paus.)* Mina aga küsiksin otsekoheselt ja kainelt: kas need nimetatud faktid omavad siis üldse mingisugust objektiivset tähtsust, mingisugust objektiivset, arvestamist nõudvat väärtust? *(Ootab vastust; kui seda ei tule, jätkab kohe oma teravalt ümber suu joonistuva küünilise naeratuse saatel.)* Julgen kinnitada, et nad seda ei oma. Muidugi — sõjakavalusena, diplomaatliku võttena neid nimetatud fakte aeg-ajalt jälle esile kergitada, — õige, seda on vaja. Ja nimelt selleks, et liiga käremeelsete tegelaste mõju tööliskonnas vähendada, annulleerida. Punased rõhutavad klassivõitlust, ja ärgem salakem: selles on nende tugevus. Meie eitame seda ning jutlustame rahvuslikku üksmeelt ja „perekondlikku" head läbisaamist, „kuna me oleme üks veri ja üks liha"; see üksmeele ja hea läbisaamise jutlustamine on m e i e relv, millega me punaste relva tasapisi nüriks taome. Tubli. Nagu ma tähendasin — nõnda peab see olemagi. *(Pöördub kpt. Tiit Kondori poole.)* Viga on aga see, kui me ise kah oma sõnade külge rippuma jääme, oma väiteid uskuma hakkame ja... pehmust näitame. *(Naerab.)* Muide — asjade loogika ise sunnib teid talitama nõnda, nagu te p e a t e talitama. Olete hunt — peate ka murdma! Olete kärp — peate ka ennast kärbi kombel toitma. Olete madu — peate ka neelama. Nagu see neilsinatseil päevil tegelikult kah toimus, *(naerab jälle)* — olgu küll, et te jutlustasite mittemurdmist, mitteõgimist, mitteneelamist, tegite te ise seda igal sammul. Sentimentaalne kiskja — see on ju absurd. *(Naer.)* Teie vennad... sealt teiselt poolt kaldalt... on hoopiski teadlikumad kui teie ja hoopiski targemad, kui see m e i l e

kasulik on. Nad ei lasknud endid mõjutada ei s u g u l a s e tundest ega s u g u v e n n a g i tundest. *(Paus.)* Muide: ka teie omapärane katse oma vennapojaga on väga iseloomustav teie romantilisele hoiakule ja platoonilisele suhtumisele ühiskondlikesse küsimustesse.

KPT. TIIT KONDOR: Jahah, jahah... *(Mõtlikult.)* Paistab tõepoolest, et säärane sõda meie ja nende vahel... on paratamatu.

INSENER SUURORG: Kahjuks küll. *(Naerab jälle.)* Ma ütlen meelega k a h j u k s, sest ilma säärase sõjata oleks meil, ettevõtjatel, muidugi hoopiski mugavam elada ning olla. Nüüd aga tuleb valvel seista ja terav nuga alati valmis hoida. Te tunnete ju bolševikkude kuulsat loosungit „Kto kogo" ehk meie keelde tõlgitult „Kes keda"?

KPT. TIIT KONDOR: Tunnen. Olen kuulnud. *(Paus.)* Augusti... selle oma vennapoja suhtes ma vaidleksin siiski vastu. Poiss tuletas mulle nimelt meelde minu enda hirmsat tungi edasi jõuda. *(Paus.)* See oli alguses. Hiljem aga, kui minu head vennad mu sõbralikult ulatatud käe tagasi lükkasid, oli mul teine plaan. *(Kortsutab kulmu, nagu häbenedes tõde tunnistada.)* Tahtsin teda nimelt upitada ainult selleks, et teda parajal ajal... nende endi kukile asetada.

INSENER SUURORG: Nagu neid oma vendigi? Õige! *(Jälle küüniliselt.)* Milleks t e i e pidite selleks vaeva nägema? Jätnud ta kooli lõpetama nende endi küünte vaevaga. Jätnud ta aste-astmelt kõrgemale ronima... nende endi sentidega. Kui te poleks talle siinseid kulisside-taguseid liiga vara näitama kippunud, oleks ta kord suure rõõmuga teie laoplatsil kupjaks hakanud ja teile kokku kandnud vajalisi andmeid-andmekesi oma praeguste sõprade kohta... lausa spetsialisti põhjalikkusega. *(Paus.)* Nüüd on muidugi asi keerulisem.

KPT. TIIT KONDOR: Ma loodan siiski, et ta tagasi tuleb.

INSENER SUURORG: Hahahaa — te l o o d a t e, et ta tagasi tuleb? *(Paus.)* Mina teie asemel k a r d a k s i n seda.

KPT. TIIT KONDOR: Kardaksite? Miks?

INSENER SUURORG: Sellepärast, et kui ta tõesti kord veel siia tagasi peaks tulema, siis kindlasti mitte paluma ja

armuandi vastu võtma, vaid... *(Jätab lause pooleli, joob.)*

KPT. TIIT KONDOR: Jahah, jahah... Vaid... milleks siis?

INSENER SUURORG: Vaid selleks, et nõuda ja... võtta. *(Laotab käsi.)* Kuna aga säärane aeg loodetavasti vähemalt meie eluea jooksul ei saabu, siis ta loomulikult siia enam ka tagasi ei tule.

DR. SAMUEL KONDOR *(ohates):* Jah, küll on ikka halb, et vaese Augusti plaan nõnda nurja läks!

LIISA *(ilmub söögitoa uksele):* Proua... laud on nüüd siis kaetud. *(Ära.)*

PR. KONDOR *(tõuseb):* Taevale tänu — ometi viimaks... *(Väärutab pead.)* Need praegusaegsed teenijad... issand küll halasta! *(Läheb kärmesti meeste juurde.)* Kallid külalised... palun nüüd õhtueinele. *(Kõik hakkavad pikkamisi söögitoa poole nihkuma, tasakesi vesteldes ja üksteist aeg-ajalt ette lastes.)*

RUDOLF *(läheb külaliste kannul kuni eesriideni; jookseb kohe kärmesti tagasi, kaob isa kabinetti).*

PR. KONDOR *(väljub veidi aja pärast söögitoast, et kokkuhoidlikult kustutada suuremat osa laevalgustusest; jääb äkki kuulama, vaatab eeskotta, katsub rõdu-ust, — ei leia midagi kahtlast, satub segadusse; kuulab jälle; märkab siis, kust teda häirivad helid tulevad, ja tipib kikivarbail kpt. Kondori kabineti ukse juurde; peatub, lööb äkki kohkuma mingisuguse ootamatult pähe kerkinud mõtte ees, otsustab aga siis ja lükkab kabineti-ukse tasakesi lahti; tardub kohale, käsi instinktiivselt vastu suud surutud; hüüab viimaks vaikselt, ahastades):* Rudolf... poeg... mis sa teed!

KPT. TIIT KONDORI HÄÄL *(söögitoast):* Ema!

PR. KONDOR *(tõmbab kabineti-ukse uuesti kinni, hakkab vastu seina toetudes kuhugi minema):* Taevane isa... aita ise mind... aita ise mind... aita ise mind... taevane issand...

KPT. TIIT KONDOR *(astub saali):* E-ma! *(Näeb naist.)* Mõtlesime, et kuhu sa kadusid. *(Pikkamisi.)* Kuule... mis sul viga on?

PR. KONDOR: Mitte... midagi...

KPT. TIIT KONDOR: Kuidas mitte midagi? Seisad ju vaevalt veel jalul.

PR. KONDOR *(võtab end pikkamisi kokku):* Süda... ainult... natike... Nüüd on parem. Lähme... lauda.

KPT. TIIT KONDOR: Ehk oleks õigem, kui sa pikali heidaksid puhkama?

PR. KONDOR *(otsekui hirmunult):* Ei, ei... isa... lähme aga lauda. *(Ära.)*

KPT. TIIT KONDOR *(järgneb naisele).*

RUDOLF *(on seisnud otse teisel pool kabineti-ust; väljub kärmesti, hingeldades erutuse pärast; vahib ringi nagu tabatud metsloom, võpatab äkki, jookseb trepist üles; jääb teisele korrale ainult silmapilguks ja tuleb jälle kohe alla, mantel seljas, müts käes; on ikka nagu arust ära ja põgeneb majast rõdu kaudu).*

(Avanevast ning kohe jälle kinnilangevast uksest paiskub sisse suur sõõm märga öötuult, mis puhub kardinad nagu purjed lehvima; äkki läbib tekkinud vaikust pikk ning vali kellahelin.)

HANS *(tuleb hetke pärast paremalt; toimetaja Jürissonile, kes astub kohe ta kannul):* Ära jorise, my boy. Mis — hilja!... Tähtsate asjade jaoks on uksed maailmas lahti veelgi hilisemal tunniajal. *(Liisale, kes on lävele seisma jäänud.)* Noh, my dear missis Tiljulju, — ole nüüd nii kena ja teata minu härrale vennale, et kallid külalised on pärale jõudnud. *(Märkab kaetud sohvalauda.)* Uhhuu, rõõmusta, Iisrael, oh rõõmusta, — sind on ju oodatud, su auks vasikaski tapetud. *(Hõõrub käsi.)* To-re. *(Jääb äkki kuulama.)* Külalised?

LIISA: Jah. Seda ma ju kõnelesin.

HANS *(lööb käega):* Oh, pole midagi. Sel juhul võime ka ivakese oodata. *(Osutab toitudele.)* Egas muud, härra Jürisson, kui laskem ka endile hea maitsta. *(Liisale.)* Härra Jürissonile, palun, puhas klaas, puhas taldrik ja muud puhtad värgid. Minule pole tarvis, — mina olen mees lihtrahva seast. Noh, tee kähku, tee kähku, darling.

LIISA *(pöördub pahaselt, lahkub).*

HANS *(toimetaja Jürissonile):* Palun, palun, härra Jürisson. Võileivad on siin majas maitsvad, — nendega on minul

juba kogemusi. Tjahah... hahahaa. Kas valan teile viskit või seda kodumaa oma?

TOIMETAJA JÜRISSON *(piilub kartlikult ringi):* Viskit ma tõesti... võtaksin suutäie.

HANS *(täidab klaasid):* Please, sir.

TOIMETAJA JÜRISSON *(neelab rutates).*

KPT. TIIT KONDOR *(ilmub samal silmapilgul vaheuksele; näeb külalisi; tuleb pikkamisi lähemale):* Jätku, härra Jürisson.

TOIMETAJA JÜRISSON *(tardub kohale; ei taipa klaasigi lauale asetada — see jääb ta laiade vurrude juurde ja lööb kuuldavalt vastu hambaid):* Va-va-va-vabandage, et me...

KPT. TIIT KONDOR: Millega ma võin teid teenida?

HANS *(klõpsutab kandadega):* Tervist, sir. *(Ulatab käe.)*

KPT. TIIT KONDOR *(teeb jälle, nagu ei märkaks ta venna liigutust; kordab):* Millega ma võin teid teenida?

TOIMETAJA JÜRISSON *(kogub end):* Meie... härra kapten... mõtlesime, et... Ja käisime ringi. Kuulasime. Saaksime... saaksime teile... huvitavaid asju kõnelda...

KPT. TIIT KONDOR: Noh?

HANS *(on samuti oma uljust kaotamas, kuna vanema venna kogu olekust hõõguv vaenulikkus hakkab teda pikkamisi suruma):* Jah, sai ümber vaadatud, sir. *(Sosinal.)* Terve rida kõige käredamaid on juba viidud, sir. Võetakse ülekuulamisele kordniku tapmise pärast... nagu neile endile seletatakse. *(Paus.)* Tunahomseks võib kateldele kindlasti auru alla ajada... nii meil kui Kalevivabrikus, sir. *(Paus.)*

KPT. TIIT KONDOR: Jah, ma tean.

TOIMETAJA JÜRISSON *(kogeldes):* Ah... ah... te siis juba... teate?...

KPT. TIIT KONDOR: Jah, ma tean.

HANS *(tuleb nüüd välja kõige suurema uudisega; jutustab, silmad kissis):* Ja meie omad on kah nüüd... oma osa kätte saanud, sir. Selle, mis nad otsisid, sir. *(Jälle sosinal.)* Toomas juba... istub. Siimuke samuti... hahahaa. *(Paus.)* Peetri naine... suri maha. *(Paus.)* Vana vunts

ise... ootab kah äraviimist — on kuhugi pakku läinud... hahahaa... sir.

KPT. TIIT KONDOR *(pikkamisi):* Jahah?... *(Järsult.)* Hea küll. *(Eeskotta.)* Liisa!

LIISA *(ilmub parempoolsele vaheuksele):* Jah, härra.

KPT. TIIT KONDOR: Saatke mu vend ja isand Jürisson jälle välja. Kui nad veel süüa tahavad — laske lõpetavad kõik, mis siin leidub.

LIISA *(selgesti märgatava heameelega):* Jah, härra. *(Jääb läve juurde ootama.)*

KPT. TIIT KONDOR *(läheb raskete sammudega söögitoa poole; peatub silmapilguks):* Mis puutub sinusse, Hans, siis... pead küll endale uue koha otsima. Võta seda arvesse. Mina sind enam... ei vaja. *(Toimetaja Jürissonile.)* Võite oma sotsiaaldemokraatlikus lehes teate avaldada, et ma vallandasin oma venna tooruse pärast, mis ilmnes tema ülalpeos streigi ajal... tööliste suhtes. *(Ära.)*

HANS *(ei taipa korraga):* Mis... kuradi pihta... see siis tähendab?

TOIMETAJA JÜRISSON *(läheb laua juurde, joob kaks poolikut klaasi tühjaks):* See tähendab, et mooramees on oma töö teinud, — mooramees võib minna. Hahahaa. Jahah, just nõnda, just nõnda, — mooramees on oma töö teinud, mooramees võib minna. *(Joob jälle.)*

HANS *(pikkamisi, siira pahameelega):* Või... nii! Või sedasi! Ja kuidas ma tema heaks töötasin! Ihust ja hingest, nagu kunagi... aus sulane! Nüüd aga võetakse sind kuklast kinni ja visatakse nagu labakinnas... uksest välja. Ptüi! Kus kurat see õigus veel on, kui... sel kombel... *(Väljub paremale.)*

TOIMETAJA JÜRISSON *(järgneb talle purjus naeru kihistades).*

LIISA *(laseb külalised endast mööda; samuti ära paremale).*

KPT. TIIT KONDOR *(tuleb tagasi saali — sel korral ühes arstist vennaga):* Kas sa, vana, pead siis tõesti ikka sinna minema?

DR. SAMUEL KONDOR: Jah, pean küll. Seda on tarvis, seda on tarvis.

KPT. TIIT KONDOR *(tillukese kõhklemise järel):* Mina siiski... ei soovitaks.

DR. SAMUEL KONDOR: Miks?

KPT. TIIT KONDOR *(vaatab venda teraselt kulmude alt)*: Sellepärast, et seal on rahvast... väheseks jäänud. *(Paus.)* Siim ja Toomas... istuvad juba.

DR. SAMUEL KONDOR *(hirmunult)*: Mi-i-i-s sa räägid?!... Istuvad?!

KPT. TIIT KONDOR *(pikkamisi)*: Jah, nad istuvad juba. Nii et... oleks targem, kui sa ilusasti koju lähed ja magama heidad. *(Paus.)* Juba tükike aega pole see enam mäng, nagu sa näed.

DR. SAMUEL KONDOR: Jah, jah, see pole tõesti enam... mäng. *(Muutub järjest kartlikumaks.)* Siis oleks küll targem, kui ma... Vaata, kui hakatakse mind ennastki viimaks kimbutama... mu mässumeelsuse pärast. *(Kohkub sellest mõttest, tõmbub kõõru; hirmunult.)* Jah... Ega... ega siis midagi... Muudkui... head ööd, Tiit. Ma lähen's pealegi... koju. Mõned paberidki tuleb ära põletada.

KPT. TIIT KONDOR: Head ööd, head ööd, Samuel.

DR. SAMUEL KONDOR *(ära paremale)*.

KPT. TIIT KONDOR *(läheb venda saatma; jõuab varsti tagasi, vaatab kuhugi tühjusse)*.

VABRIKANT KANGUR *(tuleb söögitoast)*: Ahah, tore. Otsisingi sind. *(Astub pikkamisi kpt. Tiit Kondori juurde.)* Oleks üks meestevaheline, tõsine jutt ajada. *(Võtab laualt tüki sinki, hakkab seda mõtlikult sööma.)*

KPT. TIIT KONDOR *(valvsalt, nagu midagi aimates)*: Jahah?

VABRIKANT KANGUR *(pikkamisi)*: See puutub meie lastesse. *(Paus.)* Minu Villusse ja sinu... sellesse nooremasse tüdrukusse. Endla... või kuidas ta nimi sul on... *(Jätkab veidi rahutult söömist.)*

ENDLA *(ilmub vaheuksele, jääb oma nime kuuldes seisma)*.

VABRIKANT KANGUR *(vaatab põrandale; katkendlikult)*: Mäletad — nimetasin sulle kord, et poisile tuleks naine võtta. *(Paus.)* Tuleb välja, et selle sindriga on ju lausa kurat lahti. *(Paus.)* Süda on tal hea, aga... liiga pehme. *(Sööb; äkki otsustavalt.)* Noh, ühe sõnaga — on jäänud, tainapea, ühe advokaadi-vanamoori põlle külge rippuma, ja kui teda sealt õigel ajal lahti ei saa, võib asi huntsu

minna. *(Sööb.)* Ja... ta... on... mul ju... ainus... *(Äigab sentimentaalseks muutudes kämblaga üle silmade; sööb.)* Kui lükata ta kokku... niisuguse puhkeva nupukesega, nagu see sinu tüdruk... *(Sööb.)* Sa... tunned teda?

KPT. TIIT KONDOR *(asjalikult):* Tunnen.

VABRIKANT KANGUR *(nagu kimbatuses):* N-nojah... lõnges ta ju on... Ja mitte just Katariina-aegse kaardiväelase näolapiga... *(Sööb; jälle kuidagi otsustavalt.)* Selle eest aga... tüdrukuga ei taha ma kaasa mitte krossigi. *(Valib uue lihalõigu.)* Vastuoksa — aitaksin sindki veel, kuidas saan. *(Sööb.)* Heitsin kord ammu aega tagasi silma sinu saeveskihoonele. Vanaaegne, vägev kiviehitis... Tõmba teine kord peale ja tee sinna krohvimattide tööstus nagu... matsub. *(Vaatab luurates kulmude alt.)* Sajaprotsendiliselt... puhas ots. Seimripinnud lähevad käiku viimse veereni... hohohoo... *(Tasakesi.)* M i n a teeksin nõnda, et meie pank sind finantseeriks... Ja žiirosid annaksin kah... mõnesuguse summa ulatuses. Noh? *(Sööb; ootab.)*

KPT. TIIT KONDOR *(viivitades):* Tjahah... Selle üle võib ju mõtelda.

VABRIKANT KANGUR *(rõõmsalt):* Eks ole? Käsi peseb kätt... hohohoo. *(Sosinal.)* Mis sa arvad... kuidas tüdruk ise sellega?...

ENDLA *(näib kuulavat kogu kehaga).*

KPT. TIIT KONDOR *(külmalt):* See... olgu juba... minu mure.

ENDLA *(surub käe suule; läheb kuidagi abitult liikudes paremale).*

VABRIKANT KANGUR *(hõõrub sõrmi vastamisi):* Täitsa mehe jutt, täitsa mehe jutt. *(Täidab klaasid.)* Proosit, sõber. *(Joob; sööb.)* Ja küllap sa näed, et... kaup ei ole sulle kahjulik. Minu poisikesele aga tõmbame ohjad peale, nii et... tirtsub... hohohoo... Kangekäelised taadid, nagu me oleme. *(Tõstab jälle klaasi.)* Proosit!

KPT. TIIT KONDOR: Terviseks. *(Joovad.)*

INSENER SUURORG *(tuleb söögitoast; pr. Kondorile, kes püüab teda nähtavasti tagasi hoida):* Tänan, tänan teid,

armuline proua. Tänan südamest. Meelsasti istuksin veel, aga aeg on s i i s k i ... hiline.

VABRIKANT KANGUR *(asetab tühja klaasi tagasi lauale):* Ah minek on lahti? Õige, seda tuleb teha. Jah, ega muud midagi, kui vajugem aga madratsile ja mõlgutagem see tänane võidupäev veel kord läbi ... algusest kuni lõpuni ... hohohoo! Nägemiseni. *(Pilgutab kpt. Tiit Kondorile kaasteadjalikult silma.)*

KPT. TIIT KONDOR: Nägemiseni. Tänan meelespidamise eest.

INSENER SUURORG *(suudleb proua Kondori kätt):* On au, armuline proua. *(Kpt. Tiit Kondorile.)* Näete, härra kapten, — maailmal on oma loogika, ja pagana tihti erineb see ... meie endi loogikast. *(Kõik suunduvad eeskotta, kust kostab veidi aega segast häältekõminat.)*

KPT. TIIT KONDORI HÄÄL: Jah, ema, ma sean veel paar asja korda. Head ööd. *(Astub pikkamisi, käed taskus, saali; käib edasi-tagasi, kaob silmapilguks rõdule, tuleb jälle tagasi tuppa; käib siis jälle sihitult ringi; ajab enda viimaks jonnakalt sirgu, kustutab tuled; tuba valgustab nüüd ainult eemalt tänavalt sissetungiv gaasilaterna kollakas-kahvatu kuma; kpt. Kondor suundub kabineti poole, peatub aga äkki, kuna rõdu-uks pikkamisi lahti läheb; peaaegu ebauskliku hirmuga):* Kes ... kes seal on? *(Vaikus.)* Kes seal on?

PEETER KONDOR *(liigub ettevaatlikult läbi valitseva hämaruse):* Ära karda. M i n a olen.

KPT. TIIT KONDOR *(on kaksikvenna hääle kohe ära tundnud):* Sina? Peeter? *(Paus.)*

PEETER KONDOR: Jah, mina.

KPT. TIIT KONDOR *(kähinal, otsekui ei suudaks ta ikka veel lahti saada äsjasest hirmust):* Mis sa tahad?

PEETER KONDOR *(naerab karmilt):* Ütlesin — ära karda. Tapma ma sind ... ei tulnud. *(Paus.)* Ootasin aias, kuni su külalised ära läksid.

KPT. TIIT KONDOR *(vajutab kõik tuled põlema; on endast võitu saanud):* N-noh? Mis sa tahad?

PEETER KONDOR *(vihmast läbileotatud kuues, laubale kleepuvate juustega):* Tahtsin sind korraks veel kohata. *(Paus; tasakesi, sõnahaaval.)* Küllap sa tead ju isegi,

et... mind ja teisi minutaolisi püütakse. *(Paus.)* *Siim,* meie vend, viidi ära. *(Paus.)* Ka minu vanem poeg Toomas. *(Paus.)* Ja ma tahtsin sulle ütelda, et kui sa meid selle praegusega lööduks pead, siis eksid sa küll rängalt.

KPT. TIIT KONDOR *(järsult):* Ei, ma ei eksi, — oletegi löödud!

PEETER KONDOR *(raputab pead):* Ei, me ei ole löödud... ka selle praegusega mitte. Kaotasime selle lahingu... nagu me oleme ennegi lahinguid kaotanud... see on õige. Aga see ei tähenda midagi, — tuleb aeg, ja meie hoop äigab teid seda rängemini. *(Paus; astub kaksikvennale lähemale.)* Tapsite meist kaks? Mis siis — kakskümmend ja veelgi enam seltsimeest asub nende tapetute asemele. Sulete meid vanglamüüride taha? Mis siis, me kõneleme ka läbi paksude raudkivide. *(Läheneb veelgi kpt. Kondorile.)* Jälgite meid... nagu metsloomi? Jälgige — teisiti te ei saagi. Tuleb aeg, ja pakkupugejad olete... teie ise. *(Tõstab sõrme, ähvardab.)* Hoia ennast, hoia ennast, poiss. Kas sa's ei näe, et redelipulgad, mida mööda sa ronid, on mädad ja pehkinud. Tahtsid Augusti meilt ära kiskuda? Temast teist Samueli teha?... Pane tähele, — see on tema, kes sulle kord järele tuleb, su luku ja riivi taha toimetab. *(Paus.)* Mina... ja paljud seltsimehed peavad praegu põranda alla minema, aga kord virutame me siiski teie väravatele kogu kämblaga! Ko-gu kämblaga! *(Pöördub, väljub tuldud teed.)*

KPT. TIIT KONDOR *(seisab veidi aega liikumatuna paigal; läheb siis pikkamisi astudes rõdu-ukse juurde, avab selle, vaatab välja; pimedusest esilepaiskuvad vihmapiisad löövad talle vastu nägu ning kaela, kardinad lendavad ta pea ümber nagu valged varjud; suleb jälle ukse, keerab selle lukku, astub seinakontakti juurde ja kustutab silmatorkavalt järsu liigutusega suurema osa laevalgustusest; enne kui ta jõuab ka ülejäänud nuppudele vajutada, ilmub söögitoa eesriiete varjust nähtavale pr. Kondor — öösärgis, valge pitsidega mütsike peas).*

PR. KONDOR *(hüüab tasakesi):* Isa, kas sa oled omaga nüüd valmis?

KPT. TIIT KONDOR *(häälega, mis ei iseloomusta enesekindlat võitjat, vaid inimest, kes juba kogu olemusega*

aimab paratamatut kaotust): Jah, ma olen omaga nüüd ... valmis.

(Kustutab järgmisel hetkel ka viimased lambid. Suur, tumeda mööbliga täidetud ruum vajub silmapilkselt tihedasse pimedusse ning vaikusse, — kuuldub veel ainult tuule mühinat, jämedate vihmapiiskade lakkamatut rabinat vastu tuhmilt hõõguvaid aknaruute ja kapten Kondori ning selle naise samme; need kaugenevad kärmesti, ühed raskelt ning vihaselt tümpsides, teised pehmeina ja nobedaina nagu ebamääraseks killustuv vastukaja.)

KAKS LEERI.

Dramaatiline jutustus seitsmes pildis.

VIIES PILT.

Laboratoorium bakterioloogia-instituudis. Paremat kätt üld-tööruum, pahemat kätt Peetri kabinet. Mõlemat tuba valgustavad veidi kõledad elektrilambid. Väljas hakkab juba hämarduma, aknaruudud sinetavad nõrgalt. Aeg — mõni nädal hiljem.

PEETER *(istub laua ääres, kummargil mikroskoobi kohal, tundub nukrana).*

DR. SALURAND *(noor, kahus peaga tõmmu mees; tuleb tagaseinas asuvast uksest üld-tööruumi ja suundub Peetri kabineti ukse juurde; koputab).*

PEETER: Jah, palun.

DR. SALURAND *(astub kabinetti):* Vabandage, et ma segan ... Tegite mulle ülesandeks koostada hiljutiste eksperimentide kohta täpne ülevaade ... Nüüd see oleks siis ... valmis.

PEETER: Valmis? Tubli, tubli. *(Tõstab pea, hõõrub silmi; pikkamisi.)* Jälle üks ebaõnnestumine juures meie ühistes annaalides? *(Paus.)* Mis te arvate, kas on juba aeg jätta?

DR. SALURAND: Kuidas, jätta, seltsimees doktor?
PEETER: Jätta selles mõttes, et... milleks ikka tühja tuult tallata? *(Paus; hõõrub jälle silmi; korraga — usutledes.)* Või ehk tuleb teie arvates siiski visalt ja jonnakalt otsast peale hakata?
DR. SALURAND: Kindlasti tuleb!
PEETER *(endise tooniga):* Usute ehk koguni, et varem või hiljem jõuame ometi kuhugi välja?
DR. SALURAND *(heidab järsu liigutusega juuksed laubalt tagasi):* Usun! Loomulikult usun, seltsimees doktor! *(Hetkelise vaikuse järel — pisut liiga vanainimeselikult.)* Ja miks ma ei peaks seda siis uskuma? Isegi õun ei kuku puust maha ilma raputamata, kuidas siis meiegagi siin peaks teisiti olema? Kui mitte just... *(Ei lõpeta miskipärast.)*
PEETER: Kui mitte just mäetippu, siis vähemalt künkale ronime ikka?
DR. SALURAND *(naeratab nüüd kogu oma laiasarnalise näoga — räägib tiisikusest kui teadlikust olendist, keda on tarvis kütkestada):* Selge, seltsimees doktor! Ja varem või hiljem saame ta siiski ühisel nõul ja jõul pikali, selle kolli! Seni aga, kuni me talle veel mõlema käega kõri kallale ei ulatu, püüame teda nõrgestada... müksudega diafragmasse! *(Paus.)* Lõppude lõpuks on ju selge ka see, et neistki tähelepanekuist, mis me oma viimaste katsete jooksul tegime, on rohkesti kasu kas või mõne senise ravimeetodi viimistlemise osas.
PEETER *(noogutab):* Õigus! Seal on teil küll täiesti õigus! *(Usaldavalt, nagu sõber sõbrale.)* Ja tõtt ütelda nõnda olen ka mina ise vahel mõtelnud, kui südamesse on liiga palju pettumusesappi kogunenud. *(Istub hetk aega liikumatuna, pea käe najal; ajab enda siis jälle sirgu.)* Muide — katsuge mu tänasest halvast tujust aru saada... Just sel ajal, mil me järjekordselt oma äpardumist konstateerisime, suri neerutiisikusest põhjustatud ureemia tagajärjel minu parim koolivend ja tudengiaegne sõber... *(Paus.)* Ta suri pikkamisi, vaevaliselt... krampides kõverdudes... *(Paus; tasakesi, tumedalt.)* Niisugustel puhkudel on siiski valus surija voodi juures seista ja... mitte avitada suuta! *(Paus.)*

DR. SALURAND: Mõistan, seltsimees doktor...

PEETER *(võtab enda jälle kohe kokku; asjalikkusega, mis peab ta tõelisi tundeid varjama):* Noh, hea küll. Tänan teid. Ja jäägem muudkui oma jonnakusele truuks... Olen väga rõõmus, et me teineteist... nõnda mõistame.

DR. SALURAND: Head õhtut, seltsimees doktor.

PEETER: Jah, head õhtut, head õhtut, kolleeg.

DR. SALURAND *(lahkub).*

PEETER *(hakkab jälle töötama; telefon heliseb; võtab toru):* Jah, doktor Laagus kuuleb. Kes? Ah sina, Katriin? Ootad? Mitte just kaua — kavatsesingi juba lõpetada. *(Paus.)* Jah, tean, kallis, tean, — helistasin ise haiglasse ja küsisin. *(Paus.)* Muidugi — see oli praeguses olukorras paratamatu ja vähem kui kellelgi teisel maksab sinul ennast selle pärast süüdistada. *(Paus.)* Nägemist, kallis, nägemist. *(Paneb toru hargile, vajub veidikeseks ajaks mõttesse.)*

JOHANNES *(tuleb väljast — valges mantlis, helehallis kaabus, kepp käevangus; sammub läbi üld-tööruumi Peetri kabineti ukse juurde, koputab):* Halloo, vanapoiss... ülemus... kas võib?

PEETER: Ole hea.

JOHANNES *(astub tuppa):* Õhtust ja jõudu. Kuidas läheb?

PEETER *(napisõnaliselt):* Tänan küsimast. Niisama — vaikselt.

JOHANNES: Vaikselt? Noo! Norutad ehk selle ajutise ebaõnne pärast? *(Naerab.)* Jah, näed sa, lood kujunevad vist tõesti nõnda, et ma jõuan sinust ette.

PEETER *(vaatab venda hetke jooksul uurides; viimaks nagu muu seas):* Ikka nende oma... nimetute kultuuridega, mille suhtes sa kogu aeg seda koomilist saladust hoiad?

JOHANNES: Võib olla, võib olla... Aga võib olla, et ka mitte... võib olla, et ka mitte... *(Viskab sõrmed hooletult kaabu juurde.)* Nägemist, kurvakujuline rüütel... ja soovitan mitte eriliselt nukrustada. *(Seletab.)* Lähen sinna oma poole otsa ja nokitsen kah pisut. *(Ära.)*

PEETER *(tõuseb, astub akna juurde, seisab veidi aega liikumatuna, käed seljal; telefon heliseb):* Halloo, jah...

doktor Laagus kuuleb. K e s soovib minuga kokku saada? Ahah, ahah — jah, laske ta sisse.

MÄRT LAAGUS *(tuleb veidi hiljem):* Vabanda, poeg, et ma siia su kindlusse murdsin... Aga nägin aknas valgust ja mõtlesin, et...

PEETER: Pole midagi. Istu, palun. Panen oma arsenali kokku ja vestlen sinuga meeleldi. Käisid jalutamas?

MÄRT LAAGUS: Jah, hulkusin pisut. Sügis küll aina läheneb, aga... õhtu on erakordselt soe...

PEETER: Jah, seda küll, seda küll... *(Paus.)* Sul on ehk siiski ka mingi tagamõte... selle tulekuga...? *(Peseb käsi.)*

MÄRT LAAGUS *(satub hetkeks piinlikku olukorda, katsub naerda):* Nojah... Sa ära hinda mind edevaks, aga... tahaksin kangesti teada, kuidas mu eilne kodune ettekanne sulle meeldis?

PEETER *(vaatab isa hetk aega mõtlikul ilmel; viimaks asjalikult):* Teiste sõnadega — kas ma pean sinu sümfoonilise teose säärast lõpplahendust õnnelikuks või mitte?

MÄRT LAAGUS: Jah, jah.

PEETER: Ma ütlesin ju oma arvamise kohe sealsamas! Ja mitte üksi eile, vaid juba varemgi, kui sa sellele alles tulid.

MÄRT LAAGUS: Ütlesid küll, aga...

PEETER: Aga sa ei taha seda tõsiselt võtta?

MÄRT LAAGUS: Jah, nõnda see on.

PEETER *(pärast lühiajalist vaikust):* Usu, taat, ma tõesti... ei veiderdanud. Mulle meeldis see uus variant tõesti väga... ja nõnda ma ju ennast ka väljendasin. *(Paus.)* Kuigi sul tuleb arvestada minuga ainult kui võhikuga...

MÄRT LAAGUS: Kui... võhikuga? Mis — kui võhikuga! Ja mis see üldse tähendab: võhik?

PEETER *(naeratab):* Võhik tähendab seda, et ma pole muusika suhtes asjatundja, et ma pole selle ala spetsialist.

MÄRT LAAGUS: Noh, pagan, jäta jutt. A i n u l t asjatundjatele, spetsialistidele pole mõeldav i s e g i m i t t e heli-looming!

PEETER *(ikka naerdes):* Arvad? Kui nõnda, siis... noh, mis me seal enam arutame! Seda enam, et hiljem kuuldu üle järele mõteldes oli mul tõtt ütelda tunne, nagu po-

leks sinu teost hoopiski võimalik lõpetada kuidagi teisiti...

MÄRT LAAGUS *(kuulab poega teraselt, pea viltu; käib siis veidi aega edasi-tagasi):* Jah, näed sa... kõrvalt vaadates võib see muidugi naiivsena näida, aga mulle endale tundub nimelt, nagu oleks praegu kaalul minu kui helilooja kogu ülejäänud elu. *(Paus; erutub üha enam.)* Ja kui sinule ja teistele kah paistab, et asi korras on, olen ma väga õnnelik... väga õnnelik. Sest ma ise pean oma seekordset tööd tõepoolest... täiesti kordaläinuks...

PEETER: Ja õieti teed, taat!

JOHANNES *(tuleb läbi üld-tööruumi, peatub jälle Peetri kabineti ukse ees):* Halloo, vanapoiss, — lubad ehk veel korraks sisse marssida?

PEETER: Marsi aga, marsi, kui soovi on.

JOHANNES *(astub tuppa):* Aa, ka seltsimees helilooja on meid vaatama tulnud! Müristasid seal mullusel koosviibimisel nõnda, et kõrvad praegugi veel kumisevad... ja Riita on peaaegu armunud su vägevasse mängusse! *(Ulatab isale käe.)* Õhtust, õhtust. Kuidas seal vaimutegelaste maailmas meeleolusid viimasel ajal ka noteeritakse?

MÄRT LAAGUS *(sellisest jutukusest pisut häiritud):* Mis seal's ikka noteerida või... olla... Kõik on kõige paremas korras.

JOHANNES *(pahvatab ülemeelikult naerma):* Aa, või kõige paremas korras! Ja onu Nigul? Tuleb seda hinnangut rakendada ka onu Nigula kohta?

MÄRT LAAGUS: Jäta, vennas, naljatamine... onu Nigula kulul! Onu Nigul võitleb oma sisevõitlust ja irvitada pole selles midagi.

JOHANNES: Aa... võitleb oma sisevõitlust...? *(Naerab veel veidi, tõsineb siis pikkamisi.)* Kumb pool temas siis peale tõotab jääda — segaduse pool või õige tee tunnetamise pool? *(Ei saa vastust; märkab ebamugavust, mis ta sõnad tekitavad, ja pöördub isast ära; Peetrile.)* Vabanda, aga mul on sulle väike palve... Otsekohene olles, — töö ei lähe! — Mu närvid on nimelt mõningatel asjaoludel ivake üles kruvitud ja ma tahaksin neid... lõdvaks lasta. Tean, et sul on siin male... Ja näen, et

sa oled tänaseks lõpetanud... Kas me... ei mängiks pisut?

PEETER *(on sellest ettepanekust ilmselt üllatatud; kehitab siis õlgu):* Noh... võiks ju... kui su närvid seda tõesti vajavad...

JOHANNES: *Merci,* vanapoiss... *(Astub koduselt seina ääres seisva kapi juurde, toob sealt vigurid; ikka väga jutukalt.)* Jah, mu närvid on ivake üles kruvitud, ja kui ma neid ei lõdvenda, ootab mind paratamatult unetu öö... *(Seab malendid kiiresti kohale.)* Seda aga — nimelt unetut ööd — ma enam ei tahaks; eilne läks niikuinii issanda karja. *(Peidab pihku kaks eri värvi etturit, asetab rusikad kõrvuti lauale.)* Vali, palun. Must? Tubli! *(Pöörab mängulauakese õieti, teeb avakäigu; isale — üle õla.)* Nii et... varsti viid oma teose jälle laiema kollektiivi ette?

MÄRT LAAGUS: Jah. Loodetavasti juba tuleval nädalal.

JOHANNES: Tore, tore... Tulen kah tingimata kuulama ja vaatama, mis sulle seal pajatatakse. *(Peetrile.)* Ahah, ahah — või siis sedasi! Avad juba ulatuslikumaid lahinguteid? *(Vaikus.)*

MÄRT LAAGUS *(jälgib mängu):* Peeter, kas nõnda on hea?

PEETER: Arvan, et on.

JOHANNES: Oo... eks sa näe ikka, kellele kuulub meist taadi poolehoid, kellele mitte! *(Naerab.)* Muide — kas pole siiski nõnda, et harilikult hellitatakse ikka nooremaid võsusid?

MÄRT LAAGUS *(heatujuliselt):* No-noh... jah... said seda nõndanimetatud hellitust veel vähe!

JOHANNES *(nõustudes):* Õige, ega vist ei saanud küll... vähe. *(Jälle Peetrile.)* Vaata aga, vaata — odad lähevad siis liikvele...

MÄRT LAAGUS: Hoiatan, Johannes, su vanem vend on ju meie linna üks paremaid!

JOHANNES: Tõesti? Järelikult poleks teda tarvis enam... avitada.

MÄRT LAAGUS: Minu avitamine ei muuda siin olukorda vist... küüne võrragi mitte... *(Vaikus; hõõrub sõrmeotsaga laupa.)* Pagan võtaks, tahtsin teile midagi kõnelda,

läks aga otsekohe jälle peast! *(Äkki kätt tõstes.)* Ah jaa, tuli meelde ...

JOHANNES *(hüppab äkki püsti):* Oot-oot, kannata pisut! Ka minul tuli midagi meelde! *(Teeb veel rutates ühe käigu ja lahkub toast; läheb pikki samme võttes läbi üld-tööruumi kuhugi tahapoole.)*

MÄRT LAAGUS *(tasakesi):* Johannes tähendas eile midagi ... nurjunud katsest ... Mis ta sellega mõtles?

PEETER: N-noh ... mõtles seda, mis ütleski. Kõik ei läinud jälle mu eelduste kohaselt.

MÄRT LAAGUS *(pärast väikest pausi — nagu süüdlaselt):* Niiviisi ...? Aga kas ... lootusi edaspidiseks ikka on veel?

PEETER *(ilmselt liigutatud isa osavõtust; muigab):* Pagana pihta — kuidas siis teisiti! *(Nõjatub ettepoole — kindla tooniga.)* Sest vaata, isa, meid on tuhanded. Ja peaasi — me ei tööta enam üksteisest eraldi, nagu see toimus ja toimub kodanluse laagris. Nõnda et ütlen sulle oma noore abilise sõnadega, kellega me siin natuke aega tagasi seda asja arutasime ... Varem või hiljem saame ta siiski ühisel nõul ja jõul pikali, selle kolli. Seni aga, kuni me talle veel mõlema käega kõri kallale ei ulatu, püüame teda nõrgestada ... müksudega diafragmasse.

MÄRT LAAGUS: See on õige — ka kõige pikem tee kulub lõpule üksikute sammude haaval! *(Paus.)* Johannes kah ju ... töötab nüüd sinuga ühes ... Omal ajal kirjutati temast isegi Ameerikas ... *(Paus.)* Kas sul on temast kah abi?

PEETER: Johannesest? *(Raputab pead, viivitades.)* Ei, seni küll mitte.

MÄRT LAAGUS *(nagu ettevaatlikult):* Aga ta ikka ... püüab?

PEETER: Püüab. Ja isegi väga. Ainult et ... tal paistab seal mingisugune oma rada olevat ... *(Seletab, kuna ta kardab, et tast võidakse valesti aru saada.)* Tunned ta iseloomu minust kindlasti paremini — on ta ju tahtnud ikka teistest pea jao pikem olla ja neile ... ülalt alla vaadata ...

MÄRT LAAGUS *(noogutab):* Jah, sedapidine komme tal on tõesti olnud ...

JOHANNES *(tuleb suure hooga läbi laboratooriumi; astub kohe tuppa, asetab lauale konjakipudeli ja kolm klaasi):* Palun, seltsimehed. Hiljutisest gripist jäi järele. *(Valab.)* Tervist! *(Joob pead kuklasse heites.)* Venelased leiutasid kaaviari — tänu neile, prantslased konjaki — tänu ka neile! Noh, taat, lase nüüd kuuldavale ... mis sa meile ennist kõnelda tahtsid!

MÄRT LAAGUS *(rüüpab tagasihoidlikult; asetab klaasi lauale):* Ajalehed kirjutasid hiljuti kellegi ameeriklase mõrtsukalikust plaanist inimkonna tuleviku suhtes. See ameeriklane väitis nimelt reporteritele, kes teda mingisuguses asjas usutlesid, et nende sõjaministeeriumil olevat varuks mingisugune kuratlik leiutis, mille ainsa untsi tarvituselevõtmine võivat väga lühikese aja jooksul tappa sadu miljoneid inimesi. Mäletate ehk?

PEETER: Mäletan.

JOHANNES: Mina kahjuks ei juhtunud lugema. *(Paus.)* See tähendab *(teeb käega ebamäärase liigutuse)*, väga lühikese ajaga — sadu miljoneid inimesi?

MÄRT LAAGUS: Jah, sedasi see asjamees seal suurustles, just sedasi!

JOHANNES *(mõtlikult):* Arvan, et liialdatakse. Teoreetiliselt — ma rõhutan t e o r e e t i l i s e l t — oleks säärane leiutis muidugi võimalik. Säärase leiutise praktilisse teostamisse ma aga käesoleval momendil v e e l ei usu.

MÄRT LAAGUS: Jumal tänatud! Sest kui see oleks tõesti teostatav ka praktiliselt, siis ... küllap leiduks ka kõrgetel kohtadel istuvaid röövelukaid, kes seda kohe rakendama asuksid.

JOHANNES: Aga kuidas siis — muidugi leiduks. Valitsus, kellel säärane relv arsenaliseinal ripub, võib juba ... rusika lauale raksatada!

MÄRT LAAGUS: Ja kuidas küll inimeste ajud niisuguses sihis liikuda saavad!

JOHANNES: Aga miks siis mitte? Sõda on sõda!

MÄRT LAAGUS *(põlastavalt):* Või sõda on sõda! Ma ei mõista, mis pagana küünilist tooni sa vahel tarvitad! *(Mõtleb; järsult.)* Ja üleüldse: mina arvan, et niisugused asjad pole läbiviidavad ei teoreetiliselt, ei praktiliselt, ei „praegu veel", ei ka kunagi edaspidi!

JOHANNES *(ikka pead tõstmata, naerdes):* No-noh, no-noh! Miks see pole sinu arvates... läbiviidav ei teoreetiliselt, ei praktiliselt... ei „praegu veel" ega kunagi edaspidigi?

MÄRT LAAGUS: M-miks? Sellepärast, et inimkonnal on oma saatus... saad aru! Jah, tal on oma saatus! Ja kraaksugu need raiperongad nii palju kui nad tahavad, see saatus viib maailma edasi ilu ja õnne poole, mitte iialgi aga tuhandekilomeetriliste surnuaedade poole!

JOHANNES *(rüüpab jälle konjakit; naerdes):* Lüürika, taat, lüürika.

MÄRT LAAGUS: Lüürika? Mis pagana lüürika! Kuidas sa seda mõtled?

JOHANNES *(korraldab malendeid):* Mõtlen seda nõnda, taat, et inimkonnal pole faktiliselt mitte mingisugust saatust — tema tee kujuneb selle järgi, k u i d a s seda parajasti kujundatakse ja k e s seda parajasti kujundab.

MÄRT LAAGUS: Hoo! Või nõnda! Ühe sõnaga: kui seda pääseb t õ e s t i kujundama too mõrtsukalarhviga ameeriklane, võib t õ e s t i aeg saabuda, kus me jõuame välja tuhandekilomeetriliste surnuaedade juurde?

JOHANNES: Võib. Miks mitte! Eks ole, kolleeg?

PEETER *(raputab pead):* Ei või!

MÄRT LAAGUS: Selge, et ei või!

JOHANNES *(muutub tänagi küüniliseks, nagu ikka selliste vaidluste puhul):* Aga missugustel kaalutlustel te arvate, et ei või?

MÄRT LAAGUS: Noh... kui mitte muud, siis leiduks k i n d l a s t i keegi mõistlikult mõtlev ja julge mees, kes selle sihukese massilihuniku maha lööks. Teeksin selle tembu ära näiteks ise.

JOHANNES: Luba nüüd mind hüüda: „Hoo!" *(Pöördub jälle Peetri poole, kes uurib tähelepanelikult mänguseisu.)* Kuidas sina säärasele sõjakusele vaatad, vennas?

PEETER *(teeb käigu):* Šahh. *(Ootab, kuni Johannes tekkinud olukorra likvideerib.)* Taat kõneleb muidugi lihtsustades. *(Paus.)* Kuna niisugused massilise tapmise instinktid ei kujuta kodanliku maailma ü k s i k u liikme taotlusi, vaid selle maailma kogu valitseva klassi taotlusi, siis seisavad sellele loomulikult vastu ka... hoopiski suure-

mad ja vägevamad jõud kui mingisugune üksik, mõistlikult mõtlev ja julge mees. *(Jätkab mängu.)* Veel kord — šahh!

JOHANNES: Tont võtaks, jah! Ja röövid ilma vastutasuta mu valge oda? Kahju, kahju, aga ... mis parata. *(Nihutab malendit; rüüpab konjakit.)* Mis sa nende hoopis suuremate ja vägevamate jõudude all mõtled?

PEETER: Peaksid ju ka ise seda teadma ... Mõtlen nende jõudude all maailma rahvaste progressiivset enamust.

JOHANNES: Mhmmh, mhmmh ... ühe sõnaga — mass? Aga kas pole nõnda — ja seda on näidanud muide ka kogemused —, et mass on savi, ja savist saab voolida mitte üksi ingleid, vaid ka kuradeid ...

PEETER *(erutub sisemiselt, kuid säilitab siiski rahu):* Tuntud loosung, vennas. Mõni aasta tagasi jutlustasid seda saksa ja itaalia fašistid, nüüd teevad sama ameerika gangsterkodanluse nõndanimetatud teoreetikud ... *(Pilkavalt.)* Hitleril ja Mussolinil selle rakendamisega teatavasti ei vedanud ... Pole vist raske ette kuulutada ka nende päranduse jagajate saatust, kui nad peaksid tõesti kunagi sõnadelt üle minema tegudele ...

MÄRT LAAGUS *(vihaselt):* Hoo! Või raske!

JOHANNES *(ajab enda sirgu; unustab äkki mängu, tõuseb; sisemise erutusega):* Aga kes teile ütleb, kallid sugulased, et maailmas ei kõnni juba praegugi ringi mees veel palju ulatuslikumate unistustega kui need enesetapmisega lõpetanud ja Nürnbergis poodud paharetid? Ja kes meile garanteerib, et s e e mees siiski kord tollele nõndanimetatud maailma rahvaste progressiivsele enamusele päitseid pähe ei aja? Muide — ma olen teile kindlasti kõnelnud, et minu kunagist šeffi, professor Mayerit, nimetati omavahel Mefistofeleseks. Aga seda, miks teda nõnda nimetati, pole ma vist rääkinud?

PEETER: Ei, seda sa ei ole rääkinud.

JOHANNES: Jah, näed sa — täpselt nagu sina, nõnda otsis ka minu kunagine šeff vahendeid, mis annaksid inimesele Kochi kepikese vastu selga kindla ja usaldusväärse raudrüü ... Oled sellest arvatavasti kuulnud?

PEETER: Olen. Aga ma ei mõista, kuidas see on ühenduses tema veidra hüüdnimega.

JOHANNES: Jah ... näed sa ... *(Paistab äkki kahtlevat, kas kõnelda edasi või mitte; käib edasi-tagasi; jätkab viimaks veidi kobades.)* Temal oli sellega nimelt hoopis teine siht kui sinul ja muudel sinutaolistel põhimõttelistel ... pardoon ... heategijatel ... *(Naerab.)*

PEETER: Jah?

JOHANNES: Professor Mayer otsis nimelt peale muu veel ka säärast meetodit või vahendeid, mille abil oleks võimalik sedasama Kochi kepikest kasvatada, ütleme, kääbusest hiiglaseks, aeglasest mälujast aplaks õgijaks.

PEETER *(katsub venna sõnade varjatud mõttesse tungida; pikkamisi):* Ahah ... *(Paus.)* Täpsemalt — kuidas seda tuleb tõlgitseda: kääbusest hiiglaseks, aeglasest mälujast aplaks õgijaks?

MÄRT LAAGUS: Jah, seleta lähemalt, poiss. Mina kah ei taipa, mis sa sellega mõtled.

JOHANNES: Kuidas seda tuleb tõlgitseda? Mis ma sellega mõtlen? *(Naerdes.)* Noh, hästi — oleme kord alanud, viigem ka see loeng nagu kord ja kohus lõpule ... *(Dotseeriva tooniga, mille varjust kõlab aga samal ajal järjest suurenev sisemine erutus.)* Ka professor Mayer tegi teatavasti tegemist taudide probleemiga. Kuid professor Mayer tegi praeguste seisukohtadega võrreldes ... võiks ütelda ... sammukese tagasi. Ta otsis nimelt kolikambrist välja kunagi eksisteerinud teooria, mis väidab, et taudid kui säärased on tingitud nende või teiste pisikute endi seletamatust omadusest aeg-ajalt ... noh ... märatsema hakata, mitte aga inimorganismi immuunsuse tsüklilisest langusest selle või teise pisikuteliigi suhtes, nagu arvatakse praegu ... Lihtne, eks ole?

PEETER *(ikka lakooniliselt, lühidalt):* Jah? Edasi!

JOHANNES *(püüab oma sõnu kõigest jõust ka isale mõistetavaks teha):* Me ju teame, kuidas see toimub ... Nende või teiste teatud kindlat haigust esilekutsuvate pisikute kõik tüüpilised eluavaldused hakkavad äkki ebaloomulikult kasvama ... Kasvab nende paljunemisvõime ... Kasvab nende ainevahetus ... Suureneb sellest olenevalt kohutavalt vajadus toidu järele kui ka toksiinide hulk, mis nad endist eraldavad ... Ühe sõnaga — puhkeb laastav, metsik, kiiresti leviv taud, mis haarab lühikese aja jook-

sul tohutuid maa-alasid ja määratuid rahvahulki. *(Laotab käsi.)* Ja siis äkitselt: kõik muutub jälle endiseks: kolossaalsete mõõdetega koletis taandub jälle väikeseks salakavalaks kääbuseks, kes teeb oma kurja tööd vaikselt mäludes, mitte just eriti kardetavana, mitte just eriti hädaohtlikuna. *(Vaikib, valab endale jälle konjakit — pudelit hoidev käsi väriseb.)*

PEETER: Jah? Edasi!

JOHANNES *(jätkab):* Minu kuŋagine šeff — rahu tema põletatud põrmule — mõtles nõnda... Kui säärased suurenenud virulentsuse puhangud tekivad nõndaütelda iseendast, miks siis ei peaks neid puhanguid saama esile kutsuda ka tahtlikult, ettekavatsetult, laboratoorsel teel... puhta kultuuri juures? Teiseks mõtles ta nõnda: kui säärased suurenenud virulentsuse puhangud esinevad, ütleme, katku, koolera, tüüfuse, gripi ja teiste sääraste kindlate tõbede tekitajate juures, miks ei peaks siis säärastele puhangutele alluvad olema ka, ütleme, mõne sellist liiki haiguse pisikud, mis mõjutavad inimese hingamiselundeid...? Näiteks just Kochi omad...

PEETER: Jah? Edasi!

JOHANNES *(jätkab):* Ja kolmandaks mõtles professor Mayer nõnda... Kui silmaga nähtavas maailmas on tehtud tohutuid edusamme uute, teatud k i n d l a i d uusi omadusi omavate ja neid omadusi edasipärandavate liikide aretamise alal, miks ei peaks saama sääraseid edusamme teha ka mikroskoopilises osas...? Või täpsemalt: miks ei peaks saama nende või teiste pisikute taude tekitavaid virulentsuse puhanguid muuta p ü s i v a i k s, kindlaiks, edasipärandatavaiks? *(Paus.)* Seega kaks üsnagi lihtsat põhiideed: kõigepealt aretada välja niisugune uut tüüpi Kochi pisik, mis oleks võimeline esile kutsuma tiisikust kui taudi, olles sealjuures erakordse nakkavusega, ja järgmises järjekorras leiutada niisugust uut tüüpi Kochi pisiku vastu kindel ja usaldatav soomusrüü, mis... mis... mis teeks tema sõjalise kasutamise hädaohutuks kasutajale endale. *(Tõstab klaasi pikkamisi ja otsegu ettevaatlikult suu juurde — kestev erutus teeb talle rääkimise ilmselt väga raskeks.)*

PEETER *(põrutab sõrmeotstega kärsitult vastu lauda):* Jah . . .? Edasi, edasi!

MÄRT LAAGUS: Täielik hullumeelsus!

JOHANNES *(rahuneb jälle veidi):* Hullumeelsus? Oleneb vaatenurgast, taat, oleneb vaatenurgast.

MÄRT LAAGUS: Saab siis niisuguste probleemide puhul üldse kaht vaatenurka olla!

JOHANNES: Aga kuidas siis? Saab!

PEETER: Edasi! E-da-si!

JOHANNES: Edasi? Edasi polegi õieti midagi lisada. *(Jutustab siiski.)* Eeldades, et asja ümber valitseks täiuslik saladus . . . Ja eeldades, et leiduks jõud, kes võiks omaks nimetada probleemi tervikuna . . . *(Paus).* Kui viia läbi näiteks üldine profülaktiline süstimine kõigis maailma osades, mida tahetakse säilitada, jätta aga sellest profülaktilisest vaktsineerimisest ilma kogu see maailma osa või selle lõik, millele kavatsetakse rist tõmmata . . . *(Paus.)* Lennukid ei loobiks mitte enam valju mürina ja kärinaga lõhkevaid fugasse või tuhandetesse kraadidesse ulatuvat kuumust tekitavaid süütepomme, vaid piserdaksid suurematele linnadele ja asulatele hääletult tapvaid tiisikusepisikuid. *(Naerab kuidagi lühidalt, ainult huultega.)* Lihtne, kas pole? Sel ajal kui aatomituuma purustamisel vabanenud energia kasutamine läheks maksma tohutuid summasid ja põhjustaks suuri ainelisi kahjusid, oleks säärane meetod naeruväärselt odav . . . Nae-ru-väärselt odav! Ja nakkus . . . aina leviks . . . aina leviks . . . leegi kiirusega.

MÄRT LAAGUS *(põlastavalt):* Pagana pihta, inimesed . . . mis see peab siis nüüd olema! Tõelikkus või mingisugune loll ja rumal nali? *(Väärutab pead.)* Ja niisuguse põrguliku unistusega tegeles haritud mees, kes polnud sinu jutu järgi ei Hitleri koolis õppinud lurjus, ei ka mingisugune Ameerika moodne riigitegelane.

JOHANNES: Maailm rajaneb juba koopa-ajast peale omavahelise võitluse printsiibile . . . On täiesti loomulik, et selle võitluse tase oleneb eeskätt selle või teise ajastu tehnika ja kultuuri tasemest.

MÄRT LAAGUS *(kargab korraga püsti, põrutab kepiga*

vastu põrandat): Jäta, jäta... noh... see kuradifilosoofia!

JOHANNES: Näete nüüd, sugulased... hahahaa! Alusta teiega ükskõik missuguse abstraktse probleemi arutamist, ikka jõuate te välja oma kivinenud utilitarismi juurde! Kas te's tõesti ei suuda kujutleda, et kui võtta kogu maailma ja selle maailma eluavaldusi absoluutse objektiivsusega, liigitamata neid headeks ja halbadeks, siis... Ja kui tuletada oma järeldusi... oma otsuseid... ka äärmuslikkudele võimalustele eluõigust andva filosoofi rahuga...

MÄRT LAAGUS: Aitab! Niisuguste mõtetega mängiminegi on patt püha vaimu vastu! *(Kurjalt.)* Jäta, jäta... ütlen sulle! *(Telefon heliseb.)*

PEETER *(võtab kuuldetoru):* Jah... kuulen. Siia? Hea küll, laske ta läbi. *(Kordab Johannese äsjaseid mõtteid.)* Kui võtta kogu maailma ja selle maailma eluavaldusi absoluutse objektiivsusega, liigitamata neid headeks ja halbadeks...? Kui tuletada oma järeldusi... oma otsuseid... ka äärmuslikkudele võimalustele eluõigust andva filosoofi rahuga... *(Kindlalt, resoluutselt.)* Tead sa, inimene... *(Ei saa lõpetada — noorema venna tulek segab teda selles.)*

JAAK *(kurnatud, kõhn, hulkuva pilguga; tuleb imelikult kangel sammul läbi laboratooriumi, astub Peetri kabinetti; toetub vastu uksepiita ja vaatab ringi, pea kuklas).*

PEETER *(silmitseb teda kortsus kulmul; pikkamisi):* Vennas... mis on juhtunud?

MÄRT LAAGUS *(vahib poega pisut aega üllatusest tummana):* Jaak... pagana pihta...?

JAAK *(liigutab närviliselt pead, otsegu teeks kõnelemine talle suuri raskusi; kogeldes):* Nad... nad... tapsid ta!

MÄRT LAAGUS *(jälle alles tüki aja pärast):* Mis...? Kelle... nad tapsid? Ja kes... kes tapsid?

JAAK *(ikka kogeldes):* Pauli... Pauli... Nad tapsid... Pauli!

MÄRT LAAGUS: Pau-li?!

JOHANNES *(astub kikivarbail teiste selja tagant läbi akna juurde, kus asub karavin; valab endale vett, joob).*

PEETER *(võtab Jaagu käe alt kinni; hellalt, rahustades):* Tule ... istu. Ja kogu ennast kõigepealt!
JAAK *(istub, surub käed näole).*

SEITSMES PILT.

Laaguste elutuba. Kell seinal hakkab pool üksteist-kümmend saama. Väljas akende taga on kuuvalge, kuid tuuline. Kõikjal on viimaseid sügislilli — astreid, krüsanteeme, daaliaid.

KATRIIN *(korraldab lauda; Ainole):* Kuidas arvad — kas nõnda on hea?
AINO *(seisab veidi kaugemal, tõsine, mõtlik):* On küll. Jah, nii on küll hea.
KATRIIN: Ega ju ei oskagi enam midagi rohkem teha. Kuhu nad sinust jäid?
AINO: Alla, riietehoidu. Sõbrad ja tuttavad ... tulid onule veel õnne soovima.
KATRIIN *(korraldab jälle lauda):* Nii et ... vastuvõtt oli hea?
AINO: Jah, vastuvõtt oli väga hea ja ... soe.
KATRIIN: Ja onu ise?
AINO: Onu ise oli kah ... suurepärane.
KATRIIN *(tõstab paar kausikest ümber):* Mul on hirmus kahju, et ma ei saanud varem kliinikust tulema. *(Väljast kuuldub auto tuututamist; helistatakse).* Ahah, seal nad ongi! *(Ära pahemale.)*
AINO *(seisab ikka endisel kohal, otsekui külmetab sisemiselt).*
MÄRT LAAGUS, MARET, NIGUL HÄRM, PEETER, KATRIIN, RIITA *(astuvad elavalt vesteldes tuppa).*
JOHANNES *(hoidub teistest kuidagi eraldi, näib rahutu).*
JAAK *(siseneb viimasena, on endassesüvenenud ja vaikne nagu Aino).*
KATRIIN *(siira imetlusega):* Jumal ... kui palju lilli!
MÄRT LAAGUS: Oo-jah, nende poolest olen ma täna tõesti väga rikas! *(Vaatab ringi.)* Meie noor perenaine on siin

ju lausa imet teinud. *(Hellalt.)* Ole tänatud, Katriin, minia, ole tänatud! Janu lonksu kohvi ja klaasikese viina järele on selsinatsel tähtsal päeval tõesti kisendav. *(Ulatab Katriinile krüsanteemide kimbu.)* Luba see endale edasi kinkida... meie hea läbisaamise täheks!

KATRIIN *(naerdes):* Aitäh, isa. Ja õnnitlen sind südamest. Ütlesin Ainole just minut tagasi — mul on nii hirmus kahju, et otsesed töökohustused mind kontserdile ei lasknud tulla.

MÄRT LAAGUS: Kas ikka tõesti ütlesid seda? Ja kas ikka tõesti... on kahju? *(Varjab endas tekkivat liigutusetunnet.)* Ole tänatud, ole tänatud! *(Külalistele.)* Istuge, lapsed. *(Ootab, kuni kõik on endile kohad valinud.)* Ja nüüd, kus me oleme jälle ükspäinis oma suures perekonnas — kuidas see kõik mul päris siiralt rääkides läks?

MARET *(askeldab lilledega, mida on kaasa toonud ka teised peale asjaosalise enda; naljatades):* Noh, isa, mis sa'nd nii avalikult kiitust norid! Liiatigi, kus kuulajaskond jagas seda sulle niikuinii kahel käel. *(Näeb ikka veel omaette seisvat Ainot, ruttab seda kohe üldise meeleoluga kaasa tõmbama.)* Kuuled sa, piiga, — mul on sulle üks suur palve... Aita mind ivake mu perenaisekohustes. *(Embab hellitades tüdrukut.)*

AINO *(vaikselt):* Jah, hea meelega, tädi. *(Hakkab kohe nobedasti kohvi valama.)*

PEETER *(tõuseb, veiniklaas käes):* Ega's midagi, armsad sõbrad, seltsimehed ja... harilikud sugulased... Teen ettepaneku juua esimene sõõm sellest kontsentreeritud päikesest meie kange taadi terviseks. Ta on meil teatavasti küll esimesest noorusest välja jõudnud, oma tööga uues ajastus on ta meist teistest aga ammugi mööda kihutanud. Mis siis — andkem muudkui tõotus, et katsume talle lähemal ajal järele saada! *(Lööb isaga kokku; joob.)*

Te ju teate, et ma pole kunagi eriti sõnakas mees olnud... olen keelelt nõndaütelda kida ja meelelt aeglane... Ja sellepärast pean ma ka oma tänase vastusega ihuüksi hakkama saama... Nii et: olge tänatud, olge tänatud! *(Kummardab pisut liiga sügavalt-vanamoeliselt, joob.)*

JOHANNES *(valab endale tühja veiniklaasi konjakit, joob samuti).*

PEETER: Tuleks sulle lauldagi. Aga nõnda musikaalseks sa meid kahjuks pole kasvatanud. *(Istub; ka kõik teised istuvad.)* Eriti suur oli vahe võrreldes tolle teatud kevadise vastuvõtuga Heliloojate Liidu arutluskoosolekul, mille puhul me ju kah siin koos viibisime ja kohvi jõime . . .

JOHANNES *(valab endale jälle konjakit).*

MÄRT LAAGUS: Oh, ärgem kõnelgemgi, poeg.

JOHANNES *(ajab enda silmapilguks kikki):* Proosit, isa. Ja proosit, Peeter!

PEETER *(kõõritab silmanurkadega venna poole; nagu vastu tahtmist):* Proosit. *(Ei joo siiski.)*

MÄRT LAAGUS: Jah, ka sinu terviseks, Johannes.

PEETER *(jätkab jälle endist kõneainet):* Olid sel ajal väliselt küll hoogne ja rõõmus, aga võis selgesti näha, et mure näris südant . . .

MÄRT LAAGUS: Näris, mis seal salata!

MARET *(muiates):* Küllap minagi märkasin seda, küllap minagi!

MÄRT LAAGUS: Armas aeg, kes siis veel pidi märkama, kui mitte sina!

JOHANNES *(tõstab uuesti klaasi):* Proosit, isa, sinu auks ja uhkuseks . . . Ja proosit, Peeter . . . inimarmastaja!

PEETER *(ei vasta sel korral midagi, ei joo nüüdki).*

MÄRT LAAGUS: Pea nüüd, pea, mees, kuhu sa nõnda tormad! Sihuke kiirus viib külili madratsile ka meist tugevamad sangarid. *(Ei joo; jätkab oma mälestusi hiljutisest tööst.)* Jah, inimese mõistus ja tunded on vahel päris kurjal kombel teineteisega vastuolus . . . Päris kurjal kombel.

PEETER: Nimelt?

MÄRT LAAGUS *(näib hetke jooksul aru pidavat, kas pihtida või mitte; joob lonksu kohvi; otsustab siiski pihtida):* Küllap teil on ehk veel meeles, kuidas ma sel korral siin kindla sõnaga väitsin, et saan minule osaks langenud arvustusest täiesti aru . . .

PEETER, KATRIIN, JAAK, NIGUL HÄRM, MARET *(läbisegi):* On, on meeles! Mäletame! Miks me's ei mäleta ... armas aeg!

MÄRT LAAGUS *(noogutab paljuütlevalt):* Kui nüüd päris avalik olla ... Mõistuse kaudu sain sellest tõesti täiesti aru, aga tunnete kaudu ... näete ... nii päris põhjalikult — ei saanud! Ja vahel jälle — vastupidi.

PEETER *(naeratades):* Tähendab, et kui mõistuse kaudu oli kõik selge, siis tunnete kaudu polnudki kõik nii päris selge? Ja kui tunded viimaks siiski aru pähe võtsid, algasid sekeldused mõistusega?

MÄRT LAAGUS: Just, just!

KATRIIN: Umbes nagu selles tuntud vanaema jutustuses varesest ja tõrvatud katusest — kord nokk lahti ja saba kinni, kord saba lahti ja nokk kinni.

MÄRT LAAGUS: Just, minia! Oli ainult õnn, et seda paha kõikumist keegi peale minu enda ei märganud!

MARET *(vaatab teda hellalt):* Ei tea nüüd — vahest ehk märgati sedagi.

MÄRT LAAGUS: Mis sa nüüd! Mis sa nüüd, ema! Paned mu veel tagantjärele punastama! *(Peetrile.)* Kas tõesti ... hakkas silma?

PEETER *(ikka naeratades):* Ole rahulik — minule igatahes ei hakanud silma mitte midagi ... niisugust. *(Tõstab veiniklaasi.)* Tervist, sõbrad! *(Joob; ka teised joovad.)*

JOHANNES: Skool, taat!

RIITA *(nagu ennist):* Palun, ära joo!

MÄRT LAAGUS *(leplikult):* Tervist ka sulle endale, Johannes.

JOHANNES *(vanemale vennale):* Servus, Peeter ... karm šeff!

PEETER: Servus. *(Ei joo.)*

MÄRT LAAGUS *(Maretile — hellalt):* Sinu silma eest, ema, ei jää ka mitte midagi varjule!

MARET *(sama tooniga):* Peaksime ju ikka teineteist tundma!

PEETER: Ja mis sellest säärasestki ... kõikumisest! Peaasi, et sa ka neist varjatud kahtlustest lõpuks siiski üle said. Dialektika, millest me siin viimasel ajal üsna sagedasti kõneleme, niisuguste vastuolude ületamises ju seisabki.

MÄRT LAAGUS *(muutub pisut mõtlikuks; pikkamisi):* Jah, see on õige ... Ega päris nöörsirge ole maailmas ükski tee ega rada. *(Paus.)* Sellest, mis mu lõppude lõpuks ikkagi täitsa kindlale pinnale välja viis, on juba vist ... räägitud?

MARET: Pioneerid oma külaskäiguga, eks ju?

KATRIIN *(naerdes):* Oojaa, need pioneerid! Praegugi veel tulevad nad mulle vahel meelde!

MÄRT LAAGUS: Õigus! Üsnagi pika sammu aitasid mind edasi, jah, just nemad. Eriti sel viimasel tööperioodil, kus ma nägin juba vaeva oma uute ideede paberile panekuga ... *(Lõbusalt.)* Ja s e l l e veinilonksu *(tõstab jälle klaasi)* joon ma nende väikeste särasilmsete sõprade terviseks! *(Joob; ikka sisemise liigutusega naeratades.)* Üldse aga ... kui praegu tagasi mõtelda ... olite mulle kõik tugevaks toeks ja abiks ... Olite, olite, ka kui te ise seda ehk ei märganudki! *(Peetrile.)* Nii sina, doktor Peeter, oma kirglikkusega meie uue maailma kaitsmisel, *(Jaagule)* nii sina oma tule ja särtsuga ... *(tasakesi)* ja vaene Paul oma vaikse ... elujulgusega ... *(Katriinile.)* Nii sina, minia, oma usina ja väsimatu tööga kuskil seal kliinikus ... *(Kirjanik Härmile.)* Ja muidugi ka sina, vennas, oma torisemisega, mis mind nii mõnelgi korral vihastas ja ... tekkivast unest üles raputas ... *(Pöördub Mareti poole, võtab selle käe.)* Aga kõige enam kindlasti sina, ema! *(Tõstab jälle klaasi.)* Ja s e l l e lonksu, vana teekaaslane, joon ma terviseks sinule! *(Joob.)*

PEETER *(lööb emaga kokku):* Tervist, memme! *(Teised järgnevad ta eeskujule.)*

MARET: Aitäh, lapsed, aitäh! Ja küllap see kindlasti annabki mulle tervist, see teie ... armastus. *(Muutub hellaks, katsub end siiski valitseda.)*

JOHANNES *(väikese hilinemisega):* Proosit, taat! *(Joob; naerab äkki.)* Hahahaa ... muuseas ... mis puutub meie kallisse onu Nigulasse ... te teate loodetavasti: meie perekonna kange mässumees on juba ammugi teised tuuled jalge alla võtnud ... Onu Nigul on nimelt oma viljatust vabadusetungist vabanenud ja ... hahahaa! *(Ei lõpeta, joob jälle.)*

MÄRT LAAGUS *(tõsineb; hetke pärast — vaikselt):* Vabadusetungist, poeg?

NIGUL HÄRM: Mmh, vabadusetungist! Mitte vabadusetungist, vaid... igasuguste vurlede veskile vee kandmisest!

JOHANNES *(võtab konjakipudeli, täidab jälle klaasi; ikka pilkavalt):* Ohhoo... no-noh! Tormi ees murduvad tugevad puud, mehed on ikka aadetel' truud!

AINO *(vaikse häälega, kindlalt):* Ma ei leia selles mitte midagi mõnitada olevat...

JOHANNES: Nii et... kotkas pani tiivad kokku ja puges puuri... puhkama... hahahaa! *(Vaatab üle õla Aino poole.)* Pardoon, kaunis onutütar? Vabandan väga — ma ei kuulnud sind.

AINO *(endise tooniga, mis kostab aga nüüd väljakutsena):* Ma ei leia selles, et mu isa ümber mõtles, mitte midagi mõnitada olevat.

JOHANNES: Aga, piigake, paike, seda pole ma kavatsenud ka kunagi teha... see tähendab — mõnitada. *(Korraga kurjalt, kähiseva häälega.)* Mõnitaja — see on tema ise! Või tahetakse ehk väita, et keegi ei tea veel, kuidas ta mu eile enda juurest... välja kihutas?

RIITA *(muutub järjest rahutumaks; tasakesi, käskivalt):* Johannes... aitab!

JOHANNES: Ei, mispärast — aitab? Mina kui kannataja pool võin ju sellest ometi rääkida!

MÄRT LAAGUS *(pöördub kirjanik Härmi poole):* Kas oli nõnda, Nigul?

NIGUL HÄRM: Jah, oli.

MÄRT LAAGUS *(hetke pärast):* Ja mis põhjusel säärane tüli tekkis?

JOHANNES: Mis põhjusel? Aga täitsa loomulik, et põhimõttelisel põhjusel — arvestades meie kõrget ideoloogilist tasapinda pole meie juures teistsugused tülid ju üldse enam võimalikud... hahahaa. *(Vaikus; ebamugavusetunne süveneb veelgi.)*

PEETER *(järsult):* Tean kogu loost. Onu kõneles mulle sellest põhjalikult. Näed nüüd, missuguste lurjustega see edvistav *advocatus diaboli* hoiak sinu ühendusse viib... ja sinu nõndanimetatud absoluutse tahtevabaduse jutlustamine! *(Pöördub jälle isa poole — tahab kramplikult*

ära hoida valmivat konflikti.) Kas sa ka märkasid, taat, et erilise aplausi meelitas välja just sinu teose viimane osa?

MÄRT LAAGUS: Märkasin, märkasin, miks ei märganud.

MARET: Jah, ka mina panin seda tähele.

PEETER: Jälgisin publikut juba algusest peale päris teadlikult. Kui too tormitaoline lõpptõus algas, jäid vait isegi muidu sel aastaajal nii tavalised sügisköhatused. *(Naeratab.)* Ja kus siis prahvatas!

JOHANNES: Jaa, prahvatas, kolleeg! S-suurepärane! Skool! *(Joob.)*

RIITA *(vestleb Katriiniga; katkestab hetkeks oma teeskleva jutuvadina; liialdatud hooga):* Tõesti, see oli... kolossaalne edu! *(Johannesele.)* Palun, ära joo! Kuuled, jah!

JOHANNES *(ei pane naist selgi korral tähele; hakkab uuesti rääkima oma vahekorrast kirjanik Härmiga):* Minu saatuslik kohtumine onu Nigulaga juhtus lühidalt nõnda, sõbrad... *(Heidab altkulmu pilgu Peetrile.)* Mu vennas, kolleeg ja ülemus tegi mu meele pisut kurvaks... oma ootamatu nõudega, et ma pean igast oma üritusest talle põhjalikult aru andma... Ja ma läksin armsa onu Nigula poole, et temaga ühiselt arutada ja põlastada. Sest tundsin ma ju teda seni ikka kui... avarate positsioonidega meest. Tema aga, olge lahked, oli vahepeal meelt muutnud ja ajas juba algusest peale karvad turri. Et keegi minu omaaegsetest viinaklaasituttavatest olevat teinud nii ja naa... Ja järsku — asja ees, teist taga — „mine välja"! Või mis ma kõnelen! Mitte „mine välja", vaid „kasi välja". *(Kehitab õlgu.)* Mis vastutaja või žirant mina teistele täiskasvanud inimestele olen, paikesed... Aga siiski, ega ma ju ei nurise — lõpuks avaldub ju ka selles maestro onu robustses käitumises inimliku tahtevabaduse ehtne printsiip... kuigi onu ise suvatses sellele hoolimatult truudust murda. Skool! *(Joob.)*

MÄRT LAAGUS *(ei suuda end enam tagasi hoida; järjest kasvava pahameelega):* Heidad jälle nalja liiga tõsiste asjade kulul, poeg!

JOHANNES *(põrnitseb isa viltu silmanurkadest; kurjalt-väljakutsuvalt ringi vaadates):* Paistab, et ma kipun austatud seltskonnale tülikaks muutuma...?

MÄRT LAAGUS: Praegu mitte just eriliselt. Aga kui sa mõtled samas vaimus jätkata, siis kindlasti.

RIITA *(naerab — katsub asja naljaks pöörata): Eh bien, mon prince,* ka mina ei mõista su tänast pusklemistuju!

MARET, KATRIIN, NIGUL HÄRM *(kuulavad seda üha enam vimmakiskuvat sõnelust vaikides, aeg-ajalt lonkshaaval kohvi juues).*

JAAK *(on väga erutatud, kuigi ta püüab seda varjata).*

AINO *(käib veini valades laua juurest laua juurde; peab kõike teraselt silmas).*

JOHANNES *(muutub näiliselt pisut sõbralikumaks; võtab Riita käe, patsutab seda):* Ei maksa karta, mu alpikannike! Tõsist tüli minu ja mu ülemuse vahel ei tule — saime selleta läbi isegi eilsete lahkarvamiste puhul. Peeter on ju tõesti vahel ivake äkiline, aga ... küllap tema ka taipab, et kuipalju päid, niipalju ka tõdesid ja võimalusi ... lahenduseks.

PEETER *(asub järsku omakorda rünnakule — paistab, nagu purustaks see hoopis tühine märkus temas mingisugused tõkked, mis teda seni tasakaalus hoidsid):* Ahah ... ahah ... algad jälle ... oma sügavat filosoofiat! Juba järgmise lausega tõttad muidugi tõendama, et see, kuidas keegi teist, sääraste tõdede kandjaist, maailma arengu perspektiividesse suhtub, on absoluutselt teie endi asi ... tehtagu seda siis süütuid kaaskodanikke nurga tagant surnuks tulistades või ... veelgi ulatuslikumaid kavasid haududes?

JOHANNES: Noh, ja mis siis? Või peavad kõik inimesed sinu kombel kogu aeg ... meepillikesi jagama?

PEETER *(tasakesi, viivitades):* Soovitan sulle — ära irvita! *(Paus.)* Kavatsesin sinuga selgitamise küll homseks jätta, aga ... paistab, et pole siiski võimalik. *(Paus.)* Jah, paistab, et tuleb kõik siiski juba täna lõpuni rääkida! *(Sunnib enda väliselt jälle täiesti rahulikuks.)* Oled siin ajapikku lagedale tulnud jõledate rumalustega ... Kordad siin juba mitme kuu jooksul loosungeid, mille abil segatakse vett praegu peaaegu kõigil mannerdel ... Kuulutad enda kärarikkalt liberaaliks ja demonstreerid nn. demokraati ... tutvuste uuendamiste kaudu kunagiste kõrtsikaaslastega, kes on vahepeal verejanulisteks kiskjateks muutunud.

(Paus.) Kuulsin sellest sinu sõbramehe-vahekorrast selle nõndanimetatud Kipriga ... selle bandiidiga ... alles pool tundi enne kontserti ... *(Paus.)* Miks sa nõnda teed, vennas? Kas lollildasa? Kas teadlikult, kindla tagamõttega? Kas sellepärast, et see on juba kord su loomus, nagu rästiku loomus on salvamine, ilvese loomus murdmine? Kas kujutad endast siiski ainult siirast idiooti ... ühiskondlikus mõttes ... kes ise tõesti kogu aeg oma sügavat tarkust usub ...? *(Toetab küünarnukid lauale, vaatab venda läbi hõljuva paberossisuitsu.)* Jah, oled ehk tõesti koguni kaljukindel, et kaitsed meie nõndanimetatud terrori vastu midagi, mida võiks häbenemata nimetada sõna-, teo ja mõttevabaduseks ... nagu sa neid termineid pahatihti tarvitad?

JOHANNES *(naerab ebamääraselt):* Luba, luba, armas sugulane! Kõigepealt: mis suhtes on minu väited rumalad jõledused, sinu omad aga seda mitte? Ja teiseks... teiseks kui tagasihoidlik püüaksin ma ka olla, siiski jääb tõsiasjaks, et neid mainitud vabadusi kaitsen käesoleval korral kindlasti rohkem mina kui ... keegi teine teist siin.

PEETER: Tähendab, oled ikka päris tõesti enda arvates ehtne demokraat?

JOHANNES: Olen!

PEETER: Ja m i s s u g u s t demokraatiat sa siis nii innukalt ... muidugi ikka enda arvates ... jutlustad?

JOHANNES: Kuidas — missugust demokraatiat? Olen teatavasti samasugune Nõukogude kodanik nagu sinagi, ja see peaks ütlema sulle kõik!

PEETER *(raputab pead):* Ei, Nõukogude kodanik sa ei ole — ma mõtlen sisuliselt. Ja missugust demokraatiat sa nii innukalt jutlustad ... kas teadlikult või ebateadlikult, pole oluline ... siis — ka see saab iga päevaga järjest selgemaks. *(Paus; loetleb.)* Osa sellest sinu demokraatiast on pärit otseteed Trumani Ameerikast, kus praegu karistamatult lintšitakse neegreid ja vägistatakse laiade rahvahulkade primitiivsemaidki õigusi ... ise sealjuures nobedasti kummit närides ja nõndanimetatud heast ameerika vabadusest lobisedes ... Teine osa sellest sinu demokraatiast on pärit Churchilli, Attlee' ja Bevini Inglismaalt, mille tööerakondliku valitsuse tööerakondlik esin-

daja härra Shawcross täiesti avalikult õigustab naiste ja lastega kaubitsemist asumaades... sel ajal kui samade härrade teine suunurk kõneleb sõnaohtralt sotsialismi ehitamisest ja muudest säärastest asjadest... Kolmas osa sellest sinu demokraatiast... see on pärit Blum'i ja teiste taoliste sotsialistide Prantsusmaalt, kus oma igapäevasest tööst elav väike inimene täna ei tea, millega toita ennast homme, ja kus keegi auväärne madaam Stambate oma kirjanduslikus salongis demonstreerib inimesenahasse köidetud raamatuid... samal ajal kui ka seal teise suupoolega kuulutatakse samuti kõige õilsamaid põhimõtteid, mis ei jää Trumani Ameerika ja Churchilli Inglismaa omadest kindlasti mitte maha... *(Paus; viivitades.)* Seleta mulle, vennas, kuidas sa tõlgendad kõiki neid täiesti usaldatavaid andmeid, mis neist sinu demokraatia kodumaadest on viimasel ajal teatavaks saanud?

JOHANNES *(nagu pisut tagasi tõmbudes):* Selge, ma pole ju salanudki — äärmuseni minnakse seal läänes nii mõnelgi juhul. Aga kas maksab siis last ühes pesuveega vannist välja visata? *(Joob, laotab käsi.)* See tähendab: kas nende erandlikkude detailide pärast, mis seal tõesti toimuvad, maksab nii palju kisa teha ja üldisi printsiipe rikkuma hakata?

PEETER: Nii? Arvad, et ei maksa? Ka selle sinu tahtevabaduse nimel mitte? *(Naerab.)* Kuigi sama tahtevabaduse nimel on teie peremeestel lubatud tõeliste töölistegelaste suud kinni toppida ja neile atentaate korraldada... *(Paus.)* Ja mis puutub neisse minu poolt mainitud detailidesse, siis pole need hoopiski mitte erandlikud! Need detailid, vennas, on vastuoksa vägagi tüüpilised... ja tüüpilised ikka tollelesamale sinu hanejalgades demokraatiale.

JOHANNES *(lööb käega; üleolevalt):* Eeh, lollus! Pole neis mitte midagi tüüpilist, vaata neid eest või tagant otsast. Ühelt poolt päris tavaline sõjaaegsete ahelast vabanemiste järellainetus, ja teiselt poolt... päris tavaline inimhinge varjukülg, mille eksistentsi teie, kitsarinnalised dogmaatikud, nii kirglikult eitate. *(Valab endale jälle konjakit, joob pikkamisi, imedes; on juba tublisti purjus.)* Muide — tolle kurikuulsa madaam Stambate'i kurikuul-

sad raamatuköited... Rääkisid sellest nagu mingisugusest maailmaimest. Mingisugust maailmaimet ei ole aga tolleski loos. Sest hea on inimeses teatavasti ju ainult selleks, et tema kaudu teenida, kasu saada, kuri aga on inimeses... noh... objektiivselt... kui kõige alus, kui tema tõeline loomus. *(Pilkavalt.)* Või kui sa tahad su hingestruktuurile veidi vastuvõetavamat seletust: teame ju mõlemad, et möödunud sõja ajal tehti tõesti iga sorti braveerivaid tempe. Ja kui nüüd mõni eksootikat ihkav daamike, kellele seni valitsenud lasteaia-mentaliteet ja pika rahuperioodi pealisehitus on loomusunniliselt tülikaks läinud, sääraste mängukannikestega pisut oma närve kõditab — mis selles siis halba on?

MÄRT LAAGUS *(põlastavalt):* Kuidas, kuidas — mis selles siis halba on?

RIITA *(näeb, et mees on üle igasuguse piiri läinud; ruttab olukorda päästma):* Johannes ajab praegu rumalat juttu — eks me ju tea, kuidas ta vaielda armastab. *(Naerab.)* Oled ikka kah... *mon prince*... nagu poisike! *(Tõsineb.)* Säärased asjad pole mitte üksi halvad, vaid lihtsalt kohu-ta-vad! *(Paus; hoopis teise tooniga.)* Tõsi on muidugi see, et läänes liigub niisuguseid esemeid, nagu selle madaami inimnahasse köidetud raamatud, üsnagi rohkesti. Levitavad neid... ja hangeldavad nendega — muidugi hõlma alt — iga sorti omaaegsete hävituslaagrite teenistujad... *(Naeratab jälle.)* Kujutage ette — ka minule kingiti kord midagi säärast, nimelt väike nägus järjekorrahoidja. Arusaadav, et nii mina ise kui Johanneski suhtusime sellesse täiesti hukkamõistvalt, täiesti hukkamõistvalt. Aga kui teatud mälestusese neist koledatest aegadest... kui rariteet. *(Paus; vabandades.)* Ja pealegi: fakt ise s e l l i s e n a on ju niikuinii ammugi toimunud... vaese ohvri piinad ja kannatused on ammugi juba läbi elatud... tal pole enam ei sooja ega külma, kus või kelle käes see osakene tema maisest olemusest just on... *(Otsib ridiküllis, leiab kõnealuse järjehoidja.)* Palun, siin see on. Objektiivselt võttes — nägus, eks ole?

JOHANNES *(kohkub tekkivast vaikusest, vaatab ringi; kähinal, tumedalt):* Jäta, Riita!

RIITA: Aga... *mon prince*...?

JAAK *(ei suuda end enam vaos hoida — tõuseb järsult tooli tagasi tõugates ja läheb läbi pimeda rõdu aeda).*
AINO *(vaatab kuklasse heidetud peaga Riitat).*
MARET *(madala, kohkunud häälega):* Minia, mis sa seal nüüd kõneled! Kus su süda on! Kus su... süda... on?!
RIITA *(ruttab end vabandama):* Ema, ma ju tähendasin, et... põhimõtteliselt mõistame me selle kõige kindlamalt hukka... nii mina kui ka Johannes.
KATRIIN *(peaaegu sama tooniga nagu Maretki):* P õ h i m õ t t e l i s e l t... jah... Aga tegelikult mitte?
RIITA *(vaatab küsija poole; satub segadusse):* Kuidas — tegelikult mitte?
KATRIIN: Tegelikult võtsid selle kingituse vastu... ja leppis sellega nähtavasti ka Johannes.
RIITA *(kehitab õlgu):* Kui just sedasi võtta... sõnast kinni haarates... Noh... ma ju ei tea... *(Kehitab õlgu, peidab oma õudse mälestusasjakese uuesti ridiküllı.)*
NIGUL HÄRM *(rüüpab pikkamisi kohvi; tassi hoidev käsi väriseb märgatavalt).*
PEETER *(põristab sõrmeotstega aeglaselt vastu lauda, vaatab kogu aeg vennanaist; pikkamisi):* Nõnda, nõnda... Vaesel ohvril, kelle selja- või rinnanahast see kõnealune järjehoidja tehti, pole sellest enam ei sooja ei külma... Sellel sakslaste näppu sattunud tšehhi või serbia partisanil... sellel vene, ukraina, kasahhi, eesti või läti rahvusest punaarmeelasel... sellel prantsuse vastupanuliikumisest osavõtjal või kreeka vabadusvõitlejal... sellel tundmatul kangelasel, kelle võib-olla veel elavast ihust sinu kätte sattunud nahariba kord välja lõigati... pole sellest, jah, enam ei sooja ega külma... *(Ajab enda äkki kätele toetudes poolest saadik püsti.)* Aga meil on sellest sooja ja külma! Mõistate — meil on! Meil, selle tundmatu kangelase päranduse valvajatel!
MARET: Ini-me-sed... kus teie süda on!
RIITA *(teeskleb arusaamatust):* Ma tõesti ei tea, aga... See on nüüd ju... lihtsalt veider... Järsku... missugune eksitus... missugune eksitus... ja üksteisest möödarääkimine!
PEETER *(pöördub kogu kehaga Johannese poole):* Vaata, vennas, see, mis sina ja su naine praegu kõnelesite...

ja eriti k u i d a s te seda kõnelesite ... iseloomustab sinu poolt kilbile tõstetud demokraatia ... muidugi hanejalgades demokraatia ... gangsteripalet hoopiski paremini kui kogu sinu senine segane filosofeerimine absoluutsest tahtevabadusest ja muust sellesarnasest või kui isegi need nõndanimetatud „erandlikud detailid", millest me natuke aega tagasi kõnelesime. Ja selle tänapäeva kodanluse endagi palet, kellele see hanejalgades demokraatia kuulub ... Saad aru: mitte üksi fašismi või trumanismi kui selle tänapäeva kodanluse kõige aktiivsemat, kõige teadlikumat eriharu, vaid k o g u seda tänapäeva tagurlikku ja praegu valitsevat kodanlust!

JOHANNES *(jäljendab Riita teesklemistaktikat, iga silmapilguga üha kainemaks muutudes ja endamisi nähtavasti oma esialgset avameelsust kahetsedes):* Jah, aga ... ma ei saa mitte kuidagi aru, mis pagan sa minule selle nõndanimetatud tänapäeva kodanluse ja tema nõndanimetatud demokraatia pärast peale karjud! *(Püüab naerda.)* Pean sulle vist veel kord meelde tuletama, et minul ja mu alpikannikesel kui vabatahtlikult nõukogude korra juurde tulnud inimestel pole sellega ju enam mitte midagi ühist ...! *(Laotab käsi.)* Väikesed eriarvamised ... kui nõnda ütelda võib ... üldise platvormi avaruse suhtes ... see ei peaks ometi mingisugune surmapatt olema ...

PEETER *(ei lase end eksitada; laskub ettepoole kummargile, käed ikka lauale toetatud):* Õige, õige — ka teie, hanejalgsed demokraadid ... olgu siis peremehed ise, olgu siis sinutaolised sulased ... kemplesite hitlerlastega. Aga pole ju kahtlust, et te ei kembelnud nendega kui kohutavate surmalaagrite rajajatega ja algelisimategi inimõiguste jalge alla tallajatega, vaid kui mässama hakanud käsilastega, kes ängasid kivi naabri akna asemel ka teie enda aknasse ... Ka šaakalid lähevad vahel karvupidi kokku, kuid jäävad siiski šaakaliteks ... mõlemad ... saad aru!

JOHANNES *(pühib nüüd vahetpidamata higi, katsub ikka vastu vaielda):* Noh, noh, noh ... päris liiale ära kah mine, vennas!

PEETER: Ei, ära karda, ma ei lähe liiale! *(Ajab enda kogu*

pikkuses püsti, käib edasi-tagasi; peatub viimaks Johannese ees.) Lobised siin igal võimalikul puhul mõtte-, sõna- ja teovabadusest... Tegelikult on see vabadus, mida sa siin nõnda jutlustad, vabadus ainult üksikutele kiskjatele, orjapõli aga miljonitele töömesilastele. Ja säärase vabaduse vastu võitleme me kogu hingest, kogu jõuga! *(Paus.)* Vabadus, mille eest võitleb meie leer ja mida sina oma laia platvormi teooria nimel aina mõnitada püüad, see on aga vabadus ja õnn miljonitele töömesilastele, profülaktiline isolatsioon üksikutele kiskjatele. Ja selle vabaduse nimel tõukame me kõik takistused oma teelt kõrvale... saad aru ja pea see endal meeles igavesest ajast igavesti... sa lollpea! *(Teeb jälle tiiru läbi toa, peatub jälle venna ees. Paus.)* Teame: paljud meie kaaskodanikud alistusid sakslaste agitatsioonile ja lahkusid kodumaalt. Suur osa neist tuleb nüüd tagasi, asub meie kõrvale... ehitama ja korraldama meie kannatada saanud linnu ja külasid... *(Paus.)* Milleks aga sina siia tagasi pugesid, ütle mulle?

JOHANNES: Milleks? Kuidas — milleks? Aga loomulikult selleks, et... et... võtta kah osa oma kodumaa uue elu rajamisest ja kindlustamisest!

PEETER: Päheõpitud loosung, vennas! *(Krimpsutab põlastavalt nägu.)* Oled ainult mees teisest leerist, ja kõik! Saad aru — mees teisest leerist! Olgu siis omandatud veenete kaudu, olgu siis lihtsalt oma põhiolemuselt — nõnda, nagu ilves on ilves ja rästik on rästik! Siia tagasi pugesid sa aga ainult selleks, et muretseda endale sobivaid võimalusi lõpule viia oma kunagise šefi saatanlik leiutis ja ühes sellega siis jälle tasapisi minema hiilida... vastu võtma ärateenitud tasu neilt, kes hakkaksid seda leiutist siis kõigi „vabaduste" nimel kasutama ja rakendama!

JOHANNES *(ei suuda esialgu midagi vastata — tunneb ennast lõplikult ummikusse aetuna; alles tükikese aja pärast):* Vannun sulle, Peeter, et sa eksid! See on ainult sinu enda fantaasia vili! Algusest lõpuni, algusest lõpuni!

PEETER *(laotab käsi):* Jah, oleks ju muidugi hea, kui ma tõesti eksiksin. Sest lõppude lõpuks on mul sinust siiski kahju, väga kahju. *(Paus; raputab pead.)* Aga ma

ei usu enam säärasesse eksimisvõimalusse. Ei usu! *(Vaikib jälle veidi aega; hetke pärast.)* Muide — ühes suhtes on sul kindlasti õigus... Maailm on tõesti oma arengus sinna vööndisse jõudnud, kus seni sihitult liikunud ideed üksteise järel järjekordseteks pöördelise tähtsusega teaduslikeks leiutisteks koonduvad. Aga pane tähele: need leiutised sünnivad oma kaaluvamas ja tähtsamas osas meie pool barrikaade, mitte teie pool! *(Paus.)* Ja tead sa ka, miks need pöördelised leiutised sünnivad meie pool barrikaade, mitte teie pool?

JOHANNES *(masinlikult, ikka higi pühkides):* Noh... miks?

PEETER: Sellepärast, et meie siin ei uuri haiguspisikuid mitte selleks, et neid hiiglasteks kasvatada, — me püüame neist lõplikult võitu saada! Sellepärast, et meie siin ei uuri aatomituuma selleks, et tema purustamisel vabaneva energia abil hävitama ja lõhkuma hakata, — me otsime võimalust seda energiat rakmesse panna ja tema abil ehitada ning luua! Sellepärast, et meie siin ei näe teistes maailma rahvastes odava tööjõu reserve või koguni toormaterjali tööstuslikuks otstarbeks, — me püüame muuta kogu inimkonda ühtseks õnnelikuks kollektiiviks, kes valitseb loodusseadusi ja oskab neid suunata kõige kasulikumalt, kõige tulemusrikkamalt! *(Paus.)* Ühe sõnaga — sellepärast, et meie siin armastame inimest, kuna teie, vastupidi, vihkate teda! *(Tasakesi, kindlalt.)* Aga see, mida sünnitab vihkamine, ei saa iialgi tiibade alla pooltki nii tugevat tuult kui see, mida sünnitab armastus! *(Käib jälle edasi-tagasi; veelgi vaiksemalt.)* Jah, mul on sinust kahju, väga kahju... Ja peale muu olen ma peaaegu lubamatult salliv inimene... ja kannatlik... eriti kuna sa oled mulle nii lähedane... *(Kindlalt.)* Aga... ma... hoiatan... sind, Johannes! Ma hoiatan sind... kõigele vaatamata! Kui sa ei suuda mulle juba üsna lühikese aja jooksul tõendada, et ma oma praegustes oletustes tõesti eksin — et sinu *advocatus diaboli* hoiak on tõesti ainult rumalusest või kergemeelsest edevusest, — pean ma oma kohustuseks sind kahjutuks teha!

JOHANNES: See... tähendab?

JAAK *(ilmub Peetri viimaste sõnade juures rõdu-uksele, astub siis otsustaval sammul läbi toa ja ütleb pikkamisi ning selgelt):* See tähendab seda, et... kasige siit minema! Kasige minema! Te mõlemad! *(Johannesele.)* Istud praegu toolil, kus istus Paul... Ja sina... sina... sina oled ta surmas kaassüüdlane!

JOHANNES *(kordab):* See... tähendab?

JAAK *(äkki hoogsalt, kogu jõust):* Kasige siit minema... noh! Jalamaid... kasige siit minema! Inimesenahaga kaubitsejad Pontused... kasige siit minema!

NIGUL HÄRM: Õigus! Inimesenahaga kaubitsejad Pontused! Pontused!

JOHANNES *(vaatab tekkivas vaikuses ringi, näib ootavat, et keegi nooremat venda keelaks; seda aga ei sünni — ema, isa, Katriini, Aino ja onu Nigula pilgud on tummalt talle endale vastu juhitud; viimaks venitades, abitult):* Nii... ahah... Ma ei tea ju, aga... *(Isale.)* Võib olla, et selle poisikese räuskamine näitab ka sinu hoiakut...

MÄRT LAAGUS *(tõuseb, väärikalt):* Jah, Johannes, Jaagu seisukoht näitab ka minu hoiakut. *(Ajab enda sirgu, tasakesi.)* Sellepärast, et meil oleks kindlasti palju rõõmsam ja mõnusam tänast õhtut pühitseda, kui... sind ja su naist enam siin ei oleks.

JOHANNES *(on samuti tõusnud, seisab veel veidi aega liikumatuna; kaotab järjest enam senist eneseusaldust; korraga — nagu ahastades):* Aga sina... sina... ema?

MARET: Mina? *(Paus; vaatab teda üksisilmi, raske pilguga.)* Ma sünnitasin su kord... Ma hellitasin sind... kui sa olid alles lapsuke... poisike... noormees... Ma oleksin sulle, kui sul vahel raske oli, andnud kogu oma hinge ja kogu oma vere... raashaaval... tilkhaaval... *(Paus.)* Sa läksid aga huntidega... Ja nüüd... nüüd kisun ma sinu endast välja kas või veelgi suurema valuga, kui ma su kord ilmale tõin!

JOHANNES *(vajub nende sõnade all kühmu):* Nii et... memm...?

MARET *(pöördub ära).*

JOHANNES *(lahkub kärmel sammul).*

RIITA *(järgneb mehele, pea jonnakalt kuklas).*

JAAK *(läheb tagasi oma kohale, istub).*

MÄRT LAAGUS *(pikkamisi):* Ma ei tea... See on justkui... kuri uni, mida ei saa nagu uskudagi...

MARET *(pöördub pisut kangelt; äkki — hirmunud häälega):* Aga... kui ta tõesti... teebki ehk selle kohutava leiutise...? Minu poeg! Mi-nu poeg...!

PEETER *(kindlalt):* Ole mureta, ema, ta ei tee seda kohutavat leiutist mitte iialgi. *(Paus.)* See on ainult tema tigeda kujutluse vili. Nagu see oli omal ajal tema kurja šefi, mõnes mõttes samasuguse šarlatani tigeda kujutluse vili... Ja nagu suurem osa säärastest julmadest unistustest ja ideedest on kogu selle sureva klassi tigeda kujutluse vili, kuhu ta paistab kogu oma olemusega kuuluvat. *(Paus.)* Aga see, et ta iialgi seda leiutist ei tee, ei vabanda teda just palju — tähtis on fakt, et ta üldse nõnda mõtelda saab.

MÄRT LAAGUS: Jah, sul on õigus, poeg, tähtis on fakt, et ta üldse nõnda mõtelda saab.

PEETER *(käib paar korda rahutuna mööda tuba edasi-tagasi):* N e m a d otsivad viise, kuidas inimesi tahtetuks karjaks muuta ja maailma oma kanna all hoida... ja omaendi päevi pikendada... Aga iga silmapilguga jääb nende eluring ikka väiksemaks ja väiksemaks... M e i e otsime viise, kuidas inimkonda kõigest rõhuvast ning alandavast vabastada, ja iga silmapilguga muutub meie eluring aina avaramaks ning avaramaks. *(Võtab klaasi.)* Luba, isa, et ma joon *(osutab käega)* nende ilusate, värskete, lõhnavate lillede terviseks, millega austas sind täna m e i e maailm... töö eest, mis kuulub kord k o g u maailmale! *(Joob.)*

AUGUST JAKOBSONI „ELU TSITADELLIS".

O. Urgart.

Sõja ajal Nõukogude tagalas töötades kirjutas August Jakobson 1943. aastal jutustuse „Ärkamine", milles ta kujutab talumeest, kes „ei topi oma nina võõrastesse asjadesse" ja kes ei taha lubada samuti ka seda, et võõrad topiksid oma nina tema ellu. See hoiak paistab jutustuses

kujutatud talumehele endale väga targana ja ta usub, et see on ühtlasi ainus kõigist võimalikkudest, mis aitab tal pääseda terve nahaga „segaste aegade" ohtudest. Jutustuse kangelane tahab jääda inimeseks „mitte kummaltki kaldalt". Elu näitab talle aga peagi, et ta arenevate sündmuste suhtes paratamatult peab loobuma „erapooletusest" ja asuma kahest võimalikust teest sellele, mille määrab ta sotsiaalne asend ühiskonnas, ta klassikuuluvus. Seda õigele teele asumist ei suuda takistada ka katsed teda eksiteele, vaenlase teele võrgutada.

Sedasama „ei poolt ega vastu" hoiaku teemat on August Jakobson käsitlenud ka 1945. a. kirjutatud ja järgmisel aastal ilmunud dramaatilises jutustuses „Elu tsitadellis". Kui jutustuses „Ärkamine" August Jakobson vaatles erapooletuse, apoliitilisuse probleemi maaelu raamides, siis on ta draamateoses „Elu tsitadellis" asunud jälgima seda küsimust Eesti provintsilinna elus, eesti haritlaskonnas. Seejuures jätab Jakobson suured võimalused paralleelide tõmbamiseks ja vaadeldavate nähtuste ulatuse laiendamiseks kaugele üle provintsilinna ja haritlaskonna piiride. Kuid võrreldes „Ärkamisega" on August Jakobson näidendis „Elu tsitadellis" käsitlenud apoliitilisuse probleemi mitte ainult avaramalt, vaid ka sügavamalt. Ta paljastab apoliitilise hoiakuga seotud nähtusi detailirikkalt nende mitmesugustes avaldusvormides, ta näitab neid nähtusi nende arengus, ta tungib nende nähtuste varjatumate juurteni.

„Elu tsitadellis" peategelane, vanade keelte eruprofessor August Miilas on tüüpiline selle individualistliku maailmavaate igandite säilitaja, mis eesti vaimses elus järjest teravamini hakkas ilmnema 1905. a. revolutsioonile järgnenud reaktsiooni ajal ja mille agaramaks propageerijaks kujunes Noor-Eesti. „Tõsine luuletaja ei pea kirjanduses ei sotsiaaldemokraat, ei kodanlane ega aristokraat olema, vaid kõigepealt ikka luuletaja," ütlesid Noor-Eesti dekadendid, ja professor Miilaski on uhke, et ta on viiskümmend kuus aastat vana, kuid pole veel iialgi tegemist teinud poliitikaga, vaid on seisnud ainult „absoluutsete tõdede", ainult „vaimu" teenistuses.

Professor Miilasele on ta enda isik kõik, mille kõrval muu olemasolul ei ole enam erilist tähtsust. Ta arvab, et

ta ei vaja ühiskonda, et see võib koguni häirida tema kõrgematele väärtustele pühendatud elu, ja ta ehitab oma maja ümber kaks ja pool meetrit kõrge plangu. Ta usub, et talle jätkub täiesti väikesest „vaimuinimeste kogudusest", mõnest üksikust „äravalitust", kellele võiks ette lugeda mõne katkendi „Odüsseia" tõlkest, mis on tal parajasti käsil, kellega saaks vestelda „kõrgematest väärtustest" ja mängida vahelduseks mõne partii malet. Oma kõrge plangu tagant ei lähe ta välja isegi kas või ainult selleks, et rõõmu tunda vabast loodusest. Ta kinnitab, et talle jätkub täiesti jalutuskäikudest maja kõrval asetsevas planguga piiratud aias.

Professor Miilas on lasknud oma kodu ümber plangu ehitada alles siis, kui ta läks erru, kuid vaimselt on ta elanud plangu taga, oma eelarvamuste „elevandiluust tornis" juba ammu ning tahab sinna jääda alatiseks. Ta on väga uhke sellele, et ta juba kodanliku Eesti võimumeestele deklareeris, et ta pole nende poolt ega vastu, ja et ta seepeale jäeti rahule. Samuti nagu ta on uhke sellelegi, et ka saksa okupatsioonivõimude poolt võeti see tema deklaratsioon vastu samasuguste teda täiesti rahuldavate tulemustega. Ja uhkelt deklareerib ta nõukogude võimu esindajalegi, et ta hoiab oma käed poliitikast „puhtad" ka nõukogude korra ajal, et ta ka nõukogude korra ajal ei ole poolt ega vastu.

Professor Miilase sõber, kirjanik Lillak juhib Miilase tähelepanu sellele, et kodanliku Eesti võimud ja samuti ka saksa fašistid just niisuguse deklaratsiooni saamist taotlesidki, et nad midagi enamat otseselt ei soovinudki. Kuid professor Miilast ei vii see asjaolu vähemalgi määral segadusse ega pane järele mõtlema, et kodanliku Eesti võimud ja okupandid jäid tema deklaratsiooniga rahule ja et nõukogude võimu esindajad seevastu ei taha sellega sugugi leppida. Ta ei märka seda sisulist vahet, mis sellel deklaratsioonil on sellest olenevalt, kellele see on määratud. Täiesti teadlik sellest vahest pole algul ka kirjanik Lillak, kuigi ta seda näib aimavat.

Professor Miilas ei mõista, et tema „ei poolt ega vastu" hoiak tegelikus elus tähendab passiivset nõustumist kõige sellega, mis on paigaltammuv, alalhoidlik, tagurlik, ja vas-

tuseismist kõigele sellele, mis on progressiivne. Ta ei saa aru, et kui ta jääb „erapooletuks" sõnavabaduse kaotamisel, raamatute põletamisel, progressiivsete inimeste koonduslaagreisse saatmisel ja massilisel hävitamisel, siis on ta tegelikult vaikiv nõustuja, on kõiges selles kaassüüdlane, on reaktsiooni soodustaja ja pooldaja. Ta ei saa aru, et kui ta teiselt poolt jääb „erapooletuks" hävitatud linnade taastamisel, lõhutud kultuuri ja majanduselu ülesehitamisel, rahva juhtimisel progressi teele, parema tuleviku poole, siis on ta tegelikult vastuseisja kõigele sellele, on samuti nagu esimeselgi juhul reaktsiooni soodustaja ja pooldaja. Arusaamisele jõudmiseks sellest, et ta hoiak on igal juhul reaktsiooniline, peab professor Miilas üle elama rea suuri ning raskeid vapustusi. Ta peab ära nägema, et kõigist taradest hoolimata poliitika ometi tungib tema tsitadelli, tungib sinna just oma kõige mustemal, kõige reaktsioonilisemal kujul. Professor Miilase maja muutub tema hoiaku tõttu peavarjuks fašistlikkudele jõududele, peidukohaks nende poolt kokkuröövitud, verega määritud varandusele, staabiks nende räpastele kavatsustele.

Apoliitilise hoiaku tõelise olemuse paljastamiseks toob August Jakobson oma näidendis esile kolm põhimist tegelasterühma: kõigepealt apoliitilisusetõvest suuremal või vähemal määral nakatatud Miilase maja alalise elanikkude ja külaliste pere (professor Miilas ise, ta teine abikaasa, ta lapsed sellest abielust, ta sõbrad Lillak ja Värihein oma naisega), siis edasi teadlikud roimarliku reaktsioonilise poliitika esindajad, kes püüavad professor Miilast mässida oma võrkudesse (professor Miilase poeg esimesest abielust, ta vennapoeg ja nende salapärased külalised), ja lõpuks teadlikud progressiivse poliitika esindajad, nõukogude korra esindajad, kes paljastavad mustade mahhinatsioonide sepitsejad ja ühtlasi ka apoliitilise hoiaku kui soodustava teguri nende mahhinatsioonide puhul (Punaarmee major Kuslap, ajakirjanik Sander).

Apoliitilisusetõvest nakatatud tegelased põevad oma haigust väga erinevas raskusastmes. Professor Miilase lapsi teisest abielust on see tõbi puudutanud üsna kergelt. Nad saavad õige hõlpsasti jagu nendest tõketest, mis professor Miilas nende ümber on üles seadnud. Kui ei saa

mitte teisiti, siis ronivad nad oma isa apoliitilisusetarast lihtsalt üle. Ka kirjanik Lillak põeb haiguse võrdlemisi kergesti läbi. Teda on sidunud apoliitilise hoiakuga nagu professor Miilase perekondagi õieti ainult harjumus ja mugavus. Ta pole ennast kunagi elavast elust sel määral isoleerinud nagu professor Miilas ja talle jätkub mõnest niisugusestki tõukest, mis teda isiklikult otseselt ei puudutagi, et jälle eluga täielikku kontakti leida ning selles õieti orienteeruma hakata.

Märksa keerulisem on lugu juba professor Miilase abikaasa Eeva Miilasega. Eeva Miilas isoleerib end elavast elust ja poliitikast peaaegu niisama rangelt nagu tema meeski, vahest ainult selle vahega, et tema juures see isolatsioon on mehega võrreldes palju ebateadlikum. Ta püüab eemale jääda kõigest „toorest" ja „inetust", kõigest sellest, mis tema elu — teda mitte just rahuldavat, kuid siiski teatud tasakaalu saavutanud elu — võib häirida. Ta ei taha midagi kuulda Klooga hävituslaagris toimunud tapmistest ega muudest selletaolistest fašistide julmustest. Miski ta sisemuses on teda vastupanematult takistanud niisugustele asjadele mõtlemast. Selleks, et tema silmi avada, peab fašistide metsikus puudutama teda vahenditult, see peab tungima ta isiklikku ellu. Ja alles siis saab talle selgeks, missuguses eksituses on olnud ta oma arvamusega, nagu saaks keegi ennast elust isoleerida.

Veelgi raskem on professor Miilase enda juhtum. Alles siis tuli ta õigele arusaamisele, kui nägi, et tema erapooletuse varjul organiseerisid ta lähimad sugulased oma fašistlike mõrvade jätkamist.

Ja mis puutub lõpuks Väriheinadesse, siis on nende haigus juba täiesti lootusetu. Luuletaja-diletant Väriheinale ja tema abikaasale Emiliele on apoliitilisus ainult sõnakõlksuks, mida tarvitades nad tegelikult on juba ammu aktiivselt rakendunud reaktsioonilise poliitika teenistusse. Friedrich Värihein, kes oma loomingus on tegelnud aina Nimetute ja Tundmatutega ja kelle tõeline elu on ta sõnades ikka väga „kohutav", seisab tegelikus elus väga lähedal igasugustele kodanlikkudele tegelastele ning saamameestele. Ja tema peen abikaasa, kuigi ta kõneleb ka vajadusest eemal seista igasugustest parteidest ja leeridest, on tegeli-

kult kõige aktiivsem kodanlikkude natsionalistide propagandist.

Sellesse „apoliitilisse" seltskonda tungivad sisse teadlikult fašistid Ralf Miilas ja Richard Miilas ning kavatsevad muuta „erapooletu" vaimse elu tsitadelli kindlaks poliitiliseks kantsiks, ja nimelt fašismi poliitiliseks kantsiks. Ralfil ja Richardil on nende taotlustes ka teatavat edu ning see edu oleks veelgi suurem, kui vahele ei astuks aktiivsed progressiivsed jõud, kes paljastavad niihästi Ralfi ja Richardi kuritegelikud fašistlikud kavatsused kui ka kogu apoliitilise seltskonna vaadete illusoorsuse.

August Jakobson on dramaatilise jutustusega „Elu tsitadellis" andnud teose, mis toetub sügavale elutundmisele. Kuid sügava elutundmisega käib Jakobsonil kaasas jõuline ideeline suund. Ta annab usutava pildi elust ja seob sellega kõike läbivalgustava, tulevikuperspektiive avava terava ning selge mõtte. Ta näitab konkreetseid raskusi, mis seisid meie intelligentsil (ja mõningal määral teistelgi rahvakihtidel) ees tema kujunemisel, tema ümberkasvamisel nõukogude intelligentsiks, nõukogude inimesteks. Ta näitab ühtlasi ka seda, kuidas neist raskustest üle saada, ning viitab lõpuks sellelegi, missugused avarad arenguvõimalused ootavad meie intelligentsi nõukogude korra raamides.

See raamat on ning jääb meie kirjanduse üheks kõige esileküündivamaks tähtteoseks.

AUGUST JAKOBSONI „VÕITLUS RINDEJOONETA".

O. Urgart.

Oma esimeses dramaatilises jutustuses „Elu tsitadellis" käsitleb August Jakobson probleemi, mis puudutab otseselt ainult võrdlemisi kitsast kihti, ainult eesti haritlaskonda. Tõsi küll, eesti haritlaskonna seisukohast oli selle teose ilmumine määratu suure tähtsusega. Siin analüüsitakse neid põhjusi, mis esimestel aegadel pärast sõda takistasid üht osa eesti intelligentsi ümber kujunemast nõukogude intelligentsiks ja ähvardasid teda halvemal juhul viia isegi nõukogude korra vaenlaste leeri. Meie tööliste ja talu-

poegade elu riivab „Elu tsitadellis" problemaatika aga ainult kaudselt, kuigi ta seejuures pakub mõningaid võimalusi paralleelide tõmbamiseks ka tööliste ja talupoegade elust.

Sellega võrreldes on August Jakobsoni teise dramaatilise jutustuse „Võitlus rindejooneta" problemaatika märksa avaram. Kuigi ka siin autor piirdub ainult linlaste — tööliste, töösturite ja kodanliku intelligentsi elu käsitlemisega, puudutab vaatlusalune probleem — klassivõitluse probleem otseselt kogu rahvast, ka talurahvast, kelle esindajaid meie teoses vahenditult küll ei näegi.

„Võitlus rindejooneta" tegevuse on August Jakobson viinud tagasi kodanlikku aega, kahekümnendaisse aastaisse, provintsilinna miljöösse. Sündmused haaravad ühe saeveski töölisi ja selle saeveski omanikku koos temale lähedal seisvate inimeste ringiga.

See ühiskondlik-poliitiline ja majanduslik olukord, millesse meid näidendi tegevuse algul viiakse, on töölistele väga raske. Juba pikemat aega on kestnud majanduslik kriis. Saeveskis, mida meile näidatakse, töötatakse ainult neli päeva nädalas ning paljud töölised on viidud nälja piirile.

Seda tööliste rasket olukorda, mis valitseb ka kõigis teistes näidendis kujutatava väikelinna tööstusettevõtetes töötavate tööliste hulgas, otsustavad töösturid ära kasutada selleks, et tööliste palka kärpida. Nad ei usu, et kestva tööpuudusega ärakurnatud tööliskond suudaks avaldada sellele kavatsusele tõsisemat vastupanu. Nad usuvad, et töölised on sunnitud palga kärpimisega leppima ja et see annab suurepärase võimaluse kasusid lõigata. Aga isegi seda, kui töölised ometigi peaksid avalikult vastu hakkama, kui nad peaksid alustama streiki, loodavad töösturid ära kasutada enda huvides.

Nad loodavad võitluse käigus välja selgitada tööliste juhid, need ühel või teisel kombel likvideerida ja nõnda töölisliikumise pikemaks ajaks täielikult halvata.

Väliselt lähebki kõik enam-vähem nõnda, nagu töösturid on ette kavatsenud ja ette näinud. Puhkev streik surutakse maha, tööliste juhid selgitatakse streigi ajal välja ja kõrvaldatakse. Näib, et tööstureil tõesti on korda läinud

tekitada seda sügavat vaikust, mida nad teadlikult taotlesid välja kutsuda. Kuid see vaikus on ainult näiline, see vaikus kätkeb endas uue, eelmisega võrreldes palju suurema tormi idusid.

Töösturite arvestustes on näilisest loogilisusest hoolimata sügav põhiline viga. „Maailm rühib edasi tugevate isikute, mitte ebamääraste hulkade õlgadel," kinnitab üks „Võitlus rindejooneta" tegelasi — tööstureid. Sellest eksiarvamusest kasvab välja töösturite usk, et kui nad on likvideerinud tööliste juhid, siis on sellega ühel hoobil likvideeritud ka töölisklassi võitlus kapitalistide vastu. Nad ei taipa, et seni, kui kestab ekspluateerimine, kestab möödapääsematult ka ekspluateeritavate võitlus ekspluateerijate vastu, töölisklassi võitlus kapitalistide vastu. Nad ei taipa, et kui töölistel võitluses kapitalistide vastu peaksidki langema ühed juhid, siis kerkivad paratamatult esile uued, ja et töölisklass tervikuna ajutiste kaotustegi puhul karastub, muutub teadlikumaks ja järgmise võitlusetapi jaoks kindlamaks.

August Jakobson näitab oma „Võitluses rindejooneta", et terav klassivõitlus on kapitalistlikus ühiskonnas paratamatu isegi siis, kui on olemas mõnesuguseid üsna erandlikke tingimusi, mis näiliselt peaksid võitluse teravust pehmendama. Ta on asetanud ekspluateerijana ja ekspluateeritavaina vastamisi lihased vennad, ta on viinud tegevuse väikesse linna ja väikesse tehasesse, kus me tavaliselt ei leia tööliste juures eriti arenenud klassiteadvust, kuid kõik see ei muuda üldise võitluse käiku. Ekspluateerijad jäävad ekspluateerijaiks ja ekspluateeritavad ekspluateeritavaiks ning võitlus nende vahel möödapääsematuks.

„Võitlus rindejooneta" keskne tegelane töösturite hulgast, kapten Tiit Kondor, on ise pärit tööliste keskelt, ta on oma nooruses olnud „käremeelne", ta on erandlikes tingimustes alles hiljuti tõusnud „haljale oksale", ta on alles noor ja vilumatu hunt, kuid olles saanud kapitalistiks, ei saa ta elada mingisuguste muude kui ainult huntide seaduse järgi. Ka siis, kui ta ei taha oma saeveskis palku kärpida, ei tee ta seda mitte humanismi pärast, vaid sellepärast, et tema arvates see pole talle sel hetkel kasulik. Nimelt on tema jaoks kriis juba möödunud, ta on saanud suurema

tähtajalise tellimise ja streigivõimalus palgakärpimise puhul oleks talle väga ohtlik asi. Aga nagu osutub, on talle veelgi ohtlikum see, kui ta palgakärpimise aktsioonis ei lähe kaasa teiste töösturitega. Neil teistel on küllalt vahendeid selleks, et teda kaasaminekule sundida ja ta tarbe korral ka hävitada. Ta muutub tööliste jaoks, sealhulgas ka oma vendade jaoks samasuguseks hundiks, nagu on seda kõik teised töösturid.

Samuti ei jää ka töölised väljapoole klassivõitlust, nad ei saa kokku leppida kapitalistidega, nad ei saa nendega moodustada mingit „ühist rahvuslikku" rinnet. Sellest kuristikust, mis lahutab ekspluateerijaid ja ekspluateeritavaid, ei saa ehitada silda üle ei ühelt ega teiselt kaldalt.

Keskkooliharidusega noor tööline August Kondor on sellel ekslikul arvamusel, nagu võiks kapitalisti ja töölise, ekspluateerija ja ekspluateeritava vahel valitseda ka mingi muu vahekord, mitte ainult võitlusvahekord. Ta asub elama oma onu, kapitalist Tiit Kondori juurde. Kuid peagi näeb ta, et kui ta ei taha kaotada kõike seda, mis temas on sisemiselt väärtuslikku, siis peab ta katkestama sidemed kapitalistiga, olgugi et see on oma onu, ja pöörduma tagasi sinna, kust ta on tulnud, — tööliste keskele. Peaaegu täiesti deklasseerunud tööline Hans Kondor saab samuti teatava määrani „oma inimeseks" kapitalist Tiit Kondori majas. Aga niipea kui Hans Kondori „teened" on muutunud tarbetuks, kihutatakse ta halastamatult uksest välja.

See materjal, mille najal August Jakobson on teinud eespool kirjeldatud üldistused, on eredalt eluline. „Võitluses rindejooneta" pole midagi, mis jääks skemaatiliseks, mis tunduks konstrueerituna, mis tunduks ebausutavana kodanliku vabariigi tegelikkuse taustal kahekümnendail aastail. Igaühel „Võitlus rindejooneta" rohkem kui paarikümnest tegelasest on teravalt väljajoonistatud oma nägu, oma saatus, oma biograafia. August Jakobson ei ole kartnud oma kujudes isegi erandlikku eredalt esile tuua, oma tegelaste biograafiaid väga keeruliseks muuta, kui see aga aitab kaasa suurema elulisuse saavutamiseks ja ei varja põhimist, tüüpilist.

Kolm „Võitluses rindejooneta" esitatud kapitalisti, Tiit Kondor, Joosep Kangur ja Victor Suurorg, on kõik võrdselt

aplad hundid, neis on palju ühist, kõigile kapitalistidele iseloomulikku, kuid samal ajal on neil väga palju individuaalset, ainukordset — nad on elavad inimesed. Tiit Kondor on tõusik, karjerist, kes küünarnukke kasutades on tõusnud „haljale oksale". Ta on veel kogenematu kapitalist, ta teeb tihti „vigu", ta eksib vahel kapitalistide moraali vastu, kuid siht on tal selge — ahnitseda kokku võimalikult suuremaid varasid ja tunda enda käes olevat võimalikult rohkem seda võimu inimeste üle, mida annab raha, — ja selle sihi nimel lükkab ta armutult kõrvale või tallab jalgade alla kõik, kes seisavad tal teel ees, kaasa arvatud ka lihased vennad. Tiit Kondoril ei ole veel küllaldasel määral ei kurnamise praktikat ega teooriat. Ta peab veel mõlemaid õppima. Tal on ainult hundi süda.

Joosep Kangur on omal kombel „lihtne" mees, ta ei armasta palju filosofeerida, ta ei tunne suuremat huvi ei mineviku ega tuleviku vastu. Teda huvitab ainult olevik, vahenditult teda ümbritsev elu. Ta võtab elu nõnda, „nagu see on". Ta on enne kõike osav kurnamise praktik. Ta teab alati, missuguse nupu peale on tarvis vajutada: keda meelitada, keda hirmutada, keda ära osta ja kuidas seda teha.

Insener Suurorg on kolmest „Võitluses rindejooneta" esitatud kapitalistist kõige moodsam. Ta on nii praktik kui ka teoreetik. Ta on ainus „Võitlus rindejooneta" kapitalistidest, kes enam-vähem õieti näib aimavat seda, missugust ohtu kujutab endast töölisklass kapitalistide jaoks. Kuid see töölisklassi jõu enam-vähem õige tundmine ei tee teda teistest paremaks, see teeb teda ainult teistest küünilisemaks. Ta on fašistlik kapitalist, kes kaalub külmalt ja kainelt, kes ei põrka tagasi ühegi kuriteo ja julmuse eest. Ta on kiskja, kes aimab oma lõppu ja kes on seda kiskjalikum.

Teravalt individualiseerituina on äntud ka tööliste esindajad Peeter Kondor, Siim Kondor, Toomas Kondor jt. Nende ühised huvid ja ühine võitlus ei ole neid sisemiselt nivelleerinud, neid muutnud üksteisele sarnanevaiks. Ja sama maksab ka kõigi muude näidendi tegelaste kohta.

See kuni pisemate üksikasjadeni viidud kujude omapärasus ja elulisus annab Jakobsoni poolt tehtud üldistustele

kindla, kõikumatu aluse. Mitte miski asi näidendis ei tundu väljamõelduna, vägivaldsena, karvupidi kistuna. Kõik autori järeldused kasvavad elust orgaaniliselt välja. Ja see avarate üldistuste jäägita kokkusulamine konkreetse elulise tõelisusega muudab „Võitluse rindejooneta" teoseks, mille tähtsus ulatub kaugele üle nende ajaliste ja ruumiliste piiride, mida annavad teose tegevuskoht ning tegevusaeg, kirjutamiskoht ja kirjutamisaeg.

„Võitlus rindejooneta" on usutavaks realistlikuks pildiks klassivõitlusest Eesti provintsilinnas kahekümnendail aastail ja sellisena purustab ta jäägitult need kodanlikud igandid mõningate meie inimeste teadvuses, mis kõnelevad sellest, nagu oleks kodanlikus Eestis valitsenud mingi erandolukord ja nagu oleks seal klassivõitlus olnud vähem terav kui mujal. Samal ajal on aga „Võitlus rindejooneta" ka ilmekaks võrdpildiks selle klassivõitluse kohta, mis käib praegu kõigis kodanlikkudes maades, ja sellisena on see teos suure tähtsusega relvaks selles ideoloogilises võitluses, mis praegu areneb kogu maailma progressiivsete ja tagurlikkude jõudude vahel.

EDUARD MÄNNIK.

Eduard Männik sündis 12. jaanuaril 1906. aastal Tartus töölisperekonnas. Hariduse omandas Tartu reaalkoolis ja kommerts-kaubanduskoolis. Koolivaheaegadel ja pärast koolist lahkumist töötas lihttöölisena lauavabrikutes, turbarabas, telliskivitehastes, põlevkivikaevanduses ja maalrite juures. A. 1924—1940 oli kirjasaatjaks ajalehtede juures, katsetades samal ajal mitmesugustes kirjandusžanrides. Suure Isamaasõja puhkedes astus Ed. Männik aastal 1941 hävituspataljoni ja hiljem Eesti Rahvuskorpusse. Rindevõitlejana tegi ta kaasa korpuse võitlustee kuni Sõrve lahinguni, milles sai raskesti haavata. 1945. a. kevadel asus Männik jälle kirjanduslikule tööle.

Nõukogude kord ja Isamaasõja sangarlik aeg kasvatasid Männikust väljapaistva kirjaniku. Autori ulatuslikud kokkupuuted paljude rindevõitlejatega ja ärakäidud pikad võitlusteed on andnud head kirjanduslikku materjali ja soodustanud tüüpiliste kujude loomist.

Eduard Männiku esimene nõukogude ajal ilmunud jutustuste kogu „S ü d a m e t e p r o o v" (1946) sisaldab kuus jutustust. Autor jutustab neis sündmusi Suure Isamaasõja päevilt isiklikult läbielatu ja nähtu alusel. Autor näitab meile nõukogude inimesi meie kangelasliku aja tüüpilistes olukordades. Jutustus „Laeva tee" näitab sündmusi Tal-

linnast evakueeritavate laeval; „Kuues pealetung", „Südamete proov" ja „Neveli maantee" on ulatuslikult väljamaalitud lahingupildid, rindeelamused. „Minu palatis" kirjeldatakse haavatud kangelasi haiglas ja peaarsti, sanitaride ja kogu haiglatööliste võitlust inimese elu eest. „Tagasitulek" juhib lugeja nendesse ülesannetesse, mis seisavad nõukogude inimeste ees sõjahaavade ravimisel, purustatud kodude, linnade, tehaste taastamisel.

Järgmine kogu „Viisteist sammu" (1947) sisaldab viisteist episoodi Isamaasõja suurtest võitlustest. Teose kangelased, puhta südametunnistusega inimesed, võitlevad andunult oma kodumaa ja rahva eest.

1950. a. ilmus jutustuste kogu „Võitlus kestab".

Kõikides kogudes on Männik loonud haaravaid episoode nii rindelt kui ka Nõukogude Liidu tagalast. Seega on tema jutustuste põhiteemaks nõukogude rahva võitlus fašismi vastu. Kirjanik näitab meisterlikult, kuidas nõukogude inimene selle võitluse käigus muutus veelgi tugevamaks, veelgi veendunumaks oma jõus, kuidas veelgi süvenes tema patriotism. Nõukogude patriotism ja rahvaste sõprus on aluseks, millest võrsub võitleja kangelaslikkus.

Ed. Männiku teoste keel on rahvalik, värske ja väljendusrikas.

SÜDAMETE PROOV.

1.

Kes tahab kaardilt otsida seda väikest Nõukogude küla, see leiab kümneid sellenimelisi. Neid asub Ukraina laiadel viljaväljadel, Valge-Vene soode kõrgendikel, Läti vete piiridel — igal pool kogu Nõukogude maal. Ent kas ongi tähtsust, kuidas nimetatakse neid loendamatuid tundmatuid võitlustandreid? Tähtsam on see, et neis raskeis võitlustes jäi võitjaks nõukogude karehallis sinelis sõdur, endine lukussepp Lenini linna tööpinkide tagant, talupoeg Ukraina viljaväljadelt, kalur Saaremaa kadakaselt kaldalt.

Siin on üks lugu neilt raskete võitluste päevilt.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Esimese pataljoni komandör Merikivi katsus vaadata kella.

Ta läitis mantli varjus tiku, kuid ümberringi keerutas lumetuisk sellise jõuga, et ükski tikk ei jõudnud süttida. Tuul peksis vastu nägu, paiskas lumelörtsi silmi, rebis sinelihõlmu ning kisendas tühjadel, pimeduses nägematuil põldudel. Tee ääres mattis tuisk enda alla põlenud küla-

asemeid, kiduraid, lehtedest alasti roogitud puid ning taganeva vaenlase hunnikusse jäetud voore ja relvi.

Mööda seda jälgedeta, hobusekapjadest ja tuhandeist tuimadest inimjalgadest läbisõtkutud rindeteed tuli kolm pataljoni. Nad astusid tumeda vaikiva massina, rood roodu järel. Nende taga vajusid vooride mustad mütsakud, supiköökide iseloomulik kõlin, suurtükkide sihvakad varjud. Ümberringi oli kõik tühi, elutu ja surnud nagu kõigil rindeteedel Bologojest kuni Velikije Lukini. Ainult aegajalt tõusis vasakult või paremalt väikeste kõrgendike varjust külade tühje asemeid, mõni hambuline korstnajalg, põlenud väravapost, kõrbenud puid ja põõsaid.

Maantee kulges idast läände, keerles põletatud külade vahel, tõusis mööda mäerinnakuid üles ning laskus jälle tagasi alla. Kogu teel, ees ja taga, kostis pimedusest hobusemeeste lakkamatuid hüüdeid:

„Nõõ... nõõ... edasi!"

Piitsad plaksusid mööda loomade märgi külgi nagu vette. Juba ammu olid hobused väsinud, kuid nad läksid siiski edasi, läksid samm-sammult, pikkamisi, kõikudes jalgadel, ühtaegu tagant kihutatud piitsahoopidest ning aitavaist inimkätest.

Iga mäerinnaku ees näis, et sellest ei jõua enam üles kogu see tohutu veokite, kahurite, hobuste ja inimeste voor. Kuid nad ületasid siiski visalt ühe takistuse teise järel, läksid üle lõhutud ojasildade, purustatud mäeteede, läksid vahet pidamata, tund tunni järel, kogu pimeda detsembriöö.

Kuskil eespool tekkis ummik.

„Tee lahti! Eest ära!" karjuti pimedusest.

„Hei, laske katlad läbi!"

„Kahurid on ees! Miks nad edasi ei liigu?"

„Aidake, seltsimehed! Hobused ei vea enam!"

Pataljonikomandör Merikivi astus suurtükkide juurde. Ta oli samuti lumelörtsist läbi ligunenud, kuni põlvedeni märg nagu kõik teisedki. Möödunud öödel oli ta varjatud laagritulede ääres ainult mõne tunni tukkunud. Raske teekond kestis juba teist nädalat, päevad, ööd, lõpmatuseni. Silmad muutusid põletikuliseks, jalad rohkem lohisesid kui astusid. Eile olid nad külgtiival kaitsel ühel lagedal põllul. Vaenlase miinipildujad tampisid ümberringi külmunud

maad, ent nad suutsid vaevu selles põrgulikus kanonaadis silmi lahti hoida. Nende päevadega muutus pataljonikomandör Merikivi lõug imelikult teravaks ja aeg-ajalt hakkas midagi närivat tuikama vasakus jalas.

Nüüd märkasid teda patareilased ja tõusid püsti. Ta polnud nende komandör, kuid teda tunti kogu polgus, tema sõna oli patareides ja roodudes käsuks.

„Kas edasi ei saa?" küsis ta.

„Ei saa," vastasid mehed. „Hobused on lõplikult väsinud, ei vea."

Mõned hobused olid heitnud teele pikali ja lamasid liikumatult nagu surnud. Nad olid üleni märjad, läbi ligunenud, peaaegu hingetud. Üks vanker katsus kõrvalt mööduda, kuid läks kraavikallakul kummuli. Ümberringi tõusis kisa, vandumine, hobuste puristamine ja voorimeeste kiledad hüüded.

Pataljonikomandör Merikivi haaras ühel hobusel suuraudadest kinni ja katsus teda üles aidata. Kuid loom ei liigutanudki. See pingutus pani Merikivi ühel jalal kõikuma, ja ta tundis, kuidas miski justkui kärises ning rebenes vasakus sääremarjas. See oli vana haav, mälestus neljakümne esimese aasta raskeist võitlustest Leningradi all. Nüüd hakkas see pikal teekonnal iga päev kärisema, muutes jala kuni põlveni tuleleegiks. Kuid ta ei lausunud sellest ainustki sõna, vaid astus suurtükirataste juurde.

Pimedusest lähenes tema selja taha käskjalg, suur tugev poiss, automaat rinnal ja hiigla-seljakott turjal.

„Seltsimees komandör, hoidke end," sosistas ta.

Merikivi ei näinud pimedas käskjala nägu, kuid ta tundis midagi sooja südame all. Võib-olla oli Arusaar ainuke inimene, kes mõtles ikka temale, tuli kuuma teeveega, murdis märjale lumele alla kuuseoksi, kattis teda mantliga. Nende vahel oli tekkinud midagi sõnatut, rohkem kui komandöri ja käskjala vahel. Nüüd pöördus Merikivi üle õla tema poole ja ütles:

„Meie peame edasi saama, ükski takistus ei tohi meid peatada, kuulete, seal kutsutakse . . ."

Eemalt lumiste põldude ja tuisu tagant kostis suurtükkide mürinat. Nad olid seda kõminat kuulnud eile ja üleeile, kuid nüüd oli see hoopis lähemal, pimeda öö eesriide

taga. Päeval võis näha laia hõõguvat kuma, põleva linna lõõska. Seal oli vaenlane sisse piiratud, rabeldes väljapääsu otsides nagu ketis kiskja.

Pataljonikomandöri rüht muutus sirgemaks. Ta hääl kõlas rahulikult ja kindlalt läbi tuisu:

„Seltsimehed, peame edasi jõudma, ükskõik kui raske see ka oleks. Suvorovi kangelased viisid oma suurtükid kätel üle Alpide ja lõid vaenlast. Meie peame talitama samuti. Haarame kinni!"

„Haarame!" kõlasid ümberringi hüüded.

Tema ümber kogunes hulk mehi, patareilasi, sanitare, jalaväelasi, pikast, raskest teekonnast väsinud võitlejaid, kes said nüüd nagu uut hoogu. Ta ise haaras ühe suurtükiratta kodaratest kinni. Temast vasakul oli käskjalg Arusaar, paremal suur tugev kuulipildur, kes naeratas talle läbi pimeduse ning lumelörtsi. Pataljoni kokk, hiiglane Tuuberg, karupikkuses kasukas, mis siiski talle ainult põlvini ulatus, möirgas teiste tagant:

„Oodake mind... oodake mind! Kui mina käed külge löön, siis käriseb ka ankur maast lahti."

Ta oli endine meremees, kaugete sadamate hunt.

Keegi hakkas kamandama:

„Ho-hopp!"

„Ho-hopp!" vastati kooris.

Kümned käed pingutasid, õlad lükkasid, rinnad toetasid. Suurtükirattad hakkasid nihkuma, veeresid edasi, tõusid läbi lumelobjaka mäerinnakule.

„Ho-hopp, edasi!"

„Edasi!" kajasid hüüded pingutavate meeste suust.

Esimene suurtükk jõudis mäest üles.

Nüüd nagu hakkas kõigil imelikult hea ja soe. See oli niisugune tükk tööd, millele võib kunagi tagasi mõelda, mis paneb midagi paisuma südame all. Niisuguseid ilusaid minuteid juhtub elus harva, need jäävad ikka silmade ette juuste hõbehallini.

Suur tugev patareilane, kes oli ähkinud just õlg õla kõrval Merikiviga, vaatas alla teele ning lausus:

„Kui juba ühega toime tulime, siis tulevad teised robinal järele."

„Tulevad!" kinnitas kokk Tuuberg. „Ainult katsu, et sa

liiga tugevalt kodaratest kinni ei haara, muidu võivad need pilpad puruneda."

Ümberringi naerdi, ja mehed vajusid mäerinnakust alla uute suurtükkide järele.

Nõnda viisid nad käsivarte jõul mööda täistuisanud teed kogu patarei üles mäerinnakule. Veidi hingetõmmet saanud hobused rakendati uuesti ette ja kogu voor hakkas jälle voogama mööda tuhandeist jalgadest tümaks tallatud rindeteed.

Pikkamisi lõi detsembritaevas valendama. Kõrgele pea kohale tekkis tükike hahkjat valgust. Maantee äärest kargasid nähtavale mõned ahervaremed ja puud. Eemalt välgatasid üle selle halli, udutombulise laotuse tulesähvatused. Need jooksid ikka läänest itta ja idast läände, nagu vehkleks seal kaugel kaks hiiglast tuliste mõõkadega. Kuskil eespool tõusis üles rida leekkuule, nagu oleks keegi pihuga õhku visanud värvilisi konfette.

Mööda teeserva ruttas üks käskjalg ja hüüdis:

„Esimene pataljon... esimene pataljon!"

Merikivi peatas teda ja küsis:

„Mis oli?"

„Kutsutakse staapi, kohe."

Staap asus siinsamas ühe laia veovankri ümber, mida vedas kaks läbimärga hobust. Polgukomandöri hallidelt juustelt tilkus vett ja ta jalad olid põlvini märjad. Tema selja taga seisid adjutant ja staabiülem, taskulampidega valgustades välikaarte.

Merikivi astus polgukomandöri juurde ja esines:

„Seltsimees polgukomandör, esinen teie käsul."

Ühe hetke vaatasid mõlemad mehed teineteise otsa. Nad olid alanud Uuralis, uute reservide sepikojas, ühist tööd. Nende kasvatusel võrsusid rühmad, roodud, pataljonid. Kogu polk oli saanud selleks, mis ta oli nüüd. Iga võitleja visadus, patareilaste kangelaslikkus, kuulipildurite täpsus oli nende ühise töö vili.

Siis lausus polgukomandör kuidagi vaikselt:

„Seltsimees pataljonikomandör, kell kaheksa hommikul astub teie pataljon esimesena lahingusse. Ülesande saate minult."

„Kuulen, seltsimees polgukomandör!"

„Nüüd paigutage mehed puhkusele. Seal paremal peab olema midagi küla taolist."

„Borovitši," lausus staabiülem vahele.

Ja vastust ootamata ulatas polgukomandör Merikivile oma külma märja käe. Nad pigistasid tugevasti, selles raputuses oli midagi lepingu taolist, mida mõlemad komandörid mõistsid sõnatult.

Siis läks Merikivi tagasi oma pataljoni juurde. Ta andis mõningad lühikesed käsud, saatis välja käskjalad, ja kohe hakkasid rühmad ning roodud paremale hargnema. Nad astusid tühjadele põldudele, vajusid kuni põlvini lumme, sikutasid jalgu välja ja läksid ikka edasi mustavate mügarikkude poole, mis paistsid eemalt põlenud küla asemelt.

Oli veel nõnda vara, et piimjas valguses polnud möödaminejaid võimalik hästi näha. Kuid Merikivi tundis oma mehi, aimas neid kõnnakust, sellest, kuidas nad hoidsid püssi, astusid läbi lume või hetkeks hinge tagasi tõmmates seisatasid. See oli tema pataljon, tema mehed, kelledega ta oli tulnud üle Uuralite, maganud kõrvuti Kolomna männimetsa all, sõitnud läbi purustatud Kalinini kuni rindejaamadeni, millede kohal hõljus veel vaenlase pommitajate suits.

Niisugustel päevadel õpib inimene palju.

Magamata ööd, külm, vastu nägu peksev lumelörts, lakkamatu pingutus jagab inimesed otsekui kaheks: suured hiiglased, igavesti südamesse jäävad kangelased, kelledele ükski kandam pole küllalt raske, ükski pakane küllalt külm, ainuski hetk uneks liiga lühike. Merikivi otsis neid hiiglasi, ja ta leidis neid igal pool: raskete kandamite all öisel rindeteel, sanitaarpaunaga lumisel külaveerel abistamas oma kaaslast kinnikülmumata ojasuul, õlg õla kõrval edasi aitamas oma suurtükki. Neid oli voorides ja miinipildurite hulgas, köögikatelde hõõguvate suude ees ning polgu lõpus haigete kolonnis.

Nüüd nägi Merikivi neid mööda astuvat, nägi nende tuttavlikke turje, pea hoiakut, südi otsustavat sammu. Ta südamest tõusis igaühele neist soe tervitus, kuulmatu hüüatus, väike naeratus suunurka. Need olid tema mehed, võit-

luskaaslased, kellede seltsis ta juba mõne tunni pärast astub elu suurimale südamete proovile — lahingusse.

Tema eest möödusid kuulipildurid, rasked kilbid, rattad ning torud õlgadel. Nende kõrval kahlas roodukomandör, pikk noor poiss, noorem kui paljud tema võitlejad. Uuralis oli ta veel seersant, rühmavanem. Kuid keegi ei tundnud paremini kui tema seda lahinguväljade peremeest — maksimit, millest olenes tervete roodude ja pataljonide edu. Merikivi peaaegu armastas seda noort uljast poissi, kes neljakümne esimesel aastal viimse hetkeni oli kaitsenud oma kodulinna — Tallinna — müüre.

„Linask!" hüüatas ta tasakesi.

„Mina, seltsimees pataljonikomandör," naeratas nooruk.

„Kas kõik korras?"

„Korras!" vastas see. „Minu mehed on viimseni kohal."

Ja ta läks jälle koos oma rooduga edasi, ikka nende hulgas, nagu ta oli tõusnüdki nende seast.

Merikivi kuulis selja taga samme ja nägi käskjalga tulevat.

„Seltsimees komandör, leidsin ühe korstnajala," lausus ta. „Selle taga on päris mõnus, ma süütasin juba tule."

Merikivi noogutas pead ja küsis:

„Mis kell on?"

Möödus mõni hetk, enne kui käskjalg vastas:

„Kümme minutit puudub kuuest."

„Nii. Tähendab, jõudsime õigel ajal."

„Jah, meie omad on kõik kohal."

Möödusid viimased rühmad, mõned mahajääjad ja voorid. Need jäid peatuma tee äärde lumiste põõsaste varju. Siis hakkas Merikivi pataljoni värskelt lumme tallatud jälgedes pikkamisi astuma mäekumerikkude poole.

2.

Kunagi oli siin olnud küla.

Üks võitlejaist leidis lumest lauatükikese, millele musta värviga oli kirjutatud — Borovitši. Nõnda oli vist kunagi nimetatud seda kohta. Kuid nüüd oli siin raske tuulevarju leida isegi hulkuval koeral. Kõik oli põletatud ja hävitatud. Kogu ulatuses ei näinud silm ainustki katust, maja-

seina, trepiastet. Ainult mõned söestunud väravapostid ja ahjurusud tähistasid lumiste mäekumerike vahel endist küla aset.

Kunagi olid siin elanud inimesed.

Üks meestest leidis mesilastaru raami, vana purustatud ja pehkinud tükikese puud, mis vedeles põõsaokstes. Ta ise oli maal kasvanud ja seepärast tundis seda eset. Ta näitas oma kaaslastele seda kõlbmatuks muutunud tühist asja, ja kõik vaatasid sellise uudishimuga, nagu võiks taruraam neile jutustada kogu küla mineviku, saatuse. Siis hakkas teise võitleja jalg lume all millegi taha kinni. Ta sikutas seni, kuni tuli nähtavale tules põlenud ja keerdunud raudvoodi.

„Vaadake, kunagi on selles sängis maganud inimesed!" hüüatas ta üllatunult, otsekui oleks tühjalt saarelt leidnud inimese jalajälje.

„Aga muidugi, see on ju küla ase," vastasid teised.

„Jah, ma tean," lausus mees mõtlikult.

Kuid tema süda ei saanud siiski veel rahu. Ta nägi esimest korda oma silmadega niisugust laastatud maad, kus kõik on hävitatud, põletatud, rusudeks muudetud. Tal hakkas valus, tuhat küsimust seisis nagu tulikirjadega tema silmade ees. Seepärast küsis ta jälle tüki aja pärast:

„Kuid ütelge, kuidas võib hävitada kogu küla, nii et midagi järele ei jää? Mitte ühtegi hoonet, mitte ühtegi seina ega katust... isegi mitte ainukestki müüri. See on nõnda, nagu oleks tohutu raudrull sõitnud üle pappehitiste, üle mänguasjade, aedade, üle kogu maa."

„Aga seal on korstnajalg," näitasid teised.

„Jah, ainult see, muud ei midagi."

Tema juurde astus vanem mees, mitte aastatelt, vaid oma silmadega nähtud kogemustelt. Aasta tagasi oli ta näinud põlevate linnade ja külade kuma sadade kilomeetrite pikkuselt veeremas läänest itta. Selle kuma valgusel tõusis üle kogu maa nähtavale sakslaste kiskja-lõust. Tuha ja ahervaremete jäljed jäid igale poole sinna, kus see košmaar murdis endale teed lähemale Nõukogude südamele — Moskvale.

„Vaata," näitas ta käega läände, kus valgenema hakkavat taevaserva kattis paks suits. Selle vahelt lõid tulekee-

led välja nagu punased lipud. „Seal asub linn, mis on võibolla sada korda suurem kui see küla, mis on justkui pühitud maapinnalt. Kui sa kord jõuad sinna tänavale, õigemini neile mürskudest, lõhkeainetest, miinidest läbisongitud kivi- ja prügihunnikuile, mis kord on olnud tänavad, siis küsid sa jälle kindlasti: Kuidas võib purustada terve linna, nõnda et sellest ei jää järele midagi muud kui kivihunnikute, raudlattide, betoonimürakate ja rippuvate telliskivimüüride rägastik? Nägin Moskva all üht linna, kaunis suurt linna, mis meenutas vana, mahajäetud paemurdu."

Mehed vaikisid.

Esimene võitleja, see, kes oli imestanud purustatud küla üle, tõstis lumest lauatükikese, selle unustatud küla sildikese. Ta võttis põuest pliiatsi ja kirjutas lauatükikesele tugevate tähtedega:

„Tahan kätte maksta kõigi nende purustatud linnade, külade, rahulike inimeste kodukollete eest. Iga kuul mu automaadist olgu sihitud hävitajate südamesse. Surm saksa okupantidele!"

Ta mõtles hetke ja kirjutas siis kindla käega alla: „Tasuja". Tema käest rändas lauatükike naabri kätte, sealt jälle edasi järgmisele. Igaüks neist kirjutas midagi lauakesele, mõne mõru südamesoovi, esilepurskava vihakarjatuse, põlgliku needuse. Viimane võitleja otsis teiba ja kinnitas sildikese söestunud väravapostist kangutatud naeltega teelahkmele, põletatud küla tuhaasemele.

Niisuguseid sildikesi oli ka mujal, kogu lahinguteel. Neid oli kirjutatud paljudes keeltes, mõni nimi, mõni hüüatus, mõni needus, mis parajasti täitis nende tundmatute rindemeeste südant. Kord leidsid nad varisenud müürilt söega kirjutatud tähed: „Siin elasin mina, kaardiväe miinipildur seersant Varunin. Iga kivi mu purustatud kodust saagu põrgutuleks neetud saksa okupantidele!"

Ja sinna alla oli tundmatu eestlase käsi kirjutanud: „Sõber, sinu viha on minu viha, sinu kättemaks — minu kättemaks. Edasi otsustavaks lahinguks, lõplikuks võiduks!"

Suuremalt osalt nägid need tormidest ja tuiskudest karedaks muutunud mehed esmakordselt oma silmadega sakslaste ja sõja hävitustööd. Mõned neist olid võidelnud hävituspataljonide ridades. Teised olid osa võtnud Tallinna

kangelaslikust kaitsmisest, kuid ainult vähesed olid näinud tõelist halastamatut sõda, kõigi inimmõistuse hävitusjõudude purskamist Smolenski, Leningradi ja Moskva all.

Nüüd seisid nad siin ja vaatasid sinna eemale, kus nende silmade all põles ja leegitses terve linn nagu põrgu eeskoda. Varavalgel muutus see läbinägematuks suitsumüüriks, kõmavaks, lakkamatult ragisevaks maalapikeseks, mis meenutas eemalasuvat hiiglakraatrit. Ainult aeg-ajalt ilmus paksust suitsust nähtavale mõne vabriku korsten, kivimaja kõrge külg või kiriku purustatud kuppel. Siis kattis suits jälle kõik.

Ja siinsamas, pisut paremal, raudtee kuusehekkide taga asusid keset lagedaid põlde mõned laialipaisatud hooned, tükike kiviaeda, raagus puud. Siin ootas esimest pataljoni inimese kõigi füüsiliste ja vaimsete jõudude tugevaim proov — pealetung.

Põleva, lakkamatult ragiseva ja tulesambaid ülespurskava linna kõrval näis see lagendik tähtsuseta kindlustatud punktikesena. Siit ei leidnud silm midagi kindlustuste taolist, kogu maa oli lage, tühi ja paljas. Ainult mõned põõsatutid, lagendiku laiul õõtsuvad mäekühmud, risti kulgev, palju päevi käimata maantee ja ikka lumi, lage lumi. See näis pigem mahajäetud sovhoosivaremetena kui kindlustatud punktina. Näis, et rühm mehi võib selle haarata esimese rünnakuga.

Kõik oli vaikne, rahulik, miski ei liikunud lumiste põldude kohal. Sellest said hoogu mõned mehed, kes kohe olid oodanud vaenlase ägedat tuld. Nad küsisid naeratades:

„Kus siis sakslane on, kas pistis juba punuma?"

Ja teised vastasid niisama lõbusalt:

„Oodake veel, ta kohendab püksirihma."

Need naljad muutsid kogu olemise nagu lõbusamaks.

Ainult pataljonikomandör Merikivi ja mõned vanad rindemehed teadsid, mis neid ees ootab. See silmale nähtav lage väli mõne põõsatuti ja kolme-nelja varemetetaolise kiviehitisega oli vaenlase tähtsamaks kindlustusvööndiks, võti ümberpiiratud linnale.

Kolme- ja neljakordsed okastraataiad piirasid kindlustust. Nende ees ja taga algasid miinivööndid, nägematud jõhvpeenikesest traadist tõkked, mis puudutamisel panid

prahvatama ümbruse. Kogu väli oli kaetud silmale peaaegu nägematute, üksteisele kaitset pakkuvate dzottide ja dottidega, millede ambrasuurides loendamatud kuulipildurid valvasid ümbrust. Iga mäekumerik, põõsatutt, tee looklev joon oli täpselt mõõdetud, iga meeter maad laskesektoreiks jagatud. Mõnisada meetrit eemal asusid jälle uued kindlustatud punktid, uued miiniväljad, okastraataiad, ambrasuurid, moodustades ringkaitse ümberhaaramiste eest.

Kuigi praegu kõikjal oli vaikne, ei paistnud ainustki suitsuvinet ega liikumist, teadis Merikivi ometi, et sajad terased silmad valvavad kuulipildujate taga iga liigutust enda ees. Isegi lind ei saanud märkamatult lennata üle lumise välja.

Ülalt mäekumerike vahelt tuli käskjalg Arusaar ja teatas: „Seltsimees komandör, tee on valmis."

*

Samal ajal lähenes põlenud külale mööda teed supikatel. Ree kõrval kahlas kuni põlvini lumes pataljoni kokk Tuuberg, suur tüse poiss, talimüts veidi kuklasse lükatud, kasukahõlmad lund puudutamas. Temast vasakul sammus hobusemees, väike nirginäoga mehike, silmad kilades vaenlase maa poole vaatamas. Ta justkui ootas, oli kõigi erkudega valvel, et järgmisel hetkel tuleb sealt mõni kahurimürsk või kuulipilduja-valang. Mitmel korral heitis ta rahutu pilgu oma kaaslase poole ning lausus:

„Usu, Kutt, nad hakkavad põmmutama."

„Las hakkavad," vastas see rahulikult, kiskudes vilti sügavast lumest välja. „Aga sina lase kiiremini... mehed ootavad juba toitu."

„Kuidas sa saad rutemini, kui..." turtsus hobusemees hädiselt vastu. Kuid nagu kiuste läksid ohjad jälle kätes sassi. Üks haru sattus jala alla ning ähvardas mehikest pikali kiskuda. Ta tantsis tükk aega ühel jalal, silmad ikka vaatamas kaugele ette, nagu võiks vaenlane just märgata ta kimbatuse-silmapilku ja anda põraka. Siis haaras ta kätega õhku ja prantsatas selili lumme.

„Toh-oh, sa oled justkui kubu õlgi!" naeris kokk, haaras oma kaaslase turjast kinni ja aitas ta uuesti jalule.

Nad jäid hetkeks teineteise vastu seisma.

„Kuule, Ott, kas sa kardad?" küsis siis kokk pikkamisi ja tõsiselt, vaadates oma kaaslase heledatesse silmadesse.

„Ei noh . . ." hakkas see end kuidagi imelikult raputama. „Aga kui sihuke matsakas külge tuleb, egas siis vist küll suurt järele jää."

„Päris kindel, et ei jää," noogutas kokk tõsiselt. „Kuid sellepärast ei maksa sul enneaegu manöövreid teha. Tead, oleme vanad semud."

„Oleme."

„No vaat, see loeb ka midagi."

Mõlema poisi vahel tekkis möödunud aegade kauge mälestus. Nad olid kõrvuti kasvanud, agulimajade pappkatused, tolmused tänavaääred, aedade niiske muld olid olnud nende paljaste jalgade paterdada. Ott oli ikka hoidnud Kuti, selle suure turjaka poisi poole, kelle selgetes sinistes silmades oli sageli nii palju mõistatuslikku. Nad polnud kunagi teineteisele rääkinud, mis oli neid sidunud sõpradeks. Ja seda vist ei räägitagi, see kasvab ühes lapsepõlvepäikese, käsikähmus saadud sinise muhu, purustatud aknaruudu ja saja teise pisiasjaga südamete külge.

Nüüd seisis August Tuuberg, esimese pataljoni kokk, oma vana sõbra ees ja lausus karmtõsiselt:

„Siis ole ka mees, nagu olema peab."

„Muidugi olen, aga ega see just kerge ole," nuuskas see ninaga.

„Miks ei ole?"

Väiksem poiss mõtles ühe silmapilgu, siis vastas:

„Sul on ju kergem, sina oled kokk. Kuid minusugused hobusemehed lüüakse eesliinile."

Midagi mõtlikku tekkis tüsedama poisi selgetesse silmadesse. Need sarnanesid nüüd pisut pisikese agulipoisi kurbtõsiste silmadega, milledes puurleb ning juurdleb kaugel mõte, rabeleb läbi kahtlustarade ja järsku võidab kõik takistused. Ja selles võidus on midagi suurt ning üllast, niisugust sõnul seletamatut, mis hingestab kogu näo, paneb säramа silmad, tuikab õhetama põsesarnad.

„Hea küll, Ott," lausus ta sellise häälega nagu inimene, kes on jõudnud kindlale, kõigutamatule otsusele. „Oleme vanad semud, meie hoiame ikka ühte. Mäletad, kui kord

Pilpaküla poiste kamp mulle kallale tuli, siis kargasid sina kohe appi. Ühele andsid jalaga mööda kõhualust ja teisele torkasid pöidlad silma."

„Mäletan."

„No vaat... ehk torkan ka mina nüüd sinu eest mõnele pöidlad silma."

Regi jõudis mäerinnakule, ja nüüd oli ka Otil nagu kuidagi kergem läbi sügava lume sumbata. Ta ei vaadanud enam nii sageli vaenlase maa poole, sinna põrgu pärasoppi, mis pani südame erutatult põksuma.

Kuid just samal hetkel, kui nad jõudsid roodude juurde, pahises õhk pea kohal nagu tiivalöökidest ja kaks või kolm miini prahvatas mäenuki all vastu lund. Kõik mehed viskusid laiali, varjasid end mäeküngaste, teeservade ja lumme sõtkutud jälgede varju. Ott seisatas ühe silmapilgu, käed värisemas, nägu kahvatu, ja pistis siis järsku mööda mäekülge alla jooksma. Talle näis, et tema taga ragises kogu mäekumerik, viskus talle järele, pihunes hiiglasuurteks vihisevateks mullakamakateks. Siis takerdus jalg millegi taha ja ta lendas ülepeakaela kohevasse lumme.

„Ott... Ott... sindrinahk, pea kinni!" karjus kokk talle järele.

Tema selja taga küsis rahulik hääl:

„Kas kardab?"

Kokk pöördus ümber ja nägi enda ees pataljonikomandöri teravaid, veidi kurva läikega halle silmi.

„Vist jah... harjumata asi..." kogeles ta.

Ja korraga tundis ta nii imeselgesti, et just nüüd peab ütlema vana sõbra eest mõne sõna, niisuguse sõna, et Ott polegi argpüks, vilets jänes, vaid läbi-läbi kuldne poiss, tõeline sõber, kelle süda tuksub ausalt, kes raskel silmapilgul ei jäta oma pataljoni hätta. Kogeldes, sõnu otsides hakkas ta rääkima:

„Niisugune oli ta juba vanasti, lapsepõlves... Kartis nagu pöörane võmmi vilet, äikest ja pauku. Kui keegi aknaruudu sisse lõi, siis jooksis Ott kas või pükstest välja, ja äikese ajal muutus siniseks nagu jõhvikas. Nüüd enam äikest ei karda, aga..."

„. . . pauku kardab," lõpetas Merikivi naeratades koka jutustuse.

„Just nii, pauku kardab!" kordas see rõõmsalt.

Ja nüüd oli sel suurel poisil, kel oli nii raske väljendada kõike seda, mis kees ta südames sõbra pärast, korraga nagu palju kergem. Pataljonikomandör mõistis poolelt sõnalt kogu selle raske loo. Ta oli ikka niisugune, tema südamesse mahtus kõik see, mis sündis kogu pataljonis. Võitlejad käisid ikka tema juures oma murede, rõõmude, salajasemate südamesoovidega. Mõnedele kirjutas ta kirju. Mitte harilikke lihtsaid kirju, nagu kirjutatakse muldonnides vilkuva rasvalambi tule all, vaid tükikese võitleja elust, tema edust, võitlustest, jällenägemisest. Teised said temalt tubakat, pataljonikomandöri tubakat, mis sageli polnud parem ega halvem kui kõige lihtsama punaväelase tubakaski, kuid jääb siiski vilkakeerutajale meelde kogu eluajaks, mäletada kaugete aastate lävelgi. Ja oli neidki, kes kandsid tema tagavarapükse, saapaid, laia ohvitseririhma — uhket oma pataljonikomandöri rihma.

Nüüd andis see kõik nagu August Tuubergile julgust. Ta lükkas mütsi õieti pähe ja ajas oma suure turja sõjamehelikult sirgeks.

„Seltsimees pataljonikomandör, mul on teile üks palve."

„Noh?" kergitas see kulme.

„Ott . . . tähendab punaväelane Valgeorg on hea kokk. Aga mina olen raskekuulipilduja mees . . . Kas ei võiks sedasi, et me vahetame kohad, Ott ja mina?"

Merikivi silmades välgatas midagi. Ta süda muutus korraga rõõmsaks. Sel hetkel ta oli jälle leidnud uue kangelase, toreda lahingumehe, sooja südamega võitleja, kes oma sõbra eest vabatahtlikult astus lumiste võitlusväljade raskele teele.

„Tehtud," lausus ta ja sirutas kokale käe.

See pöördus ringi ja hüüdis kõhklevalt lähenevale hobusemehele:

„Ott, võta kopp ja jaga toit välja."

„Miks mina?" küsis see arusaamatult.

„No vaat, ütlesin ju sulle, et torkan kord ka mina sinu eest mõnele pöidlad silma. Nüüd lähen seda tegema sakslastega."

Poole tunni pärast algas esimene pealetung.

Lumiseid põlde kattis tihe ja madal udu nagu suits. Sellest paistsid välja ainult raudteetaguse kuuseheki tipud ja mõned kauged puud. Taevas tõmbus külmaks, tardus kuidagi klaasiseks. Kõik oli vaikne, lumised künkad lamasid rahulikult, nagu midagi oodates.

Roodud hargnesid ülevalt alla. Pataljonikomandör Merikivi jagas käske, jäädes roodude keskele. Ta läks nendega ikka kaasa, saates käskjalgu vasakule ja paremale, kuulipildurite juurde, kes olid jõudnud peaaegu raudtee äärde, esimese roodu manu, kes ületas lumist maanteed. Kuid ikka veel ei ärganud vaenlase tuli.

„Kas nad on jätnud oma positsioonid maha?" välgatas läbi tema mõtete.

Kuid seda oli raske uskuda. Ta oli liiga kogenud sõjamees, et rõõmustada vaenlase vaikimise üle. Pigem näis see pahaendelisena, ettevaatusele manitsevana, nagu vetruv laukakamar, mis võib järsku vajuda jalgade alt. Kuid seda vaikust tuli kasutada — jõuda vaenlasele lähemale, tema kindlustuste alla, silm silma vastu.

„Edasi!" andis ta sidemeestele käsu.

Siis ärkas üks kuulipilduja, teine, kolmas, ja korraga tärises neid kõikjal. Merikivi kõrv eraldas tuttavaid maksimi ühetasaseid ja rahulikke hingamisi vaenlase relvade pisut peenemast, vidistavast, õmblusmasina vurina takti meenutavast tärinast. Neid asus vasakul ja paremal, kaugel taga, varemete juures, kus tuli justkui tihedate valangute kuuma lainet.

Mõne minuti pärast tuli esimene teade vasakult — kuusehekis hävitatud vaenlase raskekuulipilduja-pesa.

Pataljonikomandör Merikivi andis käsu:

„Vallutada vaenlase positsioonid."

Kuid siis avanesid sealt ootamatult uued peidetud kuulipildujate, täpsuslaskurite, automaaturite pesad. Kogu rünnak lõi veidi nõtkuma, saades nagu tugeva rusikahoobi rindu.

Vasakul tiival võitles väike julge jagu. Nende juhiks oli seersant Laas, noor poiss, vaevalt kaheksateistkümne-

aastane. Hommikul oli ta põlenud Borovitši küla tuhaasemel leitud nimetahvlile kirjutanud ainult neli sõna: „Edasi, mitte sammugi tagasi!"

Nüüd oli ta oma jaoga kõige ees, ainult nelikümmend või viiskümmend meetrit eemal kuusehekist. Ta nägi selgesti kuulipilduja-tuld, mis välgatas madalal puude all. Tema ümber oli ainult kuus või seitse võitlejat, tema mehed, kellega ta oli maganud külg külje kõrval naridel, suitsetanud ühisest tubakakotist, ületanud raske teekonna. Nad olid enam kui sõbrad — lahingumehed elus ja surmas.

„Vaadake, seal on see pesa!" näitas ta meestele. „Nüüd hakkame jooksma: kes esimesena kohale jõuab, hävitab granaatidega."

Keegi ei küsinud rohkem, keegi ei lausunud ainustki sõna, seda polnudki siin tarvis. Väike salk hakkas jooksma kuuseheki poole. Keegi langes, see oli vist Veski, vilgas pillilugude meister, lembelaulude laulja. Ja sealsamas vajus otseti ka vana Raugas, nagu oleks ta juba jõudnud oma Muhumaa pehmeokkaliste kadakate alla puhkama. Vist veelgi jäi üks või kaks meest kuskile tahapoole. Kas nad väsisid jooksust või võttis neid vaenlase kuul, seda polnud nüüd aega mõelda. Kuid kolm poissi jõudsid heki alla, ja peaaegu korraga prahvatasid nende granaadid seal ees vaenlase kuulipilduja-pesas.

Kaks võitlejat tõusid jälle üles, kuid kolmas ei tõusnud. See oli seersant Laas, kes jäi lamama nende kuuskede alla, mis paistsid väikese nimetahvlini põlenud küla asemel. Tema oli täitnud esimesena oma tõotuse, neli lihtsat sõna.

Kui pataljonikomandör Merikivi sinna jõudis, jutustas roodukomandör ühe künka varjus mõne sõnaga selle loo.

„Kuidas on selle kangelase nimi?" küsis Merikivi.

„Seersant Laas," vastas roodukomandör.

„Seersant Laas," kordas ka Merikivi, kuid see nimi ei loonud ta mälestuses mingit kujutlust.

Seersant Laasi ei olnud nende võitlejate hulgas, keda ta juba pimesi tundis nende tuttavlikust turjast, pea julgest hoiakust, südist otsustavast sammust. Ja korraga tundis Merikivi südame all imelikku pigistust. Ta ei tundnud ikka veel kõiki oma mehi, ei suutnud näha nende ausat südant karehalli soldatisineli all, ei osanud vaadata nende hinge

põhja. See noor valgepäine, rõõmsa lapsenäoga poiss oli üks neist hiiglastest, lahinguväljade legendaarseist kangelastest, kuid näe, sa ei osanud teda varem leida. Alles nüüd, kus ta lamas elutuna siin lumisel väljal, kus tema nimi kõlas roodust rooduni, avanes sulle tema südame suurus.

Merikivi võttis maast peotäie lund ja surus vastu nägu.

„Otsi hoolsamalt, vaata igasse silma, igasse südamesse, ja sa leiad neid rohkem, kui oled seni arvanud," ütles ta enesele. „Nad võrsuvad su silmade all, sa pead neid ainult õieti ära tundma, sest oled nende komandör, juht, kasvataja. Ja kui sa ei oska seda teha, siis oled vilets komandör, saamatu kasvataja, sa ei suuda seista oma pataljoniga südamete suurimal proovil — lahingus."

Ja siis korraga meenus talle kiri kaarditaskus, vana kiri, mille ta oli saanud peaaegu aasta tagasi. Tema naine kirjutas: „Olen otsustanud jääda siia, ükskõik kui raske see ka oleks. Meie peame võitlema, nõrgad ja tugevad, peame võitlema lõpuni, sest Lenini linn on tükike meie kodumaa ihust, tema valvas silm Balti merel — aken Euroopasse."

Nüüd võitles see väike vapper naine selles veeta, tuledeta ja külmas linnas, milles siiski tuksus soe ja julge süda. Ning tema, Merikivi, polnud kunagi mõelnud, et selle väikese naise võitlus seal oli hiiglaslik, võib-olla mitte kergem kui rindel. Seal võrsusid samasugused loendamatud kangelased, valvurid katustel, virgad käed tööpinkide taga, sanitarid, õed ja arstid haigemajades. Ja tema väike naine oli üks neist miljoneist märkamatuist vereliblekestest, mis lakkamatu jõu ning usuga toitsid saabuvat võitu.

Pataljonikomandör Merikivi tõusis üles, korrates enesele:

„Jah, tunne inimesi, see on veel tähtsam kui osata hästi käsitseda relva. Sakslased mõtlesid meid võita terasega, aga meie lööme neid südamete vihaga."

Ta läks edasi, järele roodudele, kes olid jõudnud lagendikule. Udu oli rebenenud, detsembri kirgas päike säras lumel, mäekumerikud valendasid vastu, ja seal eespool, sovhoosi varemete juures, sädeles kõik justkui litterkividest. Sel hetkel ei paistnudki see kõik tõelise lahinguväljana, vaid pigem rahuliku maastikuna, kus millegipärast

prahvatasid kõrgele lumesambad, sisisesid kuulid ja tõusid värvilised raketid. Roodud olid juba teest üle jõudnud, ja tiivad hakkasid nagu noodasuud varemete ümber koomale tõmbuma.

Samal hetkel kostis eemalt, põleva linna poolt, teravlõikav metalli krigin. Näis, nagu oleks seal keegi tohutut roostetanud võtit lukuaugus keeranud.

„Maha heita ... kuueraudne!" hüüdis Merikivi, sest tema tundis imeselgesti seda võigast häält.

Võitlejad viskusid lumme. Ühe hetke näis kõik vaikne, siis lõi õhk järsku pea kohal laperdama, ja üksteise järel langesid alla rasked miinihoobid. Terve lume- ja külmunud mullakamakate pilv paiskus üles, nagu oleks emake maa end raputanud. Kohe järgnes sellele teine kauge krigin, ja uued raudsed rusikahoobid panid maa võppuma.

Üheaegselt miinidega algas ümberringi lakkamatu kuulipildujate ragin, millesse segunesid püssipaugud nagu põlevate okste pragin. Hakkas töötama kogu vaenlase relvade koor, aastaid ehitatud, täpselt väljamõõdetud, kindlatesse laskesektoritesse jaotatud koondtuli. Näis, et sellel lagedal väljal, kus lamas kolmsada või nelisada inimest, ei jää hävitavast tulest puutumata ainuski ruutmeeter maad. Igalt poolt tuiskas üles miiniplahvatuste suitsu, ja kohe lõikasid seda läbi kuulipildujate tulised joad.

Just Merikivi ees kündsid miinid üles mullakamakaid, ja kaks kuulipilduja-valangut jooksid nõnda lähedalt tema küljest mööda, et purustasid vöörihma. Üks väike põõsas, mis asus temast kaks või kolm meetrit paremal, hävines mõne minutiga kuulipildujate tulest.

Tagapool tõusis kaks rohelist raketti.

„Kaevuda!" andis Merikivi käsu edasi.

Kohe kostsid üle lageda välja hüüded:

„Kaevuda ... kaevuda ... kaevuda ..."

See helises nagu kell külmas õhus, jooksis suust suhu, rühmast rühma, roodust roodu. Kuid siin, sellel lagedal, kivikõvaks külmunud väljal polnud kuskile kaevuda. Labidaterad kõlisesid vastu külmunud mulda, iga nähtav liigutus tõi vaenlase ambrasuuridest kaela põrguliku tule. Kuid siiski elas pataljon, pidas vastu, võitles visalt oma olemas-

olu eest. Paljud võitlejad tegid kätega endale lumme aseme, üsna väikese aseme, kuhu sai varju pista ainult nina. Ent sel raskel hetkel andis see väike, peaaegu tähtsusetu vari uut julgust ja lootust. Mõned katsid end labidatega ja teised leidsid põõsajuurika, tühise käsivarrejämeduse puukese, mille purustab iga kuul esimesel lennul. Kuid ometi sisendasid need tähtsusetud, mitte mingisugust kaitset pakkuvad varjendid uut julgust, õhutasid elusädet.

Igalt poolt kostsid jao- ja rühmakomandöride julgustavad hüüded:

„Vastu pidada... vastu pidada... mitte tõusta..."

Sest sel hetkel tähendas püstitõusmine kindlat surma. Ja pataljon pidas vastu, seisis kõikumata, kindlalt, nagu oleks ta karastunud paljudes lahingutuledes.

Siis kostis tagant, üle peade, tuttav raskekuulipildujate hingamine.

„Meie omad hakkavad andma!" lendas sõnum suust suhu. „Need on Linaski mehed, no küllap nad juba oskavad."

„Meie omad... meie omad..." mõtles sel hetkel iga võitleja, litsudes end vastu maad, tehes end nõnda väikeseks, madalaks ja õhukeseks, nagu võis.

Ja ühe või kahe minuti pärast kostsid sealt raudtee tagant, põlenud küla küngastelt, ka suurtükipaugud. Õhk hakkas pea kohal kohama. Kuskil eespool, vaenlase dzottide ja dottide ambrasuuride ees, prahvatasid esimesed mürsud. Neile järgnesid ikka uued ja uued, ning iga lennukohinat saatsid lumme mattunud võitlejate rõõmsad südametuksed. Nüüd jäigi vaenlase tuli juba kuidagi hõredamaks, vaiksemaks ja kauge kuueraudse krigin vaibus hoopis.

Tagapool tõusid punased raketid.

„Tagasi tõmbuda!" andis Merikivi käsu.

Ta kuulis enese lähedal lume rudinat ja vaatas taha. Seal roomas läbi lume lähemale käskjalg Arusaar.

„Seltsimees komandör, leidsin seal tagapool ühe augu, sinna ei puhu tuul..." teatas ta.

Merikivi naeratas. Ikka leidis Arusaar tema jaoks mõne tuult varjava korstnajala, augu, katlakesetäie kuuma teed, mantli katteks. Rännakul tuli ta kuuseokstega, laotas need märjale maale, harutas kuskilt välja kuivanud jalarätid,

leidis kuivi puid tuleasemeks. Näis, nagu võiks ta aina lõpmatuseni anda, hoolt kanda. Ja seejuures naeratlesid ta tõsised silmad, nagu oleksid kõik need hoolitsemised soojendanud ka teda ennast, tema silmi, tema südant.

„Hea küll, läheme!" ütles Merikivi, ja mõlemad mehed hakkasid roomates tahapoole liikuma.

Nende järel tõmbus pikkamisi ka kogu pataljon vaenlase marutule rõngast tagasi. Roodud ja rühmad saabusid salkadena, laialipillatud jagudena. Sanitarid tulid haavatutega. Nad vedasid raskemaid haavatuid mantlitel ja sinelitel, nihkudes küünarnukkide ja põlvede abil samm-sammult edasi. Mõned kandsid roomates haavatuid seljas, sest kogu lagedat välja niitsid ikka veel vaenlase kuulipildujate vikatid.

Sel õhtupoolikul sai kuulsaks kolmanda roodu sanitar Veström, pikk poiss, Vormsi hülgekütt. Nelikümmend seitse korda käis ta vaenlase tule all kaugetel lagendikuservadel, miinivööndite sügavikus, peaaegu okastraataedade all. Ta sidus haavu, lausus oigajaile mõne lohutava sõna, sõna, mis lahinguväljadel muutub peaaegu usuks, ja pöördus mõne raskema haavatuga jälle tagasi kuuseheki varju.

Nende mõne tunni jooksul muutus ta punaväelaste, velskrite ja alles hädaohust pääsenud haavatute silmis hiiglaseks. Ta näis sooritavat võimatut, seda, millest oli küll kuuldud ja loetud, kuid mis näis olevat siiski rohkem kui ime. Kaks korda olid vaenlase kuulipildujate valangud purustanud ta sinelihõlmad, lõmastanud veepudeli ja puruks rebinud sanitaarpauna. Ta põsel oli nagu tulise rauaga põletatud kriim — ühe kuuli jälg. Ent ta läks ikka uuesti ja uuesti, ning kõik vaatasid südamete põksudes järele, kuidas ta kadus valevasse lumme. Ja kui ta jälle tagasi tuli, siis pigistasid võitlejate karedad käed tema käsi, sosistasid tänusõnu, kaisutasid puruksrebitud sinelis kangelast.

Veström seisis nende ees veidi kohmetult, segaselt, nagu ei taipaks ta, milleks kogu see seltsimeeste poolehoid. Ta tahtis justkui neist eemale hoida, sest see polnud ju midagi suurt, mis ta korda saatis, seda võis teha igaüks.

Õhtu eel tuli ta väikese kirjakesega pataljonikomandöri juurde. See oli kirjutatud taskuraamatukesest väljatõmmatud lehele, lumest veidi niiskunud ja kortsunud. Suure vaevaga luges Merikivi:

„Lubage mul jääda teie ette. Olen eelpostiks, kui tulete."

Merikivi ei suutnud lugeda allkirja, lumi oli selle laiali sulatanud.

„Kes see on?" küsis ta imestades.

„Kommunistlik noor Muru. Ta on oma automaadiga traattõkete lähedal. Temaga kaasas on veel kaks meest, vahvad poisid."

„Jäägu," noogutas Merikivi peaga.

Kui sanitar lahkus, tundis ta jälle südame all imelikku pigistust. Seal lagedal väljal, otse vaenlase tuldpurskavate ambrasuuride all, oli kolm noort poissi, kolm kangelast, kes vankumatult seisid pataljoni eelpostil. Kas ta tundis neid? Kas ta oli kunagi märganud nende silmade tuld? Kas ta kuulis nende noorte südamete kutset võitluseks ajaloolise verivaenlasega?

Ta oli arvanud, et temal on korralikult väljaõpetatud pataljon, toredad tublid poisid, kes võidavad kõik raskused. Ta tundis kümneid häid kuulipildureid, automaatureid, luuremehi, sidelasi. Ta usaldas neid, lootis nende jõule, otsustavusele, vastupidavusele. Kuid nüüd kasvasid ta silmade all uued lahinguväljade kangelased, tundmatud võitlejad rühmadest ja roodudest, lõid helendama nagu säravad tähed laotuses. Pataljoni kokk Tuuberg, seersant Laas, sanitar Veström, kommunistlik noor Muru, tema kaks tundmatut kaaslast ja paljud teised kasvasid siin lagedal ning tuulisel võitlustandrel mõne tunni jooksul hiiglasteks.

Ja ta mõtles õnnetundmusega:

„Niisugune armee peab võitma, selle jõudu ei suuda murda ükski vaenlane, selle võiduteed ei takista mingid tõkked."

Vasakult tulid sidemehed ja paigutasid välitelefoni augu nurka. Nad olid toonud liini vaenlase tule alt läbi ja ühe mehe käsi rippus lõdvalt alla. Ta ütles oma kaaslasele:

„Keera otsad kokku, ma ei saa."

Merikivi vaatas veel kord poissi ja tundis tema ära. See oli üks neist, kes paistis talle silma juba Uurali valgetüveliste kaskede all, raskel teekonnal ja nüüdki siin lagedal võitlusväljal.

„Mis on, Suurop?" küsis ta.

Poiss vaatas talle rõõmsa naeratusega silma ja heitis vasaku käega:

„Ah tühja, kriimustas veidi."

„Kuul?"

„Vist jah."

Merikivi astus tema juurde, võttis käe ja vaatas haava. Kuul oli läbistanud peopesa, võib-olla isegi purustanud keskmise sõrme luu.

„Mine kohe ambulantsi," ütles ta.

„Praegu pole aega, meil on tarvis veel paremalt otsad sisse tuua."

Ja järgmisel hetkel olid nad läinud paremale, jälle uute kuulide alla, uuele südamete proovile.

4.

Teine rünnak algas õhtuvidevikus.

Väljas oli tõusnud tuul ja keerutas lund jahutolmuna üles. Suurtükkide tuli muutus ikka tihedamaks ja ägedamaks. Kõik patareid koondasid oma löögijõud varemete ümber. Plahvatus järgnes plahvatusele nagu välkvalgus, mille paistel hetkeks kargas nähtavale tükike lumist välja, mõni põõsamügarik või tume seina müür.

Pataljonikomandör Merikivi andis viimased käsud.

Ta ei näinud küll pimedas, kuid aimas, kuidas paremal ja vasakul roodud valmistusid liikuma-hakkamiseks. Nad tõusid varjavaist maalohkudest, lumme kaevatud varjendeist, kivide ja teeservade tagant. Külm raputas võitlejaid, oli muutnud kangeks nende luud-liikmed. Sõrmed justkui ei tahtnud hoida püsse ja ümber kintsude tundus, nagu oleksid need täiesti alasti.

Merikivi tõusis augu servale ja läks otse edasi. Ta kuulis enda kannul käskjala samme, tasandas hetkeks käiku ja ütles:

„Seltsimees Arusaar, kas sa ei tahaks maha jääda? Mul läks automaat rikki, see oleks tarvis parandada."

Tema kõrval vastas käskjala rahulik hääl:

„Ma parandasin selle juba ära."

Nüüd neil nagu polnudki enam midagi rääkida. Nad mõistsid teineteist sõnadeta, vaikides. Peagi jõudsid nad

järele esimesele roodule, kes hargnes laia ahelikuna üle lumise välja. Nad kuulsid siit-sealt mõnd tasast hüüatust, kõnejätku, lauset, mida võitlejad laususid sel tähtsal silmapilgul. Üks jäme hääl, see oli vist teise rühma suur ja tugev kuulipildur Terasmäe, ütles:

„Muru on ikka oma meestega ees. Me saatsime neile tervitusi."

„Kuidas te saatsite?"

„Valang rohelisi leekkuule, see on meie märk. Ta teab, et me pole neid unustanud."

„Neid ei saagi unustada, eluks ajaks jäävad meelde."

Läbi aheliku sosistati edasi käsklus:

„Pikali!"

Kogu ahelik heitis lumele, vaadates pinevalt ette. Nüüd olid nad vaenlasest ainult kakssada või kolmsada meetrit eemal. Neid lahutas traataed ja miinivöönd, mis oli vist juba suurtükitulest purustatud. Vaenlase tuli oli jäänud vaikseks. Ainult mõned üksikud kuulipilduja-valangud jooksid nagu kobades üle välja.

Merikivi ootas pinevil. Ta katsus vaadata oma käekella, kuid ei näinud midagi. Nüüd oli juba möödumas kümme minutit, pidi algama rünnak. Suurtükituli oli sundinud vaikima vastase kuulipildujad. Kuid ta tundis hästi sakslaste taktikat, teades, et juba esimesed mürsud peletavad nad lahtistest tranšeedest dottide ja dzottide varju. Kui aga suurtükituli vaikib, siis on nad jälle oma kohtadel kuulipildujate taga.

Eestpoolt tulid sapöörid ja teatasid:

„Traataias on kolm auku."

Teise rühma tüse kuulipildur küsis sosinal:

„Kas Muru ja tema mehi nägite?"

„Nägime."

Samal hetkel katkes suurtükituli ja tagapool tõusis üles punaseid rakette — pealetungi signaal.

„Rünnakule . . . rünnakule!" kostis üle kogu välja.

Võitlejad tõusid, sööstsid ettepoole, edasi läbi lume, kraavipõhjade, põõsaste räga. Vasakult kostsid plahvatused ja tulesähvatused — miiniväli. Eest tõusid valged raketid, valgustades kogu traataia ümbruse peaaegu päevval-

geks. Samal silmapilgul hakkasid metsiku jõuga ragisema ka vaenlase kuulipildujad.

Juba esimese viiekümne meetri järel selgus, et rünnak ebaõnnestub. Nad ei jõua tungida sellest tule ja raua rõngast läbi isegi kuni traataiani. See lõikas nagu teravate saagidega õhku, lund, musta taevast. See oli pataljoni hävitamine, meeste hukk. Vaenlane oli veel väga tugev, tema relvade jõud liiga võimas. Pataljonikomandör Merikivi kahtles ühe hetke ja andis siis käsu: „Pikali!"

Samal ajal kutsusid neid kuuseheki tagant tõusvad rohelised raketid tagasi. Suurtükituli algas jälle uue hooga, kaitstes roodude tagasitõmbumist. Need kogunesid pikkamisi, roidunult, nõrkemas pealetungilahingute raskest väsimusest. Kuid veel enam pures nende südameid kibe valu, et nende pingutustel polnud edu. Igale poole jäi lamama nende seltsimehi, lahingukaaslasi, kaugete päevade sõpru. Neid oli kõige tihedamalt just pika lausiku seljal, seal, kus vaenlase kuulipildujad tampisid maa justkui naeltega läbi.

Algas pime ootusrikas öö.

Pataljonikomandör Merikivi istus tuult varjava telgi all, kuigi siingi polnud palju soojem kui väljas. See oli vist mõni endine liivaauk, mille oli leidnud Arusaar. See ulatus vaevalt mehe rinna kõrguseni, mahutades kägarasse üksteise otsa sidemehi, käskjalgu ja paar komandöri. Iga tulija pidi end peaaegu kukutama auku, sest siin polnud astmeid. Tagasi tuli ronida käte abil, tagant upitatuna aitavaist kätest. Kuid siin oli parem, kuidagi hubasem kui väljas, pimedas öös, sest paar vubisevat rasvalampi andis valgust. Nende ümber keerles telkide varjust sissepugev tuul, pani leegid vilkuma, ähvardades tulesid iga hetk kustutada.

Telefonistid võtsid roodudest vastu teateid.

„Esimese roodu teise rühma komandör haavatud," teatas sidemees.

Merikivi mõtles lühikese hetke. Talle meenus suur tugev kuulipildur, kelle häält ta oli varem pimedas kuulnud. Nad olid temaga tuttavad, tõukasid rännakul õlg õla kõrval kahuriratast, viisid selle läbi lumelörtsi, üle lagunenud ojasildade mäkke.

„Määrata asemele seersant Terasmäe," vastas ta.

Ja kohe lendas mööda traati roodu teade, et seersant

Terasmäe, see suur tugev hiiglane, kes kandis kuulipildujat õlal, nagu oleks see puupüss, on määratud uueks rühmakomandöriks.

Teine telefonist teatas:

„Kolmandas roodus seitsekümmend kaks meest."

Ja kohe tuli jälle uus teade:

„Kuulipilduja-roodu komandör langenud."

Merikivi nagu võpatas.

„Kas Linask?" tahtis ta küsida, kuid hääl ei tulnud kuuldavale.

See oli tema parimaid komandöre, tema kasvandik Uurali uute reservide sepikojas. Ta oli näinud teda jaokomandörina, rühmavanemana ja siis rühma- ning roodukomandörina. Ta oli kasvanud võitlejate keskelt, punaväelaste naridelt, sealt alt, kust olid peale hakanud paljud suured väejuhid. Ta oli oma relva täiuslik meister, parimaid maksimi tundjaid ning käsitsejaid kogu polgus. Selle relvaga oli ta neljakümne esimesel aastal kaitsenud oma kodulinna Tallinna müüre, võidelnud samm-sammult kuni Miinisadama barrikaadideni.

See kõik meenus nüüd Merikivile ainsa hetke jooksul. Ta tõstis käe silmade ette — seal muutus justkui uduseks ja midagi valusat hakkas tõusma kurgupõhja. Kuid see kestis vaid ainsa silmapilgu, siis oli ta jälle endiselt rahulik ning tõsine.

„Määrata asemele esimese rühma komandör," vastas ta peaaegu karedalt.

Siis kuulis ta, kuidas keegi väljas pimedas hüüdis:

„Kutt... Kutt... kas sa oled siin?"

See oli vist väike hobusemees Valgeorg, uus pataljoni kokk, kes otsis oma suurt sõpra. Veidi aja pärast kostis jälle uuesti, kaugemalt:

„Kutt... Kas keegi teab midagi Kutist... kuulipildur Tuubergist?"

Talle vastas ühest august kare bass:

„Ta ei tulnud tagasi."

„Kas ta on haavatud... või on surnud?"

„Ei tea. Viimati nägin teda seal künka serval... siit meetrit kolmsada."

Ühe hetke pärast vastas väike hobusemees otsustavalt:

„Ma pean teda otsima."

Pataljonikomandör Merikivi tundis imelikku liigutust südame all. Ta oli kaotanud oma parima komandöri, ta oli võib-olla kaotanud ka selle suurmeelse sõbra, kes oma lapsepõlve-kaaslase eest vabatahtlikult lahingusse läks. Kuid ta oli leidnud jälle ühe uue ausa südame, elust ja surmast üleulatuva sõpruse — väikese hobusemehe Valgeoru.

Telk rabises ja auku kukkus Arusaar, hoides midagi kätega hoolikalt vastu rinda. Ta ronis üle maas kägardujate ja pani Merikivi ette katlakese aurava teega. See murdis tüki kuiva leiba ja rüüpas kuuma teed. Siis silmas ta katlakese kõrval väikest valget suhkrutükikest.

„Kust see jälle pärit on?" tõstis ta küsiva pilgu Arusaarele.

„See ... see oli jäänud kuidagi mu taskupõhja," kogeles käskjalg.

„Ja eile?"

„Ka eile oli ... kunagi vist unustasin."

Pataljonikomandör naeratas. Selles naeratuses oli midagi hella, vaikset, sõnatut mõistmist.

Väljast kostsid käskjala hüüded:

„Esimene pataljon ... esimene pataljon."

Ja kohe seejärel pistis kõhn paljas käsi telgiserva alt paberitüki auku. Pataljonikomandör võttis selle vastu ja avas. See oli uus lahingukäsk.

Ta rüüpas viimase teesõõmu, tõusis üles ning ronis august välja. Kare tuul puhus näkku, rebis sinelihõlmu ja tuiskas jälle edasi. Linnast paistis hiiglatulekahju kuma. All vaenlase poolel tõusid õhku mõned värvilised raketid, kuid ülal mäel, raudtee taga, oli kõik vaikne.

Merikivi astus edasi. Ta tundis väsimust, tinarasket roidumust, mis tõusis jalgadest ja haaras kogu keha nagu klambrite vahele. Kuid nüüd ei olnud aega sellele mõelda. Sel tunnil tahtis ta läbi käia kõik rühmad ja roodud. Ta pidi nägema oma mehi, neid lumiste väljade kangelasi, kelle ees seisis jälle uus südamete proov.

Ta astus pikkamisi mööda lumiseid teeservi, kus paiknesid rühmad ja roodud. Mitmel pool olid võitlejad lume kinni tampinud ja puhkasid laialilaotatud mantlitel. Nad

katsusid silmapilgu magada selles karedas detsembriöös. Merikivi astus tasakesi mööda, kartes neid äratada.

Ühe lumeaugu ees kuulis ta kedagi lõdisevat. Aeg-ajalt kostis kaeblik kurgulaest tulev heli, nagu nutaks seal laps.

„Mis sul on?" kummardus Merikivi lähemale.

„Külm ... kui kindadki oleksid ... kaotasin need esimesel rünnakul."

Merikivi võttis käpikud käest ja ulatas poisile. Kuid ta polnud saanud veel kümmetki sammu edasi, kui kuulis tagant samme. Tema ees seisis väike punaväelane ja pakkus kindaid tagasi.

„Seltsimees komandör, ma ei tundnud teid ära ... Võtke kindad, muidu jääte ise palja käsi. Ma ehk saan kuidagi, mul on üks kaelasall ..."

Ta pistis kindad Merikivile pihku ja kadus jälle oma lumeauku.

Viis minutit enne kesköödalgas suurtükitule ettevalmistus. Sel ajal tõusid roodud ja rühmad ning lähenesid lähtepositsioonidele. Pool tundi kestis suurtükituli, siis algas rünnak. Vaenlane koondas vastu kogu oma tulejõu. Ta suunas kõik relvad neile kolmele väravale, mis sapöörid olid õhtul teinud okastraatide rägastikku.

Kolmas kord nõtkus esimene pataljon ja pöördus tagasi.

Merikivi laskus sõnagi lausumata oma auku. Ta nägu oli tuhkhall, silmad nagu surnud ja suu ümber mõru võru. Näis, nagu oleks ta selle öö-päevaga hulga aastaid vanemaks jäänud. Ta sinelivarrukas narmendas ja automaadipäral paistsid vaenlase kuulide kriimud.

„Ei, ei," kordas ta enesele rusikaks pigistatud käega. „Pataljon võitleb hästi, mehed on kangelased, kuid see on neetult tugevasti kindlustatud punkt. Poolteist aastat on sakslased valanud siin betoonpunkreid, kaevanud kaevikuid, mineerinud, tõkestanud kõik juurdepääsud okastraadiga. Kuid siiski suitsetame nad sealt välja. Suitsetame nad täna või homme, aga suitsetame."

„Teile on kiri," ütles üks sidemeestest.

Merikivi võttis ümbriku ja avas selle. Kui ta oli lugenud need paar rida, mis kiri sisaldas, tõstis ta silmad ja vaatas ruumis ringi. Kõik oli täpselt samuti nagu mõne minuti eest. Kaks väikest rasvalampi vubises telefonide

ees, telgil rabises tuul, käskjalg Arusaar toetus seljaga vastu augu seina, silmad kinni, tema jalgadel kägardus pataljonikomandöri abi, kaugemalt paistsid veel mõned näod, kägardunud turjad, segamini jalad. Kuid ometi näis Merikivile, nagu oleks nende minutite jooksul varisenud suur ehitis, purunenud kildudeks, pihunenud tolmuks. Tema naine oli hukkunud Leningradi pommitamisel.

Samal ajal tuli uus pataljoni kokk roomates üle lumise välja. Tema ette ja taha lõikasid mõned vaenlase kuulipildujate valangud. Kuid ta roomas kohkumatult edasi. Ainult mõnikord, kui valangud panid lume sisisema otse tema ees, muutus kõik südame all külmaks. Ta oli käinud lumistelt väljadelt otsimas oma kadunud sõpra, kuid oli leidnud hoopis midagi muud. Nüüd oli tal viia tähtis teade, ja seepärast ta vaheldumisi jooksis ning roomas pataljoni staabi poole. Märkamata mantlitest katust, langes ta koos sellega komandopunkti.

Tema all tõusis kära, keegi tagus teda rusikahoopidega küljekontide vahele. Ott aga nihutas käega silmade eest mütsi ära ja püüdis põlvili olles — tõusmast takistasid teda mantlid — raporteerida:

„Seltsimees pataljonikomandör, ma... ma leidsin varjatud tee."

„Mis tee?" küsis see arusaamatult.

„Jah, tee... õieti on see lund täis kraav, mis viib otse vaenlase kaevikute ette. Otsisin Kutti, sattusin ikka kaugemale ja kaugemale ning käperdasin korraga kraavis. Mõtlesin, et see toob meie poole tagasi, kui korraga kuulsin eespool saksakeelset vandumist. Siis pöördusin tagasi."

Nüüd mõistis Merikivi kõik. Päev ja öö täis ägedaid lahinguid, paljude kalliste võitluskaaslaste kaotamist, igavesti kirjutamata jäänud sangaritegusid, vahvust ja julgust, see kõik oli viinud neid ainult neli- või viissada meetrit edasi. Kuid vaenlase kindlustatud punkt oli praegu veel niisama kättesaamatu nagu esimesel rünnakul. Varjatud tee, lund täistuisanud kraav, ainus nõrk punkt vaenlase kaitsevööndis, — see võis otsustada kõik.

„Mineeritud?" küsis ta.

„Ei tea," raputas punaväelane Valgeorg pead. „Ma ei

julgenud lõpuni minna. Kartsin, et sakslased võivad mind märgata."

„Hästi!"

Merikivi vaatas kella, see lähenes kolmele. Ta haaras kõnetoru ja kõlistas esimesse roodu.

„Saatke otsekohe viisteist paremat meest."

Ta nägu muutus korraga rõõmsaks. Kõnetorust vastati: „Meile tuli polgust täienduseks rühm automaatureid. Kas võib neid saata?"

„Jah, saatke! Tubli."

Ta tundis neist paljusid, neid väeosa uljamaid võitlejaid, kes lauluga ületasid rindeteede raskused ja takistused. Nad olid alati avangardis, abiks purunenud koormate juures, sildu ehitamas ojasuudele, valves ümber tukkuva laagri. Näis, nagu uni ei vaevakski nende silmi, sõtkutud rindeteede raskus turje, külm ja vihm nooruse jõudu.

Nüüdki tulid nad reipal sammul, automaadid rinnal, võitlustuluke silmis.

„Valmis?" küsis Merikivi.

„Alati valmis," vastati talle.

Ta ei näinud pimedas nende nägusid, kuid tundis nende lähedaloleku jõudu ja julgust. Ning sageli oli lahinguis kõige tähtsam just see kindlusetunne, ühtekuuluvus, üks kõigi eest, kõik ühe eest.

Merikivi pöördus oma asetäitja poole ja lausus mõned sõnad. Ta pöördus veel korraks ringi ning lausus pikkamisi, viivitades:

„Kui ma hommikuks tagasi pole, siis võtate pataljoni juhtimise endale. Ning suurtükituld võite anda nõnda, nagu tarvis ... ärge hoolige, et meie seal ees oleme."

Mõlemad mehed surusid vaikides teineteise kätt.

Samal silmapilgul märkas Merikivi enda taga tuttavat kogu.

„Arusaar?" küsis ta.

„Mina, seltsimees pataljonikomandör."

Ühe hetke viivitas Merikivi, nagu otsides keelele midagi pehmemat. Kuid siis lausus ta peaaegu karmilt:

„Jää siia ... seal ees pole mul käskjalga tarvis. Edasi marss!"

Väike salk astus üle lumise välja.

Punaväelane Valgeorg sammus ees, juhatades teed. Kare tuul lõi talle vastu põsenukke, pannes need imelikult hõõguma. Kuid võib-olla ei olnud see tuulest, see põskede palang, mis andis justkui kogu kehale sooja. See näis tõusvat koguni sügavamalt, otse südame juurest, levides igale poole. Ja ta astus reipamalt, tuul hilpnemas sinelihõlmades, käsi kindlalt automaadi päral.

Nüüd oli ta minetanud kogu endise kartlikkuse, muutunud kindlaks, pisut tähtsakski. Tema taga sammus viisteist meest, terve rühm automaatureid, neid toredaid poisse, kes olid sõlminud temaga otsekui sõnatu lepingu. See oli lahinguväljade kirjutamata leping: kõik ühe eest, üks kõigi eest. Ta kõhetu terav nägu oli pingul, kuid nüüd polnud see eilne miinide plahvatusi ootav pinge. See oli hoopis midagi muud, ta justkui ootas, et sünniks midagi, algaks võitlus, kus saaks kaasa lüüa nagu mees, nõnda, nagu otsustavalt astus võitlusse vana lapsepõlvesõber ning semu Kutt. Mõned ekslevad kuulipildujavalangud jooksid üle lageda välja, lõikasid tühja pimedat ööd ja kustusid kuskil nende taga lumes. Kuid Valgeoru samm ei aeglustunud, tema rind tõusis veel uhkemalt ette.

Siis seisatas ta põõsavõseriku ees ja sosistas:

„Tss, nüüd roomates."

Üksteise järel kadus väike rühm madalate põõsaste vahele. Mitmel korral tõusid nende ees paremal raketid, valgustades lumist välja. Siis tardusid roomajad liikumatuiks kogudeks, oodates pinevil paar pikka põnevat hetke. Kas märkab vaenlane nende tumedaid täppe lumisel väljal? Rakettide kustudes algas jälle edasiminek, ikka lähemale vaenlase positsioonidele, traataedade rägastikule, nägematuile miinivööndeile.

„Kraav!" sosistas ees Valgeorg.

See oli kitsas ja madal lund täistuisanud kraav, mis kulges rööbiti traataiaga. Kuid see oli siiski niivõrd sügav, et kuulipildujavalangud ja püssikuulid jooksid sellest üle. Nad liikusid üksteise järel küünarnukkidel ja saapaninadel, tasa, pingutades, vähimagi rabinata. Ainult lumi rudises

nende põlvede all ja mõned põõsaoksad puudutasid krabisedes selga. Siis peatus Valgeorg.

„Seal," näitas ta paremale.

Vaevu võis Merikivi läbi pimeduse midagi näha. Ta rohkem aimas kui nägi mõnd tumedat kogu, vist sovhoosi müüre. Kuskilt vilksatas hetkeks valguskiir — võib-olla tuli see mõnest punkriuksest või ambrasuuriavast. Ja siis järsku kuulsid nad pimedas külmas öös iseäralikku heli. See kostis traataedade tagant, kuskilt sealt vaenlase maalt, nagu tambiks keegi puutrambiga külmunud maad. Helid tulid ikka lähemale, pikkamisi, aeglaselt, ühetaolise taktiga, ja vaikisid siis järsku.

„Mis see on?" sosistas keegi kraavipõhjas.

„Tss!"

Ja siis algasid need kummalised helid uuesti, nüüd kaugenedes, muutudes üha kumedamaks.

„Tunnimees!" taipas järsku Merikivi.

Ning korraga mõistsid kõik, et nende ees, võib-olla ainult viiekümne meetri kaugusel, jalutas sügavas kaevikute põhjas edasi-tagasi vaenlase tunnimees, tagudes iga sammu juures oma puukingi vastu külmunud kaevikupõhja. Merikivi tegi kahele automaaturile mingi korralduse ja need kadusid pimedusse. Nüüd lähenesid jälle sammud, tulid ikka lähemale ja lähemale, seisatasid. Võitlejad ootasid pinevil, kuulatades iga heli, mis tuli nende eest. Kuid kõik jäi vaikseks. Siis hakkasid sammud jälle kaugenema, pikkamisi, ühetaolise taktiga.

Luurajad tulid tagasi ja sosistasid:

„Ei saanud maha võtta... Traataed ees... ümbrus mineeritud..."

„Läbi ei pääse?" küsis Merikivi.

„Ei pääse. Kuid me leidsime siinpool traataeda neli või viis auku... vististi endised saviaugud."

Ja järsku oli Merikivil kõik selge. Ta pidi vallutama need augud, sinna mahtus just tema väike rühm. Ta on just vaenlase ees, klammerdunud tema külge, silm silma vastu kindlustusega. Vaenlase iga liigutus, iga manööver on temale nähtav, ent nad ei saa teda endast lahti raputada miinipildujate ega suurtükitulega. Tema võib oma

väikese rühmaga takistada vaenlase liigutusi, siduda teda enda külge, kutsuda võitlema. Kuid samal ajal lähenevad traataiale rühmad ja roodud, kogu pataljon, tema pataljon.

„Aukudesse!" andis ta käsu.

Mees mehe järel roomas üle kitsa lageda riba. Nad olid nüüd vaenlase külje all, tema paremal tiival, nõnda lähedal, et peaaegu võisid granaate heita vaenlase kaevikutesse. Kuid samal ajal lahutasid neid ka ületamatu okastraatide rägastik, miiniväljade vööndid, tappev kuulipilduja-tuli.

Ümberringi oli kõik vaikne. Vaenlase tunnimees kõndis nüüd seal kuskil kaugel, vaevalt kostis veel tema puukingade klõbin. Kuskilt tõusis üles rida värvilisi leekkuule, kustudes pimedas öös. Kuusehekkide taga lumisel väljal puhkasid rühmad ja roodud mõne tunni. Merikivi võttis kaarditaskust bloki ja katsus sinna kirjutada. Kuid ta ei näinud midagi, pilkane pimedus mattis kõik ta ees.

„Seersant Roo!" sosistas ta.

Tema kõrvale ilmus vilgas automaatur.

„Minge polgu staapi ja teatage, et asun ühe rühmaga siin ees ja ootan korraldusi. Saata kaks kuulipildujat."

Automaatur kadus käratult. Nad ootasid terve tunni või rohkem, kuni käskjalg tagasi tuli ja teatas:

„Kohale jääda. Varavalgel algavad esimene ja kolmas pataljon rünnakut. Toetada pealetungi, halvata vaenlase manööverdamine. Polgukomandör tervitab isiklikult. Kuulipilduritele lähen järele."

„Hästi!"

Nüüd teadis väike salgake, et seal varjava pimeduse taga algas palavikuline ettevalmistus otsustavaks pealetungiks. Kuulmatult nihkusid lähemale patareid, valmistusid lahinguks rühmad, roodud, pataljonid, ruttasid läbi ööpimeduse käskjalad ja huugasid telefonid. Külm detsembriöö pani värisema kõik Merikivi liikmed, kuid nüüd justkui polnudki külm.

Tema kõrval asus Valgeoru pimeduses vaevalt nähtav kogu. Merikivi kuulis, kuidas ta võbises, ja küsis sosinal:

„Kas on külm?"

„Ei ... ei ole. See värin on vist muust ... ei jõua ära oodata."

„Kas leidsid oma sõbra üles?"

„Ei leidnud. Tema pärast just nii väga ootangi... kui ometi juba algaks see..."

Ja korraga pööras ta oma kitsa terava näo pataljonikomandöri poole ning sosistas kirglikult:

„Nüüd on mul sakslastega tasumisarve... Ma kirjutasin selle oma automaadi pärale: Iga kuul Kuti eest!"

Merikivi patsutas sõnatult Valgeoru õlale. Ka tema justkui ei jõudnud ära oodata uue lahingu algust. Tema tasumisarved ei olnud kirjutatud automaadi pärale ega väikesele nimetahvlikesele põlenud küla ahervaremetel. Need seisid tema südames, tema silma ees. Seal olid seersant Laas, pikk uljas Linask, vana Raugas, hiiglane Tuuberg, seal olid ka veel kümned teised temale kallid, südame külge kasvanud inimesed. Ning kuskilt kaugelt, läbinägematust pimedusest otsekui vaatasid ta otsa väikese vapra naise julgustavad silmad. Nüüd ei olnud enam seda väikest vaprat naist, võõras kiri krabises kaarditaskus tema julgest võitlusest.

Siis tulid kuulipildurid.

Neid oli neli vilgast poissi, kärmed, käratud ja osavad nagu noored saarmad. Nad asusid sõnagi lausumata oma kohtadele, saviaugu kallastele. Kohe pöördusid relvade torud vaenlase poole, kettad naksusid hammastesse ja kuulid sulgusid peaaegu kuulmatult raudadesse.

„Valmis!" teatasid nad sosinal pataljonikomandörile.

Merikivi astus nende juurde ja näitas pimedusse:

„Seal ees on vaenlase kaevikud. Nende tuli tuleb maha suruda, hävitada."

„Arusaadav."

Siis oli jälle kõik vaikne ja liikumatu, nagu ei valvakski terased silmad läbi pimeda öö vaenlase iga sammu ja liigutust. Pikkamisi hakkas öö taganema. Idas lõi taevaserv juba hahkjaks, ees ulatus ikka kaugemale ja kaugemale nägema üle valge lumeriba. Vähehaaval, pikkamisi koorusid pimedusest nähtavale traataedade sõrestik, tumedad postide varjud ja algavad kaevikusuud.

Ja siis kõmas eemal kuusehekkide taga esimene suurtükipauk. Vaevalt viiekümne meetri kaugusel väikesest rühmast lõi muld otsekui keema. Lumi, traataedade tükid,

punkrilagede liiprid lendasid nagu pilpad õhus. Pool tundi kestis maruline suurtükituli, hävitades, pihustades kõik.

Väike rühm ootas veel, tema tund polnud saabunud. Kuulipildurid seisid oma relvade taga, automaaturid vaatasid pinevalt ette, nüüd iga hetk pidi algama rünnak. Tagapool tõusid üles punased raketid, ja samal silmapilgul hakkasid vasakul kuulipildujad tööle.

„Kolmas pataljon," sosistas seersant Roo. „Nad ründavad küljelt, ja siis annavad meie omad hoobi eest."

Kogu vaenlase kaitsejõud viskus vasakule, kolmandale pataljonile vastu.

Nüüd algas rünnak ka eest. Otse traataedade ees tõusid võitlejad, paremalt ja vasakult sööstsid püsti tumedad kogud, mustad, nõgised, pesemata ja habemes nagu paganad. Kuid nad tõusid julgelt, viskusid edasi, kadusid lumme ja ilmusid hetke pärast jälle traataiale lähemal nähtavale.

Vaenlase kuulipildurid töötasid lakkamatult. Nad viskusid nüüd vasakult tagasi, otse ette. Merikivi nägi nende tumedaid kogusid jooksmas mööda kaevikuid, asetumas pesadesse ja aukudesse.

„Tuld!" kamandas ta.

Ja korraga hakkasid kaks kuulipildujat ning kogu rühma automaadid põrisema. Mõned võitlejad kargasid aukude servadele, valades oma tule alla vaenlase kaevikutesse. Paari silmapilguga olid kolm vaenlase kuulipildujapesa hävitatud. Kaevikutes tõusid ja vajusid raudkiivrid, tormasid tagasi vasakule, kus neid vastu võttis uus tuli. Kuid nende selja taga seisid veel tervelt mitmekordsete raudteeröövbastest lagede ja betoonist valatud ambrasuuridega dzotid.

Igalt poolt sovhoosi varemete vahelt tõusis üles kivitolmu ja põlevate palkide suitsu. Midagi kõrbes eespool vastikult, selle hais kandus väikese rühma juurde.

„Sakslaste püksid põlevad," naeris seersant Roo, seistes püsti ja vahetpidamata tulistades oma automaadist.

Vasakul, traataia ees, plahvatasid juba granaadid. Sel silmapilgul nägi Valgeorg suitsu ning lõhkevate mürskude plahvatuste vahel traataias väikest ava. Selle oli lõhkunud vist mõni mürsk või traataia all plahvatanud miin.

„Vaadake, seal on avaus!" hüüdis ta, tõusis august välja ning hakkas kogu jõust edasi jooksma.

Tema järel sööstis kogu rühm.

„Granaadid!" hüüdis Merikivi.

Just tema ees lõhkes üks miin, ja hetke jooksul nägi ta purukskistud sineliga, ripnevate viltidega ja üleni nõega määrdunud automaaturit. See seisis justkui imestades, vaatas oma kriimuliste silmadega pataljonikomandörile otsa ning prahvatas naerma:

„Ptüi, sarvik, automaadi viis käest lendu... mitte ei näe, kuhu paiskas... Oodake, küll ma tasun granaatidega."

Ta jooksis edasi otse traataia avause poole. Merikivi järgnes talle kiirete hüpetega. Nüüd oli tarvis haarata dzotid, granaatide ja automaaditulega sulgeda nende suud. Ta kummardus hoovõtmiseks, kuid just samal silmapilgul põrkas peaga otsekui vastu seina.

„Haavatud... surnud?" mõtles ta välkkiirelt, langedes otseti lumme.

Kuid nüüd oli tal nii imeliselt hea olla. Tema pataljon on traataedade all, sealt kostavad vist praegugi nende võiduhõisked. Nad lähevad edasi, need vahvad poisid, nad viivad lõpuni oma ülesande. Ja temagi nagu sammuks oma pataljoniga kaasa, ikka edasi, võidule vastu. Sammgi on nii imeliselt kerge... lumi kohab ümberringi... varajane hommik lööb valgeks nagu suvepäev. Ta tunneb neid mehi, kaasasammujaid, need on kõik vanad tuttavad. Kes see kõnnib just tema kõrval nõnda reipal sammul? Kas see pole Linask, tema parimaid roodukomandöre? Ja tagapool vilksatab seersant Laasi rõõmus nägu... pikk Tuuberg on oma suures kasukas... ja veel kuskilt kaugemalt, nii väga kaugelt naeratlevad tema poole kaks armast halli silma...

Vasakul all, otse traataia ees, kus Muru oli oma meestega vapralt võidelnud kogu päeva ja öö, hakkasid kostma hüüded:

„Seltsimees pataljonikomandör... seltsimees pataljonikomandör..."

Hüüded tulid ikka lähemale piki traataeda, kus võitlejad lõikasid läbi traadirägastikku. See oli käskjalg Arusaar, kes ründas esimese rooduga põiki mööda varjatud tee kallast. Ta jooksis iga lamava kogu juurde, kummardus selle kohale ja sööstis jälle edasi. Korraga seisatas ta, juba mõne sammu kauguselt ära tundes selle lumes lamava,

veidi längu tõmbunud õlgadega mütsita kogu. Ta märkas punaseks värvunud lund ja laskus kohe põlvili.

„Seltsimees Merikivi ... seltsimees Merikivi!" hüüdis ta vahetpidamata, rebides lamaja sinelirinna lahti.

Miski nagu tuikas veel ta sõrmede all südame kohal. Ta haaras pataljonikomandöri õlale ning hakkas kahlama läbi lume kraavi poole. Kuid korraga oleks maa otsekui kerkinud ta jalgade all, kõik lõi tules leekima ja midagi kibedat haaras nagu küüntega kurgust kinni. Ta ei jõudnud enam, põlved lõid nõrgaks ja ta kukkus koos oma kandamiga lumme. Kaks meest sööstsid üle kraavi, kuid ta suutis neile ainult vaevu kähiseda:

„Päästke pataljonikomandör ... temale ehk aitab veel abi ..."

Siis hakkas midagi sooja ning kibedat lämmatama ta hingamist.

— — — — — — — — — —

Viis kuud hiljem tuli esimesele pataljonile kiri. See oli väike valge kolmnurkne ümbrik, mille partorg avas ettevaatlikult, nagu aimates selle sisu. Pikkamisi lugedes tihedaid ridu muutusid ta silmad prilliklaaside taga uduseks. Ning õhtusel loendusel, kui pataljon seisis sirgetes ridades juba rohetama löövate kasepungade all, luges ta saadud read võitlejaile väriseva häälega ette:

„Sakslased lõid mul küll välja vasaku silma ja purustasid otsmikuluu, kuid ka nüüd tahan vabatahtlikult haarata relva lõpliku võidu eest. Meie võitleme veel koos, meie arve põlise verivaenlasega pole veel tasa. Oodake mind, seltsimehed!"

Ja 1944. aastal võitles kapten Merikivi jälle oma pataljoniga koos.

1945. (Novellikogust „Südamete proov", 1946.)

HANS LEBERECHT.

Stalini preemia laureaadi, noore kirjaniku Hans Leberechti elukäik ja loominguline teekond on ilmekaks näiteks sellest, kuidas nõukogude kord on loonud enneolematult soodsad tingimused noorte talentide esilekerkimiseks ja õitselepuhkemiseks. Ent ühtlasi on see õpetlikuks eeskujuks noortele kirjanikele, näidates, et väljapaistvate tulemusteni kirjanduspõllul võib jõuda vaid pideva ja väsimatu töö ning enesetäiendamisega, aktiivse kaasaelamisega nõukogude suurepärasele tegelikkusele, järjekindla juhindumisega nõukogude kirjanduse bolševistliku parteilisuse kõrgest põhimõttest.

Hans Leberecht sündis 1. dets. 1910. a. Peterburis töölise perekonnas. Ta vanemad olid kolinud Tallinnast Peterburi 1906. aastal.

Hans Leberechti varasem noorus langes ühte tormiliste sündmuste ahelaga meie kodumaa ajaloos. Tulevane kirjanik oli seitsmeaastane, kui ristleja „Aurora" kahurilasud kuulutasid uue ajastu algust inimkonna ajaloos.

Juba kooliaastail tärkas Hans Leberechtis huvi kirjanduse vastu. Kolmeteistkümne-aastasena oli ta läbi lugenud Tolstoi „Sõja ja rahu", ta armastas Tšehhovit, Gorkit. Ja kooliajakirjas ilmusid ka tema esimesed jutukatsed.

Isa elukutse, lukussepp-rauatreial suures tehases, paelus ka noormeest. Pärast keskkooli lõpetamist on tema otsus küps: ta ei lähe otsima „kergemat" tööd kantseleisse või kontorisse, vaid asub gaasikeevitajana tööle „Elektrosila" tehasesse. Ja mõne aasta pärast omandab noormees suures tehases teisegi tööala, elektrimontöörikutse.

Õhtuti, pärast tööaega, kogunesid paljud „Elektrosila" töölised tehase klubisse, kus kunstilise isetegevusega tegelemise kõrval arutleti elavalt ka kaasaja kirjanduslikke küsimusi. Tehases oli arvuka liikmeskonnaga kirjandusring ja Hans Leberechtist saab selle aktiivsemaid liikmeid. Ta võtab agaralt osa kirjanduslike õhtute korraldamisest tehase klubis, esineb ettekandega Maksim Gorki elust, loeb ette katkendeid „Emast" ja „Artamonovite ettevõttest" ning kirjutab sõnumeid seinalehele. See tegevus annab tugeva tõuke Hans Leberechti kirjanikuande arenemisele. 1936. a. võtab ta osa üleliidulisest lühijuttude võistlusest ja tema jutustus „Igavene värv" arvatakse 450 esitatud töö hulgast teise preemia vääriliseks.

Siitpeale vilksatab Hans Leberechti nimi üsna sageli Leningradi kirjanduslike ajakirjade „Sovremennik" ja „Rezets" veergudel.

Peale kirjanduse tunneb Hans Leberecht huvi ka kujutava kunsti vastu ja hakkab töö kõrval ühe Leningradi kunstniku juures õhtuti maalikunsti õppima.

1936. a. astub Hans Leberecht õppima Leningradi Gorki-nimelisse õhtuülikooli kirjanduse alal. Hiljem töötab ta ajakirjanikuna ja portreemaalijana kuni Suure Isamaasõjani.

Sõja esimesed kuud kannavad Hans Leberechti Nõukogude Eesti territooriumile. Ta võtab luurajana osa kaitselahingust Virumaa põhjarannikul, kaitseb iga jalatäit maad, millest nii palju olid talle jutustanud vanemad.

Hiljem võtab H. Leberecht Eesti Rahvuskorpuse ridades osa Velikije Luki, Nõukogude Eesti ja Kuramaa vabastamisest, mille eest NSV Liidu valitsus autasustab teda Punatähe ordeniga ja medaliga „Lahinguliste teenete eest". Sõja-aastail teeb H. Leberecht kogu aeg kaastööd ajalehtedele ja ajakirjadele, tema rindereportaažid ilmuvad nii väeosade häälekandjais kui ka Leningradi ajalehtedes ja ajakirjades.

Demobiliseerumise järel asub H. Leberecht tööle ajalehe „Sovetskaja Estonia" toimetusse erikorrespondendina. Ta külastab peaaegu kõiki vabariigi linnu ja valdu, tema elavad olukirjeldused ilmuvad ajalehtede ja ajakirjade veergudel. Eesti külaelu terane jälgimine aitab tal mõista selle arenemise kulgemist, näha selgesti teed, mida mööda toimub eesti talurahva teadlikkuse kasv. Ja rikkalike tähelepanekute ning kogutud faktide najal valmibki jeoksva ajakirjandusliku töö kõrval jutustus „Valgus Koordis", mida kroonib üleliiduline kõrge tunnustus, Stalini preemia.

Selles raamatus annab Hans Leberecht laiahaardelise pildi Eesti külast, mille areng viib paratamatult kollektiivse põllumajanduse avarale teele. Selles teoses peegelduvad sügavalt ja tõepäraselt mõttekäigud ja tunded, mis ühendavad endisi omaette nokitsenud üksiktalunikke ühisesse tööperre, saavad aluseks uuele eluviisile. Jutustuse tegelased on tegelikkusest võetud kujud ja seepärast on nad luge-

jale lähedased, tõetruud, jäävad kauaks meelde. Sellel raamatul, mis on kirjutatud nõukogude patrioodi kaasakiskuva sulega, bolševistliku kirglikkusega, selge pilguga tulevikku, on suur tähtsus meie rahva kommunistlikul kasvatamisel.

Autoril on jutustusest valminud filmistsenaarium ning „Lenfilm" on asunud tööle raamatu „Valgus Koordis" jäädvustamiseks kinokunstis.

Praegu on Hans Leberechtil käsil teose kirjutamine, mis näitab jutustuses „Valgus Koordis" esitatud elu ja sündmustiku edasist arenemist, seda, kuidas eesti kolhoosnikud võitlevad oma kolhoosi majandusliku ja organisatsioonilise tugevdamise eest, viivad igakülgsele õitsengule Nõukogude Eesti põllumajanduse.

VALGUS KOORDIS.

(Valitud peatükke.)

NELJAS PEATUKK.

Järgmisel hommikul astus Paul Runge üle valla täitevkomitee ukseläve.

Esimehe toast kostsid valjud hääled. Pooleldi avatud ukse juures seisis vana talumees, sall kaela ümber mähitud, lopsakad kulmud tähendusrikkalt kõrgele tõstetud, ja kuulatas jutuajamist pealt.

Keegi ei pööranud tähelepanu sisseastunud Paulile. Suure kantseleilaua taga istus lihavate huultega, jämeda ninaga ja pea ligi hoiduvate väikeste kõrvadega tüse mees — täitevkomitee esimees. Paul tundis temas ära kohaliku talupoja Jaan Jansoni. Ta oli näost punane ja ärritatud.

Silmanud Jansoni kabinetis viibivaid külalisi, hämmastus Paul:

„Ohoo! Sõbrad siin!"

Jah, Maasalu, Taaksalu ja Semidor olid siin ja näisid olevat ägedas jutuhoos. Maasalu, tasakaalukas nagu alati, istus liikumatult otse esimehe laua ees. Tema kõrvale, otsekui oma vägeva õlaga Maasalule tuge pakkudes, oli mahutanud enda Taaksalu ja muljus kannatamatult käte vahel läkiläkit. Veidi eemal kibeles kägiseval taburetil Semidor, vaadates kord Maasalu, kord Jansoni otsa.

„Tee kuidas tahad, meil aga on tarvis superfosfaati," lausus Maasalu järsult.

„Mul ei ole superit..." põrutas Janson ja lükkas sonimütsi kuklasse. „Ei ole!"

„Ilma superita me läbi ei saa..." kõmises sekka Taaksalu mahlakas bassihääl. „Sa ju ise tead, kuidas meil tänavu väetisega on. Esimest aastat peame karja... Sõnnikut ei ole. Mida siis rukkile anda?... Sa ju tead meie asja."

„Tean, noh — kuid pole..."

„Annad!" ütles Kaarel Maasalu külmalt.

„Meil on hädasti tarvis," toetas teda Taaksalu.

„Olge nii lahke, seltsimees Janson," pomises Semidor lipitsevalt ja tegi liigutuse, nagu kummardada tahtes. Semidori näoilme muutus vahetpidamata. Kui kõneles Maasalu järsu tooniga, siis ajas Semidor end sirgu oma taburetil, räbaldunud kotas jalga väärikalt üle teise tõstes, ja asetas oma igivana kübara teravale põlveotsale. Kui aga oma kriiskavat häält paisutas Janson, siis muutus Semidor kasvult kuidagi väiksemaks, nihutas end tabureti äärele ja tõmbas jalad tabureti alla.

„Üks tonn on veel lattu jäänud... Üks tonn valla peale... val-la peale." Janson tõstis jämeda nimetissõrme üles ja koputas sellega vastu lauaäärt.

„Annad..." kordas Maasalu. „Mihkel Koorile Karu talust andsid eile kolmsada kilo, ja täna annad meile sada kilo mehe peale."

Jansoni nägu valgus verd täis.

„Nojah, andsin... Koor annab sügisel viljavarumise ajal poolteist tonni vilja. Aga teie? Koor aitab mul valla plaani täita. Peaga on tarvis mõtelda, Maasalu..."

„Sina mõtled, nagu ma näen..." ütles Maasalu tigeda pilkega. „Aga väetist pead sa meile ikkagi andma."

Janson pidi juba avama suu, kuid vaadanud Maasalu kivinenud näkku, ohkas sügavalt, sügas rasvunud kukalt ja hõikas:

„Martin!"

Uksele ilmus vanaldane mees, metallraamidega prillid poorilisel ninal.

„Vaata seal järele... Kui on, kirjuta igaühele sada kilo superit välja..."

„Noh, näed," ütles Maasalu rahuldatult, „me vaatame Martiniga otsekohe järele... Sina istu niikaua siin," käskis ta Semidori. „Võtad paberid ja — kohe lattu."

Uksest välja astudes ja märgates Paul Runget, naeratas Kaarel Maasalu ja noogutas talle heakskiitvalt peaga, Taaksalu aga surus tal kätt. Janson vaatas vilksamisi Pauli poole, ütles: „Otsekohe," ning peatas siis pilgu ilmse pahameelega Semidoril. Tema viha ei olnud veel lahtunud.

„Sina oled ka tegelane... Teiste mõrda tükid... Sabas tilgud..."

„Nojah, noh..." naeratas Semidor ja oma istmel kohmetult nihelema hakates vaatas häbelikult Pauli poole.

„Mis — nojah, noh?... Leidsid ka abimehe... Maasalu tahab kõigist targem olla, jonni täis nagu sikk... Temal on üks talu, aga mul on vallas niisuguseid talusid kakssada."

„Jonni täis..." pomises näost tumedaks värvunud Semidor. „Jonni täis... Pressib peale nagu mustlane. Iga kandi pealt lõikab."

„Ja kuidas sa niisuguste naabritega läbi käid?"

„Kas arvate, et mul kerge on?" seletas Semidor äkki elavnedes. „Õpetavad — tööta nii, ela naa. Mis ülemus ta mulle on? Ninatark niisugune."

Paul vaatas Semidorile suurte silmadega otsa ega saanud naeratust tagasi hoida. Ta teadis, et hädavares Semidor oli kuulus oma isikliku arvamise puudumisega. Ta võis maha teha kõike seda, mida viie minuti eest oli ülistanud taevani. Tema näost paistis alati nagu peeglist kaasvestleja meeleolu, tema suu kiitis alati takka järele selle mõtteid, kes oli temast kangem.

„Vantsi teise pärast ringi, tülita inimesi," sattus Semidor hoogu, nüüd juba Pauli juuresolekut häbenemata. „Öeldakse, et sul pole superit... Noh, kui pole, siis pole... Mis siis sellest kisa tõsta. Kas tema on siis kõige vaesem? Ja see Taaksalu Kristjan on kah talle paras paariline. Küll on hädа nende küüsi sattuda..."

Vaikselt avanenud ukse juurest kostis Semidori viimaseid sõnu kuulnud Maasalu ja Taaksalu naerupahvatus.

Taaksalu müksas sõpra suure heameele pärast küünarnukiga. Maasalu naeris kogu südamest, näidates oma tugevaid hambaid. Ka Paul puhkes naerma ja isegi Janson naeratas tahtmatult.

Semidor ei kohmetanudki väga. Ühinedes meelsasti ning viisakalt üldise naeruga, pani ta mütsi pähe.

„Juba valmis?" imestas ta. „Näe, mis tähendab, kui osatakse . . ."

Kõik kolm lahkusid, ja veel koridorist kostis Semidori summutatud hääl:

„On aga kaval, tahtis mulle prügi silma ajada, aga mina . . ."

Lause lõppu Paul ei kuulnud. Oli tema järjekord.

„Runge?" küsis Janson, ulatades paksud ning lodevad sõrmed käepigistuseks. „Oleksin nagu kuulnud seda nime."

Pauli esimeste sõnade järel muutus Jansoni nägu jälle rahulolematuks. Ta sügas oma jämedat nina.

„Kurvesti talu? Sinna ei saa. Me paneme sinna sisse uusmaasaaja Kännu."

Paul meenutas esimehele ettevaatlikult, et tema avaldus oli sisse antud pool aastat tagasi, kui teisi avaldusi ei olnud veel.

„Ei olnud . . . Noh, mis sellest, et ei olnud . . ." ütles Janson veel suurema rahulolematusega. „Teie kõik mõtlete ainult iseendale, aga mina pean mõtlema valla eest. Känd lööb mul lahti põllumajandusühistu, — traktori saame. Kas on selge?"

„Selge küll . . ." nõustus Paul pikaldaselt. „Kuid Kurvesti talul on oma kolmkümmend hektaari maad. Kaks kohta tuleb vabalt välja. Maja on suur, mõlemad mahume ära."

„Me paneme sinna veel traktoristi . . . Sulle anname maad teises kohas."

„Kurvesti talus ma võiksin äärmisel juhul elama asuda tema endise popsi Kure majja," käis Paul peale. „Selles saunahütis seal metsa ääres ei ela praegu kedagi. Mulle on kõige tähtsam, et maa on hea."

Janson nihutas aina suureneva rahulolematusega sonimütsi peas.

„Teile anna aga ainult head, aga halba te ei taha,"

urises ta. „Noh, mis siis ikka, kuidas maakorralduskomisjon otsustab ... Astu paari-kolme päeva pärast sisse."

Tõstnud käe sõjaväelise harjumuse kohaselt kõrva äärde, tuli Paul toast välja. Selline algus ei meeldinud talle. „Kelle juurde siis veel minna?" mõtles ta, ja otsustas: „Partorgi juurde."

Tõusnud mööda kitsast treppi üles mansardkorrale, koputas Paul uksele ja astus väikesesse kuumaks köetud tuppa. Keskealine tumeblond mees pani mingisugused paberid kõrvale ja tõstis Paulile küsivad sügavale aukuvajunud silmad.

„Istuge," sõnas ta Pauli uudishimulikult vaadeldes. „Minu nimi on Muuli, saagem tuttavaks."

Võtnud istet, jutustas Paul lühidalt endast ja oma kavatsusest valda elama asuda ning avaldas meelepaha Jansoni seisukoha üle.

„Nõndaks," lausus Muuli, keerutades pliiatsit käes, ja jäi mõttesse.

Kõrvaltuppa viiva ukse taga küsis lapsehääl sosinal: „Ema, mida see sõdur tahab?"

„Tahab põllumeheks hakata," vastas leebe naisehääl vaikselt.

„Perekond," mõtles Paul ja laskis pilgul ringi käia. Paljud asjad kõnelesid sellest, et parteiorganisaator siin oma töökabinetis ka elab. Nurgas seisis rihmaga kokkutõmmatud kohver. Muuli väike raamatukogu riiulil meenutas Paulile pataljoni parteiorganisaatorite väliraamatukogusid. Ja parteiorganisaator ise oma karmivõitu siledate juustega, mis olid lauku kammitud, ja habemest puhtaks kraabitud kuivade põskedega meenutas Paulile armee parteiorganisaatorit, ehkki tal oli pintsak seljas.

„Nii siis te tahate saada Kurvesti talu?" küsis äkki Muuli ilma ühegi kavaluseta naeratades ja vaatles Pauli avameelse uudishimuga ning sügavad kurrud tekkisid lõbusalt tema silmade ümber. „Ma olen näinud seda talu ... Magus pirukas ..."

„Mina mõtlen esialgu ainult mustast leivast," ütles Paul Runge väärikalt.

„Noh, ära vihasta," ütles Muuli „sina" peale üle min-

nes ja muutus tõsiseks. „Ma ainult naljatasin ... Kuid mispärast nimelt Kurvesti maad?"

„Sellepärast, et ma olen seal kaks aastat sulasena tööd teinud ... Maa on talus hea. Mul on kergem jalgu alla saada ..."

„See on tähtis, muidugi," nõustus Muuli. „Kuid peab ütlema, et Jansonil on kah õigus, — meil on masinaühistut vaja, see on kõigile vajalik ... Aga sina ole rahulik, — saad maad, ja mitte kõige viletsamat."

Paul muutus veidi lõbusamaks ja võttis vastu pakutud paberossi. Muuli hakkas kõnelema teenistusest sõjaväes. Ah nii, et tema, Runge, on olnud jalaväes — isegi luuraja? Auväärne amet. Tema, Muuli, on ka teeninud Punaarmee Eesti Korpuses, kuid suurtükiväes. Nüüd aga tuleb neil siin rängalt tööd teha ...

Vaikinud hetke, hakkas ta sõrmedega vastu lauda trummeldama ja lausus mõtlikult:

„Seal Koordis on aktiivseid inimesi vähevõitu ... Ja needki on Tatriku ja Vao taolised, aga tõelisi pole olemas ... Noh, hästi, sea end senikaua sisse ... Varsti näeme."

Ta tõusis ja ulatas Paulile käe.

„Ma ei armasta inimesi tihti tülitada," naeratas Paul.

„Pole viga, küll sa tuled ..." sõnas Muuli üllatavalt lõbusalt naerma pahvatades, ja jälle tekkisid sügavad kurrud tema silmade ümber. „Ilma minuta ei saa sa kuidagi läbi!"

Väljunud parteiorganisaatori juurest, mõtles Paul hetke ja pöördus siis Kurvesti talu poole. Ta sammus vilet lastes, meeleolu oli tal suurepärane. Muuli hakkas talle väga meeldima.

„Ei saa! Noh, on aga järsk mees ..." mõtles Paul. „Sellel mehel on taipu — teab, mida tahab. Oli kindlasti polgu partorgiks."

Kuidas ka ei olnud, kuid esimese päeva saavutustega võis ta rahul olla. Mis tähendas Jansoni hapu nägu ja ilmsesti ebasoodus hoiak, kui võib loota Muulile ja toetuda Maasalu ning Taaksalu sõprusele! Mida siis lõpuks veel on tarvis? Ah jaa! Johannes Vao tütar Aino ... Ta oli kiiresti astunud mööda taluõue, uhkelt pead püsti hoides, ja talvine tuul oli rebinud rohelist kleiti tema tugevate säärte

ümber. Sellisega koos juba tühja molli ees istuda ei tule.

Talule lähenedes kiirendas ta üha sammu.

Aino oli jälle Saamu juures külas, ja Paul ei imestanud peaaegu üldse selle üle, nagu olekski nii kokku räägitud.

„Sul on niisugune nägu, nagu oleksid õnnetoova hobuseraua leidnud," ütles Aino.

„Kes teab, vahest leidsingi," ütles Paul mõistatuslikult.

„Kuidas asjad arenevad?" huvitus Saamu.

„Esialgu pole veel selge," vastas Paul ükskõikselt. Ta ei armastanud kõnelda poolikuist saavutustest.

Ta sõi siin lõunat. Muutus jutukaks. Jutustas isegi mõned anekdoodid sõdurielust, Aino jaoks, ehkki mitte eriti õnnestunult. Tal ei kukkunud lõbusad anekdoodid hästi välja. Kuid Aino naeris. See meeldis talle. „Teda on kerge naerma ajada," mõtles Paul, „järelikult raske nutma panna..."

Jälle välkusid askeldustes Aino paljad käsivarred ja silmi maha lüües laulis ta mõtteisse vajunult:

Mul valutab süda ja valutab maks, —
oh, kuidas ma kallimat näha küll saaks;
ta elab seal teisel pool järvede vee
ja sügav ning kauge ta juurde on tee.
Ma ehitaks paadi ja sõuaksin siis
ta juurde, nii kuidas on peigmehe viis,
kuid puuduvad lauad ja puudub ka saag, —
kuis nendeta ikkagi ehita' saad.

„Ma sõidan homme ära, kas sa saatma tuled?" küsis Aino, katkestades laulu, mis Paulile nii väga meeldis.

„Homme!" Tume vari jooksis üle Pauli näo. „Miks nii ruttu?"

„Niisama... kodus ei meeldi. Vana Vaoga on raske läbi saada," kurtis ta.

„Noh, aga kui kahe päeva pärast sõidaksid?"

„Misjaoks?" küsis Aino lapsikult, talle teraselt otsa vaadates. „Mis siis vahepeal muutub?"

„Ei tea. Võib olla, et muutub. Praegu on pakane, aga hommikul, näe, on sulale läinud," vastas Paul põiklevalt.

Pauli ei olnud nii kerge avameelselt rääkima sundida. Ööbima läks ta Maasalu juurde.

Mehed kogunesid Maasalu juurde tuppa. Peremees võttis saapad jalast, istus, jämedais villaseis sokkides jalad laua alla sirutatud, ja suitsetas piipu. Taaksalu lõikas omatehtud masinaga tubakat. Ka Semidor oli siin; ta oli istunud sooja ahju lähedale ja sügas kõhna musta kassi kõrva tagant.

Paul jutustas lühidalt kohtumisest Jansoni ning Muuliga.

„Janson tahab jõest läbi minna ja pükse mitte märjaks kasta," ütles Maasalu pilkavalt. „Tal on tähtis ainult see, et tema plaan oleks täidetud. Mis temal sellega asja, et sina oled kehvik ja uusmaasaaja? Tema hoiab Koori poole. Koor hakkab tal norme täitma... Näe, ühistu on tarvis lahti lüüa, — on kuskilt selle Kännu välja koukinud. Ma tahan veel vaadata, mis känd see niisugune on ja kuhu tema juured ulatuvad..."

„Janson on sõnnik," segas end jutu sekka Semidor. „Aga ma andsin talle nina peale... Super on meil nüüd kuuris."

Maasalu heitis hävitava pilgu Semidori poole, Taaksalu hakkas avalikult irvitama.

„Hoia Kurvesti maast hammastega kinni," ütles Maasalu Paulile. „Maja ehitad üles, aga seni elad saunas. Pops Kurg sai seal elatud. Kuidas krunti ka ei jagaks, viis-kuus hektaari künnimaad satub ikka sinule. Maa on seal nagu värske leib! Üks hea lõikus lööb sul maja üles."

„Mina toon kaevu põhjast vee välja, — ta on ära kuivanud, ma tean seda kaevu," pomises Semidor.

Selle juurde jäädigi.

Paul Runge ei suutnud kaua aega uinuda. Ta kuulas Kaarli norskamist, kes magas päev läbi ränka tööd teinud inimese rasket und. Aeg-ajalt praksatas midagi vana maja seintes, nagu oleks vanamees ragisedes konte sirutanud. Pimeduses lõid põlema kassi silmad, rohelised ja säravad nagu talvised tähed, ja ujusid temast mööda.

Lamades avatud silmadega, püüdis Paul kujutella oma elu lähemas tulevikus — kuu-kahe, aasta pärast. See oli niisama raske kui näha kassi selles pimedas toas. Sest ta astus ju tallamata teed ja alustas oma elu nagu otsast

peale. Tema, Paul Runge, on talu ja omaenda lehmade ning hobuste peremees!... Seda oli raske ette kujutada. Ta pole ju kunagi varem peremees olnud.

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

Summutades rohutirtsude tuhandeliste kooride siristamist, ragisesid Koordis lõikusmasinad: oli saabunud kibekiire lõikuse- ja selle järel ka rehepeksuaeg. Päikesetõusust kuni hilisõhtuni langes masinaterade ees valminud vili, helisesid vikatid, seoti kokku viljavihke.

Kuuldes varahommikul teritatavate vikatite helinat, mis kostis kui muistne sõjasarvehüüd, ei suutnud end tagasi hoida ka kõige vanemad eided Koordis: „Rukkilõikusele!" Isegi need, kelle tähelepanu äratas harva ainuüksi kauge kurb kirikukella hääl — „Keda see täna maetakse?" —, sirutasid kontide ragisedes küüruvajunud selga, sidusid kortsuliste pahklike kätega kõvemini kinni valge pearätiku, aina sättisid end muretsevalt juba õhtust saadik. Vili oli ju valmis saanud! Vilja ümber keerles kogu nende olemasolu, nii vanadusest väetite kui noorusest nõtrade eluea iga silmapilk. Armastus ja surm, naisevõtmine ja lapsesünd, tülid ja õnnehetked, — kõik sõltus viljasaagist. Vili oli kallim kui kodukolde rahu, erutas rohkem kui külakiriku kellahelin, sest et vili oli elu. Rukis... Põllul päikese paistel miljoneis peades kahisev viljaterade kuldne mägi — see oligi toosama õnn, mida nii raske oli kätte saada.

Surra võib inimene nii talvel kui suvel, surma võib inimene petta, edasi lükata kuuks ajaks, aastaks ja vahel ka paljudeks aastateks, aga lõikus saabub vältimatult, teda mööda lasta pole võimalik. Tema vastu ei saa olla ükskõikne, muidu variseb tera maha ning hävineb, viies endaga kaasa õnne ja elu.

Ja kõik voorisid põllule, nii mehed kui naised; teiste hulgas Koordi inimeste jaoks ebatavaliselt kahvatunäolised linnast lõikuseks appisõitnud sugulased; eided läksid väljale oma täiskasvanud lapselaste järel astudes.

Viljalõikuse ja rehepeksu küljes rippusid Koordi talupoegade mõtted ja selle ümber keerlesid nende jutud. Neil

päevil otsekui kaugenesid ja tuhmusid kõik teised küla uudised ja sündmused, ehkki neid polnud sugugi vähe.

Üks Koordis viimasel ajal tähelepanu äratanud uudis oli lahkhelide süvenemine Vao, auväärse mehe ja kuue tütre isa perekonnas. Tema ise arvas, ning tema järgi arvasid ka naabrid, et Johannes Vao oli suutnud karmi isaliku võimuga üles kasvatada lapsed, kes kogu oma jõu pühendavad isatalu õitsengule. Nüüd aga selgus kõigile ootamatult, et mingisugused jõud olid purustanud Johannese võimu kodu ja perekonna üle: näis, et lapsed ei armastanud üldse isatalu ja et vana Vao ei ole suutnud sisendada tütardesse armastust talu vastu. Isaga tülli läinud Aino lahkus Kure tallu, siis läks vanematest tütardest ära teine — Valve, kes oli naabervallas leidnud endale raamatukogujuhataja koha. Missuguse vembu mängis aga noorem tütar Linda? Ta otsustas äkki kindlalt minna Tallinna õppima. Ja mitte ükskõik kuhu, vaid mingisugusesse kehakultuuritehnikumi... Ta oli kevadel edukalt esinenud maakondlikul koolinoorsoo olümpiaadil, tas avastati talent. Johannes lubas ta rihmaga läbi peksta, kuid näis, et see ei aidanud. Linda oli jooksnud, nagu Johannes ääri-veeri mööda teada sai, Kure tallu õe juurde nõu küsima ning kaebama, ja pärast seda jäi veel kindlamini oma otsuse juurde.

Lapsed läksid laiali oma teid mööda, mille nad olid leidnud ilma Johannese abita ja vastu tema tahtmist. Vao tallu jäi Johannes ise koos Liinaga ja üks keskmistest tütardest — Vilma. Ja seegi, vaata, et läheb ära. Kes hakkab siis äestama ja niitma, kartuleid maha panema ja üles võtma, hagu vedama ja kodus töötama? Kas tõesti oli Johannes loonud suure pere selleks, et vanas eas endal tööd teha tüdrukute eest? Mis ütlevad naabrid, kellele ta on alati sõbramehelikult sisendanud mõtet, et korralik töödarmastav talupoeg võib ilma sulase-teenija tööta suurepäraselt toime tulla oma talus ja saavutada kindla jõukuse, vihjates seejuures oma talule.

Too Kure talu ja Paul — need paistsid Johannesele olevat tüli põhjuseks mitte üksnes tema perekonnas, vaid ka kogu Koordis. Ja Johannes kirus Pauli eriti siis, kui ta joobnud oli, mida temaga juhtus viimasel ajal üsna sageli. Verd täisvalgunud silmadega käis ta mööda õue ja tema

käredast urisemisest võis aru saada, et ta kutsub kõiki hädasid Runge pea peale.

„Milleks ma olen rühmanud kogu eluaja, nii et küür seljas? Et vanas eas kõik tuulde läheks, ah?" küsis ta Liinalt. „Mina, aus inimene, pole kartnud isegi pattu — varastasin ... Ja milleks kõik? Kõik selleks, et majja ..."

Nii ta piitsutas ennast, üha ägedamaks muutudes.

Seda ei suutnud naine enam taluda.

„Ogar!" paisutas ta oma kriiskavat häält. „Mida sa oled varastanud? Kuidas sa võid öelda niisugust asja? Ära valeta!"

„Kuidas? Aga palgid riigimetsast?" jätkas Johannes kibestunult. „Kas ma maksin Anna Kurvestile vankri eest? Ma olen surnu tagant varastanud ... Näe, mida te kõik olete sundinud mind tegema!"

Johannes vaatas naist tigeda rõõmuga.

Liina ulgus juba ja vehkis kätega mehe poole.

„Ära valeta, kes sind on sundinud? ... See on kõik sinu ahnus ... Miks sa ei maksnud Annale?"

Johannes oli sel ajal haaranud kirve ja kisendas, et kui juba maja laguneb, siis temal jääb üle ainult sülitada kõige peale ja ta raiub kas või praegu puruks selle vankri ning loobib laiali kus kurat. Ta läks õue, kus tõusis suur kära. Koer kargles erutatult keti otsas ja haukus rõõmsalt kilades, kaagutades lendasid laiali kanad, lävel nuttis Liina. Johannes astus vankri juurde, kuid millegipärast ei hakanud seda raiuma, vaid ainult tagus mürinal kirvesilmaga vastu tugevat vankripõhja.

Uued inimesed tungisid energiliselt Koordi ellu ja sellest kõneldi siin palju. Võetagu kas või Paul Runge. Kunagi tundsid paljud vallas teda üldse vähe või ei tundnud hoopiski. Nüüd on ta aga külavolinik. Tuleb õue see endine sulane, tervitab, ja käsi kipub tahtmatult kübara järele. Öelda selle lüheldase, vaikse, jändriku mehe kohta, et ta on uusmaasaaja ja Kure talu peremees, — on niisama hea kui peaaegu mitte midagi öelda Runge kohta. Ta on nüüd riigivõimu esindaja. Kui ta pärib teilt, kuidas te lõikusega hakkama saite ja kuidas vili kuivab, siis ei ole see lihtsalt naabrite omavaheline lobisemine. Talle tuleb vastata täpselt, peensusteni ja asjalikult, sest Rungel on tarvis

teada, kuidas reguleerida peksumasina marsruuti. Runge selja taga seisab külanõukogu, vald, maakond, vabariik ja lõpuks kogu riik... Vaat, missugune mees on Runge...

Ja ta näikse olevat kasulik inimene, see Runge. Koos Kaarel Maasaluga olid nad osanud traktori pealt minema ajada tolle Kännu poolt sokutatud poisikese, kes ei äratanud kelleski usaldust ei oma oskuse ega ka oma kohusetruudusega. Nüüd töötab teine — asjatundlik inimene. Runge on hakanud rääkima valguse toomisest Koordisse, kuidas organiseerida ja läbi viia... Rungest võib saada kasulik inimene. Vaost aga, õigust öelda, on vallal vähe kasu, ainult kuju on tal aukartustäratav. Ta on kohmakas ja kõige selle juures auahne.

Runge räägib vähe, järelemõtlikult, süvenenult ning lühidalt, nagu tahuks ja treiks ta oma sõnu puust välja — pane paraja tapi sisse ja iga sõna istub täpselt, kindlalt ja toekalt oma kohal. Ega asjata kõneldud, et ta on tuntud külapuusepa Johannes Uustalu õpilane. Niisugune inimene on meil Koordis väga tarvilik...

Koordis liikus ka häirivaid uudiseid: rühm bandiite, „metsavendi" oli ilmunud siia kanti. Talupojad kurtsid, et lambaid ja vasikaid läheb kaotsi. Kõneldi, nagu oleksid mõned valla aktivistid saanud salaja kohaletoodud kirju pealuu ja ristipandud kontide kujutisega, räägiti, et parteiorganisaator Muuli pihta oli metsateel tulistatud mitu lasku, õnneks mööda. Kõike seda seoti Robert Kurvesti, endise saksa sõjaväe veltveebli nimega. Teda olevat nagu nähtud metsavahelistel teedel, automaat küljel. See kuulujutt häiris ja segas viljalõikuse sujuvat ning rahulikku käiku.

...Kibekiireid päevi elati ka Kure talus. Paul ja Aino vedasid terve päeva viljavihke põllult ja ladusid õuele. Suur kuhi sai! Juba ta oligi valmis, tihedalt üles laotud ja igast küljest silutud, kuid Paul ja Aino ei suutnud ikka veel eemalduda kuhjast. Siin selles viljakuhilas peitus Pauli raugematu jonnakus, Koordis elatud poole aasta jooksul ületatud meelehärmid ning raskused ja nende mõlema ränkraske, väsimatu töö ja — Kure talu tulevik.

„Tsentnerit kaksteist tuleb hektaarilt, mis sa arvad?"

küsis Paul Ainolt pärast seda, kui oli kaua ja mõtlikult vaadelnud kuhilat.

„Kindlasti saab . . ." ütles Aino ehkki huupi, ent veendunult.

„Tera on raske . . ." lausus Paul natukese aja pärast. „Võib-olla tuleb ka neliteist, mis sa arvad?"

„Väga võimalik . . ." nõustus Aino veelgi meelsamini. „Jah, kindlasti . . . tera on ju raske . . ."

Nad kõnelesid terast, kuid mõtlesid uue lauda peale, uue maja vundamendi peale, uuest hubasest elust selles. Iga tsentner uudsevilja lähendas neid sellele elule . . .

Murelikult vaatasid nad, algul Paul, siis Aino, taevast. Purpurpunane päike — praegu võis teda vaadata palja silmaga — oli loojumas. Alläärest kauge künka harjaga ja ülaäärest kitsa, pika, suitsuna sinava pilveribaga varjatud tulipunane päike sarnanes sel hetkel alasil lapikuks löödud hõõguva rauatükiga. Tõusis tuul.

„Kui ainult vihmale ei kisuks," ütles Paul murelikult.

„Ei kisu," rahustas Aino, ehkki ka temale ei meeldinud päikeseloojak. Kuid ta tahtis uskuda, et tuul ei aja pilvi üles, ja kui ajab, siis lähevad nad mööda. Vili on ju õuel!

Kui nad õlilambi valgel lõpetasid õhtusöögi, oli õues juba täitsa pime. Tuul tugevnes ja rebis katust kord siit, kord sealt.

Nad kavatsesid juba voodisse heita, kui kostsid sammud ja keegi lükkas riivipandud ust ning koputas seejärel.

Aino haaras järsult Paulil käest kinni, kui viimane aeglaselt püsti tõusis, valmistudes ukse juurde minema.

„Ära ava . . ." sosistas Aino peaaegu hääletult.

„Kes seal on?" küsis Paul valjusti ja lisas vaikselt Ainole: „Mine tuppa . . . Looda minu peale . . ."

„Tee lahti . . . Vallast . . ." vastas summutatult tundmatu mehehääl.

„Ütle nimi . . . Kes on?" Paul võttis seinalt püssi.

„Vallast, tee lahti . . ."

Koputus kordus nõudlikult.

Paul surus end vaikselt vastu ust, püüdes kuulatades aimata, kes võiks olla too võõras inimene, kellest teda eraldas ainult riivitatud uks.

Põrutus uksele — nüüd taoti juba rusikaga — kostis

otse tema näo kohal kõrvulukustavalt ja lihast ning luust läbilõikavalt, ja näis, nagu oleksid vappunud majaäbariku vanad seinad, kogu Kure talu ...

Põrutamine lakkas. Paul kuulis omavahel nõu pidavate inimeste katkendlikku summutatud kõnelust, midagi kõlksatas ja sammud liikusid seinaäärt mööda edasi ...

Paul kargas ühe pika hüppega eeskojast kööki ja kustutas lambi. Ta tegi seda õigel ajal: õues kärgatanud laskudega samaaegselt kostis purustatud aknaklaaside klirin, tuul tungis kööki ...

Paul viskus põrandale seina äärde. „Kõrgele sihtisid ... terveks jäin ..." välgatas rõõmus mõte läbi ta pea.

„Pikali!" käskis ta ähvardava sosinaga Ainot.

Teine automaadivalang läbistas kambri akna. Seejärel jäi vaikseks. Paul asetas ettevaatlikult püssiraua purunenud klaasi kildudega kaetud aknalauale ja püüdes sihtida õuele laotud palkide poole, kus näis olevat liikumist, vajutas päästikutele. Suurekaliibriline haavlipüss raksatas kumedalt kaks korda, tulejuga välja paisates. Paul viskus uuesti põrandale ja roomas kõrvale. Jälle käis valang aknasse ...

„Kas sind ei riivanud, Aino?" küsis Paul kähiseval häälel pimedusse.

„Ei," kostis kambrist.

Heites pilgu sinna, nägi ta Ainot küürutamas teise akna juures. Aino käes, nagu talle näis, läikis tuhmilt kirves. Ehkki olukord oli räbal, leidus tas jõudu heakskiitvalt naeratada.

Möödusid piinavad teadmatuse ja ootuse minutid, — mis teevad bandiidid edasi? Ta piilus ettevaatlikult aknast välja rahutusse pimedusse, kuid ei näinud midagi. Nad olid siin, selles ta ei kahelnud. Kuid mida nad kavatsevad? Kui neil ainult käsigranaate poleks, et akendest sisse loopida ...

Laadinud püssi, lamas ta külili, laskmata silmast akent, ja mõtles pingutatult, kuidas sellest seisukorrast välja pääseda. Kui prooviks hüpata välja kambri tagumisest aknast, kaduda pimedusse, tuua abi ... Kuid see on võimatu, — Aino jääb siia ... Võib-olla kuuldakse külas pauke — tullakse appi? Kännu majani on pool kilomeetrit, kuid kas

tema julgeb tulla, kui pauke kuuleb? Kindlasti mitte. Teiste taludeni on rohkem... Ei, nad on üksi mis üksi... Paha lugu.

Paul ohkas ja tõstis pea. Talle näis, et akna taga läks valgemaks, punakad valguselaigud langesid põrandale. Nii oligi, — tundus suitsuhõngu...

„Vili!" läbistas teda valuline mõte. „Süütavad auna... Ja veel see neetud tuul!"

Õues oli märgata tulelõõmast hüplevaid varje, mustas öös kerkis selgesti esile rukkivihkude virn, mida valgustas punane vabisev valgus. Tihedalt kinnivajunud rukkivihud võtsid visalt tuld, kuid tuul õhutas leeki. Suits ja sädemed kandusid kõrvalseisvale laudale. Mõnes kohas hakkas juba hõõguma lauda kulukuiv katus.

Lamada siin, tohtimata mitte üksnes välja minna, vaid isegi pead tõsta akna kohale! Paul kiristas hambaid.

„Meie loomad..." ütles Aino ahastades.

Paul tulistas hea õnne peale õhe. Vastuseks kärgatavad lasud ei lasknud end kaua oodata. Ootavad, et ta välja kargaks... Pagan võtaks, kas tõesti ei ärata tulelõõm küla tähelepanu? Võib küll olla, talud on metsa taga...

Laudast kuuldus lehma veniv kaeblik ammumine.

Aino tormas Pauli pea kohalt mööda, põrkas vastu ust, ja kaotanud pea, hakkas saamatute kätega riivi kobama... Paul sirutas käe välja, haaras tal jalast kinni ja tõmbas ta järsu ropsuga põrandale.

„Hulluks läksid!..." röögatas ta raevuselt.

Aino ulgus ja kraapis ust.

VIIETEISTKUMNES PEATÜKK.

Semidor põrutas ägedalt Jaagu talu uksele.

Kaarel Maasalu avas unisena ja pahurana ukse.

„Põleb..." kähistas Semidor lõõtsutades, haaras Kaarlil käisest ja tõmbas ta tuppa. „Vaata aknast... Runge põleb!"

„Kus põleb, mis seal põleda on?..." katkestas teda Maasalu pahaselt, vaevaga silmi lahti hoides. Ta oli just heitnud pikali ja suikunud raskesse unne, selg oli päevasest tööst kange ja valutas. Ta lükkas kardina akna eest.

„See jääb Paulist hoopis kõrvale," torises ta, silmitsedes punakat kuma, mis paistis kauge metsa kohal. „Millest Paul võis põlema minna?... Ma ütlen sulle kohe, mis põleb... Põleb heinaküün Tatriku metsasoos, võib-olla ka mets... Kuiv ja tuul..."

Neile lähenes paljaste jalgadega ja sassis peaga Taaksalu ning surus end samuti vastu aknaklaasi.

„Küün vist jah... Tatriku või Lauri oma... toetas ta. „Näh, kuidas lõõmab... See on tubli kilomeeter Kure talust edasi!"

Majas ärkasid kõik. Alviine süütas lampi, suutmata erutuse tõttu klaasi lambipeasse pista. Kristjani ema hakkas ohkides toas edasi-tagasi sagima.

Semidor vaatas Kaarlile ja Kristjanile otsa, tammus abitult paigal, rahunes kuidagi ja jahtus.

„Näib vist, et mets... Tegid tule maha ja unustasid..." pomises Semidor. „Sammal on kuiv nagu püssirohi... Aga võib ka küün olla... Ja vist ongi nii..."

Ta oli juba valmis nagu alati asuma mõjukamate poolele, nõustuma võõra arvamusega, välja naerma oma hirmu, kuid... veripunane kuma akna taga paisus ähvardavalt ja otsekui ergutas teda ega lasknud tal rahuneda. Semidor liibus uuesti vastu akent, vaatas hetke välja, ja kui ta akna juurest ümber pöördus, rabas kõiki tema moonutatud nägu.

„Runge põleb!" hüüdis ta meeleheitel. „Põleb... Ma räägin teile, et põleb..."

Haaranud kahe käega peast kinni, hakkas ta äkki kummaliselt, koera kombel heledalt vinguma, vehkles meeleheitlikult kätega ja tormas ängistavas piinas tuba mööda edasi-tagasi. Väike, sassis juustega Semidor ei olnud sel hetkel sugugi naljakas. Mingid suured tunded olid haaranud teda, vallutanud ta täiesti, jätmata ruumi endisele kartlikkusele, usaldamatusele iseenda, oma mõtete ja tunnete vastu. Ta oli otsekui jälle surmasuus, nagu seal Saaremaal kitsa kaevu põhjas, kui süütenöör oli lõpule põlemas jalgade all... Nagu oleks põlenud tema enda hurtsik seal saarel, õelad sädemed lendlemas ümberringi... Õõnsate mustade silmadega vaatas öö näkku sellele, kes oli jäetud ihuüksi oma hädaga...

„Kure talu põleb... Paul!..." karjus ta üle kogu maja,

trampides oma katkiste kottadega, mis olid kiiruga tõmmatud paljaste jalgade otsa. „Kas kuulete, ma ütlen teile . . . Sõidame!"

Kõik see oli nii ootamatu, et Maasalu silmist kadus viimne uneraas, ja jätnud suitsupanemise pooleli, toppis ta tubakakoti, mida oli kavatsenud just avada, tasku tagasi. Taaksalu vahtis juhmilt, suu ammuli, silmi pilgutamata, määratsevat Semidori.

Kaarel lükkas mõlemad aknapooled lahti ja sirutas end aknast välja.

Talle lõi teravalt vastu kuiv, jahedavõitu tuul. Ja kõik toasolijad kuulsid metsa poolt kaht tuule ja kauge vahemaa tõttu tumedalt kostvat püssipauku ning kohe selle järel automaadivalangut. Nagu oleks herneid pannile puistatud . . .

Maasalu tõmbus sünge näoga aknast eemale.

„Semidor, rakenda hobune ette, kähku . . ." käskis ta vasturääkimist mittesalliva tooniga. „Kristjan, pane riidesse . . . Et kolme minutiga oleks kõik valmis . . . Alviine, — kaks ämbrit vankrisse . . . kirves, pootshaak . . ."

Ise ta tõmbas juba jalga raskeid saapaid.

Semidor tormas õue. Kriuksatasid talli- ja kuuriuksed. Kristjan tammus karusammudega köögis ringi, ajades kiiruga ämbri ümber.

Ja juba olidki nad kõik kobaras vankril ja kihutasid pimeduses mööda külavaheteed vastu tuult, mis rebis mütse ja pintsakuhõlmu.

Vaikiv Maasalu piitsutas niigi tuhatnelja kihutavat hobust. Tema taga, selg selja vastu Taaksaluga, rappus Semidor, hoides kramplikult kinni vankriäärest, ja vaatas kaela pöörates, nii et valus hakkas, tulekahju poole.

Nüüd, kus tamme tugevusega istus pukis Maasalu, kes sarnanes pingul vedruga, ei kartnud Semidor enam mitte midagi. Maasalu kätes õnnestub kõik: ta võib ühe tabava löögiga lüüa naela kuni peani puusse, kasepaku lõhestada ühe hoobiga — ta teab, kuidas lüüa —, tema luisatud vikat niidab kas või pajuvõsa maha ja tema ehitatud maja on igavene. Maasalul on olemas kõik, mida temal, Semidoril, ei ole, — oskus ja hea õnn . . . Kaarel juba oskab aidata! Semidor oli praegu valmis otse jumaldama Maasalu.

Kaarel pööras valgustatud aknaga valla täitevkomitee poole. Vankrirattad veeresid mööda killustikku ja peatusid järsult. Heitnud ohjad vankrile, tormas Maasalu robinal mööda trepiastmeid üles.

Läbi suletud ukse küsis ta parteiorganisaator Muulit.

„Partorg on linnas seminaril," teatas valvekorral olev unine invaliid, hoides ust pilukil ja silmitsedes umbusklikult trepil tammuvaid mehi.

„Siis lase telefoni juurde!" Ja Maasalu astus kühmutõmbunud invaliidist otsustavalt mööda, kollasesse lambivalguse sõõri, kantseleile iseloomulikkudesse lõhnadesse, otse kirjutuslaua juurde.

Invaliid istus laiale pingile, mis oli kauaaegsest tarvitamisest läikiv-siledaks nühitud, ja jäi norutama. Laiskust ja unisust levis tema suure, ilmsesti mitte oma pintsaku voltidest. Ta tõmbas lähemale tundmatut tüüpi püssi, mis oli puhastamata, roostest karune nagu tema enda ammu ajamata habe. Ta pilutas imestunult silmi: Mis see küll olgu, keset ööd tungivad sisse? Kas tuli on lahti? Ta küsis Semidorilt suitsu. Semidor tundis temas ära kohaliku talumehe, vana Villu, kes oli meister igasuguste puunikerduste alal, ja ulatas talle tubakat.

Maasalu keerutas meeletult telefonivänta.

Kuskil kaugel sumises midagi, kostis viiulimängu ja vastas ükskõikne kauge naisehääl.

Kaarel Maasalu ei suutnud algul suudki avada, lõualuud olid nagu kivinenud, ja ta vaikis. Keda, noh, keda küsida sel pimedal ööl, lambi sumedas valguses, milles paistis Villu unine nägu, kui inimene on hädas — Paul Runge, seltsimees, sõber, kellega koos olid saaginud puid Vodja metsas, koos söönud kuiva rukkileiba, lõiganud pekki õhukesteks viiludeks? Keda kutsuda?

Naisehääl küsis ärritatult uuesti. Siis Kaarel leidis.

„Partei!" möirgas ta. „Andke mulle partei!"

Telefonist küsis jälle uuesti.

„Nojah, partei maakonnakomitee . . ." karjus Maasalu, rõõmustades selle üle, et oli leidnud õige sõna. „Maakonnakomitee . . . Võib ka korrapidaja olla . . ."

Kartes isegi hingata, puurisid Taaksalu ja Semidor pilkudega tema kukalt.

Kaarel aga, nagu telefonitoru külge kasvanud, vehkis rusikaga, karjus telefonitorru kallaletungist, tulekahjust ja püssilaskudest Kure talus... Siis kordas ta seda veel kord kellelegi teisele juurdetulnule...

„Sõidavad autoga välja... Poole tunni pärast on siin," ütles ta võidutsevalt sõprade poole pöördudes. „Noh, kiiresti!"

Uksel peatus Maasalu nagu midagi meelde tuletades, heitis pilgu invaliidile, tuli tagasi ja kahmas sõnagi lausumata ning asjalikult püssi.

Villu ajas silmad pungi, klammerdus relva külge ja urises midagi, kuid Taaksalu tõukas ta küünarnukiga kergelt tagasi oma pingile ja lausus mõjusalt:

„Istu... Siin on riiklik asi... Kas padruneid on?"

Ripneva pintsaku voodri vahelt väljatolknevast taskust tõi Villu esile padrunid.

Ja jälle kihutasid nad tuhatnelja pimedusse, sinna, tulekuma poole... Pea vastu, Paul Runge, pea vastu, vana sõber!

Vaevalt oli tublil Hildal kunagi varem tulnud niiviisi kihutada nagu sellel ööl, — märal, kes kuulus pooleldi Maasalule, pooleldi Semidorile. Kuidas need kaks peremeest hoidsid teda, ja mõnikord juhtus, et nad tegid teineteisele etteheiteid hobusega hoolimatult ümberkäimise pärast. Ta oli kosunud nende juures... Nüüd aga kaasnes ühe halastamatu nõõtamisega teise sisisev tige hääl:

„Anna aga valu nõiamoorile!..."

Sädemed lendasid Hilda kapjade alla sattunud kividest. See oli meeletu öö...

Semidor jutustas hiljem palju kordi seda lugu uuesti. Hoogu sattudes näitas ta, kuidas nemad, sidunud Hilda põõsastesse kinni, hakkasid roomama põleva talu poole. Selle ümber oli kilomeetri ulatuses valge, kogu talu oli näha nagu pihu peal, isegi kuldnokapuur kase küljes... Põleb viljaaun, põleb laut, tulekeeled limpsivad juba maja nurka... Nad roomasid mööda kraavi ja põõsaid lähemale ja näevad: palkide taha varjab end kaks meest, relvad käes. Maasalu sihtis ja laskis. Need kaks sattusid ähmi täis, vahivad ümberringi, midagi ei mõista. Maasalu tulistas veel kord. Taaksalu aga pani sõrmed suhu ja vilistas läbilõika-

valt... Need pistsid üle põllu jooksma, — selgus, et neid oli kolm, — jooksevad kummargil, üks aga jääb tunduvalt maha, lonkab, näha, et on haavatud... Paul kargas koos naisega õue... Aino, mõtelge ometi, tormas põlevasse lauta loomi päästma, oli täitsa arust ära... Paul talle järele. Aga kus sa enam! Kes siis põlevast laudast loomi välja saab? Mingi hinna eest ei tule välja. Ainult Antu, vana ruun, tont võtaks, tuli Pauli järel välja! Selleks ajaks jõudsid militsionäärid kohale. Küsivad, kuhu nad jooksid. Maasalu läks koos nendega haarangule. Ja siis hakkas Koordist veel inimesi tulema. Hakkasid päästma, mis päästa andis...

Inimesed asusid ahelikku kaevust kuni tulekahjukohani. Esimeseks kaevu juurde asus Aino, tõugates kellegi küünarnukiga eemale. See oli tema, Kure talu perenaise koht. Ta oli valmis kaitsma talu kuni viimse rukkivihuni, kuni viimse majanurgani.

Tatrik võttis kärmelt tema käest ämbri vastu. Nägu oli tal tähtis, nagu tahaks ta just praegu öelda: „Vaat, kui meie Mariga paari läksime..."

Ahelikku liitus ka mornivõitu, inimestepelglik, eraklikult elav Meisterson. Miks siis mitte aidata ausat inimest, põllumeest tema hädas. „Satud kord ise hätta ja siis ei aita sind keegi," oli ta selgitanud kodus naisele, kes ei tahtnud teda lasta tulekahjule.

Ka Ants Lauri ja väike, alati kuidagi tähelepandamatu Priidu Murumets, kes elas Ussisoo ääres, olid siin. Võtaks kurat neid neetud bandiite! Inimene hakkas alles end oma töö najal püsti ajama, kõneles kõigi jaoks kasulikkudest üritustest, kavatses suuri asju — valgust Koordisse tuua — nüüd aga otsekui niideti jalust maha... Kurat võtaks neid! Anna kiiremini, liiguta, liiguta! Priidu, ära kohmitse, päästame, mis päästa annab!

Roosi Rist asus paari Kristjaniga, — kuidas see juhtus, seda ei taibanud nad isegi. Roosi töötas ennastunustavalt, ulatades Kristjanile ämbreid, ääretasa täis loksuvat, päästvat vett. Päästa inimesi, kes olid otsustanud kahekesi ehitada endale sooja pesakest, külvata vilja, luua ühist elu, perekonda — päästa, kaitsta neid — oo, kui hästi mõistis seda Roosi!

Viimasena seisis Kristjan. Võttes Roosilt ämbreid veega

ning paisates võimsate liigutustega seda sisisevaile tukkidele, lämmatas ta tuld ja kibeda suitsu sambaid. Oma vaikimisega ja korrapäraste liigutustega näis ta väljendavat nõustumist Roosi mõtetega. Jah, tuleb päästa inimene, ja päästamegi, kui oleme üksmeelselt asja kallal, ujutame tule veega üle, lämmatame tulekahju, ehitame maja uuesti üles, püstitame seinad . . .

Kogu seda elavat ahelikku toitis Semidor . . . Ta keerutas väsimatult kaevuvõlli vänta, nõretades üleni kuumast higist ja külmast veest. Ta oli sassis peaga, ilma mütsita. Aina väntas ja väntas . . . ja pomises midagi võidukalt, pöördudes üheaegselt nagu iseenda ja ka Pauli poole, kes oli kadunud askelduste keerisesse.

„Näed . . . kui hea, et kaevu ära puhastasime . . ."

Kure talu kohale laskus õrn ning hõre koidueelne valgus, hetk, mil on juba nii valge, et võib seletada ümbrust kuni silmapiirini; päike ise ei näita veel ennast, kuid on tunda tema lähedust, vältimatut, oodatut, imekaunist. Ainult pisut veel, ja kõige kõrgemate kuuskede ladvad löövad särama tema valguses . . .

Päikese tõusuga muutus kõik jälle tavaliseks. Kaugel metsas vaikisid tagaajajate hääled ja lasud. Sügisene mets muutus eredaks, valguskiirtest läbistatuks ja rõõmsailmeliseks oma kollakasrohelises ilus. Tulekahjukoht, mis öösel näis kohutavana, osutus nüüd ainult väikeseks mustakspõlenud lapikeseks sügavsinise taeva mõõtmatu avaruse all. Ja polnudki nii hirmus põlenud lauda välimus, mis näis oma mustavate sarikatega kuidagi turritõmbununa. Poolpõlenud viljaaun, millest tõusis auru, meenutas veel elavalt ööd. Kuid ka selle juures õiendas keegi hoolitsevalt rehaga, kõrvaldades musta tuhka, ja juba kuuldus lohutavaid hääli, et pool vilja on ikkagi säilinud. Tuleb ainult ära kuivatada, siis võib masinasse lasta . . .

Paul istus palgile. Öö jooksul oli ta kõhnunud, põsed kirvendasid kriimustustest, kuid ta ei märganud seda, nagu ei märganud ka oma sütest määrdunud musti ning kõrvetatud käsi. Silmad olid auku langenud ja hõõgusid unetusest, erutusest ja väsimusest. Pea käis ringi ja otsekui kerge uduvine hõljus silmade ees. Hajameelselt, püüdes end kokku võtta, vaatas ta ümberringi.

Kui palju rahvast! Millal nad küll olid tulnud siia? Inimesed Koordist: Tatrik ja Lauri, ning isegi väike Priidu Murumets, sooveere elanik, keda ta tundis üsna vähe, ja Taaksalu ning Semidor, — kõik rohkem tema piirkonnast. Ainult Koori ega Kändu polnud... Kuid teised olid tulnud appi... Kes teab kui paljukest head ta oli teinud neile, kuid näe, tulid...

Siin on Maasalu, suurepärane sõber Maasalu. Mis ta räägib? Kinni püüdsid. Kaks saadi kätte. Kes? Robert Kurvest... Ah jaa, Maasalu käis ju bandiite püüdmas ja on nüüd tagasi jõudnud, — teda ümbritsetakse tihedalt.

„Kogu metsa kammisime läbi..." jutustab Maasalu. „Tulistasid vastu, tõprad... Kurvest on jalast haavatud."

Soo-oh... aga kes seal siis astub rahuliku kindlusega, hallide vurrude ja laiade längus õlgadega ning härjakaelaga, must pleekinud viltkübar otsmikule lükatud? Kas tõesti Johannes Vao ise?

Ehkki viimasena, kuid Johannes tuli.

Ta vaatas põhjalikult ümberringi, seisatas poolpõlenud viljaauna ees ja võttis äkki nagu ebausust juhituna kübara peast. Ehkki ta ei sallinud Paul Runget, kuid — vilja põletada? Põlenud vilja ees võttis ta mütsi maha. Kolm Vaode sugupõlve ajas temas end püsti, isaisa Taavet ise muutus tulivihaseks, tõstis pead — seesama Taavet, kes oli end paruni käest vabaks ostnud ja esimesena tulnud Vao tallu, kus tollal oli mets, soo ja kivid. Ja surigi katkestades end kivide kallal, mida ta välja koukis, puhastades põllumaad vilja alla. Vao perekonna iga järgneva põlve elu oligi kulunud ainult selleks, et puhastada, üles künda, harida ja lisada Taaveti poolt alustatule mõned hektaarid uut põllumaad vilja alla... Vili oli kallis nagu elu, ja kes tõstis käe vilja vastu — see oli mõrvar. Ja Johannes Vao oli valmis teda ära needma.

Paul nägi ja ta ei saanudki nägemata jätta ilmset kaastundmust temale pööratud pilkudes. Paulile jagati mingeid nõuandeid, keegi pakkus vankrit laenuks. Ah jaa, vanker ja regi olid ju ka sisse põlenud...

Kuid kummaline oli see, et kaotuse raskus nagu ei rõhunudki enam sellise tapva koormana. Kas mitte sellepärast,

et siin olid Semidor, Kaarel ja Kristjan, ja Roosi oli seal, ja nendega koos teised inimesed Koordist . . .

SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK.

Roosil oli palju kannatust: väikesed ebaõnnestumised ei suutnud talle mõju avaldada ega teda tasakaalust välja viia. Ta ei oodanud soovide kiiret täideminekut, sest ta polnud harjunud midagi kergesti saavutama. Isegi leib oli saadud suure vaevaga, seesama leib, millel oli alumisel koorikul kapsalehe jälg ja mida ta sai maitsta värskena ainult kord nädalas, ülejäänud päevil sõi ta seda aga kuivana ja tihkena nagu savi. Oli tarvis liigutada hangu ja reha, vehkida vikatiga päikesetõusust loojakuni, nii et kondid valu täis, selleks et omada õigust saada leivale lisaks veel keedetud kartuleid soolasilguga ja kohupiimaga. Ent kohupiimale koore lisamist võisid endale lubada teised, Koori-taolised, mitte aga Roosi. Ta mõistis seda ega heitnud meelt, olgugi et unistus iseseisvast elust omaenda majakeses täitus üsna aeglaselt. Tõsi ju oli, et Roosil oli praegu maa ja Koorilt saadud punane lehm. Tüdruk hoolitses selle eest iseseisva elu poole rühkivale inimesele omase hoole ja südamevaluga. Muidugi mõista ei olnud sellest kõigest veel küllalt omaenda, kuitahes väikese majakese ehitamiseks, kuid mingisugune samm oli ometigi selle poole tehtud. Ja Roosi võis end sellega lohutades taluda paljugi, seal hulgas ka ebamäärasust vahekorras Mihkel Kooriga. See ebamäärasus aga andis end tunda igal sammul. Koor niitis ja vedas kogu viki Roosi põllult oma küüni, ja Roosi ise aitas teda. Kuulates tema jorisemist ja kurtmist suurte väljaminekute ja näruse viljasaagi üle ning leiva ja piima kalliduse pärast — Roosi sõi ju tema leiba — püüdis Roosi valutava südamega aimata, kas Koor ei kavatse nõuda veel lisaks osa kaerasaaki ja võib-olla isegi põllult veel koristamata kartuleid. Ta rahmeldas vaikides, rehitses ja tõstis hanguga hiiglasuuri sületäisi vikki Koori vankri peale, et vähemalt selle raevuka töömurdmisega ja samal ajal oma järeleandlikkusega piirata Mihkli salajasi kavatsusi. Roosi süda tardus iga kord, kui ta nägi Koori mõtlikku pilku suunduvat tema kartulipõllu poole. „Äärmisel juhul — kolm

vagu seemne eest, noh — viis... tema hobusega ju haritud," nõustus Roosi oma südames järele andma.

Ükskord teatas Koor, et neil on tarvis selgeks teha lehma-arved. Roosi on igatahes kasutanud tema lehma juba aasta otsa ja praegu pole enam endised ajad, ta ei või ka ju lehmi pillata. Tema võtab oma lehma tagasi ja loovutab Roosile aastase mullika. Puhast tõugu mullikas, kahe-kolme aasta pärast on hea lehm.

Jutt toimus keskpäeva paiku laudas. Roosi lüpsis pingikesel istudes oma Punikut. Punikule oli Roosi hoolitsus mõjunud üsna hästi, ta nägi parem välja kui peremehe lehmad. Roosi kuulas Koori ära end ümber pööramata ja ainult piimanire sorisemine vastu lüpsikuserva vaikis ajutiseks. Pärast seda kui Koor oli väljunud, lüpsis ta siiski lõpuni, sest piima ei võinud ju udarasse jätta, tõusis püsti ja läks ehmunud silmil enda ette vahtides ukse poole, tundes, kuidas midagi rebenes tema sisemuses. Tuppa ei suutnud minna, — viimaks on seal Koor oma kahvatu kondise näoga... Ta läks karjaköögi juurde, asetas lüpsiku maha ja istus kivile ning vajus mõtteisse.

Roosi tundis ainult ühte, et midagi peab juhtuma. Ja kui ei juhtu midagi, siis peab ta ise hoolitsema selle eest, et juhtuks. Ta suutis palju taluda, võis peremehe ahnust kartes kuude kaupa vakides piinelda, kuid see... Punikust loobuda Roosi ei suutnud, see oli talle selge. Ta oli valmis ise ükskõik kuidas kannatama, võib-olla isegi haigeks jääma, kuid lehma ära anda — ei! See oleks tähendanud loobuda unistusest.

Kümned mõtted kihasid tema peas. Minna valda, jutustada seal, või kirjutada linna, pealinna kellelegi vastutavale inimesele, lõpuks ka kohtusse anda... Kuid mis teati vallas või linnas tema suulisest lepingust Kooriga? Millega tõestada oma õigust Punikule, seda enam, et vallas on lehm siiamaale paberite järgi Koori arvel? Mitte midagi ei tule välja sellest jändamisest, kuitahes õigus tal ongi. Jõuetu viha kogunes Roosi hinge selle inimese vastu, kelle nägu meenutas talle näritud lehmakonti. Teised elavad seaduse järgi, esimese osa saagist viivad ausalt linna, elevaatorisse, kust rongid veavad vilja riigile, suurele ja heale riigile, kes oli Roosile muidu maad andnud, lubas anda maja ja oma-

ette elu, Koorist eraldi. Aga Koor? Ise viljahunniku otsas, aga sinna viskas kaks kotti nagu kerjusele. Ja keegi ei ohjelda teda, ei löö talle näppude pihta...

Roosi nuuksatas haledalt ja pühkis pruunide kätega silmad kuivaks.

Selja tagant tuli tema juurde siga, röhkides nõudlikult, müksas kärsaga ja lükkas lüpsiku ümber. Vesi lombis läks sogaseks ja muutus valgeks. Siga laskus rahuloleva ruigamisega lombi juurde maha. Roosi käratas: „Käi minema!", kuid püsti tõusta ei viitsinud, et siga ära ajada.

Uus mõte oli tärganud temas. Paul Runge! Eks too käskinud ju tal enda juurde tulla, kui häda käes? Nüüd näis see aeg saabunud olevat. Vaat, kes oskab aidata!

Ja Roosi kiirustas minekuga.

Ta leidis Paul Runge oma uue lauda katusel kollaseid kuusesindleid paika löömas, imestas ja tundis südamepõhjas natuke kadedustki: „Või juba katuseni jõudnud..." Tõepoolest, laut, mis võttis enda alla poole vundamendist, oli juba katuse all. Teisel poolel, kuhu pidi saama kuur, valendasid seni veel paljad sarikad.

Paul pani haamri kahjutundega kõrvale ja ronis alla.

„Ega sa ometi haige ei ole?" küsis ta, vaadates tähelepanelikult Roosi pundunud silmi.

Ei, ta ei ole haige. Kuid ta oli läinud mööda ja otsustanud sisse astuda juttu ajama, seda enam, et on, millest rääkida.

„Lase käia," õhutas Paul sõbralikult. Ah-jaa, muide, ega pole kuulda, millal Koor lõppude lõpuks oma viljanormi ära viib? Ta ei usu kunagi, et Kooril pole vilja.

„Ah vilja?" Roosi huuled virildusid mõrus muiges, ta kohendas rätikut peas ja tundis oma sõnadest tigedat lõbu, kui ütles: „Tal on vilja nii palju, et võib sinu toa kallata laeni täis ja köögi kah, ja veel jääb palju ülegi... Ta laseb vilja ennem ära mädaneda, kui veab elevaatorisse."

„Nõndaks," lausus Runge, murides käte vahel kepikest. „Sa vahest teed nalja?"

Oli tal aga paras aeg nalja teha! Roosi mossitas haavunult huuli. Kas tema siis ei tea, kuhu vili on maetud...

Paul istus veidi aega vaikides, murdes kepikest üha väiksemaiks ja väiksemaiks tükkideks. Kui Roosi silmad

tõstis, valmistudes asja enda juurde asuma — jutustama oma häda, oli Paulil väga tige nägu.

„Roosi, usud sa mind?" küsis ta imelikult, vaadates vihaselt Roosit.

Tema . . . usub küll.

Kui Roosi usub, siis tuleb teha nii, nagu tema ütleb . . . See on tähtis asi . . . Täna võivad Koordi inimesed veenduda, mis mees see Koor õige on. Ja Roosi peab selles abiks olema.

„Abiks olema?" kohkus Roosi ja hakkas peaaegu kahetsema oma sõnu.

Nad sõidavad valda. Roosi jutustab kõik, nagu see on. Nad paljastavad selle kulaku. Tema, Paul, paneb kohe praegu hobuse ette.

„Kohe praegu?"

Roosil hakkas äkki lõbus ja veidi kõhe, nagu enne hüpet külma vette. Näha Koori kas või kord elus hirmununa, värisevana, ilma mütsita, ilma võimuta, — mitte peita tema eest oma värisevaid käsi põlle alla . . . Milline õnn see oleks! Kuid siin turgatas talle pähe, et asjast endast nad polegi rääkinud.

Ning Paul kuulis pisaraist katkevat rutakat juttu Punikust, — ja missugune see lehm oli, kui ta selle sai Koorilt, kaks nisa mädanesid, — aga vaata teda nüüd! — ja niidetud vikist ja veel mitte küll esitatud, ent aimatavaist Koori nõudmistest osale kaera- ja kartulisaagist.

Paul noogutas pead: nii see pidigi juhtuma, tema oli seda ennustanud. Juba ta tõusiski püsti, kuulamata lõpuni Roosi kaebusi, tundes pahameelt viivituse ja tarbetu ning tüütu sorimise üle üksikasjades.

„See kõik käib ju ühe ja sama asja kohta," katkestas ta kannatamatult ja peaaegu jämedalt Roosi jutu. „Sõidame. Otsekohe panen hobuse ette."

„Kas lehma jätavad minule?" küsis Roosi lootusrikkalt.

„Jätavad," lubas Paul. „Ainult me alustame seda asja kõige tähtsamast — viljast. Sellest oleneb kõik . . ."

Nad sõitsid vesitseva sügistaeva all. Antu vedas neid, heasüdamlik vagune Antu, kes koos oma peremehega oli viimasel ajal Koordi talupoegadele väga tavaliseks külaliseks saanud.

Kui eemal künka taga ujusid aeglaselt mööda Karu talu katused, viirastus Roosile mõneks silmapilguks kahvatu ning kondise näoga mehe kuju, kes mõtlikult silmitses tema koristamata kartulipõldu. Ta muutus araks, vajus kössi, kuid vaadates silmanurgast Pauli laia selga ja kõrvalt paistvat teravat põsenukki — Paul vaatas sellessamas suunas — rahunes ta ja tundis isegi mõnevõrra kahjurõõmu: „Proovi sa mind nüüd kätte saada . . .“

Paul ei näinud aimavat tema hingelisi elamusi. Teoinimesena, kellel ei puudu aga kaine praktiline fantaasia, kujutles ta endale juba, milliseid tagajärgi toob Koorile nende sõit, nägi Roosi poolt visatud kivist tekkinud lainerõngaid laiali veeremas. Salk inimesi Koori talu õuel: võimu esindajad, tema ise — Runge, Roosi . . . Koor ilmub künnisele, aimates ette, et kõigel on lõpp . . . Artikkel maakonnalehes, võib-olla isegi vabariiklikus, kulaku paljastamisest . . . Kohus . . . See vapustab paljusid vallas.

„Paul, aga mis sai nende bandiitidega?“ kuuldus ootamatult Roosi küsimus.

„Kurvestiga? Kohus tuleb, — saavad oma jao kätte,“ vastas Paul võpatades. „Aga miks sa seda küsid?“

Roosi jutustas ühest augustiööst, kummalisest kogust aias ja mesipuust . . .

„Miks mitte, väga võimalik,“ ütles Paul pärast lühikest mõtlemist. „Kurvestile anti mesipuu kaudu üht-teist üle . . . Väga võimalik . . .“

Rohkem kui kilomeeter maad sõideti vaikides, kuni teeristmeni, kus seisid vana kõrtsi varemed.

„Kas sa ehitama pole hakanud veel?“ küsis Paul.

Roosi ohkas. Kuidas sa seda, kui Koor . . .

„Näe, mina ka murran ikka veel vundamendi kallal, kuigi sain metsamaterjali ja lehma,“ kurtis Paul. „Pool rukist põles ära . . .“

Nagu Roosi aru sai, oli see samuti kaudne vihje Koorile.

KAHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK.

Kohus Mihkel Koori üle toimus valla täitevkomitee ruumes, tollessamas hoones, kus kunagi oli asunud vallavalitsus. Tol ajal oli Koor selle maja trepist üles astunud uljana,

kartmata seda, et tema tervitusele ei vastata. Ja mütsi oli ta maha võtnud seisusekohaselt alles ukselävel, mitte aga ammu enne trepiastmeid, nagu seda tegid vaesemad talupojad.

Nüüd aga, kui teda juhiti inimestest täidetud suurde tuppa, ei tulnud kellelgi pähe tervitada teda, ehkki talupojad olid Koordist ja naaberküladest siia kokku tulnud just tema kohtuasja pärast. Ja tema ise ei söandanud ka kedagi tervitada, ehkki tundis paljusid.

Avaras toas, mida tavaliselt kasutati punase nurgana ja ooteruumina, pidulikel päevadel aga agitatsioonipunktina ja koosolekutesaalina, oli kitsavõitu ja umbne. Kõik pingid ja toolid olid rahvast täis. Tühjad olid ainult Muuli kabinetist toodud kulunud nahk-tugitoolid, mis olid määratud kohtu koosseisule.

Oli veel üks koht halvasti hööveldatud lühikesel pingil, kuhu keegi ei istunud. Just seda pinki näitas militsionäär Arnold Luik tähendusrikkalt Mihkel Koorile ning too võttis alandlikult istet. Arnold Luik oma soonilise kaelaga ja pikkade päevitunud kätega, mis lühikestest sinelikäistest välja ulatusid, sarnanes miilitsavormi ümberriietatud maamehega. Ta seisis Koori pingi taha ja tõmbas kulmud asjalikult kortsu. Saalis kostis summutatud kõnekõminat, — austusest kohtu vastu kõneldi poolsosinal, suitsetama mindi aga välja koridori.

Ehkki aeg oli vaevalt üle keskpäeva, oli saalis siiski juba hämaravõitu, akende taga oli vihmane ja lumetu novembrikuu, kõige pimedam aeg aastas.

Mihkel Koor eraldas selgesti ainult esimesi inimesteridu, tagumised sulasid tema silmade ees millekski ühetaoliseks ja paljusilmaliseks, mis oli halbaennustav ja vaenulik. See-eest esimestes ridades nägi ta selgesti Johannes Vao laiu längus õlgu ning Meistersoni pikka nägu, milles läikisid terasraamidega prillid igavese nohu tõttu nuuskival tillukesel punasel ninal.

Silmanud neid, nihutas Mihkel Koor end mugavamalt istuma, midagi kummalise muige taolist tõmbles tema kõhnades, pingul nahaga kaetud põsenukkides. Vaadates Vaole ja Meistersonile otse näkku, noogutas ta neile peaga, noo-

gutas nagu üle kõikide peade, tolle ümberriietatud Arnold Luige kiuste.

Vao, kes praegu ei suutnud endale selget aru anda oma mõtteist, kuulas hajameelselt jutuajamist enda ümber ja vaatas Koori kondisesse näkku, mis oli kasvanud karedasse habemetüükasse. Tabatuna ootamatult Koori tervitusest, noogutas ka tema, kuid noogutas kuidagi imelikult, mis ei sarnanenud ei kärbse peletamisega laubalt ega ka tervitusega, ja vaatas kohe viltu igasse külge, — kas märgati?

Meisterson ei noogutanud pead, ainult nuusahtas tugevamini ninaga. Ausalt öelda, tema ei tundnud samuti kui Vaogi Koori vastu mingit viha ega saanud isegi päris selgesti aru, mille eest Koor oli pandud süüpinki, — ei ole ta ju midagi varastanud ega kedagi paljaks röövinud — ainult oma isikliku vilja kaevas maa sisse. Kui niimoodi võtta, siis võib ka teda, Meistersoni, ja Vaod sellesse pinki panna: nemad ju kuuluvad selle kümmekonna keskmiku hulka Koordis, kes on püüdnud järele jõuda sellistele tuusadele nagu Kurvestid ja Koorid... Kuid Meisterson kuulatas teraselt jutukõminat oma selja taga, millest eralduvad hääled olid, nagu ta taipas, ilmsesti meelestatud Koori vastu. Teistest valjemini kostsid Taaksalu arutlused: „... kuna Koor on täna juba vastust andmas, siis võiks ta ühtlasi aru anda ka nende kolme koti rukki kohta, mis ta mulle maksmata jättis... Kui aga Kooril tuleks vastust anda kõigi oma võlgade eest, siis ei jätkuks tal mitte ainult juustest peas, vaid ka karvadest kogu kehal, ehkki tal on hundinahk..."

Näis, et Taaksalu arutlused väljendasid kõige täpsemalt rahvahulga üldist meeleolu. Kuna aga üldine meeleolu on alistav ja kaasaviiv jõud, siis pidi ka Meisterson sellele alluma. Ning seepärast ei võtnud ta vastu Koori tervitust, otsustades ära oodata, kuni ta ise selles asjas kõike selgelt taipama hakkab.

Keegi helistas kellukest. Kõik tõusid korratult püsti. Külgmisest uksest astusid sisse kohtunik ja rahvakaasistujad.

Maakonnalinnast saabunud naiskohtunikku tundsid saalis kõik. See oli Maria Kask — varemalt ise taluteenija olnud — väike kõhetu, hallide silmadega naine. Suure

Isamaasõja päevil oli ta koos hävituspataljoni võitlejatega sõdinud, relv käes, sakslaste vastu. Tema teravmeelsed ütlused olid muutunud kõnekäändudeks, paljud tema tabavad sõnad liikusid maakonnas ringi suust suhu.

Nähes maakonna-prokuröri, nooruslikku heledajuukselist meest kahe ordeniga sõjaväepluusi rinnal, noogutas Paul heakskiitvalt pead. Ta tundis hästi prokuröri, endist polgukaaslast. Täna oli Kooril raske välja rabelda ...

Kohus võis alata.

Pärast kõigi tavaliste ja tarvilike formaalsuste täitmist ja tunnistajate eemaldamist hakkas kohtunik tasase häälega lugema süüdistusakti.

Saalis muutus vaikseks. Tõuganud kedagi endast vasakul küünarnukiga eemale, nihutas Johannes Vao end järsult ettepoole ja jäi kõrvu teritades kuulama. Pikkades ja keeruliselt ülesehitatud lausetes esitatust ei saanud ta paljustki aru. See, millest ta aru sai, oli järgmine: kedagi Mihkel Koori, Koordi küla talupoega — Vao tundis teda ammu ja hästi — süüdistati riikliku viljavarumise saboteerimises. Kooril oli võlgu veel möödunud aasta riiginormide eest. Ja käesoleval aastal ei täitnud ta ka oma kohustusi, põhjendades seda sellega, et vili ikaldus. Koor on riigile võlgu kokku umbes kolm tonni. Samal ajal oli tal, nagu selgus, aias auku maetud üle üheteistkümne tonni teravilja.

Üksteist tonni ... Vao vangutas laitvalt pead. Jah, ühte võib küll öelda — Koor ise pani end istuma sellesse pinki: üheteistkümnest tonnist oleks võinud vabalt ära anda kolm tonni riigile ... Ah, muidugi oleks võinud, kuid väimees ei mõelnud ...

Kohtunik lõpetas lugemise ja pöördus Koori poole, küsides: kas ta tunnistab õigeks süüdistuse, et ta on kuritahtlikult jätnud täitmata oma kohustused riigi vastu.

Muljudes käes kägarasse pigistatud kübarat ja nürilt enda ette maha vaadates vastas Koor kuidagi lameda ning puise häälega:

„Ma ei tunnista end milleski süüdi."

Pärast lühikest nõupidamist otsustas kohus prokuröri palvel asuda kaebealuse ülekuulamisele.

Prokurör tõusis püsti.

„Oelge, milleks te tahtsite kasutada seda vilja, mis oli peidetud auku? Misjaoks te seda hoidsite?"

Mõelnud veidi, kehitas Koor loiult õlgu:

„Isiklikuks tarviduseks..."

„Isiklikuks? Lubage... Üksteist tonni kuni uue lõikuseni, see teeb välja tonn kuus, tähendab — rohkem kui kolmkümmend kilo päevas? Te olete ju kahekesi?"

„Kahekesi... Loomadele ka..."

„Noh, hästi, — kolm lehma ja sead... Kümnest kilost jätkub neile päevas?"

„Muidugi jätkub," ütles kellegi hääl saalis, ja Mihkel urises läbi hammaste:

„Peaaegu et jätkub..."

„Aga milleks te ülejäänud vilja hoidsite?"

Koor vaikis.

„Vili on ju praegu hinnas," ütles saalist kellegi kõmisev hääl tasa, kuid selgesti, ja ehkki Koor ei vaadanud sinnapoole, Taaksalu hääle oleks ta ära tundnud ka tuhande hulgast.

„Aga kui palju te olete täitnud riiklikust viljamüügikohustusest?" jätkas prokurör.

Koor vaatas talle ummikusseaetuna otsa ja pomises:

„Ei mäleta, kviitungil on öeldud."

„Noh, aga siiski... Sada kilogrammi, või rohkem?"

„Sada kaheksakümmend..."

Saalist kuuldus naerulaginat. Ja läbi naeru tungis ühelehmapidaja Tilde-tädi kile hääl:

„Mina andsin üle normi rohkem!"

Ja naerulagin muutus valjemaks. Ei suutnud end tagasi hoida ka Johannes Vao, ta tõmbas suu irevile ja vangutas pead: oh, küll aga kallas tema väimees ennast hirmsasti sopaga üle kõigi silmade all. Häbi, häbi!...

Kohtunik tõstis hoiatavalt käe, naer vaikis.

„Veel üks küsimus," ütles prokurör kuivalt. „Aga kodanik Rosalie Rist, kes tema teile on?"

„Naaber," vastas Koor, olles pisut mõelnud. „Tal on oma majapidamine."

„Kas te siis heanaaberlikkudel kaalutlustel püüdsite eraldada talle viletsama osa oma maadest ja lubasite laenata seemet?"

„Noh ... kuidas öelda ... ta töötas kunagi varem minu juures."

„Kunagi varem? Aga võib-olla töötas edasi kuni viimase ajani?"

„Ei," ütles Koor kogeldes.

Johannes Vao kael valgus aeglaselt verd täis. Ehkki Vaol ei olnud mingit tegemist kõiki kaasakiskunud kahevõitlusega prokuröri ja Koori vahel, näis talle ometi, et asi puutub ka temasse. Ja miks ei peakski puutuma, — võttis ju temagi innukalt osa Roosi uue äbariku majapidamise loomisest. Kas Johannes Vao võib öelda, et ta ei taibanud tookord sugugi Koori kavatsusi? Eh, väimees, väimees! ... Tigeda irevil hammastega täku kombel oli ta kihutanud hädaohtliku kuristiku äärel, ja tema, Vao, oli nagu kott, nagu vagune lammas, keda jalust kinniseotuna laadale veetakse, tolknenud tema järel vankris, nägemata ja tundmata, et lendab hukatuse äärel. Vao põimis käed kramplikult põlvede ümber ja lakkas vaatamast Koori. Ta tundis juba tigedust Mihkli vastu, nagu oleks too petnud mingeid tema ootusi. Milliseid? Sellele küsimusele polnud nii kerge vastata.

Kaitsja, väike hallipäine mehike, mõelnud veidi, pühkis taskurätikuga prille ja esitas samuti küsimuse:

„Ütelge, mis sundis teid andma kodanik Ristile lehma?"

„Tahtsin aidata ... Ta on ikkagi justkui oma inimene ..."

Saalis hakkas jällegi paisuma kõnekõmin, kuid kohtuniku pilk lõi vaikuse.

„Kas te teda veel millegagi abistasite?" huvitus kaitsja.

„Ta kasutas tihti minu hobust."

„Roosi vedas selle hobusega oma põldude saagi Koori küüni," ütles kellegi hääl sapiselt Meistersoni selja taga. Ning Meisterson mõtles, et kaitsja osutab kaebealusele karuteene, esitades talle niisuguseid küsimusi siin, kus Koori võidakse kahtlustada ükskõik millistes tundmustes, ainult mitte kaastundmuses Roosi vastu.

Kohtunik kutsus tunnistajad ette. Esimesena astus sisse Paul Runge. Prokuröri silmis süttisid lõbusad sädemekesed, kui ta silmitses Paul Runget, nagu oleksid mingid vanad

väga südamlikud mälestused puhkenud temas seda tugevakehalist, rahuliku näoga meest nähes.

Paul Runge jutt oli lühike ja napisõnaline nagu alati. Mida võib öelda Koori kohta? Oli kulak ja on jäänud kulakuks. Kümnest talust, mis kuuluvad külavolinik Runge piirkonda, pole ühtegi võlglast riiklike viljamüügikohustuste täitmisel peale Koori. Tema pärast on riiklik viljavarumisplaan küla kohta täitmata. Tema pärast läks nurja teiste talupoegade vaev, kes ruttasid esimest pekstud vilja riigile viima. Kaheksa korda oli tema, Paul Runge, käinud Koori veenmas. Algul ei tahtnud ta kuidagiviisi peksta oma vilja. Lõpuks aga, peksnud vilja, keeldus järsult täitmast normi täies ulatuses, vihjates halvale saagile. Kuid see saak oli tänu tema teenija Roosi Risti vaevale hoopiski mitte halb. Tema, Runge, oli aidanud ise auku lahti kaevata. Selles oli üksteist tonni vilja. Ja see ongi kõik, — pilt on selge ...

Meisterson lõi silmad maha ja köhatas. Jah, muidugi, pilt oli selge: hundimäng pimesi, varga kombel, ei pea millekski oma naabrite au ega kogu küla huvisid. Meistersonile meenus päikesepaisteline augustipäev, mil ta ise torisedes laadis koormale pekstud vilja. Oli kiire tööaeg ja tarvis oli sõnnik põllule vedada, kuid Koordi inimesed, ohverdades kallist aega, läksid viima esimest vilja riigile ja tema, Meisterson, oli sõitnud samuti, kuna Koordist olid sõitnud kõik — ja tema tahtis olla koos nendega.

Roosi Rist astus kohmakalt üle läve ja tungis aeglaselt läbi kitsaste pingiridade vahelt. Tema hõõguvaist põskedest oli näha, kuidas ta närvitses.

Nagu udus nägi ta kohtuniku ja kaasistujate nägusid, ärev tunne sundis teda üha kõrvale vaatama ning kohmetult kaela keerates heitis ta pilgu Koorile. Koor vaatas talle otse silma sisse. Tema põsed ja lõug, mis olid kattunud habemetüükaga, taandusid kuidagi toa ähmases valguses, kadusid hämarusse, samuti nagu sisselangenud silmad sügavais koobastes, ning ainult põsenukid ja kondine higist läikiv otsaesine tõmbasid endale tähelepanu oma vahakollase värvusega. Märganud Roosi vaadet, tegi Koor näoliigutuse, midagi muige ja grimassi vahepealset, ajades oma laiad hobusehambad irevile, ja Roosi pöördus kiiresti ära, haa-

rates sõrmedega tugevasti kinni laua äärest, et käed värisema ei hakkaks . . .

„Jutustage, mis te teate sellest asjast," lausus kohtunik lihtsalt.

Roosi nägi lähedal enda ees tähelepanelikke, rahulikke ja veidi väsinud naisesilmi, mis olid suunatud temale.

„Mina, ma ei tea midagi . . ." ütles Roosi surutult, tundes laubal külma higi, ja lõi äkki ehmudes kahtlema, kas ta suudabki võitu saada hirmust, mida tekitasid siinsamas nelja-viie sammu kaugusel seisva Koori hirmsad tühjad silmad.

„Noh, midagi te ikka teate," naeratas äkki kohtunik Maria Kask väga koduselt ja naiselikult lahkelt. „Te töötasite tema juures, elate tema talus, ta aitas teil soetada uut majapidamist, — kuidas te siis ei tea?"

„Kes aitas, kas tema?" ajas Roosi silmad pärani ja ahhetas. Ta surus käed vastu rinda ja muutus kahvatuks. „Koor aitas? Ta aitas mind niimoodi, et ma oleksin peaaegu pea silmusesse pistnud . . ."

Vaikuse Roosi selja taga lõpetas temale kaasatundvate häälte sumin.

Sellest hetkest peale tundis Roosi end kergena nagu tiibadel. Kõik juuresolijad said üksikasjaliselt kuulda kurba jutustust Roosi lootustest iseseisvale ja heale elule, mis jäid täitumata Koori pärast, õnnetust loost lehmaga, Roosilt äravõetud vikist, ülemäärase tasu väljapressimisest korteri, leiva, seemne eest . . .

Ta rääkis viis minutit, kümme, veerand tundi, otsekui oleks ta esimest korda elus rääkida saanud, ja teda ei katkestanud ei kohtunik ega rahvas saalis, sest ükskõik millest ta rääkis — kaerapõllulapist, mille ta esmakordselt täis külvas enda jaoks Koori maale, Koori nisust, mida ta oli lõiganud, Koori lehmadest ja hobustest, kelle eest ta edasi hoolitses, mingist odrast, mille Koor oli jätnud talle tasumata viie aasta eest, — kõiges selles oli sügav mõte ning kõik kuulus asja juurde. Ja mida rohkem ta rääkis, seda selgemaks sai saalis kõigile, et tegelikult ei kuulu suur osa sellest tohutust viljahulgast, mis oli auku maetud, üldse mitte Koorile, vaid Roosile, kuna see oli kasvatatud, koristatud ja pekstud Roosi kätega. Ja ehkki Roosi sellest üldse

ei rääkinud, kuid tema sõnadest tulenes selgesti niisugune järeldus ja seda poleks söandanud kindlasti mitte keegi saalisolijaist ümber lükata — ei Johannes Vao, ei Meistersoni ega keegi teine Koordi inimestest.

Meistersoni kõrval liigutas end keegi raskelt nagu karu, norsatas ja ronis ettevaatlikult väljapääsu poole. Johannes Vao ei kannatanud välja, tal oli tekkinud äkki mingi talumatu ning vastik tunne, suus oli kibe maik — nagu oleks tema enda üle kohut mõistetud. Ta astus kõrvaltuppa, mis oli laeni täis suitsetatud, ja hakkas ahnelt suitsu tõmbama.

„Kas see on kõik?" küsis kohtunik, kui Roosi oli lõpetanud.

„Jah," vastas Roosi.

„Aga öelge, kuidas te saite teada, et teie peremehel on vili ära peidetud?" esitas kohtunik küsimuse.

„Ma ise kaevasin augu..." vastas Roosi pärast pikka vaikimist.

„Nii," ütles kohtunik Maria Kask. „Aga mis sundis teid siis aitama teda?"

„Ta... käskis..." kogeles Roosi ja vaikis kurvalt.

„Aga teie..." kohtuniku hääl hakkas äkki metalselt helisema. „Aga teie mõtlesite, et Koor jätab teil sõnakuulelikkuse eest võlast maha, ei võta lehma ära ja jätab kartulid alles? Kas pole tõsi? Lootsite peremehe südant armulikuks teha?"

Roosi nägi, millisteks hiiglasuurteks muutusid selle väikese naise silmad, milline valu — ammune, juba ununud endise taluteenija valu — ilmus neisse, ning hämmastatuna kohtuniku läbinägelikkusest ütles ta pead longu lastes:

„Jah, see on tõsi."

„Noh, ja siis, kas see Koor käskis teil vaikida? Ähvardas?"

„Jah..." noogutas Roosi. „Ütles, et lööb maha..."

Saali sigines vaikus. Oli selgesti kuulda, kuidas krigises pink, millel istus Koor. Ajanud end püsti ja sirutanud Roosi poole käe, milles ta hoidis kägarasse muljutud kübarat, tõmbas Koor sügavalt õhku ja kisendas üle saali, otsekui oiates:

„Ja oleks pidanudki... Oleks pidanudki!"

„Istuge!" käskis kohtunik teda lühidalt.

Vaadates kohtuniku karmilt kokkupigistatud suule, mõtles Roosi korraga, et kõik see, mis räägitakse selle naise kangelaslikust minevikust, tema sangaritegudest sõja ajal, — kõik see on kindlasti õige kuni viimse sõnani.

Kuid Koor ei istunud. Ta ahmis jälle õhku ja karjus enesevalitsemist kaotades:

„Mõistate kohut? Mille eest te mõistate kohut minu üle, — minu... minu oma vilja eest!... Siis mõistke kohut nende kõigi üle... Vaat tema üle mõistke kohut selle eest, et tal on rohkem vilja kui sellel Roosil!"

Koor sirutas raevukalt käe esimese pingirea poole, valmistudes nimetama Johannes Vao nime, ja vaikis äkki hämmastunult: Johannes Vaod ei olnud esimesel pingil. Koori silmad kohtasid Meistersoni prillide külma, kainestavat läiget. Koor istus kohalviibijate ähvardava urina sunnil uuesti pingile ja pühkis käisega higi laubalt.

„Kelle — nende üle kohut mõista?" küsis kohtunik, kes oli jälle väga rahulikuks muutunud. „Nende üle ei ole millegi eest kohut mõista. Täna mõistavad nemad kohut teie üle."

Prokurör pöördus Roosi poole küsimusega:

„Oelge, kas see ähvardus oli reaalne, see tähendab, ma tahtsin öelda, kas võis oodata selle ähvarduse täideviimist?"

Ja siis jutustas Roosi augustikuu öost, tundmatust mehest aias, oma umbmäärastest kahtlustustest.

Saalis muutus jälle väga vaikseks ja midagi oleks nagu järsult edasi nihkunud rangelt ning korrapäraselt voolavas asja käigus selle saali rahulikkude seinte vahel, kus esitati küsimusi ja anti vastuseid ja jutuajamine, nagu esimesel silmapilgul näis, oli arenenud väga rahulikult ning Koor istus taltsalt oma pingil... Roosi Rist oma jutustusega viis äkki paljude kohtusaalis istujate mõtted taas Kure talu väljale, kus põrkasid kokku vaenulikud jõud ja möllas tulekahju, ja pimedal sügisööl tormasid Rungele appi Semidor, Maasalu ja Taaksalu ning kõik inimesed Koordist läksid nendega kaasa...

Pärast lühikest vaheaega, kui süüdati lambid ning rahvas, kes oli paksult täis suitsetanud koridorid ja kõrvaltoad, valgus uuesti saali, jätkus kohtuistung.

Johannes Vao ei tulnud saali. Kuid ära minna ta ka ei

suutnud. Ta jäi kõrvaltuppa ukse taha, tõmbas suitsu, istus pingile ja tõusis jälle oma kohalt ning pomises midagi endale habemesse.

Uksele lähenedes kuulis ta selle tagant katkendlikult prokuröri kõnet, kes andis kõigest täna öeldust ja kuuldust väga selge ning loogilise pildi. Jah, Vaole oli muide täna selgeks saanud paljugi juba ilma prokuröri sõnadetagi.

... Osav ja salakaval kulak, kes kuhjas varandust kokku sulaste-teenijate töö laialdase kasutamisega. Nõukogude riigi suhtes on ta vaenlane... aktiivne vaenlane. Nõukogude võimu vastu võitlemise meetodiks valis sabotaaži, kehvtalurahva hirmutamise... Oli nähtavasti ühenduses bandiitidega...

„Koori käes muutub kuldne vili väärtuslikust toiduainest, mis on vajalik meie nõukogude elu parandamiseks, püssirohuks bandiitide padruneile..." kuulis Vao prokuröri lauset. Prokurör nõudis Koorile karmi karistust.

Ja tema, Vao, laskis pea longu ning ei leidnud midagi sellele vastu vaidlemiseks...

„Hunt," urises ta süngelt ja kuuldavalt.

See oli kõige vihatum kiskja Koordi rahulike põlluharijate-loomakasvatajate jaoks.

Tõmmanud õlad kokku, astus Vao välja pimedusse, otsis üles oma hobuse, harutas ohjad lahti ja sõitis vaikselt koju.

Ta oli vapustatud.

KAHEKÜMNE NELJAS PEATÜKK.

Tulles ühel pühapäevaõhtul tagasi linnast — see oli üsna lõikuse eel — tegi Kaarel Maasalu, selle asemel et otseteed koju sõita, suure ringi ja pöördus Kure tallu.

Selle järgi otsustades, et Kaarel ei võtnud linnast saadik piipu suust ning suitsetas ägedalt ja kihutas armutult hobust, oli näha, et tal oli kiire ja et teda paelusid tähtsad mõtted. Tühiste asjade pärast ei oleks Kaarel kaotanud seesmist tasakaalu. Isegi müts oli tal nihkunud kuklasse, mida korraliku ja tasakaaluka Maasaluga juhtus harva. Uldse oli Kaarli välimus nii imelik, et teda teel kohanud Tilde-tädi ajas uudishimulikult nina püsti ja tõmbas tuult,

püüdes otsustada, kas Kaarel pole linnas ehk liialt klaasipõhja vaadanud.

Näis, et mitte... Maasalu pidas isegi hobuse kinni ja kõneles Tildega. Ent tema sõnad olid niivõrd ebatavalised, et viisid Tilde-tädi veelgi suuremasse hämmastusse.

Sammaldunud, sisse langeda ähvardavat Tilde talu katust vaadates ütles Kaarel:

„Maja on sul mädanenud, Tilde. Kui uue saaksid — oleks hea, mis?"

Juttu naljana võttes pani vahva Tilde-tädi käed puusa ja vastas samuti naljaga.

„Ja kui hea veel... Ainult et enne sind ei ole keegi selle peale tulnud..."

Kaarel noogutas ja sõitis edasi.

Paul mõistis juba esimesest pilgust sõbra näkku, et too ei sõitnud siia juhuslikult. Maasalu pole säärane inimene, et ta tühja jutuajamise pärast laseb hobusel joosta kolmneli üleliigset kilomeetrit.

„Saaremaal on hakatud organiseerima esimest kolhoosi," alustas Kaarel oma juttu ebaharilikult kiirustades. „Kuulsin seda inimestelt, keda võib uskuda..."

Paul lõi sõbrale tugevasti õlale, vilistas heakskiitvalt ja ajas käe pikkamisi tasku tubaka järele, — ees oli pikem jutt.

„Noh, vana," ütles ta võidurõõmsalt, „mulle näib, et see puudutab meidki... Küllap on juba aeg..."

„On aeg," noogutas Kaarel peaga. „Ma arvan nii: sügisel on tarvis künda ja külvata üheskoos. Sest mis on siin peaasi: kui alustame kuu aega varem, siis võidame aasta."

Nad vaatasid teineteisele näkku ja jäid mõtteisse. Olles ammu harjunud teineteist mõistma poole sõna pealt, mõtlesid nad mõlemad praegu umbes üht ja sedasama.

„Noh, mis seal ikka, eks esimesed vaod tuleb vist ajada meil?" küsis Paul.

„Aga kellel siis!" kinnitas Kaarel. „Muidugi meil."

Nad astusid majja ja istusid kindlalt ning kauaks laua äärde. Aino ja Saamu kõrvu kandus katkendlikke lauseid kõnelusest, mis ei olnud neile täiesti mõistetav.

„Kui arukalt pihta hakata, ei tunne sa Koordit viie aasta pärast enam äragi," ütles Maasalu hääl. „Kogu see paik

muutub, — kivitarad minema pühkida, põllupeenrad üles künda, põllud tõmbame kuni silm ulatub, nagu Ukrainas. Seafarm kahesajale seale... Külviks ainult sordiseeme... Väetist niipalju kui põldudele tarvis läheb..."

„Oma autot, elektrijaama on vaja," ütles Paul.

„Elektrivalgus igasse majja, lauta ja kanalasse," nõustus Kaarel. „Raadio... Mis valgusest rääkida, — majadki teeme uued. Tilde-tädi maja maha lõhkuda, kompostiauku! Jaagu talu teeme kanalaks ümber. Mulle jätkub sellest, olen seal küllalt elanud, — enam ei taha!"

Maasalu põrutas rusikaga lauale.

Tema hääl muutus nii tugevaks, et Aino hakkas rahutult tema poole piidlema. Seda ta küll ei arvanud, et sel inimesel on närvid. Mis oli juhtunud? Mis õhulossi nad ehitavad?

Pärast arvestasid nad midagi kaua aega, lehitsesid ajalehti ja vaidlesid. Jutu sees hakati üha sagedamini mainima Muulit. Lõpuks tõusid nad ja Paul ütles pintsakut selga ajades, et nad sõidavad Kaarliga mitte kaugele mingi asja pärast.

Vanker veeres põldude vahel aeglaselt, ent palju kiiremini arenes jutt selles istuvate meeste vahel.

„Ma ei otsustanud seda täna ega eile," rääkis Maasalu kaalukalt. „Sa arvad, et me kogunesime kolmekesi ühte tallu juhuslikult? Elu ise viis meid ühte, vaat milles on lugu... Tähendab, mitte juhuslikult, vaid üksteisele abiks. Aga kui meid oleks kümme korda rohkem ja maad ning loomi kakskümmend korda rohkem!... Traktorid abiks ja maale väetist niipalju kui aga läheb... Näed, mille üle mina mõtlen. Eks näis, mis Muuli ütleb."

„Kas tead, millal mina esimest korda sellele mõtlesin?" Ja sõbrast ära pöördudes, et see ei näeks tema nägu, ütles Paul tõsiselt: „Siis, kui mind tulekahjust päästsite, siis ma mõistsin..."

Nad leidsid Muuli tema väikesest viljapuuaiast noorte puude juurest.Ta palus neid pingil istet võtta ja kuulas tähelepanelikult ära Pauli ja Kaarli jutu. Mõlemad olid kõneluses Muuliga kaunis tagasihoidlikud, — kes seda teab, kuidas parteiorganisaator asjasse suhtub, viimaks

leiab ta mingisugusel põhjusel, et asi pole veel õigeaegne... Nad on kuulnud, et Saaremaal organiseeritakse kolhoosi. Aga kui juba Saaremaal, miks siis mitte ka Koordis? Nemad-mõlemad pole kolhoosi astumise vastu. Kindlasti koguneb Koordis veel rühm soovijaid, — küllap koguneb... Nad tahaksid selgust saada tingimustes ja üksikasjades. Mis Muuli sellest arvab?

Muuli pühkis maameheliku põhjalikkusega, väljendamata oma tundeid, mullaga määrdunud käed rohu külge puhtaks ja kutsus neid laia käeviipega majja. Ta viis nad tuppa ja pani laua äärde istuma. Avatud aknast puhus sisse tuul, ajades üles linaseid kardinaid ja lehitsedes laual lebava raamatu lehti. See tuul, need linased purje moodi täispuhutud kardinad, kaardid seintel ja vana baromeeter aknapiida kõrval andsid Muuli toale sarnasuse puude vahel ujuva laeva kajutiga.

Lasknud pilgu toas ringi käia ja peatanud selle Muulil, märkasid Kaarel ja Paul, et ta muheleb.

„Noh, kas hakkame peale?" küsis ta, ja vastas otsekui nende eest heakskiitvalt: „Jah, nüüd muidugi hakkame peale."

Istet võtmata, ühtlaste sammudega tuba mööda hakkas ta kõnelema. Üritus on siin uus, ja üritus on vastutusrikas... Et seda alustada, et teisi sütitada, tuleb nende juurde minna selgepiirilise, kindla ja läbimõeldud kavaga. Nad võivad muidugi praegu kõike kaaluda ainult umbkaudselt, kujutella ainult üldjoontes. Vajalikud järelepärimised teeb tema, Muuli, juba homme, aga nüüd asja juurde... Neid huvitavad arvestused, — hästi...

Muuli istus laua taha ja arvestamine algas uuesti. Kõigepealt arvestati välja Jaagu talu kolme majapidamise praegused sissetulekud ja oletatavad, kolhoosis saadavad tulud. Vahe kujunes märgatavaks. Siis lisati Maasalu, Taaksalu ja Semidori majapidamisele Kure talu, Roosi Risti põllud, endised Koori väljad ja Tatriku maa. Vahe kujunes veelgi rabavamaks — ühismajandi kasuks.

Maasalul muutusid põsed erutusest laiguliseks. Paul muljus higises käes pliiatsijuppi.

„Võtke arvesse, et me oleme praegu arvestanud ainult teil olemasolevaid kapitale, seda, millega te astute kol-

hoosi..." ütles Muuli pliiatsit kõrvale visates ja hakkas uuesti kõndima mööda tuba. „Aga riik abistab ju laenuga. Võite osta veoauto, dünamo... Võib-olla tahate sisse seada elektri..."

Muuli laotas lauale laiali valla kaardi. Pead kummardusid selle kohale. Muuli käsi joonistas kaardil ebamääraselt hobuserauda meenutava kujundi. Selle kujundi moodustasid kõigi nende põllud, kes Pauli ja Kaarli arvates võisid kuuluda uue majandi tuumikusse. Hobuseraua kaare lõikas läbi Kurvesti talu — Kännule kuuluv maa. Hobuseraua sees laius tohutu suur mürkroheline laik — Ussisoo.

„Kondikaval ei ole häid maid, — kahju... Ei ole massiivi," tähendas Muuli kahetsusega, kaardi vaatlemisse süvenedes. „Näete, kuidas lugu on... Oleks võinud parem olla."

„Kuidas nii — ei ole massiivi?" Kaarel vaatas pead tõstes Paulile ja Muulile otsa. „Näe, kus on massiiv, — Ussisoo. Ma olen ka sellest mõtelnud."

Paul jäi hämmastunult Kaarlile üksisilmi otsa vahtima. Isegi Muuli, kes iialgi millegi üle ei imestanud, tõstis huviga pea ja kergitas küsivalt kulme.

„Siin on kõige suuremaks ülesandeks — rajada kuivendusmagistraal kahe kilomeetri pikkuses," selgitas Kaarel. „Kõik muu on lihtsam. Juba esimesel aastal laseme kuivaks oma nelikümmend hektaari. Kahe-kolme aasta pärast kasvab kaer ja nisu terves soos... ja missugune kaer! Muidugi, kui saame väetiste jaoks laenu," lisas ta pärast järelemõtlemist.

„Laenu saame," ütles Muuli, ja vedades pliiatsiga jämeda joone, ühendas hobuseraua otsad üheks tervikuks. „Kas näete? Kujuneb hoopis teine pilt..."

Ta tõusis püsti ja pani pliiatsi kaardile. Tõusid ka Paul ja Kaarel. Ehkki kõnelus oli kestnud kaua, oli ikka nagu veel paljugi arutamata jäänud.

„Töö kestel arutame lõpuni... Koguge aga rahvast," ütles Muuli. „Õnn kaasa, seltsimehed!"

Nad pigistasid üksteisel kätt, raputasid käsi tugevasti, kohmetult paigal tammudes ja häbelikult naeratades, nagu seda teevad mehed, kui nad on liigutatud.

Koju sõitsid Kaarel ja Paul mõtteisse süvenenult, vaiki-

des. Lõikuseks valmivate Koordi viljaväljade kohale oli laskunud kerge videvik. Kasteses rohus häälitses rukkirääk, nagu käristaks ta tugevat linast riiet väikesteks tükkideks. Jänes volksas üle tee ja lipsas liikumatusse, tuulevaikuses suikuvasse rukkisse.

KAHEKÜMNE VIIES PEATÜKK.

Priidu Murumets ootas oma kauges sootaguses talus Kaarlit või Pauli või kedagi muud, kes oleks võinud selgitada, mis siis on juhtunud seal Koordis, — kas nad on seal arust ära?

Eilsest päevast peale ei saanud ta rahu. Kui poleks olnud kibekiiret heinategu, oleks ta ise läinud Pauli juurde Kure tallu asja uurima, kuid hein õitses juba, päevad püsisid kuumad ja tarvis oli niita.

Priidu vehkis rütmiliselt vikatiga päikese käes soojenenud samblast ja palukalehtedest lõhnavail pehmetel soomätastel, ehkki tal oli kange tahtmine vikat lüttpidi maa sisse torgata ja naabrite juurde joosta, — seesugused rabavad teated olid kõrvu ulatunud.

Aeg-ajalt heitis ta pilgu põõsastikku kaduvale teerajakesele, — kas vahest plika ei tule ütlema, et Maasalu on tulnud. Kodus oli antud vali käsk: kui keegi tuleb, silmapilk isa järele joosta.

Tulnud koju, küsis ta esimese asjana kannatamatult naise Maali käest:

„Kas kedagi pole käinud?"

„Ei, mitte kedagi," vastas Maali.

Priidu laskis uuesti, juba mitmendat järge Maalil korrata imelikku juttu tema eilsest sõidust Koordi meiereisse.

Maali polevat jõudnud hobustki lasipuu külge siduda, kui tema ümber astunud tuttavad naised pärima, kas on õigus, et Priidu organiseerib kolhoosi. See, mida Maali pärast oli kuulnud, oli täiesti arusaamatu. Vallas räägiti, et Priidu tulnud Kaarel Maasalu juurde ettepanekuga ühineda kolhoosi ja Ussisoo kuivaks lasta···

„Ah nii räägitakse?" tegi Priidu suured silmad ja hakkas pingil istudes rahutult kibelema. „Mina aga istun siin

ja ei tea mitte midagi. Noh, aga mis Kaarel oli öelnud selle peale?"

„Kaarel olnud nõus ja juba koguvat rahvast . . ."

„Noh, kuhu ta siis jäänud on?" küsis Priidu ahastavalt. „Miks ta ei tule?"

Edasi jutustas Maali, et kuulu järgi kavatsevat paljud asjast osa võtta. Kooperatiivi juures aga jutustatud sedasama lugu juba teisiti: nagu oleks Semidor saatnud Musta mere kaldalt telegrammi ja nõudnud oma sõpradelt Maasalult ja Rungelt kolhoosi loomist. Ja jälle korratud Runge, Maasalu ja Taaksalu nime ning isegi Vao nime oli mainitud.

„Semidor?" küsis Priidu kadetsevalt. „Ei tema saa soost jagu. Ta upub sinna nagu kana. Ei, see on kas Kaarel või Runge . . . Sest midagi peab ju olema, ei või olla, et paljas jutt."

Priidu vaatas erutatult naise otsa. See vaatas arusaamatult Priidu otsa.

Siis hakkas Priidu tegelema harilikkude toimingutega: pinnis vikati homseks valmis, kohendas trengisid heinte veoks. Kui Maali oli juba otsusele jõudnud, et Priidu on lakanud mõtlemast imelikule loole, naeratas too äkki ja ütles:

„Aga seda võiks küll . . . Ma olen alati rääkinud . . ."

Ja mingit Priidu juures ebatavalist uhkustunnet kostis ta häälest.

„Mida võiks?"

„Sood muidugi . . ."

Kuuldamatult oma pasteldega mööda köögi siledaks tambitud muldpõrandat astudes läks ta ukse juurde ja ütles:

„Siis me võiksime ka saia proovida . . . Jah . . . ja kes teab, mida veel . . ."

Priidu avas ukse ja astus künnisele, kuhu paistis halastamatult kõrvetav keskpäevane päike. Teravalt paistsid sügavad kortsud Priidu soonilisel kaelal, mis oli päikesest lillakaspruuniks põlenud. Inetu välimusega oli väike Priidu, üleni kühmlik, tööst könksutõmbunud sõrmedega, oma tööpasteldega ja seljalt higist tumedaks muutunud särgiga, kuid Maali armastas teda ka sellisena. Ta oli sün-

nitanud Priidule neli last. Priidu oli hea tema ja laste vastu. Egas see tema süü olnud, et nad kahekümneaastase kooselu jooksul polnud jõukaks saanud. Selles oli süüdi Ussisoo. Sinna kadus jäljetult Priidu vaev, soo ajas ühe aastaga kinni kraavid, mille kaevamiseks oli kulunud kaks aastat; soohein lämmatas kidura kaera. Priidul ei jätkunud jõudu ega raha, et väetada sellise vaevaga Ussisoo käest vallutatud kitsaid põllusiilukesi.

Aga kui kaevata magistraalkraav, lasta välja seisev must rabavesi, siis kuivab see tohutu raba, muutub kõvaks pind jalge all... Siis muudkui lõika teda adraga. Seal on ju kümned ja sajad hektaarid maad, mida võib muuta põlluks, kui ainult leiduks jõudu, — Priidu üksipäini ei jõua ju... Nüüd on siis tulnud aeg, — Koordi inimesed on aru saanud, kuhu nende õnn on maetud!

Priidu kissitas luitunud silmi, mis olid terased nagu linnul, ja püüdis vaadata, kas pole näha kedagi teerajal, mis laskus künkalt alla lohku. Maali mõistis, et Priidu ootab Maasalu.

Ootuseärevuses möödus ka järgmine päev. Juba oli heingi niidetud, aga Maasalu ja Runge ei tulnud. „Kui ka homme ei tule kedagi, siis lähen ma ise, ainult heina vean enne välja," otsustas Priidu. Ta istus hinges võimust võtnud rahutute oletustega köögis pingi peal. — „Äkki on vanaeitede lori, tegelikult pole mitte midagi..." Ta meisterdas reha. Selle valmistamiseks läks tarvis kolme sorti puud: kuuske, kaske ja õunapuud. Rehavarreks kõlbas väga hästi noor kuusk, nõtke ja peenike. Priidu kuivatas seda lae all seni, kui see hakkas löögi juures kergelt helisema. Rehalaba tuli välja lõigata kõvemast puust, et ta pulki kõvasti kinni peaks, — kask kõlbas selleks otstarbeks. Kuid pulgad tuli lõigata tihkest ning tugevast puust — õunapuust. Priidul hakkas rehalaba parajasti valmis saama, kui uksele koputati ja sisse astus Maasalu.

„Kaua lasksid ennast oodata," ütles Priidu etteheitvalt, tõustes ja talle vastu astudes.

Ta vaatas põneva ootusega Maasalu otsa, vaatas tema tugevat kaela, soonilisi käsi, mis olid nagu õunapuust välja lõigatud, noorest täiskasvanud õunapuust, milles ei ole

ühtki mädanenud või pudedat kiukest, — materjalist, mida võib julgesti kasutada kõige kõvemate asjade tegemiseks.

„Sa kindlasti aimad, Priidu, mis mind sinu juurde tõi?" küsis Maasalu lihtsalt, võttis laualt osavalt väljatöötatud rehalaba ning vaatles heakskiitvalt poolikut tööd; kõik pulgad ei olnud veel paika pandud.

„Jutud liiguvad..." ütles Priidu. „Ma olen harjunud sellega, et kui on kuulujutt — siis pole tõsi... Kuid seekord ma tahaksin, et sellel oleks tõsi taga."

Koordi lõi otsast otsani lainetama. Mitte kunagi varem polnud vallas nii palju juttu keerelnud Jaagu ja Kure talu peremeeste ümber kui noil päevil, mil pöörase kiirusega levis teade ka kõige kaugemais taludes, et uusmaasaajad on hakanud organiseerima kolhoosi. Sellest ainult kõneldigi kõikjal, kus vaid kohtusid Koordi elanikud.

Kohtusid ka Paul Runge ja Johannes Vao. Paul ütles, et nüüd võiks jätkata kevadist juttu, — aeg on kätte jõudnud: enne kui kured lendavad üle Ussisoo ära lõunasse, on Koordis kolhoos.

„Ahaa..." noogutas Vao sügavamõtteliselt pead. „Ma pole veel järele mõtelnud, — ega see ole mõni põrsa ostmine... Kuid ma ei ütle sulle — et ei... Mõistad? Mul on tarvis siin ühe-teisega arveid õiendada ja siis ma mõtlen järele — ning ütlen..."

Ta istus Pauli ees turjakana ning jändrikuna, sulgedes tihedalt väljapääsu — olles surunud väimehe nurka laua ja seina vahele, ja Paul mõtles, et ei saa kadestada seda, kellega oma otsuste täitmisel järeleandmatult jonnakas Johannes arveid õiendada kavatses.

Iga päev ühines üritusega uusi inimesi. Üldises häältekooris kostis eriti välja täiesti uus hääl, Järve talust pärit ühelehmapidaja, Tatriku naabri Tilde-tädi hääl. See neljakümneviie-aastane naine, kes oli jõudnud üles kasvatada karja lapsi, oli seejuures säilitanud erakordse tervise ja süüdiduse. Kui laine veeres temani, teatas ta otsekohe, et astub kolhoosi, ja ruttas seda kuulutama kogu külale. Ja suu oli Tilde-tädil parajas paigas.

„Mulle jätkub sellest elust," kriiskas ta, sõjakalt käsi puusa pannes. „Ma olen ära proovinud, mis tähendab tööd rühmata omaette, kui adra laenad Tatrikult, hobuse Meis-

tersonilt, aga seemne järele lähed Mihkel Koori juurde. Ja kui Tatrik ning Meisterson naabrimehe poolest tasu ei nõudnud, siis Koorile tuli tööga tasa teha kõigi kolme eest."

Semidori tagasitulekuga muutus elevus ja üldine pinge veel suuremaks. Ta jõudis kohale lõikusaja alguseks, otsekui noorenenult, terve hulga juttude ja värskete muljetega. Teda kutsuti üksteise võidu külla ja igal pool pidi ta lõpmatuseni jutustama, kuidas ta söötis siidiussikesi eesti kolhoosis Abhaasias, kuidas jõi punast veini vaadi seest ja kuidas näevad välja künnihärjad, ja kui palju seal kolhoosnikud saavad normipäeva kohta nisu, mett ja viinamarju. Tema käest päriti suurte vene ja ukraina kolhooside kohta, kus kombainid koristavad nisu ja elektrimootorid peksavad vilja. Semidor avas tihtilugu tähtsa ilmega oma taskuraamatu, kuhu oli kirjutatud rohkesti Koordi rahvast hämmastavaid üksikasju. Üles oli kirjutatud peaaegu terve kolhoosnikust vanamehe elulugu, kelle juures Semidor oli peatunud. Vanamees, kes oli pärit Koordi lähedusest, oli poolesaja aasta eest maad otsides sattunud Abhaasiasse. Elama olid nad asunud sohu... „Sohu!" imestasid Koordi peremehed. „Soo on ju Koordiski olemas, milleks nii kaugele sõita? Aga nüüd on seal puha aiad ja viinamarjaistandused, nagu sa räägid?"

„Aga nüüd, kuulake, kuulake!" hüüatas Semidor erutatult, ja talle vahiti suhu. „Vanamees sai normipäevade eest kaks tonni nisu ja pool tonni mett, rääkimata kenakesest summast rahast!"

Johannes Vao, kes oli tulnud kuulama Semidori, hakkas valjusti nohisema. Pool tonni mett. Tema, Johannes, pole nii palju saanud oma eluaja jooksul. Johannes tõukas kergelt küünarnukiga eemale naised, kes segasid teda kuulamast Semidori, nihutas end koos tooliga täiesti tema lähedale ja nõudis üksikasju. Naised hingasid kuumalt Johannesele kuklasse.

Semidor näitas ka puuvilju, mis siin ei kasva: apelsine ja granaatõunu. Kõiki hämmastasid granaatõunad, mis sarnanesid tohutu suurte sarlakpunase koorega sibulatega, sees lihavad punased marjataolised seemned.

„Kolhoosi omad?" uuriti Semidori käest.

See noogutas väärikalt pead.

Kuid ka eredavärvilised apelsinid ja granaatõunad jäid varju, kui Semidor võttis kotist välja hariliku kartuli mugulaid ja andis igaühele vaadata. Need olid vennasvabariikides aretatud uue vähikindla kartulisordi mugulad, mis olid kingitud Semidorile Koordi talupoegade jaoks. Nad silmitsesid mugulaid peaaegu pühaliku pilguga. Siinsetele paikadele oli kartul olulisem kui granaatõunad: siin kasvatati ammust-ammust ajast kartuleid, tunti hästi seda asja. Okupatsiooniajast peale, kui sakslased olid sisse toonud hirmsa kartulitõve — vähi, ja Johannes Vaol endal oli selle tõttu hävinenud pool möödunud-aastasest kartulisaagist, omandas võitlus selle tõvega erilise tähtsuse.

„Tublid mehed," ütles Johannes Vao heakskiitvalt.

„Tublid..." kinnitas nagu kaja sooveere elanik Priidu Murumets oma kohalt.

Temale vaadates tuli Semidorile meelde ja ta jutustas vaimustusega suurepärasest kraavikaevamismasinast, mille töötamist ta oli näinud ühe kolhoosi maadel. See keeruline ja tark masin jõudis päeva jooksul kaevata sellise pika kraavi, mida poleks suutnud valmis teha sajad inimesed mitme päevaga.

„Ma söön vana kaabu ära," vandus Semidor, „kui see masin ei liikunud soos kiiremini kui „Põhjala" mere peal... Ja jättis enda järele sügava kraavi..."

„Meile oleks sihukest vaja," ohkas keegi kadetsevalt.

„Kuid niisuguseid masinaid jõuavad muretseda ainult suured majapidamised... Kolhoosid," ütles Semidor õpetlikult.

Ja tuppa asus mõtlik vaikus.

Kõigi nende tähtsate sündmuste ja pealetuleva lõikusaja varju jäi ja möödus peaaegu tähelepandamatult üks mitte väikese tähtsusega sündmus Koordis. Nädal aega enne lõikust toimus Koordi masinaühistu liikmete erakorraline üldkoosolek. Revisjonikomisjoni aruanne — selle esitas Johannes Vao — osutus sedavõrd ebasoodsaks Kännule, et esimees otsustati peaaegu ühel häälel ümber valida. Alles siis, koosolekul mõistis Paul, millisest arveteõiendamisest oli kõnelnud Vao.

Kui Paul nädala pärast ilmus oma külavoliniku-kohustust täites Kurvesti tallu, et Kännule kätte anda üht sellele väga ebameeldivat paberit, koputas ta kaua lukustatud ukse

taga, kuid sisse ei pääsenudki. Imelik vaikus talus hämmastas teda. Ta läks lauta, see oli tühi — ei lehmi ega sigu — kõik olid kadunud. Värske lehmanahk vedeles kuuris. Siis torkasid Paulile silma veoauto jäljed talu õuel.

Kui avati uksed, ei leitud ka tubades kedagi — ei Kändu ega tema naist koos tillukese ümarasilmalise koeraga.

Neetud talu oli jälle tühjaks jäänud.

KAHEKUMNE KUUES PEATÜKK.

Johannes Vao kirjutas avaldust. Ehkki see mahtus väikesele kaldjoonestikuga vihikulehele, läks tal kirjutamine väga aeglaselt, — ta peatus peaaegu igal sõnal.

„Palun mind, Johannes Vaod, vastu võtta põllumajanduslikku artelli Uus Elu..." oli ta kirja pannud, mõtles hetke ja hakkas oma jämedate, paindumatute sõrmedega eemaldama peenikest karvakest sule otsast.

Uus Elu — niisuguse nime oli siis saanud uus ühine majapidamine, kuhu liitus kümneid vanu talusid, kaotades oma endised harjunud nimed Jaagu, Vao, Soo... See nimi antud talle, nagu räägitakse, Semidori ettepanekul.

„Artelli astudes toon kaasa kaks hobust..." kirjutas Johannes edasi ja peatus jälle. Kes annab veel kaks hobust? Neid on vähe: Tatrik ja Meisterson... Suurem osa annab ühe hobuse: Lauri, Murumets, Taaksalu ja teised. Paul Runge toob vana Antu.

Johannes Vao köhatas tähendusrikkalt ja vaatas üle prillide tühjale toolile enda kõrval. Ta oleks tahtnud, et praegu oleks tema ees istunud Semidor...

„Uus elu, see on õige," oleks Johannes öelnud Semidorile, „sellega olen nõus, aga pea meeles, et kõige paremad hobused andsin talle mina, Johannes."

Johannes Vao lisas nimestikku lehma ja hakkas loetlema põllumajanduslikku inventari. Esimesena pani ta kirja lõikusmasina. Kes on veel andnud lõikusmasina? Tatrik ja Lauri. Kuid Vaol on parem lõikusmasin; teistel on masinad vanad, juba mitu korda remonditud. Niidumasina ja kahehobuse-looreha lisas Johannes nimestikku,

ja äkked — randaal- ja vedruäkke, kaks atra, vankri ja ree.

Johannes Vao vaatas üha rangemalt tühjale toolile.

„Nõndaks jah, sõber Semidor. Sul pole kogu eluaeg olnud lõikusmasinat, ka korralikku atra pole olnud," oleks tahtnud talle isalikult öelda. Oma helduse tundmine uude ellu astumise eel ajas tal rinna ette. Ta oleks tahtnud, et mitte ainult Semidor, vaid ka Maasalu ja Runge ja kõik teised näeksid teda kogu suuruses ja hindaksid nagu kord ja kohus.

Lõpetanud kirjutamise, nõudis Johannes Liinalt kuuma vett ja ajas habeme maha. Siis tõmbas selga vanamoodse, kunagi Tartus valmisriieteärist ostetud tumeda vammuse, võttis kätte okslikust kadakast tehtud kepi — ta kasutas seda harva — ja väljus talu õuest.

Tee ei olnud pikk — Kurvesti tallu, kuhu mõni päev tagasi oli asunud Uue Elu põllumajandusliku artelli juhatus.

Ta astus kiirustamata, tähtsalt ning väärikalt, tundes oma väärtust, otsekui läheks ta Koordi rahvale õnnistust viima. Ta ei tundnud kahju möödunust ega kartust tuleviku ees. Ja mis seal kahetseda? Kui õigust öelda, siis pole möödunust midagi meenutada — kõik üks lõpmatu tühiste askelduste rida, mure ja elukartus. Kartus, mis sundis igal sammul ümber vaatama. Elu võis inimest talus hukutada igal viisil, igasugusel kujul: vihma ja põuaga, pakase ja kuumusega. Tuli hoida ennast eemale pankadest ja aktsiatest, „Lihaekspordi" hangeldajatest ja külapoodnik Kukest, seataudist ja ebakindlate turuhindade tujukusest. Sellepärast ta elaski ettevaatlikult; elama pidi kiirustamata, kuid tuli teraselt jälgida, et kuhugi kinni ei jääks . . .

Tõsi küll, hiljem, nõukogude võimu ajal, ei olnud tarvis karta panka ega aktsiaid, kuid talu jäi ikkagi taluks — tükikeseks minevikust oma ebakindlusega homse päeva suhtes . . .

Igal asjal on oma aeg, ja saabus ka aeg muuta elu Koordis, — Johannes Vao sai sellest aru ja oli sellega nõus.

Esimene, keda Johannes nägi Kurvesti talu õue astudes, oli Saamu. Käärinud püksisääred kõrgele üles, küürutades

ja õõtsutades kondist istmikku, pesi ta maja trepirõdu ja astmeid.

„Sina siin, Saamu?" imestas Johannes.

„Mina ... jah ..." ütles Saamu asjalikult. „Juhatus võttis: inimesi on meil tarvis. Ja ka sina tuled meie juurde? Astu aga juhatuse juurde sisse."

Urisedes midagi arusaamatut, astus Johannes tuppa. Tema ilmumisel ei lakanud paljude häälte sumin. Semidor, kes seisis püsti, seletas midagi erutatult. Johannes astus igaühe juurde, surudes tõsiselt kätt Priidu Murumetsal, Peeter Tatrikul, Paulil ja Roosil ning teistel.

Siis astus ta punase riidega kaetud laua juurde ja pigistas Kaarel Maasalu, kolhoosi esimehe kätt.

„Tulid, see on tubli," kiitis Maasalu. „Noh, mida head sa kaasa tõid?"

Johannes võttis tekkinud üldises vaikuses kiirustamata põuetaskust vihikulehe avaldusega, silus seda, ja köhatanud tähendusrikkalt, ulatas Maasalule.

Ta andis avalduse üle tähtsalt ning aeglaselt, nagu ei olekski tal pihus mitte paber, vaid hobused ja lõikusmasin, ja kahehobuse-looreha ja hunnik igasugust muud varandust. Ta seisis harkis jalu ja näis võtvat palju rohkem ruumi kui harilikult, varjates oma laia turjaga toas istuvate inimeste eest nii laua kui ka Kaarel Maasalu, kes istus laua taga.

Johannes ootas, et tema meeleolu kandub üle ka Kaarlile, et too võtab erilise lugupidamisega vastu ja loeb valjusti kõigile ette pika nimestiku. Kuid midagi säärast ei juhtunud. Kaarel laskis pilgul hooletult libiseda üle esimeste ridade, asetas avalduse kausta ja noogutas pead.

„Kõik on korras. Istu õige ja kuula! ... Meil on siin mitteametlik nõupidamine — omavaheline arutamine ..."

Ja otsekohe, nagu polekski midagi iseäralikku juhtunud, hakkas Semidor katkestatud juttu jätkates ägedalt rääkima mingisugusest vallas kasutamatult seisva elektriliini juhtmest. Seal see väljapääs ongi! Küsida luba ja see juhe maha võtta, ning nad ongi varustatud sellega veski juurest algava liini jaoks ...

Johannes vaatas imestusega ringi, mõistmata, mis on õieti lahti. Ta oli seda pidulikku hetke kujutlenud hoopis

teisiti. Paistis nii, et teda vaevalt märgati: jätkati juttu mingisugusest traadist, ning selle veidriku Semidori hasart, nagu näha, haaras siin istuvaid inimesi rohkem kui äsja ühisesse ettevõttesse toodud Johannese mõjukas panus, ehkki tema panus kaalus ju mitmekordselt üles tolle traadi väärtuse!

Johannes, kellel õladki vajusid kuidagi rohkem längu, tõmbus vaikselt kõrvale ja võttis kellegi tähelepanu äratamata istet ahju juures Priidu Murumetsa kõrval.

Nagu ta aru sai, käis jutt esimeses järjekorras olevaist töödest.

Priidu Murumets, vasekarva puna põsenukkidel, oli ilmsesti erutatud ja näis Semidorile pilke heites läbi suruvat mingeid omi seisukohti vestluses Runge ja Tatrikuga. Räägiti nähtavasti soo kuivendustöödest.

Semidor kõneles nii valjusti ja niisuguse ägedusega, et pani tahtmatult ennast kuulama. Jutustanud, kuidas on võimalik hankida defitsiitset juhet, teatas Semidor, et tal koguni on teada, kust võiks soodsa hinnaga osta dünamo. Lõppude lõpuks polegi nii keeruline asi sisse tuua valgust, sest dünamo jaoks on ju raha olemas... Ainult ühisel jõul palgid kohale vedada ja postid püsti ajada, liini aga veavad sisse paar-kolm meest. Dünamo monteerib tema, Semidor, ise kohale. Kaks nädalat — ja ongi valgus Koordis!

„Kakskümmend inimest kaevavad kahe nädalaga valmis magistraalkraavi..." lausus kõrvalt vaikne, enesekindel hääl, ja Johannes vaatas kõrvale. Priidu heitis paluva pilgu Rungele, Tatrikule ja Vaole.

„Kahe nädalaga me puhastame kakskümmend hektaari," jätkas Priidu, Rungel käest kinni haarates. „Selle võib üles künda juba tänavu... Meile on hea maa kõige tähtsam... Valgusega võib oodata..."

Ja selline valu, selline igatsus selle hea maa järele kõlas tema hääles, et Johannes kõhatas hämmeldunult ja noogutas rangelt pead.

Aga Semidor nõudis juba laudu, et vana veskitammi kas või ajutiselt korda seada. Talle pole selleks inimesi kuigi palju vaja, — Priidu Murumets aitab ja veel keegi...

„Kahtlen..." ütles Maasalu külmalt, kuulates igas toa-

nurgas käivat juttu. „Priidu ise mõtleb, kuidas sind soo peale välja saaks."

Kõik puhkesid naerma.

„Siis ma teen töö naistega ... Roosiga ja Tilde-tädiga," ütles Semidor.

„Roosi võtab meie laudaasjad enda kätte," vaidles Kaarel vastu.

„Siis ma teen ise!" vihastas Semidor. „Kolhoosis olgu esimene asi valgus, — mis kolhoos see muidu on ... Keegi teist pole Kaukaasia kolhoosides käinud, aga räägite ..."

„Kolmekümnelt hektaarilt ülesküntud soolt võib kõige halvemal juhul saada nelikümmend viis tonni kaera," ütles uuesti vaikne hääl Johannese kõrvalt. „Üheksakümmend koormat kaera. Üheksakümmend koormat ..."

„Lehmalaudas on valgust tarvis," ütles Roosi.

„Just, just!" kiitis Semidor võidutsevalt takka.

Johannes vaatles tähelepanelikult kõiki. Peeter Tatrik ja Ants Lauri kuulasid heakskiitvalt Semidori juttu. Roosi vaatas akna juures istudes mõtlikult välja, lautade poole; ta näis mõtlevat vähem soost ja vaskjuhtmeist, rohkem aga homsest päevast, millal tal tuleb vastu võtta lehmi ühislauta Kurvesti talus. Runge näris mõtteisse vajunult pliiatsit ja ta näost oli raske aimata tema arvamust.

„Kahe nädalaga kakskümmend meest ei lase kuivaks kolmekümmend hektaari," ütles Tatrik kahtlevalt.

„Mis, kes ütles?" kargas Priidu püsti.

Väike jonnakas Priidu, kellel süda valutas põllumaa pärast, mida veel ei olnud olemaski ei Koordi taeva all ega ka kaardil, muutus Vaole äkki meelepäraseks. Mida rohkem Johannes Priidut kuulas ja vaatas, seda rohkem ja kindlamini hakkas talle meeldima see inimene oma südamevaluga viljakandva maa pärast, oma kange tahtmisega asuda mädasood üles harima. Tõsi küll, esimesel pilgul tundub, et ta tahab ahmida liiga suurt ja üle jõu käivat tükki, aga see oleks siiski ahvatlev ... Sest seal on ju kakssada hektaari!

Johannesele muutus üha mõistmatumaks, miks ei toeta kõik Priidu ettepanekut, vaid mõned isegi kõhklevad esimese töö valikul.

Johannes köhatas karmilt ja sirutas käe sinna, Maasalu

poole, seinal rippuvate uute portreede ja veel värskest kliistrist lõhnava plakati poole. Ta palus tähelepanu. Maasalu tuli talle appi, koputades pliiatsiga vastu lauda.

„Ma ei mõista, mille üle vaieldakse?" ütles Johannes. „Või kas meil pole põldu ja karjamaad vaja, kas sissetulekuid pole vaja? Kui vana Taavet — te ju kõik teate teda — siia tuli, oli terve Koordi asemel ainult Ussisoo. Taavet rääkis nii: „Niipea kui ma olin puhastanud koha ühe pastlaga maha toetamiseks, nii hakkasin kohe vaatama, kuhu toetada teist jalga... Kui seal juhtus olema kivi, siis koukisin ta välja; puud kiskusin koos juurtega üles..." Need olid Taaveti sõnad. Sedasi siis..." Johannes kopsas kadakase kepiga vastu põrandat. „Mina tulen sinuga kaasa, Priidu. Ütelge, et ma olen lobasuu, kui kakskümmend kanget meest kahe nädalaga ei tee valmis seda närust kraavi ja ei puhasta ära korralikku tükki sood! Mulle see asi meeldib. Ma tulen sinuga, Priidu..."

„Mulle meeldib see asi ka," ütles vaikuse saabudes Ants Lauri.

Priidu hakkas rõõmsalt noogutama ja nihkus koos oma taburetiga Vaole lähemale, leides temas uue liitlase.

„Kui soo täis külvata, on kari toidetud," tähendas Roosi heakskiitvalt.

Nüüd vaatasid kõik, niipalju kui neid toas oli, Johannesele. Ta tundis hämmastusega, et see tähelepanu ja vaimustus, mida ta oli lootnud oma vara siia tuues, on talle osaks saanud; kuid mitte oma hobuste ja niidumasinatega ei võitnud ta nende inimeste austust, vaid oma esimese sõnavõtuga.

Isegi Semidor vaikis äkki ja jäi ainiti Vaod silmitsema, nagu oleks ta teda alles nüüd toas märganud.

„Noh, hea küll," sõnas ta peaaegu paluvalt. „Aga kas sa tammi aitad mul parandada?"

„Saame kraavi valmis, — mis siis ikka, võib küll," segas Priidu kadetsevalt vahele, Johannese vastusest ette jõudes.

„Noh, aga mis sina arvad, brigadiir?" küsis Maasalu Rungelt.

„Kõik tuleb teha," ütles Paul lihtsalt. „Soo laseme kuivaks ja valguse toome ka sisse."

H. LEBERECHTI „VALGUS KOORDIS".[1]

A. Sokolov.

Põllumajanduse kollektiviseerimisele Nõukogude Eestis on pühendatud Hans Leberechti jutustus „Valgus Koordis". Kuigi lugeja selles teoses veel ei näe Koordi külas loodud põllumajandusliku artelli elu, siis on ta ometi tunnistajaks, kuidas eesti talupojad liiguvad kolhoosi poole, kuidas sündmuste ja olukordade loogika viib nad kollektiivsele majapidamisele kui ainsale võimalusele muuta talupoegade elu kultuurseks ja jõukaks.

Paljude inimeste elurajad jooksevad jutustuses ühte ja viivad põllumajanduslikku artelli. Siia jõuavad jutustuse tegelased: uusmaasaajad Paul Runge, Maasalu, Taaksalu, hädavares Semidor, kehvtalupoeg Priidu Murumets, kesktalupojad Vao, Tatrik, Meisterson ja teised. Üksmeelselt asuvad nad esimese ühise töö juurde — asuvad Ussisoo kuivendamisele, et sealt oma ühismajapidamisele uut maad juurde võita. Kolhoosnikutele sõidavad appi maakonnalinna töötajad, kes võtavad osa sookuivendamise töödest. Säärane epiloog on seaduspäraseks lõpuks kogu jutustuse arenemiskäigule. Valgus Koordis on nende lõkketulede valgus, mille kolhoosnikud süütavad sinna, kuhu varem pole veel astunud inimese jalg. Valgus Koordis on elektrivalgus, mis oma jõujaama valmimisel süttib inimeste elumajades, see on käsikäes linnaga kommunismi poole sammuva eesti küla uue päikesepaistelise, ümberkorraldatud elu valgus.

Koordi on autori poolt väljamõeldud nimi. Koordi on kõige selle kunstiline üldistus, mida H. Leberecht on näinud mitme aasta kestel, kui ta vabariikliku ajalehe korrespondendina liikus ringi palju-paljudes valdades ja põhjalikult tutvus meie töötava talurahva eluga. Sellepärast ongi Leberechti jutustus nii hinnatav, et ta on üles ehitatud tohutule faktilisele materjalile, mis on kogunenud kirjanikuajakirjaniku märkmikku. Jutustuse tegelased pole abstraktsioonid ega skeemid, vaid elavad inimesed kõigi oma isiku-

[1] Käesolev kirjutis on avaldatud „Loomingus" nr. 3, 1949.

pärasustega, harjumustega, kalduvustega, oma mõttelaadiga. Ja seda, mis toimub Koordi külas, võime jälgida igas vabariigi maakonnas Soome lahest kuni Läti vennasvabariigi piirini, Peipsist kuni Saaremaani ja Hiiumaani.

Pärast Suure Isamaasõja võidukat lõppu saabus Nõukogude Eesti küladesse tuhandeid rindelt koju tulnud vapraid rindemehi. Üks neist, Paul Runge, kõrgekasvuline ja tugev, umbes kolmekümne-aastane mees õlakuteta sõjaväevormis, saabus ka Koordisse. Nii toob autor jutustusse oma peategelase. Runge on lahinguväljadel kaitsenud oma sotsialistliku kodumaa au ja sõltumatust. Varem oli ta kulak Kurvesti juures sulaseks, ja nüüd igatseb ta töötada oma talu põllul. Nõukogude võim aitab tal oma elu alustada. Uusmaasaaja ja tema naine Aino, kes on lahkunud oma isa, kesktalupoja Vao perest, loovad pingsas töös Kure talus oma majapidamise. Runge unistused on vähenõudlikud. Ta tahab, et neil Ainoga oleks oma mugav elukene, et naine igal laupäeval paneks leiba ahju ja et aasta ringi jätkuks tünnis soolatud sealiha. Rungele tundus algul, et selle unistuse teostamiseks aitab tema enda ja naise kätetööst.

Kuid tegelik elu sunnib uusmaasaajat varsti abi otsima oma kaaslastelt, kehvtalupoegadelt. Selgub, et ühe perekonna jõust ei piisa kõigi majapidamismuredega toimetulemiseks. Runge talundis puudub vesi. Runge juurde tuleb Semidor ja seab korda lagunenud kaevu. Tatrik abistab Runget seemneviljaga, uusmaasaajad Maasalu ja Taaksalu aitavad tal vedada majapalke, vana meister Uustalu aitab hooneid ehitada ja seab korda elumaja. Nii viib elu ise Runge ja tema seltsimehed järeldusele: üksik inimene ei suuda põllumajanduses palju ära teha. Talupojad peavad ühendama oma jõu, koonduma põllumajanduslikku artelli, tegema lõpu kiratsemisele üksiktalundites.

Koordi uusmaasaajate kõnelustes avab H. Leberecht ilmekalt nende salajased mõtted, mis liiguvad kolhoosi organiseerimise suunas.

„Siis suundus kõnelus sellele, kuhu ta alati suundus enamiku Koordi talupoegade juures niisugustel südamlikel õhtutundidel.

Jah, valgust saaks ja kõike, mis inimesele on vaja jõukaks eluks, kui tööjõud taludes poleks piiratud. Kui suu-

daks igas talus üles künda kõik söötis maad, neid rikkalikult väetada ja muretseda rohkem loomi. Kuid selleks läheb vaja masinaid, traktoreid, väga palju väetist... Ei, üksiktalund ei lase avaramalt elada. Ta on jõudnud oma piirideni, on juba ammu jõudnud lõpp-punktile. Et sellest piirist üle minna, selleks tuleb astuda uus samm.

„Kollektiivmajapidamine..." pooleldi küsis, pooleldi kinnitas Maasalu. „Partei ütleb, et see ongi õige samm."

Kõik jäid nende sõnade järel vait ja vajusid mõttesse.

Selle juurde, mida sel õhtul ütles Maasalu, tuleb Runge vastavalt oma teadlikkuse arenemisele hiljem ikka jälle tagasi.

Elu ise sunnib Runget muutma oma endisi vaateid, oma endist suhtumist ümbruskonnasse. Uusmaasaajaks muutudes tahtis ta elada kõigiga rahus, andudes ainult põllutööle. Kuid ei möödu kuigi palju aega, ja Rungele tekivad vaenlased. Talle saab selgeks, et mitte töö üksi ei määra tema elu, vaid ka võitlus, karm võitlus kõigi nende vastu, kes nii või teisiti püüavad Koordis taastada minevikku selle rikaste vägivallaga vaeste suhtes ja töörahva julma ekspluateerimisega.

Koordis leidub inimesi, kellele nõukogude võim on vastuvõtmatu. Nad püüavad kõigi vahenditega ja igati takistada uue elu ehitamist külas. H. Leberecht paljastab veenvalt ja tõetruult töötava talurahva vihatavaid vaenlasi, Koordi kulakuid: Koori, Kändu, bandiit Kurvestit.

Oodates asjatult oma põllule kevadkünni ajal kulak Kännu poolt juhitava masinaühingu traktorit, nähes, kuidas hallparun Mihkel Koor ekspluateerib ja petab oma teenijat Roosit, kuidas ta riigi eest peidab vilja, kaitstes oma talu Robert Kurvesti ja tema kaaslaste kallaletungi vastu muutub Runge pikkamööda Koordis areneva klassivõitluse aktiivseks osavõtjaks. Selles võitluses avanevad uusmaasaaja silmad lõplikult. Senine igatsus oma isikliku maalapi järele asendub temas tungiga kollektiivi poole, sooviga elada kaasa kollektiivi huvidele. Rungest saab külavolinik ja hiljem uue põllumajandusliku artelli esimesi liikmeid. Nii näitab autor Runge saatuse najal talupoja teadlikkuse arenemist, mis viib ta kolhoosi.

Andes Runge näol tüüpilise uusmaasaaja, kes minevikus on elanud rasket sulasepõlve ja kuulunud maaproletariaadi ridadesse, viib H. Leberecht lugeja ka tugeva kesktalupoja Johannes Vao tallu, kes on põlvest põlve oma talu tugevdanud põllupidajate järeltulija.

„Tema, Johannes, elas ruttamata, ja oli see siis halb? Ta on suure tööka ja tugeva perekonna pea, tema salves jätkub vilja lõikusest lõikuseni. Kes võiks ütelda, et vana Johannest Koordis ei hinnata? Temast peetakse väga lugu..."

Vaatamata sellele, et Vao tuleb talus tütarde abiga toime ilma sulase tööjõu kasutamiseta, oli ta varem, kodanliku Eesti päevil, üsna lähedal kulakutekihile. Kuid siis, kui nõukogude külas puhkeb klassivõitlus, tunneb Vao, et ta ei taha ega saa minna koos nendega, kes püüavad nõukogude võimule kahju teha. Kui Johannes kuuleb, et tema tütre Marta mees kulak Koor on segatud bandiitide kallaletungisse Runge talule ja kulaklike soerdite poolt süüdatud tulekahjusse, ärkab temas ausa töömehe ja talupoja protest. H. Leberecht kirjeldab seda stseeni järgmiselt:

„Ta (s. o. Johannes Vao — A. S.) vaatas põhjalikult ümberringi, seisatas poolpõlenud viljaauna ees ja võttis äkki nagu ebausust juhituna kübara peast. Ehkki ta ei sallinud Paul Runget, kuid — vilja põletada? Põlenud vilja ees võttis ta mütsi maha. Kolm Vaode sugupõlve ajas temas end püsti, isaisa Taavet ise muutus tulivihaseks, tõstis pead — seesama Taavet, kes oli end paruni käest vabaks ostnud ja esimesena tulnud Vao tallu, kus tollal oli mets, soo ja kivid... Vao perekonna iga järgneva põlve elu oligi kulunud ainult selleks, et puhastada, üles künda, harida ja lisada Taaveti poolt alustatule mõned hektaarid uut põllumaad vilja alla... Vili oli kallis nagu elu, ja kes tõstis käe vilja vastu — see oli mõrvar. Ja Johannes Vao oli valmis teda ära needma."

Masinaühingu juhatuse liikmena näeb Vao, kuidas Koori käsilane Känd teeb põlluharijaile kahju, kuidas ta muudab kõlbmatuks ühise traktori, tarvitades selle osi oma masina parandamiseks. Vao pöörab kulakutele lõplikult selja. Johannesel pole enam ühist teed nende südametunnistuse kaotanud lurjustega, kes on asunud kuritegelikkuse teele.

Johannesel ei õnnestu Koordis toimuvaist sündmustest kõrvale hoiduda ja põlglikult ütelda: „See pole minu asi!" Ta on Koordiga liiaks ühte kasvanud, et selle saatuse vastu ükskõikseks jääda. Vao lepib ära Rungega, kellesse ta algul suhtus ebasõbralikult, ta küsitleb väimeest juba kolhoosi üle ja näeb, et on aeg minevikku kriitiliselt ümber hinnata.

„Kui õigust öelda, siis pole möödunust midagi meenutada — kõik üks lõpmatu tühiste askelduste rida, mure ja elukartus. Kartus, mis sundis igal sammul ümber vaatama. Elu võis inimest talus hukutada igal viisil, igasugusel kujul: vihma ja põuaga, pakase ja kuumusega. Tuli hoida ennast eemale pankadest ja aktsiatest, „Lihaekspordi" hangeldajatest ja külapoodnik Kukest, seataudist ja ebakindlate turuhindade tujukusest... Tõsi küll, hiljem, nõukogude võimu ajal, ei olnud tarvis karta panka ega aktsiaid, kuid talu jäi ikkagi taluks — tükikeseks minevikust oma ebakindlusega homse päeva suhtes..."

Talupoja kogu elule uue aluse anda, teda vabastada igavesest ärevusest oma heaolu eest võis ainult kolhoos. Olles selles veendunud, läheb Vao kolhoosi juhatusse ja palub ennast põllumajandusliku artelli liikmeks vastu võtta. Peatükk, milles autor kirjeldab talupoja mõtteid ja tundeid sellel murrangulisel päeval, kuulub parimate hulka kogu jutustuses.

Parteiorganisaator Muuli kujus on H. Leberecht näidanud partei juhtivat osa külas. Kelle poole peab pöörduma Paul Runge, kui ta pärast armeest demobiliseerumist saabub Koordisse? Kellega kõnelda oma kavatsustest ja plaanidest? Kelle muu kui parteiorganisaatoriga! Kelle poole pöörduda abi saamiseks, kui uusmaasaaja põllud ähvardavad kulakute sabotaaži pärast jääda kündmata? Parteiorganisaatori poole! Muuli kaasabil saab Runge laenutuspunktist hobuse.

Võttes aktiivselt osa kogu küla elust, toetub Muuli kehv- ja kesktalupoegade kihile. Ta teab, et sotsialismi eduka ülesehitamise üheks tähtsamaks eeltingimuseks on eesti külas halastamatu võitlus kulakute vastu.

Muulile on selge, et mida otsustavamalt ja halastamatumalt kehv- ja kesktalupojad ründavad kontrrevolutsioo-

nilisi kulaklik-natsionalistlikke elemente, seda kiiremini areneb külas ka kolhooside ülesehitamise töö. Muuli ei unusta oma tegevuses hetkekski seltsimees Stalini sõnu: „...toetu kehvtalupojale, loo kindel liit kesktalupojaga ja ära katkesta minutikski võitlust kulakluse vastu. Ainult selle loosungi realiseerimisel on teostatav talurahva põhiliste hulkade suunamine sotsialistliku ehitustöö roobastele."

Parteiorganisaator seisis vastutusrikka ülesande ees, mis nõudis kõigi jõudude pingutamist, poliitilist valvsust ja pidevat tähelepanu. Muuli pidi aitama Koordi talupoegadel organiseerida kollektiivmajapidamist. Parteiorganisaator valmistub sellele kaua ja tõsiselt, süvenenult ja tähelepanelikult. Tema pingsat tööd kroonis edu: Kaarel Maasalu ja Paul Runge tulid tema juurde ja teatasid talle oma mõtte — nad tahavad Koordisse organiseerida kolhoosi.

Sellele algatusele reageerivad teised kehv- ja kesktalupojad soojalt ja nende esimeseks ühiseks jõuprooviks oli töö Ussisoos, mis nüüd nõukogude inimeste tahtel pidi taanduma ja kaduma kui endise tumeda, rõõmutu elu sümbol. Endise sünge ja vireleva elu asemel kujuneb Koordis uus, ühine ja päikeseküllane elu.

Kahe leeri kokkupõrkest Koordis tulevad võitjatena välja need, kes kodanlikus Eestis ei julgenud mõteldagi ekspluataatorite võitmisele. Runge, Roosi, Semidor, Maasalu, Priidu Murumets ja teised ausad, töökad talupojad võitsid sellepärast, et nad läksid seda teed mööda, mille neile näitasid kätte bolševike partei ja nõukogude võim. Talupoegade ettevõte, kes astusid välja kulakluse vastu ja ühinesid kolhoosi, näitab nende ustavust parteile ja valitsusele. Selle näitamises ongi jutustuse suur kasvatav tähtsus.

Oleme kõnelnud jutustuse peamistest süžeejoontest ja tähtsamatest tegelastest, kuid peab märkima, et ka teisejärgulise tähtsusega tegelased on jutustuses selgelt välja joonistatud, antud kõigi oma iseloomustavate omadustega. Suure kunstilise taktitundega on kirjutatud olustikulised detailid ja loodusekirjeldused. Koordi küla oma elanikega tõuseb elavana lugeja silme ette.

OSVALD TOOMING.

Osvald Tooming sündis 26. jaan. 1914. aastal Läänemaal Vigala vallas metsavahi pojana. Õppis Rakvere gümnaasiumis, aga neli kuud enne lõpetamist sunniti ta koolist lahkuma põrandaalusest marksistlikust ringist osavõtmise pärast. Ta lõpetas Tapa gümnaasiumi ja töötas selle järel lihttöölisena mitmesugustel töödel.

Nõukogude korra kehtestamisel Eestis 1940. a. tuli Tooming tööle ajalehe „Rahva Hääl" toimetusse.

Saksa fašistlike okupantide sissetungimisel töötas Tooming kaitsetöödel. Fašistid arreteerisid tema ja panid koonduslaagrisse, kus tal tuli olla poolteist aastat. Vabanenud okupantide koonduslaagrist, töötas Tooming põlevkivikaevanduses kaevurina.

Pärast fašistide väljaajamist Eesti NSV-st jätkas Tooming uuesti tööd ajalehes „Rahva Hääl". Sõjajärgne pingeline ajakirjanduslik töö viis teda tihedasse kontakti kogu vabariigis hoogsalt areneva ülesehitusega ja töötajate hulkadega. Tihe side rahvaga ja hoolikas poliitiline enesetäiendamine kujundasid temast nõukogude kirjaniku. 1947. a. ilmus temalt esimene tähelepanuväärsem jutustus „Uued inimesed", mis kirjeldab kaevurite kangelaslikku tööd kaevanduste taastamisel. Tooming

näitab siin nõukogude ühiskonnale ainuomast suhtumist töösse, kollektiivse vastutustunde tekkimist raskuste ületamisel ja uute väärtuslike iseloomujoonte kujunemist inimestes.

Tooming kirjutas veel tänapäeva teemadel rea jutustusi, mille paremik on koondatud kogusse „Uued inimesed" (1948). Küpsemad ja tähelepanuväärsemad tema senises loomingus on romaanid: „Pruuni katku aastail" (1950) ja „Roheline kuld" (1950).

Romaan „Pruuni katku aastail" käsitleb fašistliku vangla õudusi, mille edasiandmine kirjaniku isiklike kogemuste tõttu on äärmiselt tõetruu. Romaan paljastab hitlerlikke kiskjaid ja rebib maski ka nende kannupoistelt — eesti kodanlikelt natsionalistidelt. Ent teiselt poolt näitab autor, kuidas bolševistlik tõde jäi murdmatuks ka kõige raskemates katsumustes ja kuidas varem veel ebakindlad ausad töötajad kommunistide eeskujul kasvasid ja karastusid teadlikeks võitlejateks.

Romaan „Roheline kuld" käsitleb väga tähtsat teemat — stalinliku looduse ümberkujundamise plaani elluviimist. Romaani võitlevad bolševikud on innustunud looduse ümberkujundamisest ja hakkavad seda teostama kohalikele raskustele vaatamata. Selle üldkasuliku idee teostamisele tulevad appi partei ja riik. Kirjanik näitab jõuliselt kolhoositalurahva ja metsanduse alal töötajate huvide ühtsust maaparandustööde teostamisel ja rõhutab mitmesuguste nõukogude asutiste tiheda koostöö vajadust üldsuse hüvangu huvides. „Rohelise kulla" suur väärtus seisneb selles, et see näitab avaraid perspektiive, mida annab stalinlik looduse ümberkujundamise plaan. Aktuaalne ideestik, elav sündmustik, tõetruult maalitud olustik, hästi individualiseeritud kujud ja rahvalik keel teevad selle teose värskeks ja lähedaseks.

ROHELINE KULD.

(Katkendeid.)

IX PEATÜKK.

— — — Rästas oli lahtise parteikoosoleku määranud järgmisele pühapäevale. Tähni, kellele Remmelgas pealinnasõidu tulemustest jutustas, otsustas lahtised koosolekud läbi viia valla kõigis kommunistide ja kommunistlike noorte algorganisatsioonides ning lubas võtta kontakti naabervaldade vallakomiteede sekretäridega, et needki Kulliaru süvendamist arutaksid ja tööjõuga kaasa aitaksid.

Nii palju rahvast kui pühapäeval oli Tuliksaare ruumi-

kas saal näinud harva, nii palju eakamaid, tasakaalukamaid, auväärsemaid mehi ja naisi küll mitte kunagi varem. Vaevalt keegi Tuleviku kolhoosist koju jäi, palju oli inimesi külanõukogu teistest kolhoosidest. Ei mallanud tulemata jääda metsatukkade ja sooveerte üksikute talude omanikud, kes veel ei olnud kolhoosiga ühinenud. Vilksatas raudteelaste tumedaid vormirõivaid, kooliõpetajate ja jaamaaleviku ametnike kraed ja lipsud suurendasid riiete kirevust. Kohe esimeses reas istusid Pikavere külanõukogu kolhooside saadikud, kes koju tagasi minnes pidid jutustama, kas Tuliksaare külanõukogu rahvas tõepoolest juba tänavu paneb rinnad kokku Kulliaru jõega ja Lümatu rabaga. Külanõukogu esimees Rästas haaras kord Nugise kuuenööbist, kord sikutas Remmelgat varrukast:

„Näete, kui palju rahvast! Mis on meie käes jõgi? Üks söögivahe, ja asjad korras."

Remmelgas istus sissekäigu kõrval laua taga ja registreeris koosolekust osavõtjaid. Ta näis rahulik, nagu ükskõikne, kuigi oleks tahtnud Rästa kombel ühe juurest teise juurde käia, et oma rõõmu jagada. Kõik see algas väikselt, aga kui kiiresti võtab õige ja kasulik ettevõte suured mõõted! See ei ole esimene kord, millal Tuliksaare rahvas suure lokulöömisega kutsutakse maade kuivendamist arutama, aga niipalju kui varem koos käidi, niisama palju kordi ka pettuti. Kas ei jõutud üldse kokkuleppele, kas keeldus veskiomanik tammi alla laskmast või selgus, et magistraal planeeriti nii, et tulu lõikaks mõni üksik hallparun, kuna kulusid pidid kandma kõik, isegi need, kelle maasiilukesed kraavini ei ulatunud. Aga keegi ei keela ometi ka neil magistraalini kuivenduskraave kaevata! Nii kuivas kokku veeühistu liikmete pere, soikus suuresõnaline jutt jõe süvendamisest, kahanes koosolekuist osavõtjate arv niikaugele, et ei saadud kvoorumitki kokku. Vaatamata sellele hallile ja kurvale maaparanduse ajaloole, mis jutustas anarhiast ja jõuetusest, voolas nüüd inimesi nii suurel arvul kokku, et viimati tulijad ei mahtunud uksest sisse ja pidid jääma kuulama koridori.

Kruusa ja suitsu üles keerutades veeres koolimaja ette mootorratas, suurte öökulliprillidega ja küünarnukkideni ulatuvate nahkkinnastega mees roolil. Kui ta prillid otsmi-

kule lükkas, tundsid kõik — see ju vallakomitee sekretär Tähni. Tagaistmelt ronis maha punetav Tamm, vaarus kangestunud jalgu sirutades mõned sammud ja torises:

„Olgu see esimene ja viimane kord... Surmasõitja!"

Tähni tõmbas kindad käest ja lõi pluusivarruka üles.

„Kolm minutit on aega, näed, ei hilinenudki. Vaat mis tähendab tehnika." Ta ostis mootorratta alles hiljuti. Tähni ei talunud vihastama-panevat ajaraisku — hilinemistaudi. Aga kui kord purunes vankril ratas ja teinekord küüdimees jõi enese purju ega tulnud õigel ajal kohale ning Tähni mõlemal korral ise koosolekule hilines, otsustas ta üle minna mehhaniseeritud liiklemisvahendile.

Tähni ja Tamm tulid valla kolmandast, Roogla külanõukogust, kus kevadkülvi kiire lõpuleviimise koosolekut otsustati ühtlasi kasutada maaparandustööde arutamiseks. Remmelgas trügis läbi rahva tulijaile vastu ja ükskõiksust teeseldes küsis:

„Kuidas läks?"

„Nagu minema pidi," sirutas Tamm ikka veel jalgu. „Nad on nõus! Kui korraldame hoogtööpäevi, lubasid kõik meile appi tulla."

„Kahju, et sina, Remmelgas, ei olnud koosolekul," lisas Tähni. „Nüüd sa ei aimagi, kui suur kõnemees on Tammes kaduma läinud."

„Mis sa lobised..."

„Mis sa's kohe pahandad," müksas Tähni Tamme. „Ega ma nalja, räägin tõsiselt. Kippus minema nagu mõnikord koosolekuil — vinderdi-vänderdi: üks ütleb sõna, teine lisab teise, aga kõik kokku — ei liha ega kala. Siis anti sõna Tammele. Minnes müksas lauanurka ja tõukas kõnetooli, et vaata — lükkab kogu kaadervärgi ümber. Kokutas ja kokutas ning mul tõusis juba hirmuhigi otsale, et läbi, jääb pidamata see kõne. Aga kruvis ja kruvis, võttis hoogu ja lõpuks hakkas laduma nõnda, et hing jäi kurku kinni. Iga sõna sähvas nagu elus vedru, haaras, pitsitas, tõukas... Küttis inimesed kuumaks, igaühel oli midagi lisada, kõnedel ei näinud olevat otsa ega äärt. Kus sa, kolhoosi esimees, küll nõnda kõnelema õppisid?"

Tamm tammus jalalt jalale.

„Kõne nüüd või... Üks vanamehekäbi irvitas eesreas

kogu aeg, ja siis kargaski süda täis, et ahaa sina, habemetuust, ei usu, et süvendame jõe ja kuivendame põllud. Küllap sellest südametäiest keelepaelad lahti pahvatasidki. Sõnad lihtsalt kippusid keelele ... Alles hiljem, kui jälle teiste kõrval pingil istusin, tuli meelde, et kui palju vajalikku jäi ütlemata."

Niisama lame ja näotu, nagu kogu kodanlikul ajal ehitatud koolimaja, oli ka tema saal. Kommunistlikud noored olid üles riputanud vanikuid, üle kitsa ja madala lava jooksis eredatäheline loosung, kahel pool rippusid lipud. Presiidiumilaual uhkeldasid vaasides toomingate ja nurmenukkude kimbud, mille seast piilusid häbelikult kahvatulillad pääsusilmad. Avatud aknaist hoovas sisse värsket rohu ja mulla lõhna. Üks ja teine sisseastuja uudistas ringi: mis imet on täna juhtunud vana koolimaja saaliga?

Rästas avas koosoleku. Tavalisest palju pidulikum vaikus valitses saalis. Oli see ju esimene partei lahtine koosolek Tuliksaare külanõukogus.

Peale päevakorra kinnitamist palus juhatajaks valitud Rästas aruandjal seltsimees Remmelgal sõna võtta esimese päevakorrapunkti — „Suurte maa-alade kuivendamisest Tuliksaare külanõukogus" kohta.

Remmelgas läks kõnepuldi juurde papprullidega kaenlas, millised ta riputas kahele poole lava ja kõnepuldi külge, nii et suurelt ja selgelt joonistatud diagrammid ja tabelid olid kaugele näha. Ilma keerdkäikudeta ja teab mitmeid sugupõlvi tagasi ajalukku sukeldumata algas ta viimasena ülespandud tabelist, millele oli joonistatud kaks lehma, üks teisest ligi kolm korda suurem.

„Need on teile kõigile hästituntud tumepunast eesti tõugu lehmad. Seda tõugu peetakse Tuliksaares kõige rohkem. Need ei ole mitte vasikas ja täiskasvanud lehm, vaid tabel näitab, kui palju võib pärast maade kultiveerimist Tuliksaares rohkem loomi kasvatada. Veelgi tunduvamalt kasvab sissetulek, sest arvukam kari on rikkalikuma teraviljasaagi aluseks. Mitte ainult vilja ja piima, vaid ka liha, mune, villa, ühe sõnaga kõiki põllumajandussaadusi võimaldab maaparandamine koguda senisest palju suuremal hulgal. Raha hakkab liikuma, kerkivad uued elumajad ja majapidamishooned. Ja ehitada tuleb meil palju — kooli-

maja on kitsaks jäänud, ka jaama juures asuv rahvamaja ei suuda kolhoosinoorte nõudmisi rahuldada.

Mitte ainult meie siin Tuliksaares ei ehita, uued hooned tõusevad kõigis kolhoosides, kõigis külanõukogudes, kõigis valdades, kõigis asulates ja linnades. Ehituseks vajame puidumaterjali. Metsamaterjalita ei saa läbi raudteed, propsid kindlustavad kaevanduste käike. Kustutage puu kasutatavate materjalide hulgast, ja te näete, kui vaevaliseks muutub elu. Mõni meist on harjunud vaatama metsale kui looduse annile, mis ise kasvab ja mille eest nagu ei peakski hoolt kandma. Nii võime oma metsatagavarad kergel käel ära kulutada. Ja milliseid võimalusi on kasutamata metsa juurdekasvu ja kvaliteedi tõstmiseks! Pool Tuliksaare metskonnast kannatab liigvee all. Sellelt tabelilt siin . . ." metsaülem sirutas pika valge kepikese lava kõrval rippuvale roheliste puudega diagrammile, „. . . sellelt tabelilt siin näete, et rohusoo keskealine, nii kuuekümne-aastane männik, mis praegu annab hektaarilt kõigest sada viiskümmend tihumeetrit puitu, võib kuivendatuna tõusta isegi esimese boniteedi metsaks ja anda samalt maa-alalt raieküpses eas kuni nelisada tihumeetrit. Seesama kidur männijäss, mille kõrguseks praegu on ümmarguselt kolmteist meetrit ja läbimõõt kaksteist sentimeetrit, sirgub pärast kuivendamist ligi kolmekümne meetri kõrguseks ja tüve läbimõõt kasvab rohkem kui kolmekümnele sentimeetrile."

Remmelgas pöördus otse saali poole.

„Ei ole raske leida vaenlast, kes meilt kõik need tulud ära neelab, kes iga aastaga oma kahjustusi suurendab. Siin ta on."

Metsaülem astus kolmanda, kõnepuldile kinnitatud kaardi juurde. Kiira-kääralisena, suuremaid ja väiksemaid haake visates lookles sellel sinine pael. Siin ja seal oli ta kaetud punaste vöötidega, üks silmus oli punase joonega sirgeks tõmmatud.

„Siin ta on — Kulliaru jõgi, mis koos Lümatuga on kogu kurja juureks. Vanad tuttavad teile, eks ole?"

Ta jutustas jõest, üleujutustest, edasirühkivast soost. Mõnigi raske ohe kostis saalist. Inimestele meenusid hallade poolt kevaditi võetud orased, liigvetes mustaks lagunenud heinakaared, mahajäetud kultuurheinamaa-tükid, pu-

nasehaigusest vaevatud lehmad, maksalutika-tõppe ja sõrataudi kärvanud lambad... Pealetikkuvad köhatused summutati rusikaisse ja hingamist hoiti tagasi; kui väljasseisjad peale surusid ja ukse juures tekkis rüselemine, heideti sinnapoole manitsevaid ja pahaseid pilke. See oli tähelepanelikum, iga sõna neelavam auditoorium, kellele Remmelgas kunagi oli esinenud, ja ta valis hoolikalt kujukamaid sõnu, lihtsamaid ja selgemaid lauseid.

Kirjeldanud olukorda, läks ta üle kavatsusele murda jõe hirmuvalitsus.

„Küllalt kaua on jõgi ja raba Tuliksaare rahvale ette kirjutanud, kuidas elada. Oli ju nõnda, et selle järgi, kuidas võimaldasid liigveed, seati sisse nii põlluharimine kui ka karjakasvatamine. Seni ei olnud jõudu, kes oleks elu korraldanud inimeste, Tuliksaare rahva vajadusi mööda. Nüüd on see jõud olemas! See jõud on — ühinenud rahvas, see jõud on nõukogude võim, see jõud on bolševike partei!

Oleks aga kergemeelne eesseisva töö ulatust ja raskust alahinnata. Oleks ohtlik mõtelda: meil on nõukogude võim, meil on kolhoosid, ja mis on meie ees mingisugused jõed, järved ja rabad. Maade kuivendamine on suur, on raske töö, ta nõuab meie kõigi kaasatulekut, nõuab igaühe jõu ja oskuse rakendamist. Ainuüksi Kulliaru jõe õgvendamiseks ja süvendamiseks on tarvis välja kaevata ümmarguselt 30 000 kantmeetrit mulda. See on kenake mägi, mis tuleb teise kohta tõsta. Inimesed labidatega, nõndanimetatud kraavihallid solistaksid vees aastaid, ja ikkagi oleks väga ja väga kahtlane, kas süvendamisega kunagi lõpule jõutakse. Meie ei lähe jalgupidi mutta ja vette, meie ei tapa lootusetu tööga inimeste tervist, sest meie paneme jõge kaevama Nõukogude tehastes valmistatud võimsad masinad. Vajalik kokkulepe maaparandusjaamaga on juba sõlmitud. Olgu veel lisatud, et ükski kopikas jõe süvendamise kuludest ei lange lisakoormana kolhoosidele, vaid kõik need kannab riik..."

Teises või kolmandas reas istuv linalakk tüdruk ei suutnud end hoida, vaid tõstis käed ja aplodeeris kiiresti ja energiliselt. Kohkus siis, surus sõrmed pisut avatud suule ja vaatas hirmunult ringi — kas sellisel koosolekul tohib plaksutada? Vaikus oli ainult hetkeline: nagu oleks lina-

laka purse olnud märguandeks, puhkes saali kõigis nurkades korraga vali kiidutorm.

„Jõgi süvendatakse, kõige kitsamas kohas õgvendatakse, vetel on tee mere poole vaba. Kas sellega on kõik lõppenud? Ei, paljuski on see alles alguseks: igal kolhoosil, samuti metskonnal tuleb kaevata kuivenduskraavide võrk. Siin enam ei saa lootma jääda riigile, vaid kõikjal peavad kolhoosnikud ise käed külge panema. Kas meie seda tahame? Kas meil jätkub selleks tahet ja jõudu?"

„Tahame, muidugi tahame!"

„Kui jõega on korras, tuleme kõige muuga ise lahedasti toime!"

Remmelgas ei näinud, kes talle vahele hüüdsid. Hüüdeid oli rohkem, neid lendas ruumi mitmest osast, aga kõigist sõnadest ei saanud ta aru. Ja ei olnudki tähtis, kes ütles ühe või kes teise lause; metsaülem tundis tõusnud suminast, et just nõnda oleks praegu valmis hüüdma küll vist igaüks mitmesajast saalisolijast.

Kui vaiksemaks jäi, jätkas Remmelgas:

„Oleme praegu väga tähtsal koosolekul. Meie koostame täna oma sõjaplaani. See on rünnakukava uute maade, uute rikkuste vallutamiseks. Nüüdsest peale ühendame ka meie, Tuliksaare inimesed, oma jõu teiste Nõukogude maa inimeste jõuga suure lahingu võitmiseks. Ja selle ajaloolise lahingu nimi on: stalinlik looduse ümberkujundamine."

Remmelgas läks oma kohale. Uuesti rõkkas saal. Tähendab, ei tüüdanud inimesi ära. Teema oli nii lai ja nõnda südamelähedane, et oleks võinud rääkida teab mitu tundi, aga Remmelgas ei kippunud kõigist küsimustest üle ratsutama, et jätta kõnelemisvõimalusi teistelegi. Näiteks rahva osast veeres libisemisi üle, ühistööst ei lausunud sõnakestki, — kas see otse ei kisu kõnetooli kolhoosi esimeest Tamme, kes alles hiljuti nii suure vaimustusega õhutas Roogla rahvast?

Enne kui vaikis kiidumürin, enne kui Rästas sai mahti ametlikult ja väärikalt teatada aruande lõppemisest, tõusis Tamm:

„Ma palun sõna!"

Rästas vaigistas Tamme ettesirutatud ning manitseva peopesaga ja pahandas endamisi: vaata kus korrarikkuja,

ise peaks hästi tundma partei koosoleku ranget korda. Valjult köhatades ütles ta:

„Palun oodata, meie läheme edasi korrakohaselt. Kas on kellelgi aruandjale küsimusi?"

Inimesed kehitasid õlgu — küsimusi? Mis siin veel küsida... Või kui just hakata pisiasju taga ajama, siis võiks pärida hommikuni ja ikkagi ei jõuaks lõpule.

„Julgesti, palun," õhutas Rästas. „Meie oleme lahtisel parteikoosolekul, igaüks võib kartmatult küsida, mis talle arusaamatuks jäi."

Üsna ukse all tõusis kogukas mees, lõi pihku surutud mütsiga õhus laia kaare ja hõikas rämedal häälel:

„Mis seal veel targutada — jõgi sirgeks, ja asi vask!"

„Õige!" kinnitas naisehääl akende alt. „Metsaülem tegi ju kõik ilusti selgeks..."

Rästas valmistus juba läbirääkimiste avamisele, kui teda peatas vali hääl:

„Kui lubate mulle ühe küsimuse?"

Kümned pead pöördusid. Remmelga silmad lendasid otsivalt üle saali... Hääl tundus tuttavana. Viimases reas tõusis keegi. Metsavaht Tüüri kräsupea! Remmelgas pilutas mõtlikult silmi. Kõigist metsavahtidest kõige rohkem andis Tüür talle peamurdmist. Noormees oli järsk, hoolimatu, talle ei valmistanud südamevalu näiteks vana Nugise solvamine. Ta näis kooliskäinuna, kõneles teiste metsavahtidega üleolevalt, mokaotsast, — küllap pidas end kõrgemalseisvaks ja targemaks. Oma ametikohustusi täitis ta vahelduva edukusega — mõnikord hästi, teinekord väga nõrgalt, kunagi ei võinud talle kindel olla. Mis talle ei meeldinud, selle laitis maapõhja, viidates bolševistlikule kriitikale ja enesekriitikale. Ta oli ametisse võetud Pitkaste ajal, kuid ka Pitkaste ei tundnud teda lähemalt. Ankeet ei teinud palju targemaks. Üks voorus näis Tüüril olevat: ta püsis oma vahtkonnas, harva nähti teda jaama juures või mujal rahvarohkeis kohtades. Ta näis taotlevat metsaülema lugupidamist, kuigi mõnikord, ja siis enamasti väga järsult, võttis halvustavalt sõna metsaülema ettepanekute vastu. Peaaegu alati tuli ta siis hiljem Remmelga juurde ja, pruunide silmade vaade maas, vabandas, et oli ennist rääkinud rumalusi.

„Ja muidugi," lõi Rästas särama, sest talle meeldis aktiivsus, küsimuste igakülgne läbiarutamine. „Palun."

„Kas võib siit, kohapealt?"

„Küsimusi võib esitada kohapealt."

„Kas seltsimees Remmelgas ütleks, kus need võimsad masinad, ekskavaatorid ja teised, mis ta Kulliaru jõele mürama tõotas panna, praegu töötavad?"

Poisil on terav nina, mõtles Remmelgas tõustes. Võibolla ei olnud ka õige masinatest rääkimine hilisemaks jätta, aga kahju oli esimest muljet lahjendada. Salata ta seda ei kavatsenudki ja vastas rahulikult:

„Ei kusagil. Rohkemgi — uued ekskavaatorid ei ole veel saabunud, kuid summad on juba üle kantud ja nende päralejõudmist on oodata õige pea."

Paremal, teispool vahekäiku tõusis kõrgele uus käsi. Rästas nägi seda, aga pöördus Tüüri poole:

„Kas vastus rahuldas teid?"

„Jah."

„Küsimuseks on sõna seltsimees Osmusel."

Millal ta küll saali lipsas, imestas metsaülem. Remmelgas päris enne koosoleku algust ühelt ja teiselt metsapunkti juhatajat, aga keegi ei olnud teda näinud. Remmelgas vaikis Kulliaru parvetuseks kasutamise võimalusest, ta oli põnevil, kas Osmus kasutab võimalust sellest teatamisega ka end asjaosalisena näidata.

„Mul on ainult üks üsna tühine küsimus... Õieti on see jätkuks seltsimees Tüüri omale: Meie partei suured juhid õpetavad, et bolševikud peavad kõikideks ootamatusteks valmis olema, kõiki võimalusi ette nägema... See näpunäide tuletaski mulle meelde järgmise küsimuse: mis sel juhul ette võetakse, kui ekskavaatorid tänavu ei saabu? Millised reservid on varuks? Maaparandustööd on suures mastaabis käsil kogu Nõukogude Liidus, plaanid on tohutud, ei ole midagi loomulikumat, kui juhtub, et..."

„Mis siis küll saab, kui kuu juhtub taevast alla kukkuma," hüppas pingilt noor mees ja vehkis rusikaga. Kari, imestas Remmelgas, poisil pole julgusest puudus. Kari lähedal istuvad noormehed ja tüdrukud pahvatasid kooris naerma, see nakatas rahva ja läbi üldise elevuse jagati Osmusele küll õpetusi, küll hüüti nöökavaid vastuseid.

Osmuse nägu tõmbus tõmmuks, ta tegi katset suminast üle karjuda, aga see ei õnnestunud tal. Remmelgas tõusis, et minna vastama, aga temast jõudis ette Hans Tamm, kes peaaegu joostes kõnepulti ruttas ja põrutas:

„Palun rahu!"

Rästas kopsis nükkidega lauale, hädaldas:

„Seltsimees Tamm, seltsimees Tamm! Pidage koosoleku korrast kinni..."

Tamm nagu ei kuulnudki. Aga rahvas kuulis teda ja rahunes. Remmelgas ei olnud näinud Tamme nii tulisena, ägedana. Remmelgas istus rahulikult — kõik, mida praegu on tarvis öelda, ütleb kolhoosi esimees Tamm.

„Õige, ekskavaatoreid meil veel ei ole," algas Tamm. „Aga nad tulevad, siin ei ole mingeid juhuseid. Kui seltsimees Osmus mõni hetk tagasi tegi katset halvustada meie ettevõtet..."

„Ma ei ole seda teinud..."

„Tegite. Tõsi küll, looritatult, aga okas lillekimbus torkab valusamalt kui kibuvitsapõõsas. Katsetasite külvata umbusku meie plaanide, nõukogude tehnika vastu. Sellele annavad õige vastuse ekskavaatorid ise, kui nad varsti Kulliaru jõel müdistama hakkavad, ja mitte sellele ei kavatse ma sõnu kulutada ega aega raisata... Osmus rääkis reservidest. Ta pöörab kõik pahupidi ja ei saa millestki õieti aru. Meil on reservid, vägevad, võimsad reservid, ja selleks on masinad. Aga peajõud, otsustav jõud, Kulliaru jõe uues sängis voolama panev jõud oleme meie, inimesed..."

Remmelgas plaksutas rõõmsalt koos saalitäie inimestega ja pilgutas vargsi Tammele heakskiitvalt silma.

„Remmelga kaardil on märgitud kohad, kus jõge süvendatakse, kus õgvendatakse. Neis paikades lokkab võsa, kasvab noori puid, istub maas kive ja kände. Peale selle ootab meid kuivenduskraavide võrk, mida ei tee valmis ühe ega kahe suvega. Kas jääme, käed rüpes, ootama, kuni masinad kohale veerevad? Ei, kallid seltsimehed. Tuleviku kolhoos kutsub teid kõiki ühistööle. Labidad, kirved, kangid kaasa ja jõele! Roogime uue jõesängi sihi puhtaks, kaevame esimesed kraavid. Mis täna tehtud, see homme hooletu! Teised külanõukogud ei jää pealtvaatajaks. Roog-

las oli täna koosolek, kus nad ütlesid: saatke sõna, millal lahti läheb, ja meie oleme kohal. Teen ettepaneku otsustada nii: kutsume kõiki, kutsume kogu valla rahvast juunikuu esimesel pühapäeval Kulliaru jõele suurtele maaparandustalgutele. Vaat see on meie vastus igale virisejale ja kõhklejale."

Tamm ei tulnud tagasi presiidiumi laua taha, vaid läks saali Nugiste juurde, kus koomale nihkuti ja talle ruumi tehti. Remmelgas nägi, kuidas Annemarie naeratades Tamme kätt surus ja selja taga istuv vanem mees talle õlale patsutas. Tamm oli nii armsalt koomiline oma ägeduses. Kuid ta tulisus haaras kaasa, see paiskas segamini isegi alati nii tasakaaluka ja koosolekute juhatamises vilunud Rästa.

„Seltsimehed, on tehtud suur, väga tähtis ettepanek. Ma palun seltsimees Tamme sõnad hästi läbi mõelda, selle kohta sõna võtta, igakülgselt läbi kaaluda..."

Juba rühkis keegi lähemale. See oli sügavale kaevunud vagudest hoolimata korralikult aetud habemega, hoolikalt kammitud, aga ometi jonnakalt püstihoiduvate kahkjate juustega keskealine mees. Tal olid säärikud jalas, õhuke pruunikas siidsall lõua all sõlme seotud, kodukootud riidest hall pintsak seljas. Ta tuli otsejoones laua juurde, mille taga äärmisena istus Remmelgas, ja sirutas talle käe.

„Aitäh!" ütles mees, kelle ilmumisel presiidiumi laua juurde saal rahunes. Erutusest katkendlikul, kuival häälel jätkas ta: „Hästi rääkisid soost... Õieti näitasid häda, mis liigvesi talurahvale kaela toob... Ilusasti kõnelesid lahingust soode vastu, ja selle eest ütlen sulle aitäh."

„Tänan väga, aga minu osa selles kõiges ei ole suur."

„Ma tean küll, aga sina olid siin praegu partei hääleks, sellepärast ära pane pahaks..."

Ta käsi oli paatunud ja lai, Remmelga sõrmed olid nagu pihtide vahel. Kui mees pöördus, et oma kohale tagasi minna, peatas teda Tähni:

„Seltsimees Rootare, rahvas ootab, ütelge mõni sõna."

„Kuidas...? Ega te ometi, et... kõnet pidama...?"

Tähni noogutas julgustavalt, kaval muie silmis:

„Kas siis kohe kõnet... Aga võiksite oma kogemustest üht-teist jutustada."

„Oma elust...? Mis sellest ka rääkida oleks..." Rootare seisis laua ja saali vahel. „Üks igavene töörügamine..."

„Nii et panite sooga rinnad kokku?"

„Sooga jah. Mind tunneb siin igaüks, kõik teavad, kes ma olen. Soo-asunik." Rootare unustas, et seisis sadade tähelepanelike silmade ees. Juba Remmelga ja Tamme kõnede ajal oli ta silme eest läbi vilksatanud enda raske, vaevarikas elu, nüüd arendas ta samu mõtteid edasi.

„Juba isaisa tegi alet ja kütist, juuris ja kraapis seaninaga, kuni sai tükikese põldu kätte. Tal oli kaks naabrit, kuid neid ei ole enam, on jäänud ainult meie Vahtramäe. Naabrite krundid neelas aastatega võsa ja raba. Ja mis elu meilgi seal! Kui olin noor, ajasin rinna ette, ütlesin: mis lugu see on, et inimene ei saa rabast võitu. Vahtramäel on viljakandev muld, mis siis muud, kui kraavitan, künnan, väetan ja ongi käes vili, nii et ole mees ja ehita ait valmis, millesse kõik sisse mahub. Olin siis kõige paremais aastais mees, ka naine oli mul noor ja tugev. Praegu käivad mul reumahood, nii et teinekord ei saa maast lahti... naine aga puhkab juba aastaid mulla all — aga vesi võtab talvel ikka rukki, hallad laastavad kevadel omakorda. Olin üksi ja tundsin, et hakkan alla jääma... Aga täna hakkasin uuesti uskuma, et Lümatu ja Kulliaru ei olegi võitmatud, muutusin kohe palju nooremaks ja tugevamaks..."

Ta kaotas sõnajärje ja alles nüüd märkas, et seisab ikka veel kõikide ees. Tähni mõistis ta kohkumist, naeratas sootalunikule:

„No vaat, pidasitegi kõne maha."

„Kõne...?" Rootare ei teadnud äkki, kuidas olla, kuhu panna suuri kohmakaid käsi. „Mis kõnet mina nüüd... ainult et te küsisite minust enesest... Niipalju oleks küll tahtnud ütelda, et mina ei ole veel kolhoosis. Hoidusin kõrvale, na võõras tundus, eluaeg üksi rässitud ja... Olen juba mõnda aega mõtelnud... tänane tuli veel otsa... Tulen pühapäeval teiega koos talgutele..."

Rootarest sai vastu tahtmist kõnemees, kuid algus oli tehtud ja nüüd oli juba palju neid, kes pidid oma mõtteid teistega jagama. Sõnad olid erinevad, laused olid erinevad, toon ja hoog olid erinevad, aga mõte oli üks: mitte oodata, kõik talgutele! Remmelgas tõmbus tõsiseks, kui Rästas teatas, et kord on jõudnud Osmusele. Osmusele ei meeldinud

kogu ettevõte, eriti et see oli otseselt seotud palgiparvetamisega ja raielankide koondamisega Surru tagumisse soppi, ta võib teha katset üldist vaimustushoogu jahutada...

Mitte sinnapoolegi! Osmuses on kerge eksida, mõtles Remmelgas, kui ta kuulas kiidulaulu maaparandustööle ja selle initsiaatoreile. Tema väikest küsimust tõlgitseti valesti, ütles Osmus, metsapunkti töötajad võtavad suurima rõõmuga suurtalguist osa.

Osmus ei lausunud poolt sõnagi palkide parvetamisest Käänisjärve tagant ja Kaarnamägedelt. Ta ei ole vist veel jätnud lootust, et minu kavad jäävad ellu rakendamata, arutas Remmelgas endamisi, aga see ei seganud teda rõõmu tundmast täielikust üksmeelest, millega kiideti heaks jõe süvendustööde viivitamatu alustamine. Ühistööde üldjuhiks valiti Remmelgas, iga kolhoos tuleb välja eesotsas esimehega, külanõukogu üksiktalupoegade, kooliõpetajate ja raudteel töötajate koondamine jäi Rästa mureks. Tähni oma kokkuvõttes lubas suure algatuse toetamiseks organiseerida abi kogu vallast.

Otsus vastu võetud, kuulutas Rästas algorganisatsiooni lähtise koosoleku lõppenuks. Rahvas lahkus aeglaselt, nagu vastu tahtmist. Veel kaua istus saalis ja seisis rahvamaja ees salkades inimesi, jätkates koosolekul kuuldu arutamist.

Helmi Kirkma, kes oli koosoleku protokollikirjutajaks, kogus täiskirjutatud lehed kaante vahele ja triikis parema käe sõrmi.

„Harjumata töö?" küsis Remmelgas.

„Kas nüüd seda... aga tahtsin kõik võimalikult täpselt üles kirjutada. Tänase koosoleku protokolli loetakse Tuliksaare rahva poolt tulevikus kindlasti suure huviga ja mäletatakse tänumeeli kõiki sõnavõtjaid."

Kirkma ruttas otsima Rästast, et kokku leppida protokolli valmiskirjutamise aja üle, ja Remmelgas lähenes end lahkumisele seadvaile Nugistele. Vana Nugis liigutas vurre ja tal oli ilme, nagu pakitseks temas vägisi esilekippuv naer. Annemarie hüüdis rõõmsalt:

„Pöörate valla pahupidi!"

Vahetanud mõned ükskõiksed laused, hakkasid Nugised jumalaga jätma.

„Kuidas Kirr elab?" päris Remmelgas.

Nugis elustus:

„Kirr tõi jõest esimese kala välja."

„Ja sõi ära," naeris Remmelgas.

„Ei puutunudki," vastas Nugis. Ja Annemarie lisas:

„Tulge pühapäeval Surrule, siis näete ise, milliseid edusamme Kirr oma õppuses teeb."

Remmelgas ise oli pead valutanud, et külaskäiguks viisakat põhjust leida, ja nõustus silmapilkselt.

„Aga kindlasti!" sirutas Annemarie Remmelgale käe ja metsaülemale näis, et tüdruku silmad olid kaunimad ja säravamad kui kunagi varem.

XI PEATUKK.

— — — Pühapäeva hommik oli soe ja vaikne. Taevas oli kaetud kõrgete pilvedega, aga õhk oli nii selge, et jaama sõitva veduri huige kajas kaugele üle põldude, üle metsade, üle soo.

„Paras tööilm," kiitis Rästas, seistes Männisalu metsnikumaja trepil. Ta ilme ei olnud just kõige rõõmsam, sest tema jäeti siia „liikluse reguleerijaks", nagu ta ise end nimetas.

„Päeva poole selgib ära," ladus Nugis labidaid, kange ja kirveid vankrile. Haaras juba ohjadki, et oma töökohale sõita, kui uksele ilmus häbelik Pitkaste, kummaski käes vahutav õllekann.

„Joome ühe kannutäie, et töö hästi korda läheks," vaatas ta arglikult Remmelgale — äkki paneb pahaks.

„Oh-hoo, Pitkaste on kartuliveelt üle läinud kesvamärjukesele!" hüüatas Rästas, võttes kannu. Teise ulatas Pitkaste Remmelga poole. Metsnikul oli seljas tuliuus päevasärk ja lõug otse hiilgas, nii madalalt oli tihe habemetüügastik maha kraabitud.

„Kuhu peole teie end olete ehtinud!" imestas Remmelgas.

„Teadagi kuhu," naeratas Rästas. „Näe, kus välja nutitas — õlle pruulis! Õige, mis talgupidu see ilma õlleta. Proosit, talgud!"

Kannud kopsatasid kokku, Remmelga ja Rästa ninadki kadusid kihisevasse õllevahtu. Õlu oli paks, kleepuv, kuid temas ei puudunud ka humalavägi.

„Kes see meister küll oli, kes sellise õlle keetis?" pühkis Remmelgas huultelt vahtu.

„Minu isa oli saarlane . . ." vastas Pitkaste mitte ilma uhkuseta.

Kannud tegid ringi ära ja siis mindi laiali, igaüks oma töökohale. Remmelgas suundus koos Pitkaste ja Kirkmaga üle Männisalu veskisilla jõe väikese kääru ülemisele otsale, Annemarie kõmpis koos isa ja maaparandusjaama tehnikuga üles Käänisjärve poole. Metsaülem ja Annemarie olid teineteisega kõnelnud ametlikult ning asjalikult, kõrvaltvaatajad ei osanud sellest välja lugeda ei sõprust ega vaenu. Kuigi ei ühestki liigutusest, ei ühestki sõnast ega häälevarjundist seda keegi märgata ei võinud, tundis Remmelgas ometi, et tänane päev oleks võinud temale olla veelgi kaunim. Aga küllap õnne on maailmas piiratult, mõtles ta, ühele inimesele ei tohi teda korraga liiga palju osaks langeda, sest siis võiks mõni teine hoopis ilma jääda . . .

Ei möödunud palju aega, kui Männisalu poolt kostis lauluhääli.

„Tulevad!" hüüatas Helmi ja sattus ärevusse, nagu peaks ta esimest korda elus suuremat hulka inimesi suunama. Kohendas kukla taha kinniseotud valget rätti ja kui oleks käepärast olnud peegel, küllap oleks heitnud pilgu sellessegi.

Uue Elu kolhoosi rahvas lähenes laulutaktis, esimees Lembit Välk kõige ees. Välk oli veel haljas nooruk, ammuks see oli, kui tuli põllutöökoolist. Mõni vanem mees küll vangutas pead, kui Välk uut teadust ja uut tehnikat rakendas, aga tõrkuma ei hakanud, sest esimees oli nende kõigi silma all üles kasvanud ja ega Lembit ju meie kolhoosile halba ei soovi, arutasid nad. Seesama Lembit kõndis ka täna kõige ees ja tema kõrge tenor kostis üle kõige. Nüüd astus ta trah-trah-trah Remmelga ette, koksas kannad kokku ja hüüdis, nii et mets kajas:

„Uue Elu kolhoos kolmekümne kaheksa terve ja hakkaja töömehega kohale jõudnud. Kaasas kolmkümmend labidat, kümme kirvest, kümme meetrit köit, üks lõõtspill ja kuhjatäis rõõmsat tuju. Lubate ülesande täitmisele asuda?"

Remmelgas surus esimehe kätt.

„Tänan, aga õieti oleksite pidanud esinema temale seal,"

viipas ta Helmile. „Helmi Kirkma korraldab jõesihi puhastamist."

„Ohoo, või meid anti naise valitsuse alla," hõikas keegi summast, mis oli ringina tõmbunud ümber Remmelga, Helmi ja Pitkaste.

„Et neid naisi nüüd ka igale poole jätkub," torises teine heatahtlikult. Aga väike tüdruk, kes end tagumises reas kikivarbaile upitas, et üle eesseisjate peade näha, hüüdis:

„Küll on tore, et naine! Siis pole logelejail hõlpu."

„Näidake kätte, kust peame algama," hakkas Välk pintsakut seljast kiskuma. „Miitingut pole tarvis, selle pidasime juba kodus ära."

Uue jõe siht algas kohalt, kus Kulliaru tegi järsu käänaku põhja poole. Jõgi oli siin lai nagu väike järv, kaldad täis tihedat võsa.

Haralised pajud kallutusid vee kohale, nagu vaevaks neid janu, ja nende hõbekad, altpoolt valkjashallid teravaotsalised lehed kiikusid pikkadel nõtketel okstel üles-alla. Inimeste lähenemisel sulpsatas pajujuurel luuranud vesirott vette ja tiibadega ladistades tõusis õhku pardiparv. Kalda lähedal tõusis maapind pisut, võsastik andis ruumi madalaile, ent jämedamaile kaskedele ja leppadele, mille all mühas pikk ja tihe rohi, ulatudes tänavu hulk maad üle mehe põlve. Kui aga piki jõe kallast edasi kõndida, tungida rohkem silmusesse, mille jõgi siinkohal moodustas, ei võinud kunagi kindel olla, et järgmise sammuga ei solpsata laia ja lihava luhaheina alla peitunud vette.

Helmi Kirkma näitas kahe reana maasse löödud vaiu, uue jõesängi ääri. Kõik see, mis nende vaiade vahele jääb, tuleb üles juurida või maha saagida ja kõrvale vedada.

„Ja see ongi kogu töö?" küsis Välk.

„See on kõik, mida teilt ootame."

„Mis siis muud, kui hakkame pihta!" sirutas Välk käe kirvevarre järele. „Aga ei! Kas ei ole heaks kombeks, et esimese tuuri üle peomaja põranda teevad majaperemees ja majaperenaine? Nii peaksid tänasel pidupäeval esimese puu langetama korraldajad."

„Õige! Bravo!" kõlas hüüdeid ja üks ja teine isegi plaksutas.

„Noh?" vaatas Remmelgas Helmile.

„Mis siis ikka, alustame," naeratas Helmi vastu. Toodi saag ja Remmelgas ning Kirkma sammusid kõige lähemal kasvava valgetüvelise, tuules tasakesi lehti kahistava kase juurde. Teravad haljad hambad sähvisid välja algul pruuni, siis valget pehmet saepuru, sõid end kiiresti kasetüvve. Kui pool puust oli läbi saetud, lõi Remmelgas kirvega vastaspoolele täkked ette. Ja jälle laulis saag siuh-säuh, siuh-säuh, siuh-säuh, laulis niisama rõõmsalt ja helisevalt, nagu olid rõõmsad ja helisevad saagijate meeled, ja oli kahjugi, kui kask võbisema lõi, korraks tagasi vajus ja sae oma haavasse pitsitas, siis aga jõu kaotas ja vihinal maha prantsatas.

„Hurraa!" viibutas Välk kirvest pea kohal. „Surm võsale, surm liigveele, surm soodele!"

Kolhoosi noorem rahvas vajus naerdes ning käratsedes puude ja põõsaste kallale, vanem pere võttis muheldes hoogu, kuid ei jäänud pealtvaatajaiks nemadki.

Vaevalt olid esimesed põõsad kõrvale lohistatud, kui saabus uus rühm rahvast — kooperatiivi pere, kohe nende kannul raudteelased Kulliaru teejaoskonnast. Vaevalt olid need tööle juhatatud, kui üle metsa kaikus Osmuse vali hääl:

„Seltsimees metsaülem, ah-hoi!"

Osmus tuli suurema rühmaga kui oli ette teatanud. Metsapunkti juhataja tervitas lärmakalt lähemalseisjaid, niisama valjult kiitis kõikide kuuldes Remmelgat, kes nii suuri asju on algatanud.

„Pitkaste näitab teile töökoha kätte," muutis Remmelgas teemat.

„Ka Helmi Kirkma siin!" hüüatas Osmus lähenevale meistrile ja lisas naljatades: „Reetur selline, ei tulnud meiega koos."

Kui Remmelgas jutustas, et Helmi on jõesängi puhastustööde juhatajaks, pahvatas Osmus järsult:

„Kuidas — tööde juhataja? Ja mina..." Katkestas siis ja kiiresti tooni vahetades noogutas: „Muidugi — seltsimees Kirkma on tubli. Ja teil kuuldub olevat nõrkusi naissoo vastu... No-no, ma ainult naljatan. Kirkma on ju parteilane, ta peab asuma juhtival positsioonil..."

Ta ei andnud Remmelgale mahti vastamiseks, vaid hüü-

dis oma rahva kokku ja läks Pitkastele järele. Metsniku kinni püüdnud, küsis ta summutatud häälel:

„Sa ei tulnud eile?"

„Ei . . ."

„Remmelgas hoidis sabast kinni?"

„Keegi ei hoidnud . . . lihtsalt ei tahtnud."

Osmus vilistas tasakesi.

„Ah sealt kaarest puhub tuul! Remmelgas agiteerib sinu vagaseks tallekeseks, karsklaseks ja koduskonutajaks, ah?"

„Midagi ei agiteeri . . ." Pitkaste astus nii kiiresti, et oli sammu võrd Osmusest ees ja see ei näinud metsniku nägu. „Ei tahtnud, ja kõik . . . Teie töökoht algab selle säbriku kuuse juurest."

Kui metsapunkti rahvas kõik järele jõudis, seletas Pitkaste, mis tarvis teha. Selle rühma rahvas oli metsatöös asjatundlik, neile piisas vähesest. Pitkaste tundis enamust neist — Osmus oli välja toonud oma metsatööliste kaadri paremiku. Vaevalt oli Pitkaste lõpetanud, kui Osmus kamandas:

„Kuued maha ja tööle! Parimale paarile preemiaks pudel viina."

See oli öeldud naljatoonil, aga sellest, kuidas mehed puude kallale asusid, mõistis Pitkaste, et Osmus oli neile juba varem käsu andnud talgulistele õpetada, kuidas tuleb tööd teha. Madistage, muheles Pitkaste, see tuleb asjale kasuks.

Osmus tuli talle järele ja kui nad olid jõudnud põõsa varju, tõmbas taskust laperguse pudeli.

„Sa pole küll seda ära teeninud, aga Osmus pole kitsi mees — viska töö hakatuseks üks kärakas."

Pitkaste võttis pudeli, millel Osmus korgi oli pealt ära keeranud. Ninna tungis pehmet puskarilõhna, märjuke oli läbipaistev ja klaar. Rohkem kui nädala ei olnud Pitkaste tilkagi keelele lasknud, käsi iseenesest tõusis, tõusis . . .

„Ei, pea endale," sirutas Pitkaste pudeli Osmusele, vaadates ise kõrvale.

„Nooh, ole ikka mees!"

„Pärast . . . õhtul . . ."

„Kust teda siis enam võtta!"

„Kui ei ole, siis ei ole . . . ega ma nii väga ei hooligi . . ."

Osmus kõigutas pudelit vastu valget, puskar mulksus nii koduselt ja sõbralikult. Pitkaste tundis, et kui ta veel sekundiks siia jääb, siis haarab ta nagu janune kõrberändur pudeli ja joob, joob põhjani. Ta pöördus järsult ja tehes, nagu ei kuulekski Osmuse hüüdmist, ruttas pool-joostes põõsaste taga ragistavate kooperatiivi töötajate juurde.

Remmelgas liikus sihti mööda edasi. Pikkamisi kaugenesid ja tuhmusid Pitkaste rühma hüüded, naer, laulukatked, kuid samal ajal hakkasid samasugused hääled kostma eestpoolt. Põõsaste vahel vilksatas reinuvaderi punakas selg ja kohev saba, — küllap häirisid inimesed teda jõe ääres parte varitsemast. Ööbikuköster hüüdis puuladvast täkk-täkk-täkk-terüü-terüü-terüüd!, kuid katkestas tihti, nagu kuulataks temagi metsa vallutanud võõraid hääli.

Remmelgale tuli vastu Annemarie. Särades ja õhetades jutustas ta, kui palju inimesi on välja tulnud, kui suure hooga nad tööga alustasid, kuidas päikegi pilved minema kihutas ja kogu tänane pühapäev on nõnda tore et... Nad unustasid, et olid teineteisega turris, naersid koos, kui salkkond poisse sitke kaseväädi tükkis juurtega välja sikutas ja seljali prantsatas, jalgadega naljakalt sipeldes.

Vestiväel kolhoosnik, varrukad üles kääritud, kurgualune lahti, vedas enda järel haralist kuuske, nii et lai vagu taga. Ta peatus Remmelga juures, viipas laia kaarega ja ütles:

„Meie poolt saab täna korda. Aga kes selle jõe küll valmis kaevab?"

„Vaat, kus tuli kahtleja välja!" hüüatas Annemarie üllatunult.

Kolhoosnik laskis kuuseladvast lahti ja astus lähemale.

„Jõgi ei ole põllukraav, selle kaevamiseks on tugevat jõudu tarvis..."

„Selge — jõuta ei jõua kaugele."

„Räägitakse... et ekskavaatorid ei tulegi. Olnud niisama jutujätkuks... ja propagandaks. Nii-öelda söödaks, et rahvast tööle meelitada."

Mees piidles metsaülemat. Uurivalt. Ta lootis, et metsaülem tema sõnu eitab, ümber lükkab. Tema ju tahtis, et ekskavaatorid tuleksid, ta oli oma pihasooned välja venitanud lõpmatu kraavitamisega ja kraavide puhastamisega...

Kuid umbusk on nagu silmakeerutav piibusuits — kibe ja jonnakas. Öeldakse ju, et kus suitsu, seal tuld...

Remmelgas pakkus paberossi, küsis:

„Kust mehi?"

„Lembitu kolhoosist. Roogla külanõukogust."

„Tulite kümne kilomeetri kauguselt?"

„Sovhoos sõitis krusaga ette, olime poole tunniga kohal."

„Teadsite, et ekskavaatorid ei tule, aga ikka sõitsite?"

„Siis ei olnud sellest veel midagi kuulda. Aga metsniku juures, kust jalgsi edasi kõmpisime, teati kõnelda..."

Remmelgas tõmbas suure sõõmu, nii et läkastus tuli peale. Ta köhis, ajas sirgu ja vaatas kolhoosniku peaaegu paksude kulmupuhmaste alla kaduvatesse, aga uurivalt terastesse silmadesse.

„Oled näinud sooudu? Ta on tabamatu, hall. Tõuseb, ronib üles põldudele, voogab ning hõljub ja hommikuks on hallad maas..."

Kolhoosnik noogutas. Kuidas tema ei peaks tundma sooudu. Aga milleks siin praegu udu ja hallad?

„Kuulujutt on hullem kui see tabamatu hall sooudu. Juurvilja katad kinni, kartuli kasvatad uue, tõuviljaorased kosuvad soojade vihmade ja päikesepaisteliste ilmadega, aga kuulujutt mürgitab inimese hinge."

„Ma ütlesin ka, et mis sa keerutad..."

„Aga mürk jäi hinge kipitama. Huvitav, kes see tark jutumees oli?"

Kolhoosnik viskas ärasuitsetatud paberossiotsa kaugele:

„Kui oleksin tundnud, ütleksin. Ma ehk muidu veel poleks uskunud, aga seal oli metsapraakereid ja kümnikke, mõtlesin, et küllap nemad teavad paremini..." Seadis end juba minekule, aga pöördus uuesti ja Remmelga käest kinni haarates pahvatas:

„Ekskavaatorid tulevad ju, eks ole?"

Remmelgas purskas naerma. Ei, selliste inimestega mitte ainult ei muuda jõgede voolusuunda, selliste inimestega allutab kogu looduse inimese tahtele. Eluaeg on neid petetud lubaduste ning lootustega ja alati on antud õuna asemel kivi, nüüd peab aitama neil vabaneda umbusust.

„Tulevad, kindlasti tulevad. Peame ruttama, et õigeks

ajaks oleks kõik tip ja top. Nõnda ütle igaühele, kes tuleb oma „ei-tea-kas'iga".“

„Ütlen, igaühele ütlen!“ kinnitas kolhoosnik. Ta kulmud tõusid kõrgele ja senine umbusklik ning kinnine mees kadus ja Remmelga ees seisis elurõõmus ning julge kolhoosnik. „Hei, kuhu sa kadusid, mu kaunis paarimees!“ viipas ta Annemariele. „Jäta kamandamine ja võta saepea, muidu jääme veel jalgu.“

Kui rõõmus ka oli meel kiiresti laienevast ja pikenevast sihist, kuidas ka endaga kaasa haaras töötajate laul, hõiked, naljatused, üksteise nokkimine, võisturabamine, millest kõigest rõkkas ja kihas tööväli, jäi kuuldust mõrkjas maitse keelele. Jutt ekskavaatorite mitte-kohalejõudmisest vaevalt sai olla juhuslik ei-tea-kust kerkiv sooudu...

Mitte ainult tantsul, mängul ja laulul ei ole oma rütm, see on ka suure kollektiivi ühisel tööl. Remmelgas tajus seda, kui ta sammus läbi inimeste, siin ja seal jagades juhendeid, õpetades käsitsema tööriistu ja suunates inimesi liiga suurtest troppidest laiali. Eriti selgesti kuulis ta ühise töö rütmi, sulgedes silmad. „Ho-hoo-hooo-hoppp! ho-hoo-hooo-hoppp!“ — „Juhan, anna kirves tagasi!“ — „Ei, selle niidikese sikutame koos juurtega välja!“ — „Helise, helise, ilma, kõmise, kõmise, kõrbe...“ — „Siuh-säuh, siuh-säuh, siuh-säuh...“ — Kirve raksuvad hoobid. Süüdatud okstehunniku praksumine, ülesloitva leegi vuhin. — „Salme, tiri see kuusk siia, saab valget paksu suitsu!“ — „Issand, poisid, naabrid hakkavad oma tükil juba lõpule jõudma!“ — Läbisaetud kask vihiseb õhus, ragistab okstega veel kasvavas põõsastikus, langeb sopsudes maha. — „Ei tede poisid mede poiste vastu ei soa...!“ — Kõik see sulas tervikuks, liitus üheksainsaks edasirühkivaks, üksteist tiivustavaks, selja taha jäävast lagendikust rõõmustava kollektiivi võimsaks töömuusikaks...

Remmelgas kiirustas, et jõuda magistraalkraavideni, kuhu oli suunatud suurem osa talgulistest ja kuhu peale jõesihi puhastamist koonduvad ka kõik teised brigaadid. Kraavid olid planeeritud nii, et nad suubusid jõkke ühel kohal. Kraav oli õieti halvustav sõna, sest siia kaevati pigem väikesed kanalid. Tammel oli väike eelis: temapoolne maa-ala oli tasasem ja siin kasvas ainult hõredalt

puid ja põõsaid, Nugise kraav aga juba üsna jõe lähedal sukeldus sangleppade, kaskede ja pehastunud südametega haabade räsmu. Puid kasvas siin küll hõredalt, kuid seda rohkem oli kände ja labidamehe kõige kurjemaid vaenlasi — juurikaid. Nugis oli küll eelmistel päevadel metskonna kaadritöölistega siin kraavile sihti raiunud, kuid ei olnud kuigi kaugele edasi jõudnud.

Kraavide ümbrus mustendas kokkupandult puujuurtele ja mätastele asetatud riiete kompsudest. Nagisesid labidavarred, patsatasid kaugele heidetud labidatäied sitket, kohati vettnõrguvat muda, turbasegast mulda, sinkjat savi — nii kuidas keegi oli jõudnud enda juba maasse kaevata. Kraavi ja jõe vahele oli kummalgi pool jäetud viie-kuue meetri laiune tõkketamm, et vesi jõest kraavi ei tungiks. Kohe tammi taga töötasid mehed juba sügaval, ainult selga sirgu ajades ja labidatäit üles pervele heites ilmusid nähtavale nende niiskete juustega pea ja õlad. Vesi valgus siia kokku, mehed solistasid põlvini vees, kes palja jalu, kes pikkades kummikutes, mida oli mööda valda nii palju kokku kogutud, kui neid olemas oli. Mida kaugemal jõest, seda kõrgemal ja kuivemal seisid kaevajad.

„Külalised" — nii nimetati kõiki, kes ei olnud pärit kas Tuleviku kolhoosist või Tuliksaare metskonnast — kaevasid lahti pealispinna ja tungisid nii sügavalt maasse, kuni kraavi nõrgus vett või labidas hakkas krigisema kruusaräbuses kihis. Siis läksid nad edasi järgmisse vaiavahesse, andes ruumi pärisperemeestele ehk, nagu neid juba oli jõutud ristida — mudakurgede brigaadile. Viimasest omakorda olid eraldatud teenelised „kraavihallid", kes puhastasid kaldad. Võistluses võeti ka see arvesse, et kraav tuleks sirge, nägus, et kaldad oleksid lohkude ja kühmudeta, ja seda suutis ainult vilunud käsi.

Siin oli vaiksem kui jõesihi puhastamisel, — küllap andis labidatäie läbivettinud sinisavi kaldale hoovamine vähem põhjust ja võimalust hüüdeiks ja naeruks. Kui ka roniti kaldale, et selga sirutada ja piipu popsida, siis ei lubanud kraavimehe väärikus laskuda teab milliste poisikesetempudeni ...

Tamm kahlas läbi kraavi valgunud porisegase vee Remmelgale vastu ja hüüdis juba eemalt:

„Kuidas on kirvemeeste brigaadis? Kõik korras?"

„Seal läheb aina naeru ja lauluga... Liiga palju rühmi saatsime sinna, kuid ei osanud ju arvata, et inimesi nii murdu välja tuleb."

„Mis sellest, et palju — rutem meile appi tulevad."

„Annemarie ütles, et lõpetab juba kaheteistkümneks. Lubas sulle appi tulla, et isa sind liiga ära ei häbistaks."

„Mulle appi!" tegi Tamm solvunud näo, aga Remmelgale ei jäänud märkamata, kuidas teade teda rõõmustas. „Vaat kus mul... või appi!"

Ta hüppas kraavi, nii et pritsmed kõrgele lendasid, ja solistas tagasi oma töökohale.

Maaparandusjaama tehnik lähenes ja murelikul näol viipas metsaülema kõrvale.

„Näete, mis see on?" näitas ta Remmelgale pooleks murtud vaia.

„Piketivai."

„Aga miks ta on katki murtud?"

„Inimesed ei pannud tähele ja tallasid puruks..."

„Kui vaia põõsast leidsin, arvasin samuti. Aga ei ole nii... Kraavi mööda minnes kuulsin, kuidas üks labidameestest kirub loodijaid ja vaiapanijaid. Läksin oma au jalule seadma, aga tema näitab mulle kraaviperve ja küsib: „Noh, kas on ilus?". Ei olnud ilus, jooksis sirka-sorka. „Olen kakskümmend aastat kraavi kaevanud, võtan ka ilma vaiadeta serva sirgeks, aga siin on küll vaiad maasse löönud keegi käpard. Lihtsalt häbi vaadata, naeravad lõpuks veel minu välja." Kuidas ka sihtisin — kõver mis kõver! Omateada lõime vaiad sirgesse ritta nagu nööri mööda..."

„Muidugi lõime."

„Hakkasin vaatama... ja hing jäi rindu kinni — keegi oli vaiad ringi tõstnud."

„Ei või olla!"

„Ka mina ei uskunud, ei iitsatanud kellelegi sõnagi... Aga kui leidsin vanad vaiaaugud ja põõsast selle katkise vaia, ei jäänud enam võimalust kahtlemiseks."

„Kas on kraav palju kõrvale juhitud?"

„Ma täpselt ei tea veel, nägin teid tulevat ja jooksin siia... Aga vist mitte väga, küll ta arvestas sellega, et liiga suur kraavi suuna muutmine torkaks otsekohe silma."

Kontrollimine kinnitas kahtlustusi. Tõepoolest — kraavi suunda oli ainult pisut paremale kallutatud, kuid küllalt palju, et kogu tööd nurja ajada. Kuulutati välja puhketund. Rahvas pidas seda algul plaanikohaseks, aga kui metsaülem ja tehnik koos mõne abilisega hakkasid kraavikaldaid sihtima ja vaiu ümber tõstma, tungiti uudishimutsedes lähemale. Kui kuuldi, mis oli juhtunud, olid kraavikaldad kirumist ja siunamist täis. Aidati otsida vanu vaiaauke, aga salapärane „loodija" oli neid tasandanud ja hiljem olid talgulised ka omalt poolt kaasa aidanud nende kinnisõtkumiseks.

„Kes see metslane küll...?" turtsus Tamm. „See pole inimese tegu..."

„Küllap Tüür saatis mulle tervitusi," vastas Remmelgas.

Üle jõe olid vaiad oma kohal ja Nugise brigaad tegi halvast pinnasest tingitud mahajäämise tasa. Tamme-poolsel jõel oli töö uuesti alanud ainult üsna jõe juures, kui piki jõge kihutas lähemale kräsuspäine poiss, püksid kääritud ülespoole põlvi nagu vanemail kraavikaevajailgi, jalad porised, nägu higist leemendamas, aga silmad peas kui tulised söed, ja lõõtsutas:

„Tuh... tuh... tulevad! Tuh... tuh... tuhanded..."

„Koputage talle abaluude vahele, saab hinge tagasi," hüüti.

„Kihulasteparved kihutavad sind takka või?" nöökas teine.

Poiss hingeldas, tõmbas siis mõned korrad juba rahulikumalt õhku kopsudesse, heitis põlgliku pilgu ümberseisjaile ja end tähtsalt sirgu tõmmates ütles Remmelgale üsna asjalikult:

„Linnarahvas kihutas Männisallu... Oli hiiglama pikk autokolonn, lõppu ei olnud mitte nähagi... Inimesi sagis nagu sipelgaid ringi... Hakkasid juba siiapoole liikuma..."

„Luiskab, marakratt selline," kahtles keegi. Aga poiss hüppas kaldale veeretatud kivile ja kätt tõstes hüüdis:

„Tasa! Kuulake..."

Labidad peatusid, piibud võeti suust. Rahvasummast häiritud vareseparv tiirles kraaksudes jõe kohal, soo pool kiljus hädaliselt koovitaja... Ja siis... kas ikka tõesti? Jah, nüüd oli võimatu seda looduse häältega ära segada...

Naerumuie libises meeste ja naiste näole, kui üksteisele vaadati; siis kuulatati jälle. Taevas oli juba pilvitu, õhk oli aga värske ja kosutav nagu ikka vihmajärgseil päevil. Tõsi mis tõsi, — veski poolt puhuv soe tuul tõi koos kaskede ja toomingate sahinaga, koos jõevee tasase vulinaga, koos noorte lehtede ja niiskust aurava mulla lõhnaga kaasa puhkpilliorkestri hüürgavaid takte.

Labidad löödi mudasse püsti, hüpati kraavist välja, nii ühelt kui teiselt poolt läheneti jõele. Tuli üle purde vana Nugis, puu narmasjuur oli jäänud rippuma ta vurrusse ja üle nina jooksis määrdunud käe tõmbest jäänud vööt. Urises tusaselt:

„Ei tea, mis peaks jooksma... nagu poisikesed... Justkui enne ei oleks pasunaid kuulnud ja linnainimesi näinud..."

Ise nihutas end äraraiutud pajupuhmast järelejäänud kõrgemale künkale, kus ta oma pikka kaela õieli sirutades ulatus nägema kaugele üle kõigi eesseisjate peade.

Alguses oli kostnud ainult trummi tumedaid mütsatusi, seejärel eraldas kõrv bassi madalat toototamist, nüüd aga kostis juba metsasarve rõõmsat hüüdmist ja klarneti tutulututamist. Põõsaste vahelt välgatas läikima-hõõrutud pasunate vaskseid keresid. Käätsatades hüppas pesalt hoburästas, võnksutades okstel hüpeldes oma haraliaetud sabaga. Kõrgemale ja kõrgemale tiirutas pistrik, kadudes siis hoopis silmist.

Kõige ees kanti suuretähelist loosungit: „Kõik sood viljakandvaks!", millele järgnev inimeste voog oli niisama kirev ja niisama kirju kui niitmata aas. Kirju vöö lõikas pooleks tööstuskooli poiste ja tüdrukute tumedarõivaline, vasksete nööpidega tikitud rivi.

Teistest ette ruttas Tähni pikk kogu. Kiiruga oli ta unustanud nahkmütsi pähe, päikesekiired helkisid otsmikule lükatud suureklaasilistel mootorratturi prillidel. Juba eemalt viibutas ta laiakätiseliste nahkkinnastega:

„Võtke abivägi vastu!"

„Kena abivägi," torises Nugis ja ta vurrud liikusid, nagu puksleks nende all naer. „Vaata, et annavad meile silmad ette..."

Tamm lükkas eesseisjaid kõrvale ja hüüdis enne, kui Tähni kraavikaevajateni jõudis: „Kui palju neid on?"

Tähni vastas midagi, aga pasunakoor oli jõudnud nii lähedale, et sõnadest oli võimatu aru saada. Orkestrijuht — uhkes paelte ja triipudega tuletõrjemundris nagu mõni kindral — lõi klarnetiga õhus mitu hästi kõverikku keerdu, pasunad röögatasid kogu jõust ja äkki oli nii vaikne, et kostis kaugele noore kase latva roninud heinaritsiku siristamine ja vee sulin teab mis ajast jões vedeleva, pigimustaks tõmbunud puutüve ümber. Selles ootamatus vaikuses kostsid Tähni sõnad eriti selgesti:

„Ei ole veel täpselt üle lugenud, aga palju on neid küll. Meile tulid appi maakonnalinna koolid, remonditehas, kooperatiivid ja kudumisvabriku töölised. Neid koondas kommunistlike noorte organisatsioon, kelle poole abipalvega pöördusime. Keegi meist ei kahelnud, et meid ei jäeta üksi, aga et abiväge saabub nii suurel hulgal — see oli üllatuseks."

Nii uustulnukad kui ka juba kraavis oma naha soojaks töötanud koondusid nagu iseenesest Tähni ümber tihedaks ringiks. Juhtus parajasti lähedal olema ka kivi, Tähni tõusis sellele ja Tammele hüütud lausetest kasvas välja väike kõne, mille partorg lõpetas tervitussõnadega:

„Kõigi Tuliksaare külanõukogu elanike, kogu Varbla valla rahva nimel — tere tulemast, sõbrad ja seltsimehed linnast!"

Taoti üksteisele vastu labidaid, üle jõe metsameeste poolelt kostis pikalt „hurraa!", linnarahvas plaksutas, orkester mängis tusši. Kogu kära ei jõudnud veel vaibuda, kui ette astus käiseid kääriv tööstuskooli poiss ja lihtsalt, ilma tseremooniata ütles:

„Näib, et ongi nõnda, nagu kartsime: jäime hiljaks. Ei maksa rohkem aega viita — näidake meile töökohad kätte."

Remmelgal ja tehnikul oli peamurdmist. Nad olid arvestustes liiga tagasihoidlikud olnud, hoopiski oli üllatuseks tööstuskooli käratsev ja löögivalmilt sumisev pere. Nende jaoks oleks tulnud jätta osa jõesihist, Osmuse karastatud töömehed oleksid jões olnud mitu korda kasulikumad. Nüüd midagi muuta oli hilja, poistel ja tüdrukutel tuli võtta labidavars. Nad ise leidsid selle olevat loomuliku, sõideti

ju maaparanduse-talgule, mitte metsatööle. Suurem oli häda väljamõõdetud töökohtadega, mida enam ei jätkunud; puudus tuli ka tööriistadest, sest linnarahvast olid ainult väikesel osal labidad kaasas. Maaparandusjaama tehnik välgutas kolhoosi põldude pool süllapuuga, siin sai inimesi rakendada kuni põldudeni. Nugise pool täitus vaba jupp metsast puhastatud maad tööstuskooli kärarikka perega. Neid oli siin nii tihedasti, et segasid üksteisel töötamist, kuid vanal Mihklil tõusid heast meelest vurrud kikki, sest esialgse kava järgi pidid metsapoolsel kraavil kohalikud elanikud oma jõuga toime tulema.

„Teie kaevake, kalda silumine ja põhja väljaviskamine jätke meie hooleks," õpetas Nugis. „Ei-ei!" haaras ta samas poisil käest, mis oli koos kirvega õhku tõusnud. „Väikeste juurekestega ei nüri meie kirvest, need kopsame pooleks labidaga. Vaat nii!"

Labidas välgatas ja vajus sügavalt rohust ning puujuurtest läbikasvanud kamarasse, poolitades lepajuure. Teine hoidis labidal liiga kõrgelt varrest kinni, kolmas sonkis mulla segamini, ei võtnud järjest — Nugisel jätkus tööd õpetamiseks ja juhatamiseks, nii et esialgu jäi tema lühikesevarreline, spetsiaalse automaadiga varustatud kraavimehe-labidas puhkama.

Et ummikust üle pääseda, suunati osa talgulisi, peamiselt koolinoori, Nugise kraavile sihti puhastama. See tõmbas inimesi üksteise jalust ära ja vähenes nõudmine labidaile, sest saage-kirveid oli metskonna meestel enam-vähem piisaval hulgal kaasas. Nugis turritas küll, kui Remmelgas tema brigaadist kõige paremad töömehed võttis ja sihiraiujaile tööjuhtideks saatis, kuid parata polnud midagi, sest varem eraldatud brigadiiridest ei jätkunud.

Pikkamisi lahenes linnakülaliste tulekuga tekkinud ummik. Remmelgas, Tähni, Rästas ja tehnik üle paari tunni leidsid mahti paberossi süütamiseks ja töötandrile pilgu heitmiseks.

Poisse ja tüdrukuid tööle juhatades oli Remmelgas murelikult pead vangutanud: küllap kustub noorukite hoog ja vaimustus, kui kraavi valgub vett ja tuleb kurena sõtkuda pehmes savikas mudas. Vett oligi vahepeal kraavi nõrgunud, kuid vesi oli juba linnas arvesse võetud — nad sõitsid

ju sookuivendamisele! — ja kingadele ning sukkadele lendasid kaldale hunnikusse lisaks veel poiste pikad püksid ja tüdrukute seelikud ning tööd jätkati lühikestes spordipükstes. Ei pori, ei vesi, ei sitke savi, ei ettesattuvad kivid ega kännud suutnud lämmatada noorte lõbusat kära, nalja ja naeru.

Orkestrimehed olid end künkakesele sisse seadnud, puristasid ja tuhistasid pasunates, kuni dirigent tõstis kõrgele oma pikad ning peened käed, tegi küünarnukkidega lainetavaid liigutusi nagu lennuks hooguvõttev noor vares, ja kui siis lõi ülalt alla, rõkatasid pasunad kogu jõust, nii et lähedale sangleppadele laskunud uudishimulikud varesed kohkunult kraaksudes lendu tõusid ja eemale aerutasid.

Tööstuskooli kraaviosas lösutas ümmargune ja libe kivimürakas, litsudes end tihedasti vastu maad. Las jääb, ütles Remmelgas, hiljem teeme talle dünamiidiga tulevärki, aga poisid tõid kangid ja hoovad, mis suruti sügavale kivi alla, ja kangiotstel kaaludes, aga ka lihtsalt kätega lükates ja õlaga tõugates kangutati ning hohootati, kuni kivi paigalt nihkus. Valju sõjakisaga veeretati see kaldale.

„Kui sügavaks peame põhja võtma?" hõikas kuumusest õhetav tüdruk, ise ümmargune nagu rull.

Remmelgas pahvatas naerma, sest tüdruk oli uuristanud enese nagu kaevu. Ta õpetas labidavarrega sügavust mõõtma; teisal näitas, kust kandist on kõige tulusam lükata kangid alla tülikale kasekännule; pikk poiss oli murdnud labidavarre, tuli näidata, kuidas kinnitada taha uus, — kuidas ka Remmelgal peopesad labidavarre järele sügelesid, kuidas ta ka tahtis vana Nugisega jõudu katsuda, talle ei antud selleks mahti ...

Keset kõige kuumemat tööhoogu ilmus välklehe esimene number. See oli paljundatud kirjutusmasinal, karikatuurid olid peale joonistatud läbi kopeerpaberi.

„Kõige vapramini, kõige väsimatult on seni töötanud Tuleviku kolhoosi brigaad, mida juhib kolhoosi esimees Hans Tamm. Tuleviku kolhoosnikud teavad, milline ajalooline päev meil täna on, ja nad teevad oma kolhoosi nimele au. Valmis kraavi pikkuselt jääb küll Tulevikust maha teisel pool jõge töötav metsavaht Mihkel Nugise brigaad, aga neil on raskem maapind, neil tuleb võidelda kändude ja

juurikatega. Kuid metsamehed näivad sellega harjunud olevat ja Hans Tamme brigaadil tuleb palju vaeva näha, et õhtuks esimeseks jääda..."

Kobaras tungeldi ümber välklehe, upitati varvastele, et ulatuda lugema üle eesseisjate peade, kästi valjusti ette lugeda.

„Näita mulle ka!"

„Kas meist ka midagi sees on? Kaubandustehnikum, koolide kuues brigaad..."

„Ära keera kahekorra, näita, mis seal pildil on?"

„Kus see pilt sul?"

„On ju! Karikatuur. Oot-oot..."

Keegi luges valjult allkirja ette, vastuseks puhkes naerutorm.

„Ha-ha-haa! Vaat kus eesrindlased!"

„Aga õige on see küll. Kui käisin joogivett toomas, nägin omaenda silmaga..."

Naer oli nii nakatav, et Remmelgas end lähemale nihutas. Oli joonistatud kuumustkiirgav päike, selle all lage, üksikute madalate kaskede ja pajupõõsastega maastik, millest laisalt läbi lookleb madalate kallastega, võssakasvanud jõgi. Jõest mitte kaugel on künkal puhkpilliorkester, torudest keeb välja aurupilv, aga aurupilved tõusevad ka — tantsijate peade kohal. Alla oli kirjutatud:

„Kah võistlus. Rühm meie maakonnalinna kooperatiivi töötajaid korraldas samal ajal, kui kõik teised kraavikaevamises võistlesid, tantsuvõistluse. Arvatavasti maratoni, sest fokstrot marsitakti järgi kestab juba rohkem kui kakskümmend minutit."

Välkleht rändas edasi, jõudis kooperatiivi rahvani. Seal tunti iseennast, ja kui algas uus pillilugu, jäi tantsuplats tühjaks...

Lõuna ajal saabus kraavikaevajatele veelgi abiväge — esimesena Annemarie brigaad. Nad kõik olid pisut määrdunud, pisut okstest rebitud ja räsitud, pisut sassisjuukselised, aga meeleolu oli hea, nagu tuleksid nad huvimatkalt.

„Lõpetasime!" hüüdis Annemarie juba kaugelt Remmelgale. „Kas labidaid jätkub?"

„Jätkub," vastas Remmelgas, kuigi kraavis ei olnud ainustki vaba labidat. Seekord olid nad aegsasti sõjanõu pida-

nud ja otsustanud — järk-järgult, nii kuidas jõesihilt rahvast saabub, kraavidest noored ning linnarahva välja vahetada ja jõekaldaid võsast puhtaks rookima saata. Nad läksid mööda Tuleviku rühmast. Tammest paistis ainult läbiniiskunud särgiselg.

„Hõi!" peatus Remmelgas. „Tuleviku kolhoosnikud, kas võtate veel ühe väljakutse vastu?"

Tamme heasüdamlik nägu tõmbus laiale naerule.

„Mis nüüd meie, kui metsaülem ise platsis," põikles ta vastu.

Annemarie vaatas kraavikaldal seistes kahele poole, nagu hinnates kaevatud kraavi pikkust ja puhtust. Vangutas siis pead ja sõrme mõtlikult huultele tõstes ütles tõsiselt: „Vähe, seda on vähe. Kas niiviisi tehakse lõpp Tuliksaare rabadele?"

Ta haaras tüki kuiva mulda ja heitis Tammele krae vahele. Kui Tamm kraavist välja ronis, jooksis Annemarie Remmelga juurde ja peitis end tema selja taha. Tamm püüdis haarata Annemariet kord siit-, kord sealtpoolt, aga Remmelgas pöördus talle igakord ette ja Annemarie oli kärme eest ära põiklema.

Ka teiste inimeste õnnest võib õnnelik olla, mõtles Remmelgas ja hüppas vahelt ära, nii et Tamm ulatus suure pruuni kämblaga haarama Annemarie käerandmest...

Vaevalt oli Annemarie rühm tööle rakendatud, kui tulid Pitkaste ja Helmi Kirkma ülejäänud rahvaga. Kirkma ja Pitkaste olid tõsised, õigemini sünged.

Oli juhtunud järgmine arusaamatus.

Osmus vabandas juba paari tunni pärast, et teda ootavad kodus edasilükkamatud asjatoimetused, ja lahkus. Metsapunkti mehed töötasid hooga, nad olid kõik kogenud mehed ja lõpetasid ammu enne teisi oma tükil.

„Asume teistele appi," ütles Pitkaste.

Enamus oli nõus, kuid paar meest tõmbas ninad vingu: „Milleks? Igal oma tükk, igal oma aeg..."

Virisejaid oli aga nii vähe, et vaidlus lahenes kiiresti nende kahjuks. Kui aga jõesihil töö lõppemise järel tööriistad õlale tõsteti ja suund kraavi poole võeti, olid tõrkujad enda ümber kogunud juba väikese rühmakese.

Pitkaste kutsus Helmi appi agiteerima, aga meistrile naerdi näkku.

„Siin pole metsapunkti töö, ära tiku kamandama."

Enamus tõmbas endaga peale üsna lühikest vaidlust kaasa ka lõpetamise õhutajad, aga nii Helmi kui ka Pitkaste tuju oli rikutud. Nagu nad kartsid, nõnda ka kujunes — sekeldused polnud veel lõppenud, sest metsapunkti tõrges rühm lõi end jõe äärde laagrisse ja nende keskele mättale ilmus pudeleid ja suupisteid.

„Ega neist kolmest-neljast mehest kahju ole," ütles Pitkaste, „aga annavad inetut eeskuju — halb asi on nagu tõrv, kleepub külge..."

Remmelgas, kellele häda kurdeti, surus tagasi keelele tõusnud naljatuse, et kas Pitkaste kardab iseennast kiusatusele alla jäävat, ja läks jõe äärde.

Tema tulekut nähti juba eemalt, rõõmus jutuvada vaikis ja kaardipakki segavad käed aeglustusid.

„Jõudu!" ütles Remmelgas.

„Eks jõud kulu alati ära," ümises istujaist kõige suuremakasvulisem. See oli sama koljat, kellega Remmelgas kord raielangil sõnavahetusse oli sattunud. Habemetüükaist vaba näonahk punetas ja õhetas, pilukil silmad vaatasid esiletungivate kulmuluude alt luuravalt.

„Meil on teile väike palve — viige oma laager siit kuhugi kaugemale üle."

Koljat ajas end rusikale toetudes püsti ja oli nüüd Remmelgast pea jao pikem.

„Kas ostsite jõe tükkis metsaga ära või?" küsis ta ja teda saatsid heakskiitvad naeruturtsatused.

„Ei. Aga teie segate inimesi töötamast. Noh, korjake pudelid ja kaduge!"

„Oh-hoo, kui ägedalt," ajas hiiglane jalad harki. „Ärge mängige tallekest, parem jutustage, kuidas põdra tapsite. Ha-ha-haa!" naeris ta. Pöördudes istujate poole kahmas ta maast pudeli ja seda metsaülema poole tõstes hüüdis: „Põdratapja terviseks, proosit!"

Remmelgas lõi käeseljaga vastu pudelipõhja, nii et see kõrges kaares eemale lendas. Koljat jahmus. Ta oli küll suur, aga mitte väga julge. Napsiseltskonna ees lõõpida ja oma vägevust näidata oli meeldiv, aga metsaülema nägu

ei tõotanud midagi head. Kaaslasedki ei näinud tema uljust kuigi kõrgelt hindavat, noorim meestest tõusis ja üsna pahaselt ütles:

„Mis sa, Ruudi, patrad!"

Väike habemetutiga mees kahmas kiiresti maast teise pudeli ja, peitnud selle tasku, kiitis järele:

„Õige jah, eks meil ole mujalgi ruumi."

Ruudil polnud aga pääsu, sest metsaülem astus tema ja meeste vahele ning nõudis:

„Nüüd on minekuga aega. Enne seletage, mis jutt see oli põdratapmisest."

„Ega mina ... Ma ... ainult kuulsin ..."

„Mida?"

„Räägitakse, et metsaülem ja metsavaht Nugis olla tapnud põdra. Inimesed tulnud peale ja siis hädaga valetanud, et salakütid lasknud ... Ega mina ei tea, aga nõnda kõneldakse ..."

„Kes kõneleb?"

„Kes ...? Kes see nüüd ...? Mitte ei mäleta, jumala eest ei tea. Richard," pöördus ta kõige noorema mehe poole, „kes see nüüd rääkiski?"

Richard ei vaadanud koljati poolegi.

„Paras sulle, siple nüüd. Keegi teab-kus midagi patrab, aga tema nagu Latra-Leenu kannab kohe edasi."

Remmelgas ei saanudki midagi rohkem teada. Mehed toppisid kaardipaki ja sakummisuutäied taskuisse ja, naer ja pilkehüüded kannul, kadusid jõekallast mööda eemale.

Pitkaste oli valge kui toht, ta käedki värisesid, nii et ärritatud Remmelgas teda rahustas:

„No-noo, metsnik, mis teiega on?"

„See on ... see on ... Milline häbematus!" pomises Pitkaste. „Nüüd mõtlete veel, et mina kannan juttu küla mööda edasi. Ei-ei, ärge vaielge vastu, muidugi mõtlete. Mina ju tegin selle kahemõttelise märkuse, mina ..."

Remmelgale meenus alles nüüd, et metsnik tookord Surru teel tõepoolest tegi vihje, mille eest Osmuselt tapelda sai.

„Ah tühja me selle ümber praegu siblime! No räägivad, räägivad, küll varsti unustavad. Läki tagasi töö juurde."

Sedamööda, kuidas aeg nihkus, nõudis väsimus oma osa, jahtus esimeste tundide tulisus ja hoog. Venisid pikemaks

puhkuseminutid ja suitsutunnid, üks ja teine unustas enese istuma kivile või kaldale sikutatud sarvilisele kännule. Samavõrra olid aga kasvanud töökogemused ja kraavid nihkusid visalt edasi. Valmis magistraalid ei olnud ju teab-kui pikad, kuid nad olid tubliks alguseks tuleviku Tuliksaare uute viljaväljade, heinaniitude ja mühavate metsade võimsatele elutuiksoontele.

Kell neli lõpetati töö ja labidad-kirved laoti vankritele. Orkester mürtsudes ees, liiguti Männisalu metsnikumaja juurde, kus lõid inimestest kihama metsniku aed ja elamulähedane noor kaasikualune. Neid jätkus isegi pisut eemal kasvavas väikeses kuusetukas käbide kallal nokitsevaid oravaid peletama. Tamm kõndis mureliku näoga peaaegu metsnikumajani ulatuva ja juba ripsmeid pilutava kaerapõllu veerel, kartes, et mõni ülemeelikusehoos tallab ta tumerohelist, ühtlast vilja, mis laius eemale kääru taha, — siin oli kevadel traktor lasknud juba silmalt üle kolme põllupeenra.

Esinesid Tuliksaare kooli noored, kõlas Uue Elu kolhoosi segakoori laul, lõid sekka linnarahva, eriti tööstuskoolide noored. Siia-sinna tekkisid tantsusõõrid ja kõik kokku kasvas selliseks peoks, nagu kunagi varem ei ole nähtud Tuliksaare külanõukogu mail.

Siis mürisesid automootorid. Jäeti jumalaga nagu sõber sõbraga. Kuidas üksainus tööpäev võib inimesi lähendada! Kaugele lehvitati autodele järele rättidega, viibutati kätega ja autodegi kohal kirendas rättide ja käte mets: nägemiseni!

Sõitsid ära abimehed naaber-külanõukogudest, läksid koju paljud omagi külanõukogu inimesed, aga ikka veel kirendas Männisalu metsnikumaja ümbrus rahvast, jätkus lõõtspilli saatel tants, kajasid kaugele, kuni Kulliaruni välja rõõmsad laulud, nii et jaamas peatuva rongi reisijad kuulatasid ja pärisid:

„Mis see? Laulupidu või?"

Noor jaamakorraldaja muheles, lükkas sõrmega mütsi teisele kõrvale ja vastas:

„Oh ei! Tegime siin täna soole ja jõele veidi säru . . ."

. . . Kulliaru jõe ääres valgus vesi uutesse kraavidesse ja aegamisi jõe poole liikudes kandis endaga kaasa pori, kõntsa ja prahti.

SISUKORD.

	Lk.
O. Urgart	
Lenin ja kirjandus	3
H. Leberecht	
Eesti nõukogude kirjandus	12
A. Pilv	
Bolševiku kuju eesti nõukogude kirjanduses	19
Jaan Kärner	39
Tööorjade rünnulaul	40
Partei ajalugu	41
Liitumine	42
Kes andis õiguse?	43
Kuu kumav Uuralites	44
Suur Oktoober	45
Kaskede lehtides	47
Leningrad—Uural—Moskva	48
Sangarlus	50
Võit	52
Mart Raud	53
Relvile, rahvas!	54
Külmad ahjud	54
Surematus	55
Võit	55
Vendlus	57
Debora Vaarandi	58
Kasahstani noorus	59
Lenini raamatukogus	61
Ma olen uhke sulle	62
Viru kaevurid	63
Ülemiste Vanake ja noor linnaehitaja	68
Tagamõisa randadel	75
Alla Mari	86
Juhan Schmuul	95
Mälestusi isast	96
Komnoore pilet	98
Tütarlaps II	100

Järvesuu poiste brigaad (Katkendeid) 101
Noorele Kaardiväele 111
Poeem Stalinile (Katkendeid) 112

Felix Kotta 121
Meie loosungid 122
Nõukogude õpetaja 124
Seltsimees Kirov 125
Naine 126
Oktoobrilaul 127

August Jakobson 132
Seltsimehed 134
Ärkamine 139
Elu tsitadellis (Viies, kuues ja kaheksas pilt) 177
Võitlus rindejooneta (Üheksas ja kümnes pilt) 223
Kaks leeri (Viies ja seitsmes pilt) 247

O. Urgart
August Jakobsoni „Elu tsitadellis" 277

O. Urgart
August Jakobsoni „Võitlus rindejooneta" 282

Eduard Männik 288
Südamete proov 289

Hans Leberecht 325
Valgus Koordis (Valitud peatükke) 327

A. Sokolov
H. Leberechti „Valgus Koordis" 380

Osvald Tooming 386
Roheline kuld (Katkendeid) 387

Vastutav toimetaja H. Tobias.

Keeleline toimetaja A. Raielo.

Tehniline toimetaja A. Sepp.

Ladumisele antud 26. XI 1949.
Trükkimisele antud 13. VII 1950.
Trükiarv 4000. Paber 56×79, 1/16.
Trükipoognaid 26,5. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 21,2. Arvutuspoognaid 26,8.
MB-05773. Trükikoda „Ühiselu“, Tallinn, Pikk tän. 42.
Tellimise nr. 2808.
Köitnud „Iluköide“, Tallinn, Toompuiestee 18.

Rbl. 7.65.

На эстонском языке.
Линда Вихалем. Эстонская литература. Учебник для XI класса. II часть.

Õiendus.

Lk. 233, alt 12. rida on trükitud rõisvastatud, peab olema rõivastatud.

Lk. 262, alt 6. ja 7. rea vahelt puudub järgmine rida: MÄRT LAAGUS: Tänan, tänan! *(Lööb kõigiga kokku.)*

Rbl. 7.65

A-18626

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00448775 9